

Наталія ГЛІБЧУК, Оксана КОСТІВ

УКРАЇНСЬКА ДІАЛЕКТОЛОГІЯ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра української мови
імені професора Івана Ковалика

Наталія ГЛІБЧУК

Оксана КОСТІВ

УКРАЇНСЬКА ДІАЛЕКТОЛОГІЯ

Львів
2023

УДК 811.161.2'28(042.4)

Г-52

Рецензенти:

- *Гриценко Павло Юхимович* – доктор філологічних наук, професор, директор Інституту української мови НАН України
- *Ястремська Тетяна Олександрівна* – доктор філологічних наук, заступник директора Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

Відповідальний редактор:

Труш Олена Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови імені професора Івана Ковалика

Рекомендувала до друку кафедра української мови імені професора Івана Ковалика (протокол № 9 від 12 квітня 2022 р.)

Рекомендувала до друку Вчена рада філологічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка (протокол № 15 від 29 червня 2022 р.)

Г-52 Глібчук Н., Костів О. Українська діалектологія. Львів, ЛА «ПРАМІДА», 2023. 552 с.

У науково-навчальному виданні розкрито сутність, предмет, систему термінів української діалектології, її зв'язок з іншими науками. З урахуванням сучасного стану розвитку діалектології описано фонетичні, морфологічні, синтаксичні й лексичні особливості всіх наріч і діалектів української мови.

Підручник з курсу "Українська діалектологія" вміщує теоретичні відомості, діалектологічні карти, розгорнутий список наукової літератури. Наповнення підручника відповідає змістові програми навчальної дисципліни і спрямоване на вироблення в студентів відповідних фахових компетентностей.

Для викладачів і студентів, аспірантів філологічних факультетів, учителів-словесників, усіх, хто цікавиться проблемами функціонування українських діалектів.

ISBN 978-966-441-768-3

© Глібчук Наталя, 2023
© Костів Оксана, 2023

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА..... 9

УКРАЇНЬСЬКА ДІАЛЕКТОЛОГІЯ ЯК ЛІНГВІСТИЧНА ДИСЦИПЛІНА..... 14

1. Українська діалектологія як наука..... 16
2. Основні поняття і терміни діалектології. Територіальні й соціальні діалекти..... 20
3. Літературна мова і діалекти: взаємодія та взаємозалежність..... 28
4. Зв'язок діалектології з іншими дисциплінами..... 32
5. Методи діалектологічних досліджень. Збір діалектного матеріалу..... 37
6. Фонетична транскрипція..... 40
7. Лінгвогеографія. Основні поняття та терміни..... 42
8. Діалектологічні атласи..... 48

ІСТОРІЯ ДІАЛЕКТНОГО ЧЛЕНУВАННЯ УКРАЇНЬСЬКОЇ МОВИ..... 58

1. Сучасна класифікація українських говорів..... 60
2. Перші теоретичні узагальнення щодо поділу українських діалектів..... 61
3. Класифікація українських говорів К. Михальчука.. 63
4. Погляди на поділ українських діалектів у I половині XX ст. 68
5. Класифікація українських говорів у працях II половини XX ст. 72

ПІВДЕННО-ЗАХІДНЕ НАРІЧЧЯ УКРАЇНЬСЬКОЇ МОВИ..... 86

1. Межі поширення й діалектне членування говорів південно-західного наріччя української мови..... 88
2. Діалектні риси..... 92
 - а) фонетичні..... 94
 - б) морфологічні..... 94
 - в) синтаксичні 94
 - г) лексичні 95

НАДНІСТРЯНСЬКИЙ ГОВІР.....100

1. Ареал надністрянського говору, історія виділення та дослідники.....102
2. Діалектні риси.....112
 - а) фонетичні.....112
 - б) морфологічні.....120
 - в) синтаксичні.....123
 - г) лексичні.....124

ГУЦУЛЬСЬКИЙ**(СХІДНОКАРПАТСЬКИЙ) ГОВІР**..... 130

1. Ареал гуцульського говору.....132
2. Короткі відомості з історії Гуцульщини..... 135
3. Дослідники гуцульського діалекту..... 136
 - а) лексикографічне опрацювання гуцульських говірок.....136
 - б) дослідження лексики гуцульських говірок.....140
 - в) лінгвогеографічне опрацювання гуцульських говірок.....141
4. Походження етноніма “гуцули”.....142
5. Риси гуцульського говору в художній літературі.. 145
6. Діалектні риси..... 149
 - а) фонетичні..... 149
 - б) морфологічні..... 150
 - в) синтаксичні..... 152
 - г) лексичні..... 153

ПОКУТСЬКО-БУКОВИНСЬКИЙ**(НАДПРУТСЬКИЙ) ГОВІР**..... 162

1. Ареал покутсько-буковинського говору.....164
2. Короткі відомості з історії Покуття та Буковини.. 168
3. Дослідники покутсько-буковинського говору.... 173
4. Діалектні риси..... 178
 - а) фонетичні..... 178
 - б) морфологічні..... 179
 - в) синтаксичні..... 180
 - г) лексичні..... 181

НАДСЯНСЬКИЙ (ДОЛІВСЬКИЙ) ГОВІР..... 195

1. Вплив екстралінгвістичних чинників на долю носіїв надсянського говору..... 197
2. Історія дослідження надсянського діалекту..... 200
3. Межі надсянського говору..... 205
4. Діалектні риси..... 210
 - а) фонетичні.....210
 - б) морфологічні..... 213
 - в) синтаксичні..... 215
 - г) лексичні.....215

БОЙКІВСЬКИЙ**(ПІВНІЧНОКАРПАТСЬКИЙ) ГОВІР**..... 229

1. Історія виділення, ареал та дослідники бойківського говору..... 231
2. Походження етноніма “бойки”..... 239
3. Діалектні риси..... 241
 - а) фонетичні..... 241
 - б) морфологічні..... 245
 - в) синтаксичні..... 247
 - г) лексичні..... 248

ЛЕМКІВСЬКИЙ**(ЗАХІДНОКАРПАТСЬКИЙ) ГОВІР**..... 256

1. Вплив екстралінгвістичних чинників на долю носіїв лемківського говору..... 258
2. Межі лемківського діалекту..... 260
3. Історія дослідження лемківського говору..... 263
4. Походження етноніма “лемки”..... 269
5. Діалектні риси..... 271
 - а) фонетичні..... 271
 - б) морфологічні..... 273
 - в) синтаксичні..... 274
 - г) лексичні..... 276

ЗАКАРПАТСЬКИЙ**(СЕРЕДНЬОЗАКАРПАТСЬКИЙ) ГОВІР**..... 284

1. Ареал закарпатського говору..... 286

2. Короткі відомості з історії Закарпаття.....	287
3. Дослідники закарпатського говору.....	289
4. Діалектні риси.....	295
а) фонетичні.....	295
б) морфологічні.....	297
в) синтаксичні.....	300
г) лексичні.....	300
ПОДІЛЬСЬКИЙ ГОВІР.....	308
1. Ареал подільського говору.....	310
2. З історії дослідження подільського говору.....	312
3. Діалектні риси.....	323
а) фонетичні.....	323
б) морфологічні.....	324
в) синтаксичні.....	326
г) лексичні.....	327
ВОЛИНСЬКИЙ ГОВІР.....	336
1. Межі волинського говору.....	338
2. Історія дослідження волинського говору.....	341
3. Діалектні риси.....	346
а) фонетичні.....	346
б) морфологічні.....	348
в) синтаксичні.....	348
г) лексичні.....	350
ПІВНІЧНЕ (ПОЛІСЬКЕ) НАРІЧЧЯ.....	356
1. Межі поширення й діалектне членування північного (поліського) наріччя української мови.....	358
2. Короткі відомості про Полісся.....	359
3. З історії виділення й дослідження північних (поліських) говорів.....	360
4. Діалектні риси.....	363
а) фонетичні.....	363
б) морфологічні.....	365
в) синтаксичні.....	367
г) лексичні.....	367

СХІДНОПОЛІСЬКИЙ (ЛІВОБЕРЕЖНОПОЛІСЬКИЙ) ГОВІР.....	377
1. Ареал східнополіського (лівобережнополіського) говору.....	379
2. Діалектні риси.....	381
а) фонетичні.....	381
б) морфологічні.....	382
в) синтаксичні.....	383
г) лексичні.....	383
СЕРЕДНЬОПОЛІСЬКИЙ (ПРАВОБЕРЕЖНОПОЛІСЬКИЙ) ГОВІР.....	388
1. Ареал середньополіського (правобережнополіського) говору.....	391
2. Діалектні риси.....	392
а) фонетичні.....	392
б) морфологічні.....	393
в) синтаксичні.....	394
г) лексичні.....	394
ЗАХІДНОПОЛІСЬКИЙ (ВОЛИНСЬКО-ПОЛІСЬКИЙ) ГОВІР.....	401
1. Ареал західнополіського (волинсько-поліського) говору.....	403
2. З історії становлення західнополіського говору.....	407
3. Лінгвогеографічне опрацювання західнополіських говірок.....	408
4. Діалектні риси.....	409
а) фонетичні.....	409
б) морфологічні.....	410
в) синтаксичні.....	411
г) лексичні.....	412
ПІВДЕННО-СХІДНЕ НАРІЧЧЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.....	421
1. Межі поширення й діалектне членування південно-східного наріччя української мови.....	423
2. З історії виділення й дослідження південно-східних говорів.....	425
3. Діалектні риси.....	428

а) фонетичні.....	428
б) морфологічні.....	430
в) синтаксичні.....	431
г) лексичні.....	431

СЕРЕДНЬОНАДНІПРЯНСЬКИЙ ГОВІР..... 436

1. Ареал середньонадніпрянського говору, історія виділення та дослідники.....	438
2. Діалектні риси.....	442
а) фонетичні.....	442
б) морфологічні.....	442
в) синтаксичні.....	445
г) лексичні.....	446

СЛОБОЖАНСЬКИЙ ГОВІР..... 453

1. Ареал, історія виділення та дослідники слобожанського говору.....	455
2. Діалектні риси.....	458
а) фонетичні.....	458
б) морфологічні.....	460
в) синтаксичні.....	461
г) лексичні.....	461

СТЕПОВИЙ ГОВІР..... 468

1. Ареал, історія виділення та дослідники степового говору.....	470
2. Діалектні риси.....	475
а) фонетичні.....	475
б) морфологічні.....	476
в) синтаксичні.....	478
г) лексичні.....	478

ДІАЛЕКТОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ НА КАФЕДРІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА 485

ПЕРЕДМОВА

Курс “Українська діалектологія” розкриває сутність, предмет та систему термінів української діалектології як галузі мовознавства, пропонує узагальнені теоретичні відомості та найновіші результати досліджень у діалектологічній науці, презентує її зв’язок з іншими науками.

Завдання курсу – сформувати у студентів чітке розуміння діалектного членування української мови; ознайомити із системою термінів діалектології; окреслити фонетичні, граматичні, лексичні особливості наріч і говорів української мови. Курс сприяє виробленню креативності у студентів і формуванню навичок проведення власних наукових досліджень, що є важливою складовою професійної компетентності майбутнього вчителя-словесника. Викладачі української мови працюють в умовах говіркового оточення, тому знати особливості говору, його ареал та історію дослідження – одне з основних завдань фахівця. Опанування курсу “Українська діалектологія” дасть змогу студентам вільно орієнтуватися на лінгвістичній карті, досліджувати діалектні тексти, виокремлювати фонетичні, морфологічні, лексичні особливості говорів української мови, оволодіти методикою запису діалектних матеріалів та їх відтворення за допомогою фонетичної транскрипції, а також аналізувати та інтерпретувати карти Атласу української мови (далі – АУМ).

Курс “Українська діалектологія” має загально-теоретичні й практичні цілі.

Загальнотеоретичні цілі курсу полягають у тому, що студенти повинні знати:

- предмет, завдання і значення діалектології та лінгвогеографії, систему термінів цих дисциплін;
- класифікацію українських говорів на основі спільних фонетичних, морфологічних, синтаксичних та лексичних ознак;

- фонетичні, морфологічні, синтаксичні й лексичні особливості говірок південно-західного, північного та південно-східного нарічч української мови;

- відомості з історії української діалектології та лінгвогеографії;

- діалектні словники, їхнє призначення;
- основні засади української лінгвістичної географії;
- будову, структуру, зміст АУМ (у трьох томах).

Практичні цілі курсу “Українська діалектологія” вбачаємо у формуванні в студентів умінь:

- визначати основні ознаки українських діалектів, аналізувати співвідношення літературного та діалектного компонента в тексті;

- аналізувати діалектні тексти на основі фонетичних, морфологічних, синтаксичних і лексичних ознак;

- оперувати основними термінами діалектології (*говір, говірка, наріччя, діалектне явище, діалектна риса*);

- оперувати основними термінами лінгвістичної географії (*ареал, ізоглоса, ядро, периферія, зона вібрацій, зона змішаності, зона перехідності*);

- визначати спільне й відмінне між діалектологією та лінгвогеографією; окреслювати концепцію, будову та зміст АУМ (у трьох томах); аналізувати фонетичні, морфологічні, синтаксичні й лексичні карти АУМ;

- визначати, на території якого наріччя й говору зроблено записи;

- здійснювати порівняльну характеристику нарічч української мови на базі вивчених фонетичних, морфологічних, синтаксичних і лексичних особливостей кожного з них;

- правильно транскрибувати діалектні тексти з аудіо-записів;

- класифікувати українські діалекти за різними ознаками, аналізувати говори української мови, виділяти їх ареали, виокремлювати фонетичні, морфологічні, синтаксичні й лексичні особливості;

- користуватися діалектологічними атласами та діалектними словниками.

У курсі “Українська діалектологія” реалізовано основні загальнодидактичні принципи навчання: науковості, системності, наступності, доступності. Особливе значення мають міжпредметні зв’язки, адже аналіз матеріалу з української діалектології передбачає застосування знань з історичної граматики, фонетики, лексикології, морфології та синтаксису.

У процесі викладу теоретичного й практичного матеріалу з української діалектології виникає низка проблемних моментів, пов’язаних зі структуруванням курсу. Це стосується передусім організації лекційного матеріалу. Програмовий матеріал із діалектології можна подавати двома способами. Лектор або характеризує наріччя, говори на всіх структурних рівнях мови (“від говору до риси”), або подає фонетичні, словотвірні, морфологічні, синтаксичні й лексичні риси та їх репрезентацію в наріччях та говорах української мови (“від риси до говору”).

Викладання курсу діалектології на основі характеристики рис у наріччях та говорах може спричинити певні труднощі у сприйнятті з боку студентів. Аналіз фонетичних, морфологічних, синтаксичних і лексичних рис усіх говорів супроводжується значною кількістю прикладів, що ілюструють теоретичний матеріал. Таке подання інформації передбачає, що студенти вже здатні точно “прив’язати” рису до території, тобто ґрунтується на ґрунтовному знанні діалектологічної карти. Звичайно, використання сучасних засобів, зокрема електронних презентацій, полегшує сприйняття й дозволяє фіксувати не лише статичні елементи, а й такі, що можуть зазнавати змін (паралелізми, гіперізми, архаїзми). Однак вважаємо, що вільне оперування назвами нарічч та говорів української мови і знання їхньої точної локалізації є наслідком, а не передумовою навчання.

У цьому підручнику подаємо теоретичний матеріал, аналізуючи кожне наріччя й говір окремо. Студенти цілісно

вивчатимуть конкретні діалекти (їхні ареали, історію дослідження, фонетичні, морфологічні, синтаксичні, лексичні риси). Це сприятиме ґрунтовному засвоєнню української діалектології, а також дасть змогу виокремлювати (чи аналізувати) риси говорів на всіх структурних рівнях мови. У результаті на завершення курсу студенти зможуть фахово опрацьовувати комплексні карти з третього тому АУМ, на яких відображено декілька взаємозв'язаних між собою діалектних явищ або їх елементів і які не лише презентують діалектний матеріал, а й дозволяють простежити його на всій території України та виокремити найбільш важливі діалектні відмінності між регіонами. У такий спосіб курс розвиває у студентів здатність до абстрактного мислення, удосконалює навички аналізу та синтезу і сприяє формуванню спеціальної фахової компетентності – здатності до збирання й аналізу, систематизації та інтерпретації мовних фактів. Зазначений підхід до викладу теоретичного матеріалу автори апробували протягом багатьох років роботи зі студентами-україністами в умовах очного і дистанційного навчання та переконалися в його ефективності.

Ще однією із проблем, які виникають під час викладання курсу “Українська діалектологія”, є відсутність підручників, у яких науковий матеріал подано з урахуванням новітніх поглядів. Натомість численні посібники з діалектології, які містять практичні завдання, часто мають локальний характер. На нашу думку, характеристику говорів не можна обмежувати лише констатацією діалектних рис, а варто зосереджувати більшу увагу на зонах перехідності, змішаності та вібрацій. Характеризуючи діалектні риси потрібно акцентувати на основних складниках просторових діалектних конструкцій: ядрі (території найбільшої локалізації діалектної риси) та периферії (місці поступового занепаду діалектної риси, реалізації її лише в окремих позиціях). За такого підходу діалектні вияви перестануть сприйматися як статичне явище, буде можливість унаочнити динамічні процеси, що відбуваються по всій території поширення української мови,

стане очевидним зв'язок діалектології та лінгвістичної географії.

Текстоцентризм сучасних українських діалектологічних досліджень зумовлює особливу увагу до аналізу мовних одиниць різних рівнів у діалектному тексті, тому на практичних заняттях із курсу “Українська діалектологія” найбільш вартісним, на нашу думку, є аналіз діалектних текстів, тобто виокремлення в них фонетичних, морфологічних, лексичних і синтаксичних діалектних рис. Добрі результати дає робота із діалектними текстами, які записали студенти під час навчальної діалектологічної практики, що передбачає виконання низки взаємопов'язаних завдань: *навчальних* (поглибити й розширити знання з української діалектології); *наукових* (сформувати навички науково-дослідної роботи у процесі збирання й вивчення українського діалектного мовлення); *прагматичних* (зібрати науково достовірні діалектні матеріали для формування діалектологічного архіву кафедри української мови імені професора Івана Ковалика). Ґрунтовна комплексна характеристика особливостей діалектного мовлення носіїв різних говорів формує повнішу картину діалектного ландшафту, сприяє практичному застосуванню набутих знань. Діалектні записи студентів доступні на YouTube-каналі кафедри української мови імені професора Івана Ковалика Львівського національного університету імені Івана Франка.

(<https://www.youtube.com/channel/UcK8b1-nPhKX67HlPBJ3gHgQ>)

Від авторів

УКРАЇНСЬКА ДІАЛЕКТОЛОГІЯ ЯК ЛІНГВІСТИЧНА ДИСЦИПЛІНА

...реальним представником мови є лише найпростіша й неподільна одиниця її, звана "говіркою", себто явище надіндивідуальне, нематеріальне, конструйоване в абстракції, в ідеалі.

Кость Михальчук

Народна мова в своїй цілості – неоціненний скарб для збагачення мови літературної.

Іван Огієнко

Українська мова – могутня своїм структурним розмаїттям і багатоговірковими осягненнями-традиціями – вистояла в епохи бездержавності, чужомовного домінування й цілеспрямованого лінгвоциду, без належної підтримки й захисту пройшла тернистий шлях розвитку й удосконалення народом-мовотворцем.

Павло Гриценко

1. Українська діалектологія як наука.
2. Основні поняття і терміни діалектології. Територіальні й соціальні діалекти.
3. Літературна мова і діалекти: взаємодія та взаємозалежність.
4. Зв'язок діалектології з іншими дисциплінами.
5. Методи діалектологічних досліджень. Збір діалектного матеріалу.
6. Фонетична транскрипція.
7. Лінгвогеографія. Основні поняття та терміни.
8. Діалектологічні атласи.

1. УКРАЇНСЬКА ДІАЛЕКТОЛОГІЯ ЯК НАУКА

Будь-яка жива мова – це динамічна система, невід'ємна ознака суспільного буття людини, його причина й наслідок, незнищений носій історичної та культурної спадщини поколінь. За словами професора П. Гриценка, “мова – це те, що в'яже покоління з поколінням, в'яже територію”¹.

25 квітня 2019 р. Верховна Рада прийняла **Закон України** “Про забезпечення функціонування української мови як державної”. У статті 3 зазначено:

1. Завданнями цього Закону є:

- а) захист державного статусу української мови;
- б) підтримка української мови шляхом сприяння;
- в) *популяризація діалектів і говірок української мови та їх збереження*².

Уперше на законодавчому рівні закріплено статус діалектної мови.

Особливості функціонування національної мови на різних територіях її поширення, варіативність реалізації її

¹ Виступ П. Гриценка на засіданні Конституційного суду. Електронний ресурс. <https://www.youtube.com/watch?v=IoMbHOfiALg>

² Закон України “Про забезпечення функціонування української мови як державної”. Електронний ресурс. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>

базових рис на всіх рівнях, виділення мовних просторових конструкцій та їхніх меж віддавна перебувало в полі зору дослідників.

Діалектологія (від грец. *διάλεκτος* – *наріччя, говір* і – *logos* – *слово, вчення*) – розділ мовознавства, що вивчає діалектну мову, її просторову варіативність і територіальну диференціацію, історію формування мовно-територіальних утворень та окремих мовних явищ, співвідношення і взаємодію з іншими формами існування мови етносу: літературною, просторіччям, соціальними діалектами³. Тобто предметом вивчення діалектології є територіальні різновиди української мови в синхронному та діахронному вимірах.

Загальноприйнятим є поділ діалектології на *синхронну* (описову) та *діахронну* (історичну).

Синхронна діалектологія (*діалектографія*) – це частина діалектологічної науки, об'єктом вивчення якої є аналіз конкретної говірки чи групи говірок на певному хронологічному зрізі; а також виокремлення меж одиниць діалектної мови; вивчення диференціації говірок, законів утворення говорів (діалектів), наріч; встановлення діалектної основи літературної мови.

Синхронна діалектологія покликана з'ясувати, на якій основі формуються діалектні одиниці, які риси визначають дослідники як основні, що характерне для діалектних рис різних видів, які особливості формують діалектні групи.

Основні джерела інформації для синхронної діалектології: діалектологічні питальники, програми, діалектні тексти (аудіозаписи, відеозаписи та їхня письмова фіксація, які формують фонотеки), недіалектні тексти з елементами говіркового мовлення (фольклорні, художні).

Конкретна діалектна риса чи їх сукупність залежить від історичних змін і формується на їхній основі. Існування

³ Гриценко П. Діалектологія. *Українська мова. Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2005. С. 149.

діалектної системи історично зумовлене характером розвитку, тому дослідники виділяють діахронну (історичну) діалектологію.

Історична діалектологія – це розділ діалектології, основною метою якого є встановлення походження, відносної хронології діалектних явищ та одиниць діалектної мови, історії формування діалектних рис різних структурних рівнів, здійснення локалізації пам'яток на основі характерних діалектних явищ.

В. Мойсієнко, виділяючи описову (діалектографію) та історичну діалектологію, справедливо визначає історичну діалектологію як окрему науку про діалектне членування певної мови, фонетичну, лексичну і граматичну структуру її говорів, наріч і говірок у процесі історичного розвитку, визначаючи об'єкт (діалектні явища в пам'ятках та на сучасному етапі), предмет (перші фіксації окремих діалектних елементів) та завдання. Серед основних завдань дослідник виокремлює встановлення генези історичних змін різних мовних рівнів, виявлення хронології діалектних явищ, здійснення атрибуції пам'яток, їх належність до певної діасистеми⁴.

Основні джерела інформації для діахронної діалектології: синхронна діалектологія, діалектні словники, лінгвістичні атласи, писемні пам'ятки, ономастичні дані. Описова й історична діалектологія взаємопов'язані, елементи історичної часто наявні в синхронних описах.

В українській діалектологічній науці переважають праці, які мають синхронний характер, хоча часто синхронія та діахронія переплітаються.

Отже, джерелами діалектології як наукової дисципліни є:

- записи живого діалектного мовлення;
- діалектні словники, лінгвістичні атласи;
- писемні пам'ятки, локалізовані на певній території;

⁴ Мойсієнко В. Історична діалектологія української мови. Північне (поліське наріччя). Київ. 2015. С. 9.

- дані ономастиконоу.

Відповідно до змісту дослідження виділяють:

- *теоретичну (загальну) діалектологію*, предметом аналізу якої є загальні методичні й теоретичні положення діалектологічної науки;

- *часткову (прикладну) діалектологію*, предметом дослідження якої є вивчення особливостей діалектної мови конкретного ареалу.

Початковий етап виникнення теоретичної діалектології – друга половина XVIII ст. На цей період припадають праці узагальненого змісту.

Отже, завданням української діалектології є вивчення особливостей усіх мовних рівнів на території поширення українських говірок суцільного континууму діалектної мови та острівних, які функціонують в ареалах польської, східнороманських мов, угорської, словацької, сербської, хорватської та інших мов, а також українських говірок у Бразилії, Канаді, США, на Далекому Сході, Казахстані.

Сьогодні українська діалектологія розвивається в синхронному та діахронному аспектах. Можна визначити основні напрямки досліджень⁵:

1) *дескриптивна, або описова діалектологія* (опис і систематизація говірок на синхронному зрізі, дослідження міжмовних і міждіалектних контактів);

2) *історична діалектологія* (встановлення генези діалектних явищ та проблеми диференціації говорів);

3) *лінгвістична географія* (картографування й інтерпретація карт);

4) *діалектна лексикографія* (укладання словників різних говорів);

5) *текстографія* (укладання фонотеки, хрестоматії діалектних текстів).

⁵ Кобиричка Г., Рябець Л. Українська діалектологія: витoki і перспективи. *Українська мова*. 2018. № 4. С. 94–95.

2. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ І ТЕРМІНИ ДІАЛЕКТОЛОГІЇ. ТЕРИТОРІАЛЬНІ Й СОЦІАЛЬНІ ДІАЛЕКТИ

Сучасна діалектологічна наука має розгалужену систему термінів. Передусім це поняття, пов'язані з класифікацією діалектних утворень: наріччя, говір, територіальний діалект, говірка, койне, діалектне явище, діалектна риса, діалектизм, ідіолект, ядро, периферія, ареал, ізоглоса, пасмо ізоглос.

Наріччя – найбільша одиниця територіального розрізнення діалектної мови, в основі – об'єднання говорів за подібністю діалектних рис. В українському діалектному просторі виділяють три наріччя: північне (поліське), південно-західне й південно-східне.

Говір – одиниця територіального розрізнення діалектної мови, яке є об'єднанням говірок (дрібніших діалектних утворень), подібних за фонетичними, лексичними, акцентуаційними, морфологічними й синтаксичними ознаками.

Термін *говір* у діалектологічній науці синонімічний термінові *територіальний діалект*⁶.

На території поширення української мови виділяють такі говори (територіальні діалекти):

- у межах **північного наріччя** – східнополіський (лівобережнополіський), середньополіський (правобережнополіський), західнополіський (волинсько-поліський);

- у межах **південно-західного наріччя** – лемківський, надсянський, закарпатський, покутсько-буковинський, гуцульський, бойківський, наддністрянський, волинський, подільський;

- у межах **південно-східного наріччя** – середньо-наддніпрянський, слобожанський, степовий (див. карту *говорів української мови*⁷).

Говірка – найменша одиниця діалектного мовлення, яка є реальною комунікативною системою, засобом спілкування мешканців одного, рідше кількох населених пунктів, відрізняється від інших говірок диференціацією фонетичних, лексичних, акцентуаційних, морфологічних і синтаксичних ознак.

Койне (грец. κοινή διάλεκτος) – спільна (мова) – наддіалектна форма існування певних говорів, що утворюється внаслідок взаємодії на одній території (як правило, великих міст) носіїв кількох діалектів і змішування в мовленні характерних рис різних говорів. Термін можна застосувати, наприклад, до мови м. Львова першої половини ХХ ст.: **андрути** 'вафлі', **бан'ак** 'каструля', **ўтирати** 'пояснювати', **н'іц** 'нічого', **г'ранда** 'колотнеча', **копачки** 'взуття для гри у футбол'⁸.

Діалектне явище, діалектна риса – елемент мовної системи, який у різних говірках, говорах чи наріччях цієї ж мови має певну кількість співвідносних варіантів.

⁶ В українській мові виділяють поняття "соціального діалекту". Соціальний діалект (соціолект) – це відгалуження загальнонародної мови, характерне для певних соціальних, професійних, вікових та інших груп населення. Цьому різновидові загальнонаціональної мови властиві специфічні лексичні й фразеологічні особливості, проте граматична структура не зазнає модифікацій. Серед термінів, притаманних соціолекту, використовують поняття *жаргону* (соціального діалекту, який відрізняється від літературної мови специфічною лексикою й вимовою, але не має власної фонетичної й граматичної системи), *сленгу* (міського соціолекту, динамічної лексичної системи, емоційно забарвленої лексики низького та фамільярного стилю, поширеної серед соціальних і певних вікових груп) та *арго* (мови вузької соціальної чи професійної групи, що штучно створена з метою мовного відокремлення й характеризується наявністю слів, незрозумілих для сторонніх): *зависати, хейтери, хайп* (нав'язлива реклама), *чатити, гуртак, доганяти, хвіст*.

⁷ Українська мова: Енциклопедія. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2004. С. 808–809.

⁸ Міське койне м. Львова опрацьовано лексикографічно у виданні: Хобзей Н., Сімович К., Ястремська Т., Дидик-Меуш Г. Лексикон львівський: поважно і на жарг. Вид 3-є, доповн. і випр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. 2015. 852 с. (Серія "Діалектологічна скриня").

відповідників⁹. Виділяють *протиставні* діалектні явища (протиставляються території їх поширення як ознака якоїсь ареальної одиниці) і *непротиставні* (притаманні тільки одній ареальній одиниці й не мають відповідника в інших діалектних об'єднаннях). *Протиставне* діалектне явище має функціонально рівнозначні відповідники в інших говорах української мови. У галузі лексики прикладом протиставного діалектного явища можуть бути лексеми **бул'ба**, **барабул'ї**, **крумпл'ї**, які вживають у різних говорах на позначення лексеми 'картопля'. *Непротиставне*, чи *неспіввідносне*, діалектне явище – це така риса якоїсь більшої чи меншої групи говорів, яка в інших діалектах цієї ж мови не має еквівалентів чи функціонально рівнозначних відповідників. Непротиставні діалектні явища найбільше характерні для лексико-семантичної системи, де наявність їх часто зумовлена господарськими, етнографічними й географічними особливостями. Наприклад, у бойківському говорі вживана лексема **кип'ячка** 'наповнена газом нафта, яка виступає на поверхню зі специфічним булькотінням'. В інших говорах і поняття, і відповідна лексема відсутні.

Діалектизм (від грец. *διάλεκτος* – наріччя, говір) – "позанормативний елемент літературної мови, що має виражену діалектну віднесеність"¹⁰. Розрізняють діалектизми фонетичні, акцентуаційні, словотвірні, граматичні (морфологічні й синтаксичні), лексичні, фразеологічні, які властиві мові певних територій і яких нема в літературній мові. Паралельно з поняттям діалектизму на означення діалектного явища переважно з вузькою локалізацією зрідка ще вживається назва *регіоналізм*. Діалектизми часто вживають у мові художньої літератури з певною стилістичною метою (для відтворення місцевого колориту, індивідуалізації мови персонажів тощо).

⁹ Дзензелівський Й. Конспект лекцій з курсу "Українська діалектологія". Ужгород. 1966. С. 10–11.

¹⁰ Гриценко П. Діалектизм. *Українська мова. Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. Київ. 2000. С. 135.

Діалектизми існують на всіх мовних рівнях, тому їх класифікують так:

- *акцентуаційні* – відрізняються від літературних відповідників наголосом (**мого**, **т'вого**, **лечу**, **труна**, **ко'черга**, **го'лоси**, **мо'роз**);

- *фонетичні* – відрізняються від літературних відповідників на звуковому й фонемному рівні: розрізнення давніх голосних *і та *ы (**ро'кы**, **гри'бы**, **ро'были**); переголос, тобто перехід [а] (з *а, *е) після м'яких (чи колишніх м'яких) приголосних в [е], [і], [и]: **го'ворен'е**, **ход'ит**, **три'ц'їт**; наявність протетичного (приставного) приголосного в (ў) перед о, у та і (<*о): **вог'ірок**, **воко**, **вос'їн'**;

- *словотвірні* – їхня відмінність від нормативних для літературної мови дериватів полягає в іншій комбінації афіксів із твірними основами: **воробух** 'горобець', **дру'житис'а** 'одружуватися', **муха'риц'а** 'мурашка', **по'ранок** 'ранок', **шча'уник** 'щавель';

- *морфологічні* – відрізняються від літературних відповідників віднесеністю до інших граматичних підкласів, парадигм (наприклад, роду, числа, відмінювання, дівідмінювання), граматичними особливостями на рівні різних частин мови: наявність флексії **-оў**, **-еў** на місці давніх **-ойу**, **-ейу**, флексії **-ом** в орудному відмінку однини іменників жіночого роду та узгоджених із ними прикметників, числівників і займенників прикметникового типу відмінювання (**ру'койу** > **ру'коў**, **ру'ком**; **м'нойу** > **мноў**, **мном**; **зем'лейу** > **зем'леў**); усічені форми кличного відмінка чоловічих і жіночих імен (**І'ва!** 'Іване', **Ма'р'ї!** 'Маріє', **Пе!** 'Петре', **Ми'ко!** 'Миколо', **Йу!** 'Юрку', **Се'ме!** 'Семене'); наявність форм інфінітива на **-чи** від дієслів з основами на задньоязиковий приголосний **г**, **к**, **х** (**стри'чи**, **печи**);

- *синтаксичні* – відрізняються від літературних відповідників специфікою побудови словосполучень і речень. Загалом речення в діалектній мові більш аморфні й менш організовані порівняно з літературною мовою: у структурі діалектних речень є багато різних вставних слів і часток; підмет може виражатися формою іменника або

займенника в родовому відмінку множини з кількісним числівником, що виступає його означенням: **жило нас шти|рох бра|т'і|ї**, **нас двох |вийшло з |хати**; уживання словосполучень на зразок **по роб|от'і**, **че|кати на |гос'ц'і**;

• *лексичні* – виявляються в тому, що в різних діалектах для позначення тієї ж самої речі, предмета, поняття вживаються зовсім різні слова. Лексичні діалектизми поділяються на:

– *власне лексичні* (або ж *словникові*) – збігаються за значенням із літературними відповідниками, але відрізняються від них звучанням: **верем'іе** ‘добра погода’, **мар'жина** ‘велика рогата худоба’, **таїстра** ‘торба’;

– *семантичні* – відрізняються від нормативно вживаних у літературній мові слів своїм значенням: **бат'ко** ‘хрещений батько’, **губи** ‘гриби’, **л'уди** ‘чоловіки’;

– *етнографізми* – позначають специфічні для певного регіону реалії, відсутні в літературній мові: **г'ражда** ‘спеціальний тип огорожі, гуцульська хата’, **легко|душник** ‘спеціальний обрядовий хліб, який роздають під час поховального обряду’, **бануш** ‘страва з кукурудзи, зварена на сметані’;

• *фразеологічні* – у своїй структурі відбивають фонетичні, граматичні й лексичні особливості різних говорів; ці фразеологізми не зафіксовані в загальнономовних словниках і виступають засобом спілкування людей, об'єднаних лише певною територією: **засл'єпит' |оч'і** ‘померти’, **з бу|лота да |ї |озеро** ‘з однієї біди в іншу’, **гопи с'ік'ти** ‘дуже радіти’, **жче|сати |бороду** ‘віддати борг’.

Діалект (від грец. *ἴδιος* – свій, особливий і діалект) – сукупність мовних рис, властивих мовленню окремого носія діалектної мови.

Діалектна норма. Діалектна мова не має писаних для неї правил, тому що побутує переважно в усній формі. Але відсутність затверджених, кодифікованих правил не заперечує існування норми, яка, як відомо, є категорією

історичною й змінною. Діалектна мова як система виражальних засобів, характерних для мовлення мешканців певної території, об'єктивно підпорядкована певному комплексу норм. *Діалектна норма* – це сукупність поширених на визначеній території особливих мовних рис, які, з одного боку, є основою виокремлення певного діалекту, а з іншого – слугують взірцем міжособистісної комунікації та виконують своєрідну ідентифікаційну роль. “Норму в діалектах не опрацьовують науковці-мовознавці, на відміну від норми літературної, і вона не закріплюється кодифікацією (фіксацією, описом) у відповідних словниках, граматиках, довідниках... Вона допускає значну кількість варіантів на різних мовних рівнях, визначаючи при цьому як ознаки виділення того чи іншого говору, відмежування однієї діалектної системи від іншої. Носії тієї чи тієї говірки часто підмічають усе, що виходить за межі характерних ознак їхньої говірки, тобто є ненормативним з погляду носіїв цієї говірки”¹¹.

Діалектна норма частково охоплює норму літературної мови, може збігатися з нею, але часто протиставляється їй. Наприклад, відсутність м'якої групи прикметників у наддністрянському говорі: **с|инній**, **в|ерхній**, **до|рожній**, **учо|рашній** на протигагу літературним формам *синій*, *верхній*, *дорожній*, *учорашний*.

Діалектна норма може діяти в межах одного говору або мати міждіалектний характер. Наприклад, парокситонічний наголос у формах **мо|го**, **т'во|го**, **бу|ла**, **ї|з'ала**, **на|пишу**, **з'ро|бл'у** охоплює значну частину говорів південно-західного наріччя, а дорсально-палатальна вимова приголосних [з'], [ц'], [с'], [дз'] (з'в'ір ‘звір’, с'в'ито ‘свято’, ц'в'іт ‘цвіт’) поширена в основному в наддністрянському говорі.

¹¹ Железняк М. Г. Норма в діалектах. *Українська мова. Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2000. С. 387.

У сучасній діалектології часто використовуються терміни, виникнення й побутування яких пов'язано з лінгвістичною географією: *ядро* й *периферія*.

Ядро – місце найбільшої концентрації, скристалізованості певного явища чи сукупності явищ, що реалізується найбільш послідовно в мовленні різних вікових груп, незалежно від позиції й характеру дистрибуції, причому паралелізми відсутні.

Периферія – ареал поступового занепаду, зменшення кількості виявів діалектної риси, нагромадження в просторі окремих позиційних та інших варіантів, часте існування паралельних форм.

Ареал – межі діалекту, територія поширення діалектних явищ в українській мові.

Ізогласа (від грец. *ἴσος* – рівний, однаковий і *ἄλωσα* – мова) – лінія на лінгвістичній карті, яка окреслює територію поширення діалектного явища. Розрізняють такі ізогласи: *ізофону* – лінію, що окреслює явища фонетичного рівня; *ізоморфу* – морфологічного; *ізолексу* – лексичного; *ізоєму* – семантичного; *ізосинтаксу* – синтаксичного.

Пасмо ізоглас – сукупність подібних за конфігурацією ізоглас, достатньо близько розташованих на лінгвістичній карті, яка окреслює певну територію й може бути кваліфікована як межа мовної системи.

Для української діалектології характерне розрізнення говорів щодо генетичної характеристики:

- давні, або старожитні;
- новостворені, або новожитні.

Давні, або основні, територіально-мовні утворення часто зберігають історичні ознаки певної мови, тому ці говори називають *архаїчними*. До них належать північні, південно-західні говори (за винятком лемківського), середньо-надніпрянський діалект південно-східного наріччя.

Новостворені діалекти постали внаслідок діалекто-творчих процесів пізнішого походження. Їх виникнення зумовлене дозаселенням нових територій, тому цим говорам

притаманне змішування різнодіалектних ознак. До новостворених діалектів української мови відносять слобожанський і степовий говори південно-східного наріччя, а також західнокарпатський, чи лемківський, діалект, формування якого відбувалося протягом XVI ст. на основі переселенських говірок із Перемиської землі.

Серед новостворених діалектів дослідники виділяють говори з *однотипною* та *різнотипною* структурою. Прикладом говору однотипної структури може бути лемківський (носіїв цього діалекту переселили з однієї території на іншу, для них характерне збереження давньої архаїчної основи та взаємодія з іншими діалектними явищами). Говори з різнотипною структурою – це мішані діалекти, які виникли на новозаселених територіях унаслідок співіснування різнодіалектних систем. Такі говори можуть бути із вкрапленнями інших діалектних рис або *мозаїчні говірки*, для яких характерна змішаність різних діалектних систем (наприклад, степові говірки південно-східного наріччя). На думку Ф. Жилка¹², саме на території степової України є мозаїчні вкраплення говірок південно-західного або рідше північного діалектного типу. Різні діалектні домішки в багатьох степових говірках свідчать про незакінченість місцевого діалекто-творчого процесу, що найбільше характерно для фонетики й морфології. Різнодіалектні елементи, які вже почали зникати або від них залишилися окремі тільки прослідки, зберігаються як лексикалізовані риси в окремих словах і групах слів.

У сучасній діалектологічній науці вживають поняття *“редуктивні говірки”*. Це діалектні системи, які зазнали (зазнають) структурних змін унаслідок чи то звуження сфери функціонування діалектної мови через її заступлення в комунікативних ситуаціях, де раніше їх використовували, іншими говірками, літературною мовою, чужими мовами чи їхніми говірками; чи то відсутнього руйнування цілісного мікросоціуму носіїв говірки, найчастіше через дозаселення

¹² Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. Київ. 1966. С. 266.

чи переселення¹³. Прикладом можуть бути південнобессарабські говірки на території Одещини, а також ареали, які у зв'язку з повномасштабним вторгненням росії на територію України перебувають у зоні тимчасової окупації.

Діалекти української мови, а також говори сусідніх мов контактують між собою певними діалектними рисами, утворюючи *перехідні* говірки (українсько-білоруське су-міжжя).

Переселенські говірки – окремих тип новостворених говірок, відірваних від основної мовної території, що виникли на території поширення іншої мови, які з часом зазнають асимілятивних змін, але водночас зберігають архаїчні риси (українські говірки Казахстану, США, Канади, Бразилії, Далекого Сходу).

3. ЛІТЕРАТУРНА МОВА І ДІАЛЕКТИ: ВЗАЄМО-ДІЯ ТА ВЗАЄМОЗАЛЕЖНІСТЬ

Національна мова – мова соціально-історичної спільноти людей, спільна мова нації, яка разом з іншими ознаками (спільністю території, культури, економічного життя та ін.) характеризує конкретну націю. Національна мова виявляє постійну тенденцію до єдності й обов'язково має літературну форму існування. Це мова, яка складалася на території держави впродовж століть. Інколи в цьому значенні вживають словосполучення “загальнонародна мова” відповідно до пол. “język narodowy” або англ. “national language”. Національна мова є зазвичай складнішим лінгвістичним утворенням – сукупністю усних і писемних структурно-функціональних форм мови, а саме: уніфікованої (літературна мова), народнорозмовної (просторіччя), діалектної (діалект) та соціолектної (жаргон, сленг).

¹³ Гриценко П. Редуктивна говірка. *Українська мова. Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2004. С. 567.

Національна мова – це не лише засіб спілкування нації, а й чинник її ідентифікації серед інших націй¹⁴.

“Усна і писемна мова всіх українців, незалежно від їх освіти, професії, місця проживання називається *загальнонародною*. Українська загальнонародна мова виявляється в двох різновидах, які виступають під назвами *літературна і діалектна мова*”¹⁵.

“*Літературна мова* – це відшліфований різновид загальнонародної мови з усталеними для певного часу, але історично мінливими нормами, який безпосередньо не пов'язується з якоюсь конкретною частиною української етнічної території, а обслуговує потреби українського народу безвідносно до місця його проживання”¹⁶. Літературна мова однаково виявляється як у писемній, так і в усній формі й уживається у сферах господарської й культурної діяльності народу. Завдяки унормованості українська літературна мова однакова на всій території її поширення для всіх, хто нею користується у спілкуванні, тому що норми літературної мови є обов'язковими та загальнозживаними.

Діалектна мова – це один із різновидів загальнонаціональної мови. “На відміну від літературної, діалектна мова характеризується відсутністю писаних для неї правил, мінливістю своєї будови в різних частинах етнічної території, переважно усною формою вияву й відносно обмеженою сферою зживання. Відносна обмеженість сфери зживання діалектної мови, порівняно з літературною, ніякою мірою не позначається на потребі дослідження її”¹⁷.

Як літературна мова, так і народні говори характеризуються певною нормативністю. Поняття нормативності мови пов'язане з поняттям мовної системи. Нормативність літературної мови відрізняється від діалектної. Адже норми

¹⁴ Железняк М. Г., Іщенко О. С. Енциклопедія сучасної України. Електронний ресурс.

https://esu.com.ua/search_articles.php?id=71057

¹⁵ Матвіяс І. Українська мова та її говори. Київ. 1990. С. 7.

¹⁶ Там само. С. 8.

¹⁷ Там само. С. 8.

літературної мови зафіксовані в правописі, словниках, довідниках. Діалектна норма створюється традицією життя говору, сприймається як природна. Фіксація діалектизмів у лексикографічних джерелах є вторинною.

Як відомо, українська літературна мова сформувалася на базі середньонадніпрянського діалекту південно-східного наріччя, однак і південно-західне, і північне наріччя мали вплив на літературну мову.

Одним із дискусійних питань є взаємодія літературної мови та діалектів.

Як справедливо зазначив П. Гриценко, “у просторі кожної національної мови відношення діалектів до інших форм існування мови, зокрема, до літературного стандарту, соціосубстандартів, як і стан збереження діалектів, є індивідуальними, як неповторними є мовці, культурні та соціополітичні чинники. Це стосується й українських мовних реалій. Українські діалекти кінця ХХ – на початку ХХІ ст., зазнаючи відчутних змін структури, ареальних характеристик окремих явищ і континууму в цілому, зберігають у соціумі загальну позитивну оцінку як мовного феномену. Водночас серед лінгвістів поглиблюється розуміння евристичної цінності діалектної мови як важливого й часто єдиного джерела різноманітних свідчень про мову, її сучасний стан і минуле¹⁸.”

Потрібно зазначити, що навіть і зараз теза про тотальний вплив літературної мови на всіх мовних рівнях часто існує надто гіпертрофовано. Звичайно, вплив літературної мови і, відповідно, варіативність як наслідок цього впливу – факт незаперечний, проте теза про майбутню цілковиту нівеляцію діалектів сьогодні вже втратила свою актуальність. У процесі взаємодії з літературною формою національної мови діалектне мовлення може подекуди модифікуватися, але не зникати. Причому різні рівні діалектної системи неоднаково реагують на вплив літературної мови: якщо лексична система відкритіша для

¹⁸ Гриценко П. Мова у просторі: від картографування до ареалогії. Київ: КММ, 2017. С. 4.

поширення інновацій, то, наприклад, фонетичний рівень зазнає впливу (точніше, сприймає його) значно повільніше. Найпомітніші в системі літературної мови залишки діалектної вимови, яка здебільшого постійно тримається в представників певного діалекту, навіть коли вони давно не відчують на собі безпосереднього впливу діалектного середовища. Зокрема, не тільки не зникають у мовленні вихідців із території поширення, а, навпаки, входять і в літературну мову такі тривкі характерні українські діалектні риси: обниження наголошених голосних переднього та середнього рядів, асиміляція дзвінких приголосних за глухістю – *хл'іп*, *ли'шка*, парокситонічний наголос дієслівних форм та займенників – *була*, *мого*, *т'вого*.

Хоча “нелітературність” інших діалектних рис фонетичного рівня (переголосу [а] > [е] після м'яких приголосних, шиплячих та [й] (*м'іс'иц'* ‘місяць’, *шипка* ‘шапка’) чи дорсально-палатальної вимови приголосних [з'], [ц'], [с'], [дз'] (*з'в'ір* ‘звір’, *с'в'ито* ‘свято’) усвідомлюють навіть нефахівці, намагаючись уникати цих рис у мовленні. Літературна мова не допускає також асимілятивного “укання” та “икання” (*су'рока*, *ти'бе*), не вбирає чужих словотворчих і формотворчих засобів, лексем, фразем, синтаксичних конструкцій у зонах міжмовного та міждіалектного суміжжя або, сприйнявши, поступово “відсортовує” їх.

Правильніше говорити про *білінгвізм* (*ділінгвізм*)¹⁹ носіїв літературної і діалектної мови: залежно від комунікативної ситуації мовець обирає відповідний мовний варіант, часто природним явищем є перемикання кодів спілку-

¹⁹ Аркушин Г. Л. Західнополіська діалектологія: Навч. посіб. з регіон. діалектології для студент. спец. “Українська мова та література”. Луцьк: Волинський національний університет ім. Лесі Українки, 2012. С.20.; Гримашевич Г. Сучасна діалектологічна термінологія *Матеріали Міжвузівської науково-практичної конференції “Проблеми комплексного підходу до вивчення термінологічної лексики у спеціалізованому вищому навчальному закладі (термінологічне словотворення)”*. Дніпропетровськ, 2013. Вип. 1. С. 46.

вання. Звичайно, володіння українською літературною нормою – першорядне завдання для студента-філолога, проте не можна ігнорувати того факту, що саме завдяки діалектному мовленню сформувалася та й існує українська літературна мова.

4. ЗВ'ЯЗОК ДІАЛЕКТОЛОГІЇ З ІНШИМИ ДИСЦИПЛІНАМИ

Українська діалектологія – наука, яка перебуває у зв'язках із лінгвістичними та нелінгвістичними дисциплінами.

Діалектологія та історія мови. Діалектологія має важливе значення для вивчення історії мови. Факти діалектології й дані пам'яток минулих епох – основні джерела для дослідження процесів історичного розвитку мови. О. Потебня писав, що “історія будь-якої конкретної мови – це історія її нарічч”²⁰. Більшість діалектних рис різних мовних рівнів (особливо у фонетиці чи граматиці) – це архаїчні форми, які збереглися в говорах на певному етапі або дали різні рефлексії. Наприклад, ознакою фонетичного рівня поліських говорів є існування дифтонгів як рефлексів *ѣ*, а також *o, *e в новозакритих складах; у закарпатському говорі існують різні збережені стадії переходу *o, *e в [i] – звуки [i], [y], [u], [o]; для групи карпатських говорів характерним є збереження давніх голосних [ы] та [i]. Історія мови та історична граMATика дозволяють пояснити відповідні процеси в говорах української мови. Діалектні явища – це часто історичні форми, зафіксовані в мовленні говірки на певному історичному етапі. Залучення фактів діакронії в процесі аналізу діалектних явищ необхідне, бо дані історії мови та етимології допомагають проникнути в суть явища, зрозуміти характер змін, які відбулися.

Діалектологія та сучасна українська літературна мова. Зв'язок діалектології й сучасної літературної мови

насамперед виявляється у взаємозалежності цих двох видів загальнонаціональної мови. Діалектизми збагачують літературну мову, а формування літературного різновиду української мови пов'язане з діалектною основою. Основа становлення літературної мови – середньонадніпряньський говір південно-східного наріччя в поєднанні з говорами південно-західного та північного наріччя.

Діалектологія та ономастика. Діалектологія тісно пов'язана з ономастикою. Топоніми (власні назви сіл, міст, гір, річок), антропоніми (імена, прізвища, прізвиська людей), зооніми (клички тварин) та інші власні назви органічно входять у систему окремих говірок чи діалектів. Діалектні явища важливі для вивчення онімів, адже часто походження власних назв легко мотивується відповідними діалектними лексемами. Наприклад, назва р. *Здвиж* на Середньому Поліссі мотивована апелятивом *здвиж* ‘трясовина’, походження р. *Бистриця* виводять від загальної назви *бистриця* ‘річка зі швидкою течією’.

Як дисципліна лінгвістичного циклу діалектологія та діалектографія тісно пов'язані із *методикою викладання української мови в середній та вищій школах*. Знання діалектного членування українського мовного простору, розуміння історії його досліджень, умінь виокремлювати діалектні риси різних рівнів допомагає вчителю школи чи викладачеві вищого навчального закладу формувати позитивне ставлення до діалектів, навчати методів їх опису, стимулювати в учнів (студентів) бажання досліджувати власне діалектне оточення, що в підсумку є запорукою підвищення загального рівня усної й писемної культури. Філолог-україніст, застосовуючи знання з діалектології, може й повинен зламати ще подекуди популярний стереотип про “нижче”, “некультурне”, “меншовартісне” діалектне мовлення. На заняттях з української мови та літератури, на факультативах чи в наукових гуртках учні (студенти) мають навчитися розуміти взаємовплив діалектів і літературної мови, керувати власним мовленням відповідно до умов і ситуації спілкування, обирати потрібні виражальні засоби,

²⁰ Цит. за працею: Бевзенко С. П. Історія українського мовознавства. Історія вивчення української мови. Київ. 1991. С. 132.

пояснювати діалектні явища місцевої говірки, усвідомлювати мовотворчі процеси в цілому.

Діалектологія пов'язана з дисциплінами немовознавчого напрямку. Передусім це *літературознавство* і *фольклористика*. Адже і фольклорні, і художні твори письменників різного періоду містять діалектні особливості всіх мовних рівнів. Часто завдяки діалектним рисам із певної території можна локалізувати місце народження письменника (Памво Беринда). Окрім того, у мовній канві художнього твору автор може використовувати діалектизми свідомо, для відтворення колориту, стилізації мовлення (М. Коцюбинський, Г. Хоткевич, Ю. Винничук, Г. Пагутяк та ін.). Твори П. Шекерика-Доникова та О. Манчука досить точно й повно репрезентують верховинський різновид гуцульського говору, для авторської мови здебільшого використовують літературну мову, для мовлення персонажів – саме гуцульський говір. Отже, художнє мовлення виступає джерелом для вивчення діалектів.

Діалектологія та історія. Зв'язок діалектології з історією виявляється в переплетенні мовних та історичних процесів. Давні розселення українського народу, міграційні й колонізаційні рухи, контакти між різними народами впливають також і на діалектні особливості мови. Наведемо факти, які демонструють нерозривний зв'язок діалектології з історією.

Факт 1. Ми повинні пам'ятати Голодомор 1932–1933 рр. в Україні. Ці страшні злочини більшовицького режиму проти українського народу мали незворотний вплив на розвиток українських говорів, адже свідоме знищення українського селянства – це не тільки знищення української нації, це також знищення окремих говірок і діалектів. “Почуття національної ідентичності українського селянина у поєднанні з його антибільшовизмом було підґрунтям українського сепаратизму і становило загрозу єдності та самому існуванню СРСР. Саме тому об'єктом злочину геноциду стала українська нація, для послаблення якої сталінський тоталітарний режим здійснив геноцидне винищення українського селянства як питому частину нації

і джерело її духовної та матеріальної сили”²¹. У поєднанні з політичними репресіями та депортаціями, які здійснювалися до, під час і після 1932–1933 рр., Голодомор мав катастрофічні наслідки. Нищівного удару зазнав генетичний потенціал української нації. Відбулася руйнація традиційної структури українського соціуму, а відтак – руйнація діалектного континууму.

Факт 2. Із середини ХХ ст. надсянські та лемківські говірки через позамовні, передусім політичні, причини піддалися руйнуванню. Надсянські говірки значно звузили свій ареал через відселення діалектоносців унаслідок операції “Вісла”. Лемківські говірки сьогодні в Україні існують як острівні вкраплення в межах інших діалектів.

Факт 3. Після Чорнобильської катастрофи 26 квітня 1986 р. незворотних змін зазнав середньополіський говір. “Зауважимо, що після евакуації багато сіл перестали існувати: окремі з них як екологічно особливо небезпечні були захоронені (як села *Буряківка*, *Копачі* Чорнобильського району), інші за різних обставин згоріли (села *Товстий Ліс*, *Стечанка*, частина села *Річиця*) чи знищені часом і безлюдністю; створення описів мови, культури таких сіл є одночасно і даниною їх пам'яті”²².

Факт 4. З 2014 р. триває воєнне вторгнення рф²³ в Україну. Захоплення частини Донецької та Луганської обл. викликало зміни в мовному плані. 24 лютого 2022 р. рф здійснила відкритий воєнний напад на Україну. Широкомасштабна агресія з боку рф проти нашої суверенної держави, фактичний геноцид українців призводить до незворотних змін у системі багатьох говірок.

²¹ Василенко В. Голодомор 1932–1933 років в Україні як злочин геноциду: правова оцінка. Київ, 2009. С. 26–27.

²² Гриценко П. Ю. Передмова. *Говірки Чорнобильської зони: Тексти*. Упоряд. Гриценко П. Ю. та інші. Київ, 1996. С. 3–4.

²³ Тут і далі власні назви “російська федерація”, “білорусь” та ін. пишемо з малої літери на знак протесту щодо повномасштабної війни рф проти України. Це стосується і написання відповідних назв у цитатах.

Ці факти дуже промовисті, але не єдині, їх перелік значно більший.

Діалектологія та етнографія. Достатньо вагомим є зв'язок діалектології з етнографією. Діалектні відмінності в галузі лексико-семантичної системи у значній своїй частині зумовлені етнографічними особливостями побуту, речей матеріальної культури, відмінностями щодо духовної культури окремих місцевостей. У зв'язку з цим для діалектолога, особливо діалектолога-лексиколога, необхідні досить докладні знання з етнографії²⁴. Видатний діалектолог О. Курило наголошувала на взаємозв'язках діалектології та етнографії. Варто згадати її "Програму для збирання етнографічних матеріалів"²⁵, опубліковану 1923 р. Відомий етнограф В. Шухевич у праці "Гуцульщина"²⁶ зафіксував чимало діалектних слів. Етнографічні описи подають велику кількість діалектних назв, тому вони одночасно є цінним джерелом для дослідження лексичного складу говорів. Узагалі діалектолог повинен бути етнографом, як О. Курило, а етнограф – діалектологом, як В. Шухевич.

Діалектологія та археологія. Діалектологія пов'язана з археологією. На основі аналізу артефактів та результатів археологічних розкопок діалектологи можуть отримувати відомості доісторичної епохи, тобто до часів перших писемних пам'яток. На підставі даних археології досить точно визначають території поширення певних племен. Археологія дає відомості про економічні та інші зв'язки одних племен з іншими, що є дуже важливим для діалектології, зокрема історичної, при висвітленні питань генези діалектів.

Діалектологія та географія. На основі просторового поширення і функціонування діалектних явищ, а також діалектних конструкцій виникла *лінгвістична географія* (детально питання проаналізовано у пункті 7).

²⁴ Дзєндзелівський Й. Конспект лекцій з курсу "Українська діалектологія". Ужгород. 1966. С. 32–33.

²⁵ Курило О. Програма для збирання етнографічних матеріалів. Київ. 1923. 34 с.

²⁶ Шухевич В. Гуцульщина. Ч. IV. Львів. 1899–1908.

Сучасні дослідження пов'язують діалектологію з психолінгвістикою (дослідження ідіолекту говірконосія, актуалізація психолінгвістичного напрямку в діалектології та діалектографії), еколінгвістикою (запис діалектних текстів на екологічні теми, у яких порушено проблеми довкілля, запис діалектного мовлення у регіонах, які зазнали негативного техногенного впливу), соціолінгвістикою (дослідження мови міста, урбодіалектологія), лінгвокультурологією (діалектні тексти як джерело фіксації матеріальної та духовної спадщини), когнітивною лінгвістикою (аналіз категорій діалектного тексту, дослідження когнітивних вимірів текстів говірок з опертям на концепти), корпусною лінгвістикою (формування корпусів української діалектної мови), комп'ютерною лінгвістикою (цифровізація діалектного матеріалу, розвиток комп'ютерної діалектної лексикографії), анклавною лінгвістикою (вивчення говірок, які розташовані поза межами України)²⁷.

Отже, у сучасній діалектології виявляються зв'язки як з традиційними дисциплінами, так і з новітніми галузями.

5. МЕТОДИ ДІАЛЕКТОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ. ЗБІР ДІАЛЕКТНОГО МАТЕРІАЛУ

Дослідники говорів української мови виділяють два основні методи діалектологічних досліджень: *отисовий* та *лінгвогеографічний*.

²⁷ Гримашевич Г. Українська діалектологія в контексті сучасних напрямів лінгвістики. *Актуальні проблеми мовознавства та лінгвометодики в умовах війни в Україні: Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції* (з міжнародною участю), 21 лютого 2023 року. Електронний ресурс: <http://eprints.zu.edu.ua/id/eprint/36423>

Щодо лінгвогеографічного методу, то, на нашу думку, доцільніше на сучасному зрізі виокремлювати лінгвогеографію як окрему дисципліну зі своїми завданнями, метою, предметом та об'єктом дослідження.

*Описовий метод*²⁸ найчастіше використовують у діалектологічних розвідках раннього періоду, адже саме застосування цього методу дозволило детально проаналізувати стан діалектної мови певної території. Звичайно, лінгвістична карта К. Михальчука, яка розпочала лінгвогеографічне вивчення українського діалектного простору, дала змогу застосувати лінгвогеографію й до описового методу. У сучасній діалектологічній науці більшості праць властиве поєднання описового методу з лінгвогеографічним.

І описове, і лінгвогеографічне опрацювання діалектологічних проблем передбачає етап збору діалектного матеріалу, який традиційно буває безпосереднім (діалектолог здійснює запис і фіксацію діалектного матеріалу) та опосередкованим, анкетним.

Отже, залежно від форми організації запису діалектного матеріалу розрізняють два методи збирання даних: 1) *анкетний* і 2) *експедиційний*²⁹.

Анкетний метод передбачає створення спеціального питальника, за яким на місцях збиратимуть діалектний матеріал. Цей метод має низку переваг, адже за короткий час можна обстежити значну територію, збирач може необмежено довго перебувати у відповідному населеному пункті. Проте анкетування має недоліки, основними з яких є неточність, часто некомпетентність у фіксації діалектних рис. Тому збирання матеріалу анкетним способом – це лише додатковий компонент.

Експедиційний метод застосовують при організації спеціально підготовлених осіб, які теж за певною програмою (або анкетною) записують говірковий матеріал у визначених пунктах.

²⁸ Матвіяс І. Українська мова і її говори. Київ. 1990. С. 16–19.

²⁹ Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. Київ. 1966. С. 277.

Студенти-україністи вищих навчальних закладів України в межах діалектологічної практики здійснюють збір діалектного матеріалу, використовуючи експедиційний метод. Метою діалектологічної практики є поглиблення знань з української діалектології, ознайомлення з конкретними говірками української мови, виокремлення їхніх фонетичних, морфологічних, синтаксичних і лексичних особливостей. Діалектологічна практика дає студентам перші навички роботи в польових умовах, прищеплює знання та вміння, потрібні для майбутньої педагогічної й наукової діяльності.

У кінці діалектологічної практики студенти повинні оформити звіт філологічного та історико-краєзнавчого змісту, присвячений району та населеному пункту, у яких збирали діалектні матеріали. Характеристику конкретної говірки виконують за таким планом:

- 1) назвати, до якого наріччя та говору належить конкретна говірка;
- 2) відобразити географічне розташування села, його віддаленість від районного центру, місце населеного пункту на діалектологічній карті;
- 3) описати історію села, походження його назви, кількість жителів;
- 4) зібрати мікротопоніми села за питальником;
- 5) виявити фонетичні, морфологічні, синтаксичні особливості говірки;
- 6) зібрати лексику говірки за питальником;
- 7) записати аудіо- чи відеозразки діалектного мовлення і відтворити його фонетичною транскрипцією;
- 8) навести дані про інформаторів (прізвище, ім'я, по батькові, рік народження, місце народження, освіта, фах).

Зокрема, матеріали діалектологічної практики кожного року доповнюють архів діалектних записів кафедри української мови імені професора Івана Ковалика Львівського національного університету імені Івана Франка, а з метою

збереження матеріалів діалектологічної практики створено YouTube-канал³⁰.

6. ФОНЕТИЧНА ТРАНСКРИПЦІЯ

Фонетична транскрипція – це спосіб передачі на письмі усного мовлення з усіма його звуковими особливостями. Для транскрибування діалектного мовлення рекомендуємо як базову використовувати систему знаків, апробовану в хрестоматії “Говори української мови”³¹ та АУМ³². Щоправда, у цю систему знаків внесено окремі зміни. Зокрема, африкати [дз], [дж] відтворюватимемо двома літерами, об’єднаними дужкою зверху.

Голосні звуки передано такими знаками:

іе – нелабіалізований дифтонг переднього ряду північноукраїнських говорів, що вживають у певних позиціях як рефлекс давніх е, ь: [п’іеч];

[ʏ], [ye], [yi], [ji] – лабіалізовані дифтонги переднього ряду північноукраїнських говорів, що вживаються як рефлекс давнього о в новозакритих наголошених складах: [кʏон], [стʏел], [стʏил];

³⁰ YouTube-канал кафедри української мови ЛНУ ім. І. Франка. Електронний ресурс. <https://www.youtube.com/channel/UCK8b1-nPhKX67H1PBJ3gHgQ>

³¹ Говори української мови: Збірник текстів. За ред. Т. В. Назарової. Київ: Наукова думка. 1977. С. 9–12.

³² Атлас української мови: У 3-х т. Т. I: Полісся, Наддніпрянина і суміжні землі. Ред. колегія: Закревська Я. В., Залеський А. М., Марчук Н. Й. (секретар), Матвіяс І. Г. (голова), Назарова Т. В., Прилипка Н. П. Ред. тому І. Г. Матвіяс. Київ: Наукова думка. 1984. 520 с.; Т. II: Волинь, Наддніпрянина, Закарпаття і суміжні землі. Бандрівський Д. Г., Григорчук Л. М., Жилко Ф. Т., Закревська Я. В., Залеський А. М., Назарова Т. В., Онишкевич М. М., Приступа П. І. Відп. ред. Я. В. Закревська. Київ: Наукова думка. 1988. 520 с.; Т. III: Слобожанщина, Донеччина, Нижня Наддніпрянина, Причорномор’я і суміжні землі. Варченко І. О., Довгопол С. Ф., Закревська Я. В., Залеський А. М., Малахівська О. А., Марчук Н. Й., Матвіяс І. Г., Назарова Т. В., Прилипка Н. П. Відп. ред. А. М. Залеський, І. Г. Матвіяс. Київ: Наукова думка. 2001. 272 с.

ÿ – лабіалізований [i]: [кÿн], [стÿл];
ы – нелабіалізований звук середнього ряду високого піднесення, що поширений у частині карпатських говорів: [сы|ны];

ы^o – лабіалізований [ы]: [бы^oк], [мы^oло];
а^o – лабіалізований [а]: [за^oўтра];

еⁿ – звук вищого піднесення і вужчий, ніж [e];
середній між [e] та [u], але ближчий до [e]: [сеⁿло];

ê – закритий і напружений голосний e [dêн];

и^o – звук нижчого піднесення і ширший, ніж [u],
середній між [u] та [e], але ближчий до [u]: [ви^oш|неви];

иⁱ – звук, проміжний між [u] та [i], але ближчий до [u]: [миⁱн’і];

иⁿ – звук, проміжний між [i] та [u], але ближчий до [i]: [м’иⁿ’і];

і^e – звук переднього ряду високого обниженого піднесення: [чи|тайі|ш];

о^y – звук, проміжний між [o] та [y], але ближчий до [o]: [ко^yжух];

у^o – звук, проміжний між [y] та [o], але ближчий до [y]: [ку^oжух];

ÿ – нескладовий [y]: [воÿк], [хо|диÿ];

ÿ – нескладовий [i]: [краÿ], [снн’ÿ];

дз – передньоязиково-зубний дзвінкий африкат: [дзеⁿленнÿ];

дж – передньоязиково-ясенний дзвінкий африкат: [ход|джу];

л’ – боковий ясенний сонант: [хо|дил’а], [мо|ло|да];

сⁿ, зⁿ, цⁿ, дзⁿ – дорсально-палатальні с’, з’, ц’, дз’, відомі в деяких південно-західних говорах: [сⁿ’ино];

з^c, ж^m, бⁿ, д^r тощо – частково оглушені дзвінкі приголосні: [хл’ібⁿ];

с³, ш^ж, п⁶, т^a тощо – частково одзвінчені глухі приголосні: [мо|лот’а|ба].

Довгу вимову приголосних та голосних позначають двокрапкою: [жит’а], [зіл’а].

Напівм’якість приголосних позначають знаком апострофа (’): [б’ілі].

М’якість приголосних позначають знаком мінути (˘) праворуч угорі після літери: л’, с’, р’.

Місце наголосу виділяють довгою вертикальною рискою, яку ставлять перед знаком приголосного, що передує голосному наголошеного складу, а коли в наголошеному складі немає попереднього приголосного, то безпосередньо перед літерою голосного: [му^ха], [го^дина], [а^рка].

Нероздільну вимову двох слів передають дужкою, що сполучає останню букву попереднього слова й першу наступного: [наш_л'іс].

У разі записування ілюстрацій (речень, тексту) коротку паузу позначають знаком (/), а довгу паузу в кінці фрази – знаком (//), питальну інтонацію – знаком запитання (?).

Власні назви (імена, прізвища, прізвиська, назви міст, сіл, кутків, річок, урочищ, гір тощо) рекомендуємо писати з великої букви.

Графічно відтворити всі особливості діалектного мовлення неможливо. Про це слушно писав П. Гриценко: “Звучання мови може передати тільки саме звучання, а найдосконаліша транскрипція відтворює лише образ звучання”³³.

7. ЛІНГВОГЕОГРАФІЯ. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ТА ТЕРМІНИ

Діалектне явище кожного мовного рівня має географічну проєкцію, тобто реалізуються в просторі. Фонетичні, морфологічні, словотвірні, синтаксичні й лексичні діалектні риси поширені в діалектному просторі та функціонують у вигляді місць свого максимального поширення (ядер) та ареалів поступового послаблення, видозміни (периферій). Саме усвідомлення просторового існування діалектних явищ спричинило виникнення *лінгвогеографії*.

У науковій літературі лінгвістичну географію часто вважають галуззю діалектології або методом лінгвістичного

³³ Гриценко П. Ю. Тексти як джерело дослідження чорнобильських говірок. *Говірки Чорнобильської зони: Тексти*. Упоряд. Гриценко П. Ю. та ін. Київ. 1996. С. 9.

дослідження. “Лінгвістична географія – розділ діалектології, який на основі методу картографування мовних явищ вивчає їх територіальне поширення”³⁴. Ф. Жилко називає лінгвістичну географію аспектом дослідження мов та діалектів³⁵. Методом діалектологічного аналізу названо лінгвістичну географію у працях І. Матвіяса³⁶, методом лінгвістичного картографування – у дослідженні С. Бевзенка³⁷. Таке неоднозначне трактування поняття лінгвістичної географії, на нашу думку, пов’язане з тим, що лінгвогеографію як окремий розділ мовознавства виділили відносно недавно. Ще в II половині ХХ ст. у науковій літературі побутувала думка про поступовий перехід лінгвогеографії в самостійну дисципліну. Л. Коць-Григорчук стверджує, що лінгвогеографія – це окрема наука, яка досліджує рельєф діалектного простору з вираженими в ньому ареалами як окремих діалектних рис, так і комплексів рис, поширених у діалектному просторі у вигляді діалектних конструкцій із центром та периферією³⁸. Саме робота над АУМ, як відомо, сформувала українську школу лінгвогеографії, яку очолював Ф. Жилко.

Отже, українська лінгвістична географія – це окрема лінгвістична дисципліна, яка виокремилася з діалектології. Як окрема галузь мовознавства ця наука має джерела, мету, засоби, об’єкт і предмет дослідження. Метою лінгвістичної географії є вивчення просторових координат рис діалектного мовлення та їхніх взаємозв’язків (історичних, системно-структурних, типологічних, генетичних). Об’єкт дослідження лінгвогеографії – поширення діалектних явищ у просторі, предмет – результати аналізу лінгвістичних карт

³⁴ Прилипко Н. Лінгвістична географія. *Українська мова. Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2000. С. 290.

³⁵ Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. Київ. 1966. С. 273–284.

³⁶ Матвіяс І. Українська мова і її говори. Київ. 1990. С. 17.

³⁷ Бевзенко С. Українська діалектологія. Київ. 1980. С. 25.

³⁸ Коць-Григорчук Л. М. Лінгвістично-географічне дослідження українського діалектного простору. Нью-Йорк – Львів. 2002. С. 134.

(поява та занепад діалектних рис, вияви динаміки і статичності, зміни меж явищ).

Саме І. Матвіяс виділяє в лінгвогеографії два аспекти: укладання карт говорів (початок від карти К. Михальчука) та укладання лінгвістичних карт (початок від карт П. Бузука), які подають поширення діалектних явищ у просторі³⁹. Такий підхід дозволяє уникнути певної розбіжності щодо становлення української лінгвістичної географії й виведення її початку від першої карти говорів К. Михальчука.

Діалектологія та лінгвогеографія характеризуються низкою спільних і відмінних ознак. Передусім це виявлено в джерелах та умовах дослідження, адже для діалектології базою виступає живе діалектне мовлення (польові діалектологічні дослідження), репрезентоване в текстах і питальниках. Для лінгвістичної географії джерельною базою є лексикографічні, монографічні дані, діалектні ареали, зафіксовані на лінгвістичних картах, а також і діалектні тексти та відповіді на питання програми збирання діалектного матеріалу. Щодо методів і засобів лінгвістичного дослідження, то основним для діалектолога є польове дослідження, яке передбачає безпосередній збір інформації в конкретному населеному пункті, бесіди з діалектоносцем, записування, коментування текстів і, як результат, системний опис конкретної говірки на синхронному зрізі. Натомість лінгвогеограф оперує ареальним (ізоглосним) методом, що передбачає часте використання конкретної інформації, яка презентує матеріал багатьох населених пунктів, вищий рівень узагальнення, системність аналізу, дослідження діалектного явища на суцільній території, використання як синхронного, так і діахронного методів.

Термінна база – це лексеми, що характеризують діалектне явище та використовуються спільно і в діалектології, і в лінгвогеографії: *наріччя, говір, говірка, ареал, ізоглоса, діалектна конструкція, ядро, периферія, опозиція, зона вібрацій, зона перехідності, зона змішаності*. Проте деякі з понять мають обмежену сферу вживання. Упродовж

³⁹ Матвіяс І. Українська мова і її говори. Київ. 1990. С. 17.

тривалого часу діалектологічні дослідження було спрямовано на виявлення особливостей діалектних обширів у вертикальному плані, саме тому основну увагу зосереджували на визначенні точних меж діалектів. На нашу думку, поняття, яке є основою терміна “наріччя”, змагає до узагальненості, однак, стає менш цілісним, а саме лінгвістична географія доводить неоднорідність діалектних елементів, відсутність абсолютних меж, наявність паралелізмів. Це ж стосується терміна “говір”. Тому більш доцільно використовувати в лінгвогеографії термини *говірка, група говірок* (наприклад, бойківські говірки, лемківські говірки).

Лінгвістична географія частіше оперує поняттями, які чітко характеризують діалектне явище: *ареал, ізоглоса, ядро та периферія*. Лінгвогеографія досліджує рельєф діалектного простору з вираженими в ньому ареалами окремих діалектних рис і комплексів діалектних рис, зrealізованих у просторі як діалектні просторові конструкції, що мають свої ядра та периферію⁴⁰.

Діалектні конструкції складаються з ядра та периферії. Для певної території характерні паралелізми, різноманітність у мовленні молодшого, середнього та старшого покоління, позиційні зміни. Можна також вважати, що статика (явище) зосереджена в ядрі, а динаміка (тенденція) – на периферії та міжпериферійних просторах. Бо й сама ідея динаміки закладена в понятті “периферія діалектних просторових одиниць”. Адже власне в латеральних частинах лінгвальних ареалів діалектна риса перебуває в русі, що виявляється, наприклад, на фонетичному рівні в існуванні позиційно вираженого розрізнення, амплітуди коливань у межах звукового поля реалізації фонем, паралельному вживанні різних виявів.

Окрім того, лінгвогеографія досліджує мовний простір у вертикальному та горизонтальному планах, що дозволяє виявити “рельєф” діалектного обширу з його діалектними конструкціями, кожна з яких має своє ядро і свою

⁴⁰ Коць-Григорчук Л. М. Лінгвістично-географічне дослідження українського діалектного простору. Нью-Йорк – Львів, 2002. С. 13.

периферію, які виникають, існують, занепадають відповідно від умов функціонування діалектного простору. У такому дослідженні на перший план виступають не межі діалектних утворень, а виявлення ареалів, у структурі яких є ядро та периферія відповідної діалектної риси. Горизонтальне дослідження веде до визначення просторових координат діалектних рис у межах діалектної конструкції.

Як відомо, унаслідок постійних контактів між діалектами, мовами формуються зони лінгвістичного контактування. Лише лінгвогеографічні дослідження довели, що діалектна межа не є чіткою лінією, а перехідною зоною, а сама діалектна конструкція – це ядро, оточене перехідними зонами. Між говорами немає чіткої межі, а смуга контактування – це територія взаємодії рис сусідніх говорів (наприклад, говірки наддністрянсько-бойківського діалектного суміжжя). Для таких територій характерні паралелізми, часто гіперизми, контамінації, архаїзми.

Засоби лінгвогеографії дозволили визначити, що мовна або діалектна межа не є лінією, а перехідною зоною, а діалект – це ядро, оточене перехідними зонами, що відрізняються нестабільністю, лабільністю, тенденцією до змін. Сучасна лінгвогеографія оперує низкою специфічних терміносполук на позначення території міждіалектного та міжмовного контактування: “зона вібрацій”⁴¹, “зона перехідності”, “зона змішаності”, “зона інтерференції”, “зональні ареальні елементи”, “зональні ареальні утворення” (нові мовні компоненти, зумовлені локальним контактуванням)⁴², “інтерферовані ареали” як результат міжмовного чи міждіалектного контактування⁴³.

⁴¹ Коць-Григорчук Л. М. Лінгвістично-географічне дослідження українського діалектного простору. Нью-Йорк – Львів, 2002. С. 222.

⁴² Жилко Ф. Т. Ареальні системи української мови. *Мовознавство*. 1990. № 4. С. 18–27.

⁴³ Назарова Т. Інтерферентні ареали як об'єкт історичної діалектології (волинсько-поліські *tot^o, *tet). *Праці XII Діалектологічної наради*. Київ: Наукова думка. 1970. С. 15–28.

Ураховуючи те, що межі між діалектами нечіткі та розмиті, у лінгвогеографії використовують термін “зона”. Якщо *ареал* – це територія поширення окремих мовних явищ, ізоглоса визначає його межі, то *зона* (часто як неповний синонім ареалу) – це діалектний обшир, що об'єднує декілька подібних мікроареалів, основною ознакою якої є неточність, приблизність меж.

Територію зіткнення діалектних конструкцій, яким властивий комплекс рис, називають *зоною вібрацій*, або *зоною інтерференції*, де налягання, взаємопроникнення та взаємодія рис особливо виразна, як вияв значної динаміки розвитку мовлення. Зона вібрацій є складовою частиною комплексного аналізу діалектного континууму, який вміщує також центр і периферію. Зіткнення латеральних частин ареалів діалектних рис, властивих суміжним діалектним просторовим конструкціям, – місце творення зон вібрацій, у межах яких можуть формуватися зони змішаності (із їхніми паралелізмами) чи зони перехідності (із контамінаціями, архаїзмами, розщеплюванням значень слів, гіперизмами тощо).

Зона вібрацій – це нарядне поняття до зони інтерференції, змішаності, перехідності, основними ознаками яких є нестабільність одиниць, викликана як безпосередньою віддаленістю від ядра діалектної конструкції, так і близькістю периферійних ареалів сусіднього обширу; співіснування паралельних діалектних структур, часто із семантичним розрізненням, гіперизмів, контамінованих сполук, збереження архаїзмів⁴⁴. Виникнення зони вібрацій можливе за умови зіткнення частин суміжних діалектних просторових конструкцій. У такому випадку можна констатувати взаємодію ареалів, але важко передбачити характер і наслідки цієї взаємодії. Інтерференція – взаємодія при двомовності (дводіалектності), яка спричинює виникнення специфічних рис. Зона вібрацій – поняття ширше, бо передбачає наявність і змішаності (паралелі), і перехідності, не обов'язково веде

⁴⁴ Коць-Григорчук Л. М. Лінгвістично-географічне дослідження українського діалектного простору. Нью-Йорк – Львів, 2002. С. 13.

до інтерференції.

Отже, лінгвістична географія – це окрема мовознавча дисципліна, яка виокремилася з діалектології і для якої характерні власні мета, методи, термінна база, предмет та об'єкт дослідження. Лінгвогеографія й діалектологія вивчають діалектне явище, проте просторове поширення мовних рис є предметом аналізу лінгвогеографії. Серед першочергових завдань сучасної лінгвогеографії – подальше укладання регіональних атласів, робота над Загальнослов'янським атласом і проблеми інтерпретації карт загальнонаціонального АУМ.

8. ДІАЛЕКТОЛОГІЧНІ АТЛАСИ

Карта говорів К. Михальчука (1871 р.) дала початок розвиткові української лінгвістичної географії як окремої лінгвістичної науки, яка зародилася в сфері діалектології, але згодом відокремилася від неї. Початок світової лінгвістичної географії (укладання лінгвістичних карт і створення перших атласів) пов'язують із роботою над німецьким діалектологічним атласом Г. Венкера, його наступника Ф. Вреде у другій половині XIX ст., а також виданням першого лінгвістичного атласу французької мови. "Atlas linguistique de la France" ("Лінгвістичний атлас Франції") Ж. Жильєрона та Е. Едмона опубліковано у 1902–1910 рр. Як відомо, лінгвістичний атлас німецької мови вийшов у світ лише в 1926 р.

У процесі роботи над європейськими діалектологічними атласами виокремилися два відмінні способи збору діалектного матеріалу для укладання лінгвістичних карт: збір матеріалу на основі анкетування та безпосередній контакт із респондентами. Метод анкетування (розсилання анкет у визначені населені пункти) передбачав участь у збиранні діалектного матеріалу місцевих учителів чи представників інших професій. Такі матеріали не завжди характеризувалися достовірністю й точністю, але давали змогу опрацювати за короткий час значну мовну територію.

Більшою конкретністю визначався метод безпосереднього збору діалектного матеріалу: дослідник працював на місці, записував на основі питальника фонетичною транскрипцією мовлення діалектоносіїв. Саме такий метод використовували українські лінгвогеографи у процесі роботи над картами АУМ (створення й опрацювання діалектологічного питальника – збір матеріалу – робота з діалектними записами – укладання карт – видання лінгвістичного атласу).

XX ст. – час, коли завдяки лінгвістичному картографуванню було створено національний і регіональні атласи української мови. Досягненням сучасної української школи лінгвогеографії стало видання тритомного загальнономовного *Атласу української мови* (т. I: *Полісся, Середня Наддніпрянина і суміжні землі*, 1984 р.; т. II: *Наддністрянщина, Волинь, Закарпаття та суміжні землі*, 1988 р.; т. III: *Слобожанщина, Донеччина, Нижня Наддніпрянина, Причорномор'я і суміжні землі*, 2001 р.). Цей атлас унаочнює поширення на суцільній українській території діалектних явищ, показує не лише статичні мовні факти, нерухомі діалектні риси, а й вияви динаміки, змін діалектного мовлення на всіх його рівнях і допомагає визначити причини їх виникнення.

Атлас лінгвістичний, атлас діалектологічний – зібрання лінгвістичних карт, на яких відображено діалектні явища та їх території поширення. Об'єктом картографування в атласах можуть бути окремі мовні факти (слово, словоформа, фонема, звук) або мовне явище як цілісність. Картографування проводять на географічних картах-бланках за допомогою словесних написань (романська лінгвогеографічна школа) або одно- чи різнокольорових знаків у вигляді геометричних фігур із різною модифікацією, а також різними видами штрихування, кольором площин та ізголосами. Діалектний матеріал записують єдиною фонетичною транскрипцією в попередньо визначених населених пунктах за спеціальною програмою-питальником⁴⁵.

⁴⁵ Прилико Н. П. Атлас лінгвістичний, атлас діалектологічний. Українська мова. Енциклопедія. Редкол.: В. М. Русанівський.

Лінгвістичні атласи бувають:

- загальномовні національні, у яких об'єктом картографування є діалектні явища всієї території поширення мови (АУМ);

- загальні регіональні, у яких скартографовано явища конкретної території чи одного структурного рівня (Дзєндзелівський Й. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (Лексика). Ужгород: Вид-во НТШ у Львові, друк. вид-во "Закарпаття". 1958. Ч. I–II. 267 с.; 1960. Ч. II. 263 с.; 1993. Ч. III. 469 с.; Герман К. Атлас українських говірок Північної Буковини. Чернівці: Час. 1995. Т. I: Фонетика, фонологія. 410 с.; 1998. Т. II: Словозміна, службові слова. 21 с.; Латта В. Атлас українських говорів східної Словаччини. Братислава: Слов. пед. вид-во. 1991. 552 с.; Никончук В. В. Лексичний атлас Правобережного Полісся. Київ – Житомир: Незалежний інститут екології Полісся. 1994);

- проблемні, у яких скартографовано лише певні явища (Назарова Т. В. Лінгвістичний атлас нижньої Прип'яті. Київ: Наукова думка. 1985. 135 с.; Лизанець П. М. Атлас лексичних мадяризмів та їх відповідників в українських говорах Закарпатської області УРСР. Ужгород. 1976. 328 с.).

Після видання АУМ на перший план виступила потреба в інтерпретації, прочитанні його карт, у тому числі й дослідження діалектних тенденцій. Адже нагромадження матеріалу та створення на його основі лінгвістичних карт – це лише перший етап лінгвогеографічного вивчення мови, надзвичайно важливий і трудомісткий. Другий етап – інтерпретація вже створених карт – завершальний, бо його результати визначають загальну цінність здійсненого аналізу. За образним висловом Й. Дзєндзелівського, "лінгвістична карта – це ... формула, яка потребує розв'язання,

О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2000. С. 34–35.

дешифрування, прочитання"⁴⁶. Тобто лінгвістична карта – це інформація, яка вимагає пояснення, усвідомлення, узагальнення, ґрунтового аналізу⁴⁷.

Основна література:

1. Бєвзенко С. П. Українська діалектологія. Київ. 1986. С. 3–31.
2. Гриценко П. Діалектологія. *Українська мова. Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2005. С. 149.
3. Дзєндзелівський Й. О. Конспект лекцій з курсу "Українська діалектологія". Ужгород. 1965. С. 5–50.
4. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. Київ. 1966. С. 3–33; 273–304.
5. Костів О. Лінгвістична географія та діалектологія (розвиток та взаємодія). *Серце чистеє, думка чесная. Збірник наукових праць і матеріалів на пошану Ірини Оципко*. Львів: Левада. 2018. С. 559–570.
6. Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори. Київ: Наукова думка. 1990. С. 5–19.
7. Прилипка Н. Лінгвістична географія. *Українська мова. Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2000. С. 313–314.

Додаткова література:

⁴⁶ Дзєндзелівський Й. Деякі питання методики і теорії інтерпретації лінгвістичних карт (на матеріалі слов'янських атласів). *Праці XI Республіканської діалектологічної наради*. Київ: Наукова думка. 1965. С. 20.

⁴⁷ За матеріалами статті: Костів О. Лінгвістична географія та діалектологія (розвиток та взаємодія). *Серце чистеє, думка чесная... Збірник наукових праць і матеріалів на пошану Ірини Оципко*. Львів: Левада. 2018. С. 559–570.

1. Атлас української мови: У 3-х т. Т. I: Полісся, Наддніпрянина і суміжні землі. Ред. колегія: Закревська Я. В., Залеський А. М., Марчук Н. Й. (секретар), Матвіяс І. Г. (голова), Назарова Т. В., Прилипко Н. П. Ред. тому I. Г. Матвіяс. Київ: Наукова думка. 1984. 520 с.; Т. II: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. Бандрівський Д. Г., Григорчук Л. М., Жилко Ф. Т., Закревська Я. В., Залеський А. М., Назарова Т. В., Онишкевич М. М., Приступа П. І. Відп. ред. Я. В. Закревська. Київ: Наукова думка. 1988. 520 с.; Т. III: Слобожанщина, Донеччина, Нижня Наддніпрянина, Причорномор'я і суміжні землі. Варченко І. О., Довгопол С. Ф., Закревська Я. В., Залеський А. М., Малахівська О. А., Марчук Н. Й., Матвіяс І. Г., Назарова Т. В., Прилипко Н. П. Відп. ред. А. М. Залеський, І. Г. Матвіяс. Київ: Наукова думка. 2001. 272 с.

2. Аркушин Г. Л. Західнополіська діалектологія: Навч. посіб. з регіон. діалектології для студент. спец. "Українська мова та література". Луцьк: Волинський національний університет ім. Лесі Українки. 2012. 129 с.

3. Бевзенко С. П. Вивчення української діалектології. *Історія українського мовознавства*. Київ. 1991. С. 128–150.

4. Бичко З. М. Діалекти української мови. *Етнографія України: Навчальний посібник*. Львів: Світ. 1994. С. 159–168.

5. Бичко З. М. Перспективи взаємостосунків української літературної мови та діалектів. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів. 2004. Вип. 34. Ч. II. С. 116–119.

6. Герман К. Атлас українських говірок Північної Буковини. Чернівці: Час. 1995. Фонетика, фонологія. 410 с.; 1998. Т. II: Словозміна, службові слова. 215 с.

7. Герман К. Ф. Українські говірки Північної Буковини в історичному та лінгвогеографічному аспекті. Фонетика, фонологія. Чернівці: Рута. 1995. 353 с.

8. Глібчук Н. М. Практичні завдання з української діалектології для студентів філологічного факультету. Львів. 2000. 47 с.

9. Глібчук Н. М., Асіїв Л. В. Програма діалектологічної практики для студентів філологічного факультету. Львів. 2002. 32 с.

10. Гопштер Є. А. Українська діалектологія. Модульний курс: Навчально-методичний посібник. Горлівка: Вид-во ГДПІМ. 2010. 139 с.

11. Гримашевич Г. Українська діалектологія. Житомир. 2010. 172 с.

12. Гримашевич Г. Сучасна діалектологічна термінологія *Матеріали Міжвузівської науково-практичної конференції "Проблеми комплексного підходу до вивчення термінологічної лексики у спеціалізованому вищому навчальному закладі (термінологічне словотворення)".* Дніпропетровськ. 2013. Вип. 1. С. 46–50.

13. Гримашевич Г. Українська діалектологія в контексті сучасних напрямів лінгвістики. *Актуальні проблеми мовознавства та лінгвометодики в умовах війни в Україні: Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (з міжнародною участю), 21 лютого 2023 року. Електронний ресурс: <http://eprints.zu.edu.ua/id/eprint/36423>*

14. Гриценко П. Ю. Лексична система говорів і картографування. *Українська діалектна лексика*. Київ: Наукова думка. 1987. С. 10–20.

15. Гриценко П. Ю. Простір і час у лінгвістичній географії. *Проблеми сучасної ареалогії*. Київ: Наукова думка. 1994. С. 102–111.

16. Гриценко П. Ю. Тексти як джерело дослідження українських говірок Румунії. *Павлюк М., Робчук І. Українські говори Румунії. Діалектні тексти*. Едмонтон – Львів – Нью-Йорк – Торонто. 2003. С. 1–16.

17. Гриценко П. Загальнослов'янський лінгвістичний атлас – новий етап дослідження слов'янських мов. *Вісник НАН України*. 2014. № 6. С. 21–30.

18. Гриценко П. Мова у просторі: від картографування до ареалогії. Київ: КММ. 2017. 438 с.

19. Дзензелівський Й. Деякі питання методики і теорії інтерпретації лінгвістичних карт (на матеріалі слов'янських атласів). *Праці XI Республіканської діалектологічної наради*. Київ: Наукова думка. 1965. С. 20–39.

20. Дзєндзелівський Й. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (Лексика). Ужгород: Вид-во НТШ у Львові, друк. вид-во "Закарпаття". 1958. Ч. I–II. 267 с.; 1960. Ч. 2. 263 с.; 1993. Ч. III. 469 с.
21. Жилко Ф. Т. Ареальні системи української мови. *Мовознавство*. 1990. № 4. С. 18–27.
22. Жилко Ф. Т. Деякі аспекти діалектології і лінгвістичної географії. *Acta universitatis Lodziensis. Folia Linguistica*. 1986. № 12. S. 211–220.
23. Жилко Ф. Т. Досягнення і завдання української лінгвістичної географії. *Мовознавство*. 1967. № 4. С. 3–11.
24. Жилко Ф. Т. Концепція атласу української мови. *Slavia*. 1980. R. 49. Č. 1–2. S. 77–84.
25. Закревська Я. В. Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті. Київ. 1976. 162 с.
26. Кобилянський Б. В. Діалект і літературна мова. Київ. 1960. 276 с.
27. Кобиринка Г., Рябець Л. Українська діалектологія: витоки і перспективи. *Українська мова*. 2018. № 4. С. 92–100.
28. Королевич Н. Ф. Розвиток української лінгвістичної географії (огляд літератури). *Українська лінгвістична географія*. Київ: Наукова думка. 1966. С. 143–150.
29. Костів О. Проблеми лінгвогеографії в концепції Лідії Коць-Григорчук. "У координатах мови": *Збірник наукових праць на пошану Лідії Коць-Григорчук*. Львів. 2016. С. 74–91.
30. Костів О. Проблемні питання викладання діалектології у вищій школі. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. Львів. 2017. Вип. 13. С. 257–263.
31. Коць-Григорчук Л. Еволюція українського мовлення в діалектному просторі. *Українська мова*. 2011. № 3. С. 41–51.
32. Коць-Григорчук Л. М. Лінгвістично-географічне дослідження українського діалектного простору. Нью-Йорк – Львів. 2002.
33. Лизанець П. Діалектологія як наука сучасного модерного мовознавства. *Діалектологічні студії: Зб.*

пам'яті Ярослави Закревської / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів. 2003. Ч. 3. С. 247–256.

34. Лизанець П. Місце діалектології як науки у сучасному модерному мовознавстві. *Українська мова: сучасність – історія = Jezyk ukraiński: wspolczesnosc – historia* / red.: F. Czyzewski, P. Hrycenko. Lublin. 2003. T. 4. С. 81–93. (Pogranicze).

35. Мартинова Г. І., Щербина Т. В. Українська діалектологія: Навч.-метод. посібник для студ. ф-ту укр. філології денної та заоч. форм навчання. Черкаський національний ун-т ім. Богдана Хмельницького. Кафедра українського мовознавства. Черкаси: ЧНУ. 2006. 68 с.

36. Мартинова Г. Лінгвістична географія Правобережної Черкащини. Черкаси: Відлуння. 2000. 265 с.

37. Матвіяс І. Г. Діалектна основа української літературної мови. *Мовознавство*. 2007. № 6. С. 26–36.

38. Матвіяс І. Г. Засади української діалектології. *Мовознавство*. 2000. № 1. С. 3–9.

39. Матеріали й методичні вказівки до курсу "Українська діалектологія" / Укл. Н. П. Дейниченко. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка. 2006. 72 с.

40. Мойсієнко В. Історична діалектологія української мови. Північне (поліське наріччя). Київ. 2015. 284 с.

41. Монахова Т. В. Українська діалектологія: Навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили. 2010. 128 с.

42. Назарова Т. В. Лінгвістичний атлас нижньої Прип'яті. Київ: Наукова думка. 1985. 135 с.

43. Національний атлас – то гордість нації. *Дивослово*. 2002. № 12. С. 14–19.

44. Никончук В. В. Лексичний атлас Правобережного Полісся. Київ – Житомир: Незалежний інститут екології Полісся. 1994.

45. Панцьо С. Є. Українська діалектологія: Практикум: Навч.-метод. посіб. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан. 2013. 132 с.

46. Пачева В. М. Діалекти української мови: Навч. посіб. / Мелітоп. держ. пед. ун-т ім. Богдана Хмельницького. Мелітополь: Вид. будинок ММД. 2012. 84 с.

47. Пашенко В. М. Південно-західна макросистема діалектних систем української мови: Хрестоматія з метод. рек. для практ. занять з укр. діалектології, етнолінгвістики, етнографії та фольклору. Ніжин. 2007. 67 с.

48. Прокопчук Л. В. Українська діалектологія : навч. посібник для студентів галузі знань 0203 Гуманітарні науки напряму підготовки 6.020303 Філологія. Українська мова і література. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2013. 190 с.

49. Сабадощ І. В. Атлас ботанічної лексики української мови. Ужгород. 1999. 104 с.

50. Сердега Р. Л. Українська діалектологія: Навч. посіб. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна. 2011. 156 с. Електронний ресурс. http://lib.ru.if.ua/orus_do.php?id=1153

51. Тищенко К. Поки живі українські діалекти — живе Україна. *Дивослово*. 2002. № 6. С. 13–16.

52. Ткачук М. М. Українські говірки Башкортостану: Золотоношка і Степанівка / Відп. ред. та авт. передм. П. Ю. Гриценко. Київ: Національна академія наук України. Інститут української мови. 2020. 246 с. Електронний ресурс. https://iul-nasu.org.ua/wp-content/uploads/2021/08/Tkachuk_Ukrayinski-govirky-Bashkortostanu_final.pdf

53. Торчинська Н. М. Українська діалектологія: Навч. посіб. Хмельницький. 2017. 158 с.

54. Український діалектний фонофонд / Упоряд.: П. Ю. Гриценко; Інститут укр. мови. Відділ діалектології, Уман. пед. ун-т ім. П. Тичини. Київ. 2004. 168 с.

55. Франко І. Я. Літературна мова і діалекти. *Франко І. Я. Твори: У 50 т.* Київ: Наукова думка. 1982. Т. 37. С. 205–210.

56. Шеремета Н. П. Українська діалектологія: практичні заняття: Навч. посіб. Кам'янець-Подільський. 2005. 124 с.

57. Яким М. Б. Українська діалектологія: Навч.-метод. посіб. Дрогобич: Коло. 2003. 48 с.

58. YouTube-канал кафедри української мови ЛНУ ім. І. Франка. Електронний ресурс.

<https://www.youtube.com/channel/UCK8b1-nPhKX67HrPJ3gHgQ>

КАРТА ГОВОРІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (автор – Іван Матвіяс)⁴⁸

⁴⁸ Українська мова: Енциклопедія. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2004. Електронний ресурс. <http://litopys.org.ua/ukrmova/um151.htm>

ІСТОРІЯ ДІАЛЕКТНОГО ЧЛЕНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

...Михальчука можна вважати за основоположника української діалектології не тільки тому, що він був великим знавцем і першим синтезатором-систематизатором, а й тому, що він з подиву гідною проникливістю перший дав генетичне пояснення сучасного стану українських говірок.

Юрій Шевельов

Діалектне членування кожної національної мови відбиває складність історичного розвитку того чи іншого народу, носія і творця цієї мови.

Степан Бевзенко

Карту 1871 р. можна вважати ілюстрацією територіальних втрат, що їх зазнали українці впродовж ХХ сторіччя. Вона ж показує, що комуністична політика лінгвоциду була успішнішою за самодержавну.

Павло Гриценко

1. Сучасна класифікація українських говорів.
2. Перші теоретичні узагальнення щодо поділу українських діалектів.
3. Класифікація українських говорів К. Михальчука.
4. Погляди на поділ українських діалектів у I половині XX ст.
5. Класифікація українських діалектів у працях II половини XX ст.

1. СУЧАСНА КЛАСИФІКАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ГОВОРІВ

Класифікація говорів української мови – одне з проблемних питань діалектологічної науки. У результаті впливу лінгвогеографії (АУМ та регіональних атласів), аналізу писемних пам'яток і досліджень з історії, археології та етнографії загальноновизнаним став троїстий поділ на **північне, південно-західне та південно-східне** наріччя (див. карту українських говорів).

Північне (поліське) наріччя, у складі якого східно-поліський, середньополіський та західнополіський говори, упродовж історичного розвитку від доісторичних часів зберігало свій основний ареал. Серед них східнополіський і середньополіський діалекти розділяє р. Дніпро. Східною межею західнополіського говору є р. Горинь, саме цей говір має домішки південно-західних рис унаслідок переселень людности на північ після татарської навали 1240 р. Деякі південно-західні риси, нашаровані на північну основу, характеризують також діалектну підгрупу, що її, власне, можна б окреслити як четверту північну – підляські говірки¹, поширені на північ від Холма аж до Бугу; але після 1945 р. більшість їх носіїв розпоршилися.

¹ Гриценко П. Південно-західне наріччя. *Українська мова. Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2004. С. 480.

Південно-західні говори як окрема діалектна сукупність сформувалась на старожитній території українського народу в межах південної діалектної території. Творення цієї діалектної групи зумовлене, з одного боку, виникненням давнього пасма ізоглос – межі південної та північної (поліської) діалектної груп, а з другого боку, – пасмом ізоглос пізнішого походження – межі південно-західної і південно-східної діалектних сукупностей².

Як відомо, найбільший ареал займає *південно-східне* наріччя, яке є водночас і найновішим: у його північно-західній частині говірки південно-східного типу сформувалися орієнтовно в XVI ст.; у північно-східній частині (тобто в Харківській, Сумській і західних районах Воронезької обл.) – у XVII ст.; далі на південь – аж у XVIII ст. Усе це сталося в процесі дозаселення українцями територій, відступлених колись тюркським народам, що час від часу туди вторгалися. З огляду на своє відносно недавнє постання в ході масових міграцій народности ці діалекти також мають чималу кількість спільних рис, але часто особливості є наслідками дозаселення з території північного та південно-західного нарічч. Також у половині XX ст. територію, населення якої було винищено внаслідок Голодомору, часто дозаселяли вихідці з сусідньої країни. Певні місцеві відмінності, звісно, існують, але більш-менш послідовну класифікацію діалектних підгруп на їх підставі виробити годі³.

2. ПЕРШІ ТЕОРЕТИЧНІ УЗАГАЛЬНЕННЯ ЩОДО ПОДІЛУ УКРАЇНСЬКИХ ДІАЛЕКТІВ

Початки теоретичних узагальнень щодо класифікації українських говорів сягають XIX ст.

² Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. Харків. 2002. С. 52–53.

³ Там само. С. 52.

Різні дослідники дотримувалися тричленного (три наріччя) і двочленного (два наріччя) поділу, з огляду на лінгвальні, історичні й етнографічні чинники.

Заклав основи української діалектології *Михайло Максимович*, якому належить одна з перших спроб поділу говорів української мови (1838 р.). Учений розрізняв малоруське, або українське (північно-східне), і червоноруське, або галицьке (південно-західне) наріччя української мови, тобто був прибічником двочленної класифікації. Малоруське наріччя охоплює говори по обидва боки р. Дніпра, а також говори Полісся, Волині і Поділля; червоноруське – говори по обидва боки р. Дністра в Галичині і Карпатах. У наріччях дослідник вирізняв піднаріччя: у північно-східному – українське (південне) і сіверське (північне), у південно-західному – галицьке і закарпатське.

Серед рис північно-східного наріччя, що протиставляється південно-західному, М. Максимович виділяв дієслівні форми майбутнього часу типу *знатиму*, форму орудного відмінка однини іменників і займенників жіночого роду на *-ою, -ею* (такою головою, цею землею) відповідно до форм на *-оў, -еў* (тоў головоў) у південно-західному наріччі. Спостереження М. Максимовича щодо ареалу говорів української мови відбивали фактичний стан речей, хоч у дослідника не було матеріалу для глибокої й точної класифікації українських говорів⁴.

У вступі до виданої 1845 р. у Львові граматики української мови для галичан *Іван Вагилевич* на основі фонетичних і морфологічних особливостей серед говорів української мови виділяє галицьке й київське наріччя (розмежовуються р. Серет і Буг). Умовно визначено ще й карпатське наріччя, якому, за наявності в ньому особливостей галицького і київського наріччя, властиві домішки з сусідніх мов. У межах наріччя І. Вагилевич окремо характеризує саноцько-перемиський, бузький,

⁴ Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори. Київ: Наукова думка, 1990. С. 20.

гуцульський, чернівецький, волинський, подільський і чернігівський говори⁵.

Серед відомих учених XIX ст., які намагалися покласифікувати українські говори, був *Яків Головацький*. У науковій розвідці “Розправа о язиці южноруським і его наріччях” (1848 р.) автор, описуючи український мовний обшир, подає тричленний поділ: волинсько-подільське, галицьке та карпаторуське наріччя. Хоча сучасний поділ української діалектної території теж тричленний, проте північне, південно-західне і південно-східне наріччя відповідають класифікації Я. Головацького лише кількісно, адже всі три наріччя, які називає дослідник, – це частини південно-західного наріччя⁶.

Усі перші спроби поділу українських наріччя ґрунтувалися на порівняно обмеженому діалектному матеріалі, часто з урахуванням лише окремих територій, а не всього україномовного обширу.

3. КЛАСИФІКАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ГОВОРІВ К. МИХАЛЬЧУКА

Основоположником української діалектології та лінгвістичної географії вважають К. Михальчука.

Кость Михальчук у праці “Наречия, поднаречия и говоры Южной России в связи с наречиями Галичины” (1871 р., опублікована в 1877 р.) уперше в українському мовознавстві подав не лише досить повний огляд українських говорів з описом їх фонетичних і морфологічних ознак, а й першу карту українських говорів. Саме карта говорів К. Михальчука дала початок розвитку української лінгвістичної географії.

⁵ Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори. Київ: Наукова думка, 1990. С. 20.

⁶ Хобзей Н. Наукові студії: діалектологія, етнолінгвістика, лексикографія / Упоряд. О. Сімович; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2019. С. 19.

Автор надзвичайно сумлінно опрацював анкети, розіслані Південно-Західним відділом російського географічного товариства, щоправда, дослідив лише 59 населених пунктів, на основі яких виділив три наріччя:

- українское наріччя;
- полтвское наріччя;
- червоно-русское наріччя.

Отже, сучасний поділ української мови на три говіркові групи фактично дав уже К. Михальчук, хоча назви інші: поліське, червоноруське (русинське) та українське⁷.

У межах наріч виділено піднаріччя та різнонаріччя (за термінологією К. Михальчука): українське наріччя з північноукраїнським, середньоукраїнським і південноукраїнським піднаріччями, поліське з підляським, чорноруським, або заблудівським, поліським і сіверським піднаріччями і русинське з подільсько-волинським, галицьким і карпатським піднаріччями. Важливим, на нашу думку, є те, що до середньоукраїнського піднаріччя (канівсько-полтавського говору) автор відносить також українські говірки північно-східної Приазовщини й Кубані, території, мовні особливості яких зберігали істотну кількість українських рис.

Названі наріччя, на думку К. Михальчука, за різними сторонами мовної будови співвідносяться по-різному: у фонетиці більше подібності між українським і русинським наріччями, ніж між ними (особливо першим) і поліським, у морфології більше спільності між українським і поліським, ніж між ними обома і русинським⁸.

У межах піднаріч (більш узагальнених діалектних конструкцій) дослідник виділяє низку менших діалектних утворень – різнонаріч (у сучасній класифікації говорів), диференціюючи ці одиниці за спільними ознаками.

⁷ Шевельов Ю. Портрети українських мовознавців. Київ: Видавничий дім "КМ Академія". 2002. С. 100.

⁸ Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори. Київ: Наукова думка. 1990. С. 22–23.

Поліське наріччя К. Михальчук поділяє на піднаріччя: 1) сіверське (на схід від р. Дніпра), у якому – два різнонаріччя: власне сіверське і сіверсько-великоруське; 2) власне поліське, або середньополіське, піднаріччя (від р. Дніпра на сході до р. Горині на заході), чорноруське з мозирським, слонимсько-пінським і заблудівським говорами (на північ від середньополіського); 3) підляське (на південь від р. Нарєва і верхньої Ясельди), у якому – власне підляський і королевський говори.

Отже, К. Михальчук звузив межі північного наріччя на півдні україномовного ареалу, у наступних класифікаціях поліське наріччя мало більшу територію. Хоча північні межі поліського наріччя сягають території сучасного білоруського мовного обширу, берестейсько-пінського наріччя, основні фонетичні риси якого мають українську основу.

Українське наріччя поділено на південноукраїнське, середньоукраїнське та північноукраїнське піднаріччя. Територію південноукраїнського піднаріччя дослідник поділяє на побережно-подільське та слобідськоукраїнське різнонаріччя. У межах північноукраїнського піднаріччя К. Михальчук виділяє такі говори: ніжинсько-переяславський, або сіверсько-український (ареал на схід від р. Дніпра), середньоукраїнсько-поліський (західна межа проходить по р. Горинь) і пінсько-волинський (територія на захід від р. Горинь і на північ від м. Дубна (райони м. Рівного, Луцька, Ковеля, басейн верхньої Прип'яті).

Середньоукраїнське піднаріччя автор поділяє на два говори: волинсько-український і канівсько-полтавський (розмежовуються приблизно лінією, проведеною через м. Біла Церква і Богуслав). Саме до канівсько-полтавського говору К. Михальчук відносить українські говірки північно-східної Приазовщини й Кубані. У межах південноукраїнського піднаріччя виділено побережно-подільський і слобідсько-український різнонаріччя. Говори середньоукраїнського та південноукраїнського піднаріччя автор об'єднує в дві групи: південно-східну, до якої

входять канівсько-полтавський і слобідсько-український говори, і західну, до якої належать волинсько-український і побережно-подільський говори. Саме однією з вагомих неточностей К. Михальчука було зарахування волинського різноріччя до українського наріччя (у сучасній класифікації – південно-східних говорів).

Ареал *червоноруського* наріччя К. Михальчук поділяє лише на три піднаріччя: 1) подільсько-холмське, або власне русинське; 2) галицьке, або наддністрянське; 3) карпатське, або гірське. Різноріч як менших одиниць у червоноруському наріччі автор не виділяє. Подільсько-холмське піднаріччя від галицького відділяється з півночі на південь приблизною лінією між м. Холм і Белз і далі р. Буг і Серет. Галицьке піднаріччя від карпатського відділяє приблизна лінія між м. Перемишль, Борислав, Долина, а далі на південь хребет Карпат. Названі наріччя, піднаріччя й говори К. Михальчук характеризує відповідними діалектними рисами⁹.

У подальших діалектологічних студіях К. Михальчук змінив свою думку, а тому українську діалектну територію поділяв на два наріччя: південне та північне. Проте для діалектології та лінгвогеографії важливим є тричленний поділ українських говорів, який так логічно й науково прогностично подав К. Михальчук у праці “Наречия, поднаречия и говоры Южной России в связи с наречиями Галичины”. Усі подальші спроби класифікації українських говорів ґрунтувалися на поділі К. Михальчука, часто уточнюючи та доповнюючи класифікацію.

Важливим для сучасної діалектології є те, що директор Інституту української мови Павло Гриценко у грудні 2016 р. під час свого виступу на засіданні Конституційного

⁹ Михальчук К. П. Наречия, поднаречия и говоры южной России в связи с наречиями Галичины. *Труды этнографическо-статистической экспедиции в Юго-Западный край*. 1877. Т. 7. Вып. 2. С. 453–512; Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори. Київ: Наукова думка. 1990. С. 23–24.

суду України з розгляду справи щодо відповідності Конституції України Закону “Про засади державної мовної політики” оприлюднив діалектологічну карту К. Михальчука.

Мовознавець прокоментував карту й у низці інтерв'ю. “На цій карті, – зазначив П. Гриценко, – ми бачимо величезні україномовні терени, які за площею можуть становити цілу середньоевропейську державу: а це Кубань, курщина, орловщина, – територія на схід від сучасного українсько-російського кордону. До речі, Азовське море було внутрішньо українське, бо на схід від цього моря ще кілометрів зі сто функціонували українські поселення і українська мова. І там не було жодного домінування чи переважаючої більшості російських етнічних поселень”. Українською мовою говорили на Берестейщині, нинішній Берестейській обл. білорусі, на заході україномовні терени до операції “Вісла” поширювались на Підляшшя і доходили майже до Любліна, у східній Словаччині також були області, заселені українцями, ареал поширення української мови заходив у Румунію. Карту 1871 р. можна вважати ілюстрацією територіальних втрат, що їх зазнали українці впродовж ХХ ст. Вона ж показує, що комуністична політика лінгвоциду була успішною за самодержавну¹⁰.

4. ПОГЛЯДИ НА ПОДІЛ УКРАЇНСЬКИХ ДІАЛЕКТІВ У І ПОЛОВИНІ ХХ СТ.

Початок і перша третина ХХ ст. вирізнялися значною кількістю наукових розвідок, у яких автори розглядали питання діалектного членування й класифікації українських говорів.

Агатангел Кримський у виданні “Українська граматика для учнів вищих класів гімназій і семінарій Наддніпрянщини” (1907 р.) подає двочленний поділ

¹⁰ Масенко Л. Українське Азовське море: україномовний простір – запорука цілісності держави. Електронний ресурс. <https://www.radiosvoboda.org/a/29480076.html>

українських говорів, виділяючи східне (“східномалоруське”) і західне (“західномалоруське”) наріччя. Автор відзначає відмінності в мовному плані, вказуючи, що “... всі ті говори можна гуртом поділити на дві великі групи, або ж на дві великі вітки: західномалоруську і східномалоруську. Західномалоруською мовою (або точніш – нечисленними західномалоруськими говорами) балакає: вся Австрійська Україна (Галичина, Буковина, Угорська Русь”¹¹. Отже, до західного наріччя автор відносив говірки Підляшшя, західної Волині, Поділля, Бессарабії, Буковини, Галичини й Закарпаття; решту говорів учений зарахував до східного наріччя. Класифікація А. Кримського не була цілком завершеною. Відповідні погляди на класифікацію українських говорів пов’язані з розумінням історичного розвитку української мови, за яким південні говори східного наріччя органічно розвинулися з його північних говорів, а південні говори західного наріччя є продуктом органічного розвитку північних говорів цього ж наріччя¹².

Одним із прибічників двочленної класифікації українських говорів був Іван Зілинський. В основі його праці “Проба упорядкування українських говорів” (1914 р.) – звуковий принцип, різна концентрація артикуляційної сили. На думку вченого, український діалектний обшир доцільно поділити на два наріччя: південно-східне та південно-західне. Ареал поширення південно-західного наріччя І. Зілинський подає достатньо чітко: “В Австро-Угорщині займає вона майже цілу полосу Карпат т. зн. майже всі українські говори по угорським боці; в Галичині: говори Лемків, Замішанців, Бойків, в часті Гуцулів, і долівський (в долині Сяну); в росії: переважну часть новоутвореної губернії холмської, південну часть губернії гродненської, минської, чернігівської, північні

¹¹ Кримський А. Украинская грамматика для учеников высших классов гимназий и семинарий Приднепровья: В 2 т. 1907. Т. I. С. 22.

¹² Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори. Київ: Наукова думка. 1990. С. 26–27.

частини губ. волинської, київської та полтавської, південно-західний угол губ. курської і північно-західний кут харківської губернії. Вся остання українська язикова територія належить до південно-східної групи говорів”¹³. У межах південно-східного наріччя автор виділяє східне, або наддніпрянське, і західне піднаріччя, у західному піднаріччі – волинські, північногалицькі й надбузькі, наддністрянські, подільські та північнобуковинські. Північно-західне наріччя вчений членує на північне (підляський, західнополіський, східнополіський, чернігівський говори) і карпатське піднаріччя (західні (з нерухомим наголосом) і східні (з рухомим наголосом) говірки), а приблизна межа – р. Ослава (на півночі) і Лаборець (на півдні).

У 1933 р. І. Зілинський укладає карту українських говорів¹⁴. Автор, дотримуючись двочленної класифікації, виділяє північне та південне наріччя (див. додану карту). Проте на території південного наріччя дослідник виокремлює східноукраїнські та західноукраїнські говори. Ареал південно-західної групи – це південноволинський, подільський, наддністрянський (опільський), надсянський, лемківський, бойківський, середньозакарпатський, гуцульський, покутсько-буковинський говори. Такий поділ робить двочленну класифікацію І. Зілинського тричленною. Важливо те, що дослідник позначає спеціальними графічними знаками (штрихуванням) говірки перехідного типу, зокрема територію між північним і південним наріччями (особливо західною частиною), що дало змогу проілюструвати діалектні зони перехідності.

¹³ Зілинський І. Проба упорядкування українських говорів. Зап. НТШ. Львів. 1914. Т. 117–118. С. 363.

¹⁴ Зілинський І. Карта українських говорів з поясненнями. Праці Українського Наукового Інституту. Серія Філологічна. Варшава. 1933. Кн. 3. Т. XIV. 20 с. (окрема відбитка). Електронний ресурс. <https://elibr.nlu.org.ua/view.html?id=11325>

У 1923 р. вийшла праця Всеволода Ганцова “Діалектологічна класифікація українських говорів” із доданою “Діалектологічною картою” (див. додану карту), у якій автор подав поділ української території.

На українському діалектному обширі виділено північне та південне наріччя, у межах південної діалектної території автор виокремлює південно-західні та південно-східні говори. Північну групу говорів (поліські й підляські говори) учений вважає цілісною, об’єднаною комплексом фонетичних явищ, які розвинулися на ґрунті давнього принципу розрізнення наголошених і ненаголошених складів, зазначає, що в минулому територія поліського наріччя була ширшою й сягала “далі на південь і на Лівобережжі, і на Правобережжжі”¹⁵. В. Ганцов подав умовні межі південної частини північного наріччя разом із перехідними говірками на північній діалектній основі – населені пункти: на південь від Холма – від Грубешова – від Луцька – від Рівного – від Новограда-Волинського (тепер Звягеля) – Житомир – понад Росію до Канева – Лубни – далі по р. Сулі на північ від Сум¹⁶.

До південної частини автор закономірно відносить карпато-угорські говори, які інші дослідники долучали до північних. У південній частині південно-західні говори більш архаїчного типу, південно-східні утворилися на південно-західній основі і “тим головним центром, який постачав колонізаційний матеріал для південного Лівобережжя, були Поділля і Галицька Наддністрянщина”¹⁷. Південно-західні говори від південно-східних відділяє приблизна лінія: Ананьїв – Умань – на схід від Житомира.

¹⁵ Ганцов В. Діалектологічна класифікація українських говорів (з картою). Київ, 1923. Кн. IV (1923). С. 140. (Окрема відбитка з “Записок Історично-філологічного Відділу”).

¹⁶ Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори. Київ: Наукова думка, 1990. С. 28.

¹⁷ Ганцов В. Діалектологічна класифікація українських говорів (з картою). Київ, 1923. Окрема відбитка з “Записок Історично-філологічного Відділу”. Кн. IV (1923). С. 140.

Отже, південне наріччя вчений поділяє на старожитні південно-західні говори, співвідносні щодо часу виникнення з північним наріччям, і нові південно-східні, виникнення яких припадає на кінець XV і початок XVI ст.¹⁸ Важливим у концепції В. Ганцова є наголошування на архаїчності як північного наріччя, так і західної частини південноукраїнських говорів.

На лінгвістичній карті також подано “відповідні перехідні говори, залежно від того, на якій давнішій діалектній основі вони постали – на північній чи на південній, але територія перехідних говорів на північній основі ... позначена на карті штрихуванням. Самі межі ... тільки більш-менш відповідають реальним діалектним відносинам, бо визначити їх докладно при сучасному стані української діалектології – річ неможлива”¹⁹. На карті відсутній поділ на менші діалектні утворення, адже, за словами автора, поділ на дрібніші територіальні утворення базується на працях попередників і географічні межі йому встановити складно. Дослідник надає своїй карті ілюстративного значення, хоча разом із статтею вона має й практичне застосування, “популяризуючи основні відомості з української діалектології і намічаючи шляхи до дальшого і систематичного дослідження діалектних відмін української мови”²⁰.

Свою класифікацію українських говорів, як відомо, дослідник базує на різній квантитативності (часокількісності) наголошених і ненаголошених складів у північній і південній частині ареалу поширення українських говорів, тобто різній рефлексії *o, *e та *ѣ через стадію дифтонгічну та монодифтонгічну.

Отже, питання класифікації українських говорів першої половини XX ст. були предметом зацікавлення

¹⁸ Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори. Київ: Наукова думка, 1990. С. 28.

¹⁹ Там само. С. 143.

²⁰ Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори. Київ: Наукова думка, 1990. С. 144.

багатьох учених. Залежно від принципу виділення говорів існувала двочленна (в основному поділ на північне та південне наріччя) та тричленна (північне, червоноруське (південно-західне) й українське (південно-східне наріччя).

5. КЛАСИФІКАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ДІАЛЕКТІВ У ПРАЦЯХ П ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

Проблема класифікації українських говорів займала вагоме місце в наукових працях *Федота Жилка*. До цього питання дослідник звертався в монографічних описах українських говорів різних років (1955 р., 1958 р., 1966 р.). Уперше вчений у класифікації діалектів дотримується питання про давні племінні розселення, феодалні, а пізніше державні кордони.

1955 р. у “Нарисах з діалектології української мови” вміщено карту говорів української мови, де визначено три наріччя: північне, південно-західне й південно-східне.

Північне наріччя. У межах північного наріччя Ф. Жилко традиційно виділяє східнополіський, середньополіський та західнополіський говори, хоча на лінгвістичній карті 1966 р. учений розширює класифікацію й визначає в межах поліського наріччя на основі картографування до атласів української й білоруської мов говірки: 1) лівобережнополіські; 2) правобережнополіські – між р. Дніпром і р. Горинню; 3) волинсько-поліські – на захід від басейну р. Горині до басейну р. Західного Бугу – з надбузько-поліськими – в басейні р. Західного Бугу до р. Нарева. Ці територіально-мовні утворення мають ще окремі вужчі говіркові групи. Автор визначає також перехідні говірки до білоруської мови²¹.

Південно-західне наріччя. Ареал південно-західного наріччя у праці 1955 р. Ф. Жилко розмежовує на дві групи: основний масив у Галичині, Буковині, Поділлі й південній Волині та група карпатських говірок. Наддністрянський

²¹ Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. Київ. 1966. С. 140.

(автор подає ще й іншу назву говору – опільський), надсянський, покутський, буковинський із північнобессарабським (ці два говори в сучасній діалектології об’єднують), подільський говори – це і є основний масив південно-західних говорів. Карпатську групу автор поділяє на такі говори: бойківсько-середньозакарпатський, гуцульський, лемківський²².

У монографії “Говори української мови” (1958 р.) і на вміщеній у ній карті Ф. Жилко об’єднав в один покутський і буковинський говори, а бойківський і закарпатський роз’єднав, а також видозмінив східні межі волинського говору.

У “Нарисах з діалектології української мови” 1966 р. ареал південно-західного наріччя поділено на такі групи говорів: волинські та наддністрянсько-подільсько-карпатські говірки. Територіально-мовні утворення в басейні р. Дністра, на території Карпат, а також у верхів’ях р. Пруту в основному поділено на дві групи: 1) наддністрянські говірки, з якими споріднені підкарпатські й карпатські; 2) буковинські, з якими споріднені гуцульські й подільські говірки. Важливо, що автор відзначив інноваційний характер наддністрянських говірок (адже й сучасні наддністрянські говірки – активне діалектотворче ядро, риси говору впливають на ареали сусідніх говірок), а також елементів, спільних із західнослов’янськими (польською) мовами. Підкарпатські територіально-мовні утворення виникли на основі наддністрянських (шляхом переселення людности в гори), вони зберігають давніші наддністрянські діалектні елементи. Північнопідкарпатське територіально-мовне утворення відоме під назвою бойківських говірок (від місцевої назви населення цієї території – бойки). На крайньому заході наддністрянських говірок є територіально-мовне утворення, яке називається надсянським діалектом. Північнопідкарпатські (бойківські) говірки споріднені з

²² Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови: Посіб. для ф-тів мови й літ. пед. інститутів. Київ: Рад. шк. 1955. С. 90.

карпатськими. Західнокарпатські говірки виникли з давніших територіально-мовних утворень наддністрянсько-прикарпатської зони; їх називають лемківськими (північнолемківські, або галицьких лемків, і південнолемківські).

Для східнокарпатських територіально-мовних утворень узвичаїлися назви гуцульських і буковинських. Перехідні говірки між буковинськими й наддністрянськими називаються покутськими. Густе пасмо ізоглос різних рівнів в основному по р. Збруч відокремлює подільські говірки від наддністрянських. Давніше, в XV ст., це була межа між Руським і Подільським воєводствами²³.

Отже, загалом поширення південно-західних говорів не змінюється, автор доповнює лише назви окремих говорів, зокрема бойківські (північнокарпатські) та лемківські (західнокарпатські), а також цілком доцільно акцентує на перехідному статусі покутських говірок.

Південно-східне наріччя української мови Ф. Жилко вважає найбільш близьким до літературної мови (адже саме один із говорів – середньонаддніпряньський – основа літературної мови). Територія поширення говірок південно-східного типу не лише етномовний ареал України – Середня Наддніпрянина, схід та південь України, а, як зазначає автор, за межами України значні масиви південно-східних говорів поширені на півдні курської, воронезької обл., у багатьох районах білгородської, на заході ростовської обл., на кубані (краснодарський край), ставропольщині, на поволжі (саратовська і волгоградська обл.), у Башкирії, на півдні сибіру, на сході Казахстану і на півночі Киргизії, на далекому сході (особливо в районі благовіщенська і на півдні приморського краю)²⁴.

Ареал південно-східного наріччя Ф. Жилко в “Нарисах з діалектології української мови” (1955 р.) ділить

²³ Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. Київ. 1966. С. 174–177.

²⁴ Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови: Посіб. для ф-тів мови й літ. пед. інститутів. Київ: Рад. шк. 1955. С. 156.

на середньонаддніпряньські, полтавські, східнополтавські, слобожанські, степові говірки.

У праці 1966 р. автор зазначає, що умовно виокремлюють такі групи говірок південно-східного діалектного типу: 1) середньонаддніпряньські – основне ядро всіх південно-східних говорів; 2) слобожанські; 3) степові, до яких долучають донецькі, а також різні переселенські говірки української мови на території росії²⁵. Серед говорів південно-східного наріччя середньонаддніпряньський діалект найбільш давній, степовий і слобожанський говори виникли пізніше внаслідок дозаселень.

Отже, класифікація українських говорів Ф. Жилка з незначними видозмінами репрезентує тричленний поділ. Важливим є виділення значної кількості перехідних говірок, що свідчить про динамізм, узаємодію та взаємовпливи діалектних явищ.

У монографії *Степана Бевзенка* “Українська діалектологія” (1980 р.) подано діалектне членування української мови. Автор виділив три наріччя української мови: поліське, або північноукраїнське (східнополіський (лівобережнополіський), середньополіський (правобережнополіський), західнополіський (волинсько-поліський) із надбузько-поліським або підляським), південно-західне й південно-східне (середньонаддніпряньський, слобожанський і степовий говори). Південно-західне наріччя дослідник поділив на три групи говорів: волинсько-подільську (південноволинський і подільський говори), галицько-буковинську (наддністрянський, надсянський, покутсько-буковинський (надпрутський), східнокарпатський (гуцульський) говори) і карпатську (закарпатський (середньозакарпатський), північнокарпатський (північнопідкарпатський) або

²⁵ Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. Київ. 1966. С. 241.

бойківський, і західнокарпатський, або лемківський говори)²⁶.

С. Бевзенко базувався на тричленній класифікації українських діалектів. Говори як складові наріч автор в основному подає традиційно, відзначаючи смуги перехідних говірок.

Атлас української мови (АУМ) – видання, яке узагальнило питання класифікації українських говорів. Виділення північного, південно-західного та південно-східного наріч – основа сучасної діалектологічної науки.

Дослідження Івана Матвіяса базуються на матеріалах АУМ, а тому, на нашу думку, вирізняються найбільшою послідовністю. Без імені Івана Матвіяса важко уявити розвиток української лінгвістичної географії. Упродовж тривалого часу учений працював над створенням і виданням фундаментального Атласу української мови, був автором 130 лінгвістичних карт, передмови до першого тому, редактором і співавтором другого і третього томів АУМ.

Автор намагається проаналізувати не лише сучасний стан говірок української мови, а й історію формування діалектних утворень. Уже в давній період існувало дві етнічно-мовні групи: північно-східна й південно-західна. На їхній основі формувалися північно-східне й південно-західне наріччя, які відрізнялися в мовному плані. Давнім північно-східним говорам відповідає сучасне північне наріччя української мови, відповідником давнього південно-західного наріччя є сучасні південно-західні говори, на що вказують архаїчні фонетичні риси. Південно-східне наріччя виникло порівняно пізно внаслідок складного історичного процесу взаємодії первісних північно-східного й південно-західного наріч²⁷.

І. Матвіяс проводить умовну лінію між південною межею північного наріччя приблизно по лінії: Володимир-

²⁶ Бевзенко С. П. Українська діалектологія. Київ, 1986. С. 7.

²⁷ Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори. Київ: Наукова думка, 1990. С. 31–32.

Волинський (тепер Володимир) – Луцьк – Рівне – Новоград-Волинський (тепер Звягель) – Київ – Прилуки – Конотоп і далі по р. Сейм до межі сусідньої мови. Ширина смуги зони перехідності, яка проходить на південь від названої лінії, в різних місцях неоднакова. Досить широка смуга ізоглос розділяє північне й південно-східне наріччя між Києвом і Прилуками, що зумовлено інтенсивною міграцією населення в цьому районі²⁸.

Лінгвогеографічні дослідження (передусім дані АУМ, а також рекартографування) змінюють межу між південними й північними говорами, що зумовлено, з одного боку, особливістю критеріїв діалектного членування в працях попередніх дослідників, а з другого, – тим, що риси південних наріч витісняють особливості північного наріччя й територія північного наріччя щораз звужується.

Південно-західні й південно-східні говори розмежовуються пасмом ізоглос, яке знаходиться між лініями: Житомир – Козятин – Іллінці – Гайсин – Гайворон – Любашівка – Велика Михайлівка – на заході і Радомишль – Попільня – Сквир – Ставище – Тальне – Новоукраїнка – Вознесенськ – Березівка – Одеса – на сході. Основна ж межа між цими наріччями проходить приблизно по лінії: Коростишів – Ружин – Тетіїв – на схід від Умані – Первомайськ – Миколаївка – Роздільна²⁹.

Південно-західне й південно-східне наріччя української мови мають більше спільних фонетичних рис, які істотно відрізняються від рис північного наріччя. Водночас саме північне й південно-східне наріччя мають спільні морфологічні ознаки.

Отже, діалектне членування української мови вирізняється тривалістю, критеріями, які виділяли в різний час як основні. Дослідження всього діалектного обшару,

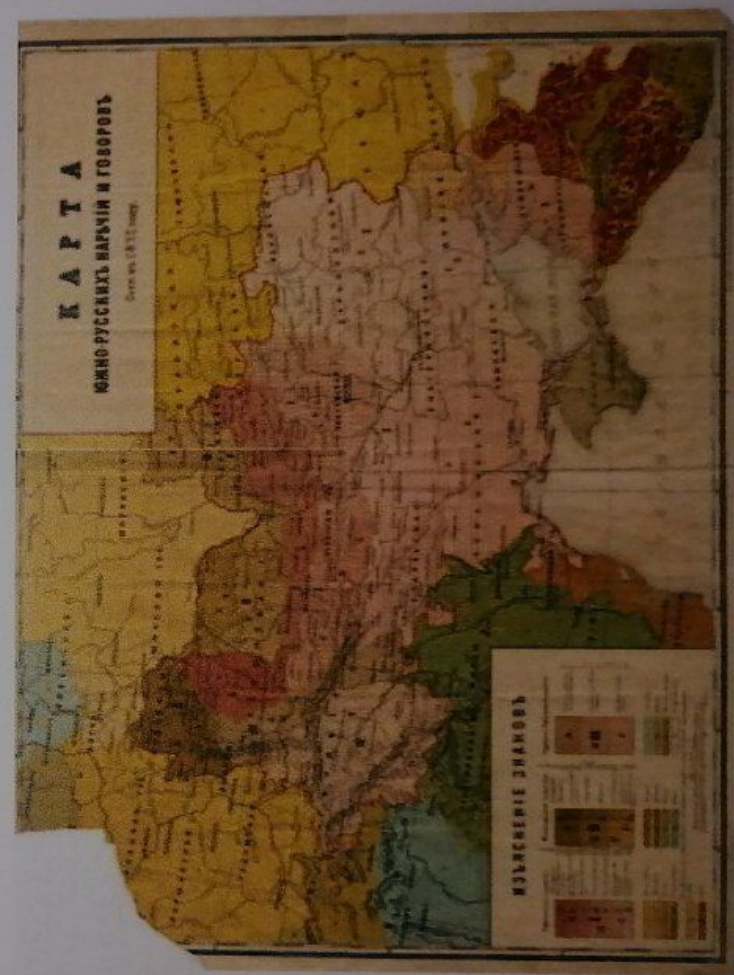
²⁸ Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори. Київ: Наукова думка, 1990. С. 33.

²⁹ Там само. С. 40.

яке здійснено в АУМ, дало змогу з найбільшою достовірністю членувати український діалектний простір.

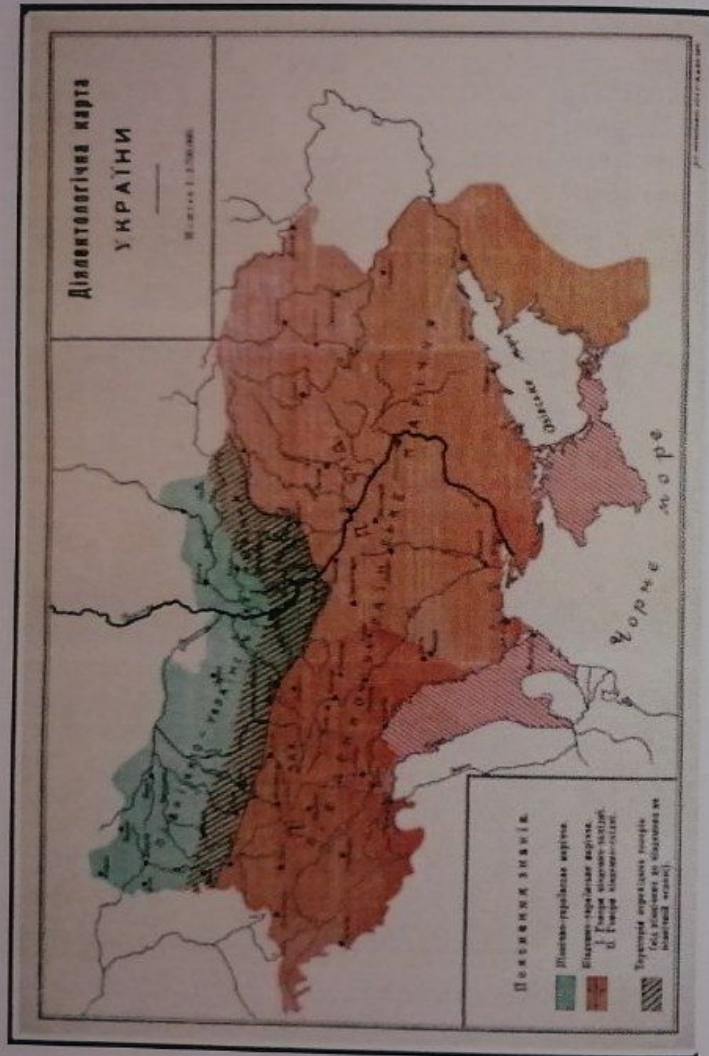
Макродослідження українського діалектного простору (карти АУМ) поставило перед сучасною діалектологією низку проблем, однією з яких є виявити зони змішаності та перехідності в смузі міждіалектних (і міжмовних) контактів. Атлас показав, що межі між діалектними конструкціями неоднакові, одні з них досить виразні, інші виявляють розмитість, а лінгвістичні ареали явищ часто охоплюють територію кількох говорів.

КАРТА ЮЖНО-РУСКИХЪ НАРѢЧИЙ И ГОВОРОВЪ
(автор – Кость Михальчук)³⁰

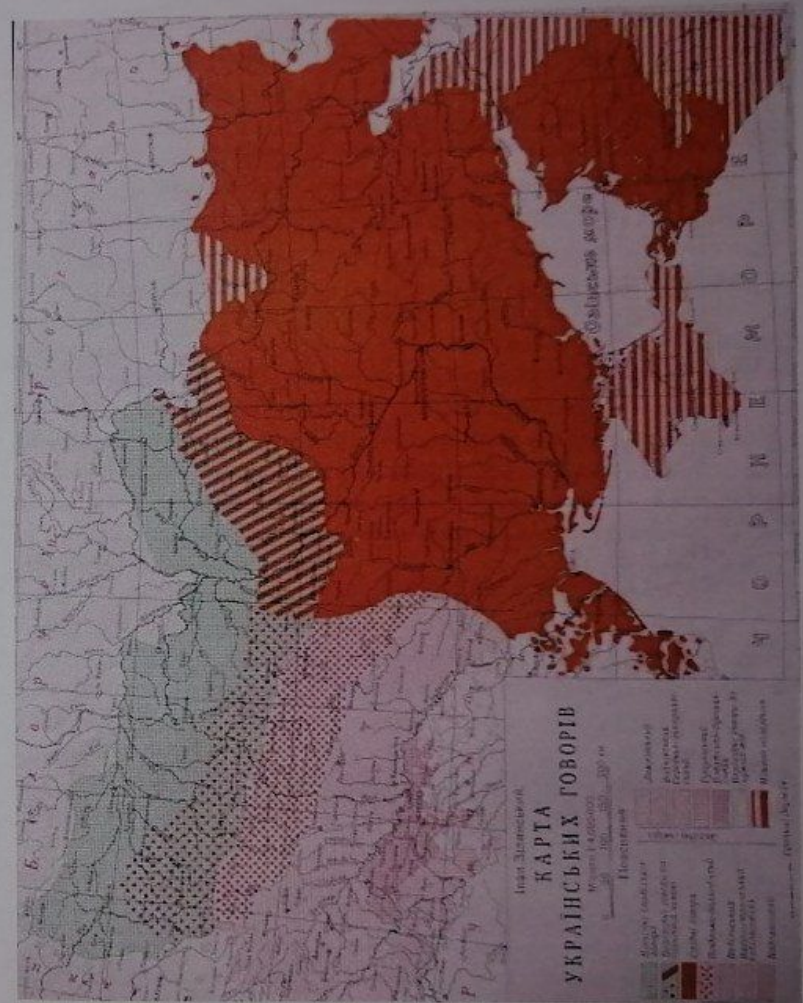
³⁰ Фонди Залу картографії Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. Електронний ресурс.
https://likbez.org.ua/ua/chubynsky_mykhalchuk_1871.html

ДИЯЛЕКТОЛОГІЧНА КАРТА УКРАЇНИ
(автор – Всеволод Ганцов)³¹

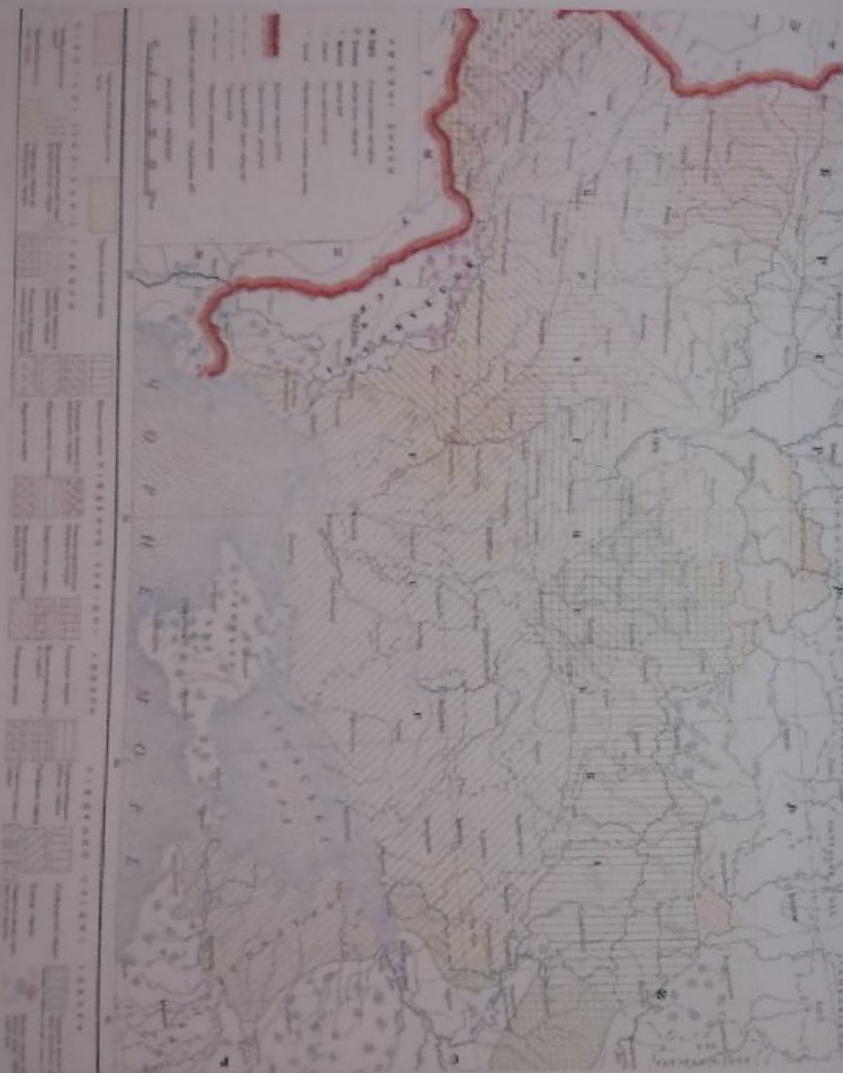
³¹ За матеріалами АУМ. Т. III. Київ, 2001.

КАРТА УКРАЇНСЬКИХ ГОВОРІВ
(автор – Іван Зілинський)³²

³² За матеріалами АУМ. Т. III. Київ, 2001.

КАРТА УКРАЇНСЬКИХ ГОВОРІВ
(автор – Фетод Жилко)³³

³³ За матеріалами АУМ. Т. III. Київ. 2001

Основна література:

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. Київ. 1986. С. 6–7.
2. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. Київ. 1966. С. 26–28, 138–140, 173–177, 239–241.
3. Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори. Київ: Наукова думка. 1990. С. 19–44.
4. Мойсієнко В. Історична діалектологія української мови. Північне (поліське наріччя). Київ. 2015. С. 27–31.

Додаткова література:

1. Бігусяк М. Діалектне членування говорів Прикарпаття у лінгвістичних студіях XIX ст. *Славістичні студії. Етимологістика і міжкультурна комунікація*. 5. Люблін: Видавництво Католицького Люблінського Університету Іоанна Павла II. 2018. С. 35–41.
2. Бігусяк М. Діалектне членування говорів Прикарпатського ареалу в лінгвістичних студіях першої половини XX ст. *Українознавчі студії*. Івано-Франківськ: Плай. 2018. Вип. 19. С. 59–69.
3. Ганцов В. Діалектологічна класифікація українських говорів (з картою). Київ, 1923. Окрема відбитка з “Записок Історично-філологічного Відділу”. Кн. IV (1923). С. 80–144.
4. Дзензелівський Й. О. Конспект лекцій з курсу “Українська діалектологія”. Ужгород. 1965. С. 50–91.
5. Дзензелівський Й. О. Стан дослідження генези українських діалектів. *Мовознавство*. 1981. № 6. С. 45–51.
6. Жилко Ф. Т. Про умови формування полтавсько-київського діалекту – основи української національної мови. *Полтавсько-київський діалект – основа української національної мови: Зб. статей*. АН УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні; голов. ред. Л. А. Булаховський. Київ. 1954. С. 3–19.

7. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови: Посіб. для ф-тів мови й літ. пед. інститутів. Київ: Рад. шк. 1955. 314 с.
8. Жилко Ф. Т. Деякі питання класифікації говорів української мови у світлі даних лінгвістичної географії. *Філологічний збірник*. Київ: Вид-во АН УРСР. 1958. С. 73–99.
9. Жилко Ф. Т. Про виникнення діалектних груп української мови. *Діалектологічний бюлетень*. Київ. 1962. Вип. 9. С. 11.
10. Жилко Ф. Т. Походження південно-західних діалектів української мови. *Праці XIII республіканської діалектологічної наради: Зб. статей*. АН УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні; відп. ред. Ф. Т. Жилко. Київ. 1970. С. 3–14.
11. Зілинський І. Проба упорядкування українських говорів. *Записки НТШ*. Львів. 1914. Т. 117–118. С. 333–375.
12. Зілинський І. Карта українських говорів з поясненнями. *Праці Українського Наукового Інституту. Серія Філологічна*. Варшава. 1933. Кн. 3. Т. XIV. 20 с. (окрема відбитка). Електронний ресурс.
<https://elib.nlu.org.ua/view.html?&id=11325>.
13. Кримський А. Украинская грамматика для учеников высших классов гимназий и семинарий Приднепровья: в 2 т. Тип. Вяч. Ал. Гатцук. 1900.
14. Матвіяс І. Г. Карта говорів К. П. Михальчука в історії діалектного членування української мови. *Мовознавство*. 1990. № 6. С. 63–68.
15. Матвіяс І. Г. Групування говорів української мови. *Структура українських говорів*. Київ: Наукова думка. 1982. С. 3–68.
16. Матвіяс І. Г. Формування південно-східного наріччя української мови. *Мовознавство*. 1983. № 1. С. 57–59.
17. Матвіяс І. Г. Суміжні говори трьох українських наріч. *Структурні рівні українських говорів*. Київ: Наукова думка. 1989. С. 3–23.

18. Матвіяс І. Г. Проблема визначення українських наріч. *Мовознавство*. 2001. № 2. С. 13–67.
19. Михальчук К. П. Наречия, поднаречия и говоры южной России в связи с наречиями Галичины. *Труды этнографическо-статистической экспедиции в Юго-Западный край*. 1877. Т. 7. Вып. 2. С. 453–512.
20. Німчук В. В. До походження українських діалектів. *Наука і культура*. Київ. 1993. С. 128–152.
21. Хобзей Н. Наукові студії: діалектологія, етнолінгвістика, лексикографія. Упоряд. О. Сімович; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів. 2019. 832 с.
22. Шевельов Ю. В. Кость Михальчук: Проблеми української діалектології. *Портрети українських мовознавців*. Укр. Вільна Акад. наук у США, НУ “Києво-Могилянська академія”; вступ. сл., упорядкув. Л. Т. Масенко. Київ. 2002. С. 98–101.
23. Шевельов Ю. Портрети українських мовознавців. Київ: Видавничий дім “КМ Академія”. 2002. 132 с.

ПІВДЕННО-ЗАХІДНЕ НАРІЧЧЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Існування надністрянських, надсянських, лемківських і бойківських говірок простежується від XIII ст. Імовірно часом постання західнополіських, буковинсько-покутських і гуцульських говірок є XIV ст. Ознаки волинських говірок починають оприявнюватися з XV ст., закарпатських – до початку XVI ст., подільських – щойно в XVI ст.

Юрій Шевельов

Діалектна мова становить таку цілісність, що варіюється у просторі. Адже головне завдання діалектології XXI ст. полягає у вичерпній фіксації всього розмаїття формальних засобів діалектної мови, визначенні й осмисленні просторової поведінки та особливостей функціонування всіх її структурних елементів у мовленні – живому лінійному текстотворенні.

Павло Гриценко

1. Межі поширення й діалектне членування південно-західного наріччя української мови.
2. Діалектні риси:
 - а) фонетичні;
 - б) морфологічні;
 - в) синтаксичні;
 - г) лексичні.

1. МЕЖІ ПОШИРЕННЯ Й ДІАЛЕКТНЕ ЧЛЕНУВАННЯ ГОВОРІВ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО НАРІЧЧЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Після досить тривалого періоду різних підходів до класифікації говорів української мови (поділ двочленний на південне й північне наріччя та тричленний) загально визнаним стало розрізнення *північного*, *південно-західного* та *південно-східного* наріч. Цей поділ пов'язаний з історією формування діалектних груп.

Південно-західні говори як окрема діалектна сукупність сформувалася на старожитній території українського народу в межах південної частини діалектного ареалу. Творення цієї діалектної групи зумовлене, з одного боку, виникненням давнього пасма ізоглос – межі південної та північної (поліської) діалектної груп, а з другого боку, – пасмом ізоглос пізнішого походження – межі південно-західної і південно-східної діалектних сукупностей³⁴.

Межі південно-західного наріччя: на заході й півдні – це державні кордони України, говірки з південно-західними діалектними особливостями є на території сусідніх держав: Польщі, Словаччини, Угорщини, Румунії, Молдови.

На півночі умовна лінія проходить через населені пункти: Володимир – Луцьк – Рівне – Новоград-

³⁴ Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. Харків. 2002. С. 52–53.

Волинський (*тепер Звягель*) – Житомир – Фастів (лінія відмежовує південно-західне наріччя від північного).

На сході умовна лінія проходить через населені пункти: Фастів – Біла Церква – Ставище – Тальне – Первомайськ – Ананьїв – нижня течія Дністра (відмежовує говірки південно-західного наріччя від південно-східного)³⁵.

Східну межу південно-західного наріччя найбільш виразно ще до видання АУМ окреслив І. Зілинський³⁶. Пасмо ізоглос, що становить східну межу південно-західних говорів, виникло в основному залежно від східного кордону Брацлавського воеводства (з XV ст.). Сучасні пасма ізоглос – межі ареальних одиниць південно-західної території української мови збігаються як із давнішими, так і пізнішими феодальними та державно-адміністративними одиницями.

На думку Ф. Жилка, південно-західне територіальне утворення густим пасмом ізоглос, які виникли в основному залежно від феодальних, а пізніше державних кордонів, поділяється на два головні утворення: 1) північне (волинське), 2) південне (наддністрянсько-карпатсько-подільське). У межах південного територіально-мовного утворення (наддністрянсько-карпатсько-подільського) густим пасмом ізоглос учений виділяє два утворення: 1) наддністрянсько-карпатсько-буковинське, 2) подільське. Основними для наддністрянсько-карпатсько-буковинського територіально-мовного утворення є наддністрянське, буковинське, карпатське³⁷.

Наддністрянське територіальне утворення на крайньому заході в басейні р. Сяну має окрему групу говірок – надсянських. Наддністрянське територіальне утворення, на

³⁵ Гриценко П. Південно-західне наріччя. *Українська мова. Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2004. С. 480.

³⁶ Зілинський І. Карта українських говорів. Варшава. 1933. С. 3.

³⁷ Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. Київ. 1966. С. 27–28.

думку Ф. Жилка, стало основою для північнокарпатського, яке виникло внаслідок переселень надністрянської людности в гори. Північнокарпатське територіально-мовне утворення у зв'язку з етнографічними особливостями називається бойківським. Карпатське територіальне утворення поділяється на такі вужчі: північнокарпатське, закарпатське, західнокарпатське, східнокарпатське. Завдяки етнографічним особливостям західнокарпатське територіально-мовне утворення називається лемківським, а східнокарпатське – гуцульським³⁸.

Отже, у межах південно-західного наріччя виділяють:

1) волинсько-подільську групу (волинський, подільський говори);

2) галицько-буковинську групу (надністрянський, покутсько-буковинський, гуцульський, надсянський говори);

3) карпатську групу (бойківський, закарпатський, лемківський говори).

Традиційно до південно-західного наріччя відносять такі говірки:

- волинські;
- подільські;
- покутсько-буковинські;
- надсянські;
- надністрянські;
- лемківські;
- бойківські;
- гуцульські;
- закарпатські.

Східні зони поширення як волинських, так і подільських говірок розташовані на заново заселених територіях, більшість із яких було здобуто в XVI ст., проте решта

³⁸ Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. Київ. 1966. С. 28.

земель мали стале населення, характеризуючись тяглістю мовного розвитку від давнішого часу. З-поміж них західно-волинські, надсянські, надністрянські, бойківські, західноподільські та покутські говірки, імовірно, ведуть свою традицію в тих самих ареалах із доісторичних часів. Натомість про доісторичне коріння лемківських, закарпатських і гуцульських говірок, на думку Ю. Шевельова, можна сперечатися.

Термін “закарпатський” звичайно застосовують до західної й центральної частин цього регіону. На сході панує гуцульська говірка; це, безперечно, зона пізнього заселення, що датується, вочевидь, кінцем XVII ст. або й XVIII ст.³⁹

У середньоукраїнський період, коли західноволинська, надністрянська та західноподільська діалектні зони були плацдармом для руху на схід, зокрема й польського *Drang nach Osten*, карпатські говірки, як вважає Ю. Шевельов (у вченого це – лемківські, бойківські, гуцульські, покутські, закарпатські), більше зберегли свою ізольованість (а якщо й поширювалися, то передусім у західному напрямку). Із цієї доби походять деякі інновації, що декотрі з них охопили цілий карпатський регіон, а інші – лише певні його частини⁴⁰. Лише з цього часу можна стверджувати про формування карпатської групи говірок.

Тільки для говірок південно-західного наріччя характерне збереження особливих назв говорів – часто говірки (а точніше їх носії) називаються так, як визначив сам народ (зазвичай, це слова на позначення сусідів), тобто лемки, бойки, гуцули, а не штучними науковими окресленнями. Певною мірою це стосується також Покуття, Буковини, Волині й Поділля. Цим зайвий раз засвідчено відносно ізольованість і стабільність, характерні для постання й існування цих говірок. Проте ці назви не можна вважати дуже

³⁹ Шевельов Ю. Исторична фонологія української мови. Харків. 2002. С. 53.

⁴⁰ Там само.

давніми, і до племінних назв доісторичного періоду вони з цілковитою певністю не нав'язують⁴¹.

Стосовно України, варто брати до уваги такі доісторичні слов'янські племена, перелічені та / або згадані в Київському Початковому літописі, як *деревляни* (Середнє Полісся), *сіверяни* (Східне Полісся), *поляни* (Київщина, тобто ядро Русі), *бужани* (їх називали також *волиняни* або *дуліби*), *уличі* або *улучі*, *тиверці* (Подністров'я) та *хорвати* (Карпати). *Дуліби* востаннє згадуються в записі за 907 р., *уличі* за 922 р., *поляни* й *тиверці* за 944 р., *деревляни* за 990 р., *хорвати* за 992 р., *сіверяни* за 1024 р. Суто географічно, середньополіські говірки можуть бути виведені від *деревлян*, східнополіські – від *сіверян*, західноволинські – від *дулібів*; *гуцули*, а можливо, й *бойки*, є нащадками *уличів*, які під тиском печенігів залишили свої рідні землі над Бугом, переселившись до цієї частини карпатського регіону⁴².

Г. Півторак вважає, що південно-західне наріччя сформувалося на основі тих давніх говорів, які продовжували діалектні традиції племен *уличів*, *тиверців*, *білих хорватів*, *південних волинян* і, очевидно, частково *південних полян*⁴³.

Проте нам нічого не відомо про мовні особливості, якими відрізнялися між собою доісторичні слов'янські племена в Україні, а отже, будь-які спроби пов'язати сучасні говірки зі згаданими племенами ані довести, ані, навпаки, спростувати важко.

3. ДІАЛЕКТНІ РИСИ

Говори південно-західного наріччя визначаються низкою однакових ознак. Значна кількість таких рис є

⁴¹ Шельцов Ю. Исторична фонологія української мови. Харків. 2002. С. 53.

⁴² Там само.

⁴³ Півторак Г. Діалектна диференціація української мови в світлі етно- та глотогенезу східних слов'ян. *Мовознавство*. 1988. № 2. С. 65–66.

інтегральними, тобто вони не мають протиставних ознак в інших говорах. Серед спільних особливостей⁴⁴ простежимо такі:

а) фонетичні:

- рефлексія давніх *о*, *е* в новоутворених закритих і ненаголошених складах як *і*: *конь* > *к'ін'*, *печь* > *п'іч*;
- у частині карпатських говорів давні *о*, *е* зазнали інших змін – засвідчено *у*, *ю*, *и*: *конь* > *кун'*, *кии'*; *принесль* > *при'н'ус*;
- *ѣ* рефлексувався як *і* в наголошеній і ненаголошеній позиціях: *пѣсокъ* > *п'ісок*, *дѣло* > *д'іло*;
- для галицько-буковинської групи говорів характерний переголос – зміна голосного *а* після м'яких приголосних і шиплячих на голосний переднього ряду *е*, *и*, *і*: *час* > *ч'іс*, *ч'ис*; *тел'а* > *тел'е*; *шапка* > *ш'ипка*;
- наявність сильного укання – зміни ненаголошеного *о* в *у*: *мулу* | *дїй*, *ву'на*;
- у карпатських говорах наявний голосний заднього ряду *ы*: *сы'ны*, *бы'лы*;
- депалаталізація *р'* і пов'язане з нею виділення нової йотової артикуляції в надністрянському говорі: *зо'р'а* > *зор'йа*, *бу'р'а* > *бур'йа*;
- оглушення приголосних у кінці слова та перед глухими приголосними: *грип*, *к'нишка*;
- відсутність подовження приголосних в іменниках середнього роду: *жит'а* > *жит'а*, *жит'е*;
- перехід м'яких приголосних *д'*, *т'* в *г'*, *к'*: *д'ід* > *г'ід*, *т'істо* > *к'істо*;
- наявність на місці давніх сполук *рь*, *ль*, *рь*, *ль* рефлексів *-ир-*, *-ил-*, *-ер-*, *-ел-*, *-ыр-*, *-ыл-*: *кер'ниц'а*, *кыр'вавий*, *гил'тати*;

⁴⁴ Гриценко П. Південно-західне наріччя. *Українська мова. Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2004. С. 481.

б) морфологічні:

- наявність флексій **-оў, -еў** на місці давніх **-ойу, -ейу**, а також флексії **-ом** в орудному відмінку однини іменників жіночого роду та узгоджених із ними прикметників, числівників та окремих займенників: **ру¹койу > ру¹коў, ру¹ком; м¹нойу > мноў, мно¹м; зем¹лейу > зем¹леў**;
- збереження в багатьох говорах рефлексів давніх закінчень у давальному й місцевому відмінках множини іменників чоловічого роду **-ом, -ім, -ох, -іх**: **си¹ном, б¹рат¹ім, на¹ си¹нох, на¹ б¹рат¹іх**;
- збереження давніх форм давального й орудного відмінка однини особового та зворотного займенників **м¹і, ми, т¹і, ти, си, м¹а, т¹а, с¹а**;
- поширення усічених форм займенників: **го, му** замість **йо¹го, йо¹му**, редукованих форм вказівних займенників **то, се – то¹то, се¹се, се¹с¹а**;
- наявність форм інфінітива на **-чи** від дієслів з основами на задньоязиковий приголосний **г, к, х**: **стричи, пе¹чи**;
- поширення різних форм майбутнього часу: **буду пи¹саў, му пи¹сати**;
- збереження давніх особових форм дієслів 1-ї і 2-ї особи однини і множини минулого часу: **но¹сиўйем, но¹силам, но¹силисмо, но¹силисте**, а також форм давноминулого часу: **буў йем ка¹заў** – та форм умовного способу: **б¹ув бим ро¹биў**;

в) синтаксичні:

- наявність конструкцій прийменник **к** + іменник, займенник у давальному відмінку: **к¹ то¹б¹і**;
- конструкцій **нас¹ було двох, майу¹ д¹іти**;
- поширення вільного відносно зворотного дієслова розташування форманта **с¹а** – у препозиції чи постпозиції (**йа с¹а ве¹се¹л¹у і йа ве¹се¹л¹ус¹а**);

г) лексичні:

1) лексика говорів південно-західного наріччя характеризується архаїзмами, які є спільними для більшості діалектів (**вуйко** 'дядько, брат матері', **буз'ок** 'лелека', **ф'іра** 'підвода', **хро'бак** 'черв'як', **с'ійанка** 'цибуля для садіння', **ч'ел'ід** 'жіноцтво', **плаї** 'гірська стежка', **босор'кан'а** 'відьма, чаклунка', **в'іно** 'придане', **о'б'рус** 'скатертина', **кала'бан'а** 'глибоке місце, заглибина в річці', **паўхнути** 'вдарити', **ц'іхо** 'тихо'. Окрім цього, для лексики південно-західного наріччя, як результат історичної взаємодії, характерна значна кількість запозичень із сусідніх мов.

Основна література:

1. Бевзенко С. Українська діалектологія. Київ. 1980. С. 208–213.
2. Гриценко П. Південно-західне наріччя. *Українська мова. Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2004. С. 480–481.
3. Жилко Ф. Нариси з діалектології української мови. Київ. 1966. С. 173–190.
4. Матвіяс І. Українська мова та її говори. Київ. 1994. С. 58–59.

Додаткова література:

1. Атлас української мови: У 3-х т. Ред. кол.: І. Г. Матвіяс (голова), Я. В. Закревська та ін. Т. II: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. Бандрівський Д. Г., Григорчук Л. М., Жилко Ф. Т., Закревська Я. В., Залеський А. М., Назарова Т. В., Онишкевич М. М., Приступа П. І. Відп. ред. Я. В. Закревська. Київ: Наукова думка. 1988. 520 с.

2. Верхратський І. Говір батьоків. *Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. Праці Філологічної секції*. Львів. 1912. Т. XV. 397 с.
3. Верхратський І. Про говір галицьких лемків. *Зб. філол. секції НТШ*. Львів. 1902. Т. 5. 490 с. Електронний ресурс. <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/0001943>
4. Ганцов В. Діалектологічна класифікація українських говорів (з картою). *Записки Історично-філологічного відділу ВУАН*. Київ. 1923. Кн. 4. С. 12.
5. Глібчук Н. М. Інтерферентні явища фонетичного та граматичного рівнів у говірці села Волосянка Сколівського району Львівської області. *Діалектологічні студії*. 8. *Говори південно-західного наріччя*. Відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів: Інститут українознавства ім. Крип'якевича НАН УКРАЇНИ. 2009. С. 149–158.
6. Говірки південно-західного наріччя української мови: Збірник текстів. Упор. Н. М. Глібчук. Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка. 2000. 155 с.
7. Говори української мови: Збірник текстів. За ред. Т. В. Назарової. Київ: Наукова думка. 1977. 592 с.
8. Грещук В., Грещук В. Південно-західні діалекти в українській художній мові. Нарис. Івано-Франківськ. 2010. 309 с.
9. Грещук В. В. Діалектна диференціація: регіональний аспект. *Етнос. Соціум. Культура: регіональний аспект: Монографія*. Київ – Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ. 2006. С. 55–78.
10. Дзендзелівський Й. Конспект лекцій з курсу української діалектології. 1. Фонетика. Ужгород. 1965. 128 с.
11. Дидик-Меуш Г. Мокряни. Говірка маминого села: Словник. Львів: Піраміда. 2021. 288 с.
12. Жилко Ф. Т. Походження південно-західних діалектів української мови (У світлі даних лінгвістичної географії). *Праці XIII Республіканської діалектологічної наради*. Київ. 1972. С. 3–14.
13. Закревська Я. В. Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті. Київ. 1976. 163 с.

14. Гороф'янюк І. В. До питання історії вивчення подільського говору. *Лінгвістичні читання: Зб. наук. статей*. Відп. ред. О. А. Павлушенко. Вінниця: Ландо ЛТД. 2011. Вип. 4. С. 186–199.
15. Залеський А. М. Причини ствердіння шиплячих в українській мові. *Мовознавство*. 1982. № 5. С. 48–58.
16. Зілинський І. Проба упорядкування українських говорів. *Записки Наукового Товариства ім. Шевченка*. Львів. 1913. Т. CVII–CXVIII. С. 364.
17. Зілинський І. Карта українських говорів з поясненнями. *Праці Українського Наукового Інституту*. Варшава. 1933. Т. XIV: Серія філологічна. Кн. 3. 20 с.
18. Кобилянський Б. В. Діалект і літературна мова (Східнокарпатський і покутський діалекти, їх походження і відношення до української літературної мови). Київ: Рад. шк. 1960. 274 с.
19. Костів О. Вияв динаміки та статичності діалектного мовлення в зоні вібрацій. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів: Львівський національний ун-т. 2004. Вип. 34. Ч. II. С. 127–136.
20. Костів О. Динаміка в системі консонантизму говірок південно-західного наріччя. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів: Львівський національний ун-т. 2006. Вип. 38. Ч. I. С. 147–156.
21. Костів О. М. Ареал обниження наголошених голосних переднього ряду в сучасних лінгвогеографічних дослідженнях. *Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст*. Київ. 2014. С. 280–285.
22. Коць-Григорчук Л. М. Лінгвістично-географічне дослідження українського діалектного простору. *Наукове товариство ім. Шевченка в Америці. Філологічна секція. Мовознавча секція*. Нью-Йорк – Львів: Вид-во НТШ. 2002. 267 с.
23. Залеський А. М. Вокалізм південно-західних говорів української мови. Київ: Наукова думка. 1973. 155 с.
24. Лесюк М. П. Динамічні процеси в говорах Прикарпаття. *Мовознавство*. 2011. № 4. С. 22–25.

25. Лесів М. Українські говірки у Польщі. Варшава. 1997. 495 с.
26. Півторак Г. Діалектна диференціація української мови в світлі етно- та глотогенезу східних слов'ян. *Мовознавство*. 1988. № 2. С. 64–69.
27. Робчук І. Вивчення українських говірок Румунії. Лексика з погляду її походження. *Робчук І. Студії і статті*. Бухарест. 1999. С. 163–184.
28. Рудницький Я. Українська мова, її початки, історія й говори. Сідней – Канберра: [б. в.]. 1978. 117 с.
29. Словник буковинських говірок. За ред. Н. В. Гуйванюк. Чернівці: Рута. 2005. 688 с.
30. Українські говірки південно-західного наріччя: Тексти. Упор. та автор передмови Н. М. Глібчук. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка. 2005. 238 с.
31. Українські закарпатські говірки. Тексти, упор. О. Миголинець, О. Пискач, Ужгород. 2004.
32. Хобзей Н. Південно-західне наріччя української мови у студіях другої половини ХІХ ст. *Хобзей Наталія. Наукові студії: діалектологія, етимологістика, лексикографія*. Упор. О. Сімович. Львів. 2019. С. 19–20.
33. Хобзей Н., Сімович О., Ястремська Т., Дидик-Меуш Г. Гуцульські світи. Лексикон. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. 2013. 668 с. (Серія “Діалектологічна скриня”).
34. Хобзей Н., Сімович К., Ястремська Т., Дидик-Меуш Г. Лексикон львівський: поважно і на жарт. Вид. 3-є, доповн. і випр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. 2015. 852 с. (Серія “Діалектологічна скриня”).
35. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. Харків. 2002. 1054 с.
36. Шило Г. Ф. Південно-західні говори УРСР на північ від Дністра. Львів. 1957. 252 с.
37. Шило Г. Ф. Із лексики говірок верхнього Подністров'я і Побужжя. Львів. 1960.
38. Ястремська Т. Діалектний простір Галичини: говірки української мови. *Українська мова в Галичині: історичний вимір*. Львів. 2011. С. 55–106.

39. Ястремська Т. Семантична опозиція гори – доли в говірках південно-західного наріччя української мови. *Gwary Dziś*. 2019. № 9. С. 159–174. Електронний ресурс. <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/gd/article/view/20218>
40. Dejna K. Gwary małopolskie na zachód od Zbrucza. *Sprawozdania PAU*. Wrocław. 1947. T. XLVIII. Ur. 6. S. 12–120.
41. Dejna K. Gwary ukraińskie Tarnopolszczyzny. Wrocław. 1957. 164 s.
42. Łesiov M. Gwary ukraińskie na terenie Polski Ludowej. *Slavia Orientalis*. Warszawa. 1973. XXII nr I. S. 74.

НАДДНІСТРЯНСЬКИЙ ГОВІР

Наддністрянські говірки найбільше висунуті на захід. Вони перебували в тісних зв'язках з іншими слов'янськими й неслов'янськими мовами, тому для студій міжмовних контактів мають надзвичайне значення.

Гаврило Шило

Наддністрянські говірки не однотайні: всі їх риси повторюються вже в котромусь суміжному масиві. Найбільше таких їх фонетичних та морфологічних рис зустрічається в покутсько-буковинських та надсянських говірках.

Олекса Горбач

Запис діалектного мовлення носія наддністрянського говору (с. Біла Чортківського р-ну Тернопільської обл.)⁴⁵

⁴⁵ Архів відеозаписів діалектного мовлення вміщено на YouTube-каналі кафедри української мови імені проф. Івана Ковалика Львівського національного університету імені Івана Франка (адміністратор каналу – доцент кафедри української мови Оксана Костів). Електронний ресурс. <https://www.youtube.com/channel/UcK8b1-nPhKX67H1PBj3gHgQ>

1. *Ареал наддністрянського говору, історія виділення та дослідники.*
2. *Діалектні риси:*
 - а) *фонетичні;*
 - б) *морфологічні;*
 - в) *синтаксичні;*
 - г) *лексичні.*

Наддністрянський говір – один з архаїчних говорів галицько-буковинської групи південно-західного наріччя.

1. АРЕАЛ НАДДНІСТРЯНСЬКОГО ГОВОРУ, ІСТОРІЯ ВИДІЛЕННЯ ТА ДОСЛІДНИКИ

Поширений у верхів'ї р. Дністер (Львівська, Івано-Франківська і Тернопільська обл.); окремі наддністрянські говірки функціонують на території сучасної Польщі.

Наддністрянський говір накладається на історичну територію Східної Галичини. Цей діалект формувался на території Львівської обл. (окрім північної її частини) та західних районів Тернопільської обл. (по р. Збруч) унаслідок діалектотворчих процесів спочатку на території Звенигородської землі, а пізніше – Руського воеводства. На думку Ю. Шевельова, наддністрянські діалектні риси сягають своїм корінням ще доісторичних часів⁴⁶.

Наддністрянщина, на відміну від Волині та Поділля, зберегла неперервність заселення, тому в цій діалектній зоні спостерігаємо тяглість мовної еволюції від часу формування української мови. За ранньосередньоукраїнської доби, коли основна частина українських земель була поділена між Литвою та Польщею, ці терени відіграли ключову роль у поширенні інновацій на північ і південь. Пізніше, після знесення литовсько-польського кордону, носії цих говірок взяли участь у заселенні Східної України.

⁴⁶ Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. Харків. 2002. С. 53.

Наддністрянський говір сьогодні досить ґрунтовно вивчений. Серед дослідників відзначимо І. Верхратського⁴⁷, Я. Рудницького⁴⁸, Я. Яніва⁴⁹, К. Дейну⁵⁰, Г. Шила⁵¹, П. Приступу⁵², Д. Бандрівського⁵³, О. Горбача⁵⁴, М. Лесєва⁵⁵, З. Бичка⁵⁶.

У науковій літературі поряд із традиційним терміном “наддністрянський діалект” використовують назву “опільський говір”. Опілля – найвища частина Подільської височини, яке відповідає південно-східній частині Волино-Подільської плити, тобто Галицький і Рогатинський р-ни Івано-Франківської обл., населені пункти Бережанського й Підгаєцького р-нів Тернопільської обл., що локалізовані на

⁴⁷ Верхратський І. Говір батюків. *Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. Праці Філологічної секції*. Львів. 1912. Т. XV. 397 с.

⁴⁸ Рудницький Я. Українська мова. Її початки, історія й говори. Сідней – Канберра: [б. в.]. 1978. 117 с.

⁴⁹ Janów J. Gwara małoruska Moszkowiec i Siwki Naddniestrzańskej z uwzględnieniem wsi okolicznych. Lwów: nakł. Towarzystwa Naukowego (Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego pod zarządem J. Filipowskiego). 1926.

⁵⁰ Dejna K. Gwary małoruskie na zachód od Zbrucza. *Sprawozdania PAU*. Wrocław. 1947. Т. XLVIII. Ur. 6. S. 12–120; Dejna K. Gwary ukraińskie Tarnopolszczyzny. Wrocław. 1957. 164 s.

⁵¹ Шило Г. Ф. Південно-західні говори УРСР на північ від Дністра. Львів. 1957. 252 с.; Шило Г. Ф. Із лексики говірок верхнього Подністров'я і Побужжя. Львів. 1960; Шило Г. Наддністрянський регіональний словник. Відп. ред. Л. Полюга, Н. Хобзей; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, *Наук. т-во ім. Шевченка в Америці*. Львів – Нью-Йорк: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ. 2008. 287 с.

⁵² Приступа П. І. Говірки Брюховицького району Львівської області. Київ. 1957. 134 с.

⁵³ Бандрівський Д. Г. Говірки Підбузького району Львівської області. Київ. 1960. 104 с.

⁵⁴ Горбач О. Наддністрянські говірки. *Енциклопедія Українознавства*. Гол. ред. В. Кубійович. Париж – Нью-Йорк. 1966. Т. 5. С. 1675–1676; Горбач О. Говірки Теребовлянщини. *Наукові Записки Технічно-Господарського Інституту в Мюнхені*. Мюнхен. 1969. Т. 19. С. 147–183; Горбач О. Північнонаддністрянська говірка й діалектний словник с. Романів Львівської області. Мюнхен. 1965. С. 24–103.

⁵⁵ Лесєв М. Українські говірки у Польщі. Варшава. 1997. 495 с.

⁵⁶ Бичко З. Діалектна лексика Опілля. Львів. 1997. 160 с.

північ від річки Дністра і на захід від Золотої Липи, а також розташовані на північ від Дністра населені пункти Львівської обл.

Назва *опільський говір* існує паралельно з терміном наддністрянський із 1933 р. (“Карта говорів І. Зілинського”). В. Ганцов у 1923 р. вживав лише назву “наддністрянський діалект”. К. Дейна мотивує перевагу поняття “опільський діалект” тим, що наддністрянський говір має більш широке трактування, адже в ареалі над Дністром поширені й інші говірки. Аналогічну назву знаходимо в працях В. Курашкевича. У “Нарисах з діалектології української мови” (1958 р.) Ф. Жилко вживає термін “наддністрянський діалект” як основний, а назву “опільський” подає в дужках, у виданні ж 1966 р. використовує лише термін “наддністрянський діалект”.

Ізоглоси II-го тому АУМ свідчать про те, що на заході межа наддністрянського говору проходить умовною лінією: Немирів – Яворів – Мостиська – Добромилі і поєднує його з *надсянськими* говірками. Риси наддністрянських говірок, за дослідженнями М. Пшеп’юрської⁵⁷, далеко заходять на територію Надсянщини, і тому чітку межу між наддністрянськими та надсянськими говірками визначити важко.

Межа між наддністрянським і *бойківським* говорами проходить трохи південніше від лінії: Добромилі – Старий Самбір – Борислав – Болехів – Долина – Надвірна. Бойківські ареальні опозиції весь час відходять на південь під тиском наддністрянського діалекту. Такий висновок зробили Д. Бандрівський⁵⁸ та Л. Коць-Григорчук⁵⁹. На межі бойківських та наддністрянських говірок відбувається тривалий

⁵⁷ Пшеп’юрська М. На пограниччях надсянського говору. *Збірник пам’яті І. Зілинського*. Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто – Львів. 1994. С. 363–381.

⁵⁸ Бандрівський Д. Г. Говірки Підбузького району Львівської області. Київ. 1960. С. 95.

⁵⁹ Коць-Григорчук Л. Діалектні проблеми Бойківщини. *Лінгвістично-географічне дослідження українського діалектного простору*. Нью-Йорк – Львів. 2002. С. 102–114.

процес, унаслідок якого Наддністрянщина значною мірою поглинає Бойківщину з півночі окремими діалектними рисами.

Приблизно по лінії Надвірна – Коломия наддністрянський діалект межує з *гуцульськими* говірками. Дослідник українських говорів Ю. Гошко, аналізуючи межу між опільським і гуцульським говорами, з огляду на етнографічні дані, продовжує її від Перегінська через Надвірну й далі до Коломиї⁶⁰.

На південному сході наддністрянський говір по приблизній лінії Коломия – Городенка й далі Дністром межує з *покутсько-буковинським* говором. Діалектологи дещо по-іншому визначають межу наддністрянського говору з покутсько-буковинським. Наприклад, Я. Закревська цю межу проводить через м. Надвірну, далі до р. Дністра й по ньому до р. Збруч⁶¹. Б. Кобилянський відносить до Покуття території теперішніх Снятинського, Городенківського, Тлумацького, а також більшу частину Коломийського р-нів Івано-Франківської обл. Поширення ареалів наддністрянського говору було давно виявлено на його південному сході – у басейні р. Дністра у напрямі до ареалів покутсько-буковинського діалекту. На території Покуття ареали наддністрянського говору поширилися аж до бар’єру мовного спілкування – північної межі Молдовського князівства, а тепер північної межі покутсько-буковинського діалекту.

На сході по р. Збруч наддністрянський говір межує з *подільським*. Ізоглоси, що розділяють говірки, які контактують, утворюють широку смугу змішаних говірок наддністрянсько-західноподільського типу. За даними АУМ, якраз на цьому діалектному просторі своєрідність взаємодії проявляється найвиразніше, бо на суміжжі говірок Наддністрянщини з північними говірками у зв’язку

⁶⁰ Гошко Ю. Г. Етнографічні межі. *Бойківщина*. Київ: Наукова думка. 1983. С. 27.

⁶¹ Закревська Я. В. Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті. Київ: Наукова думка. 1976. С. 4.

з історичними подіями сформувався своєрідний опір наддністрянським рисам. У цьому специфіка досліджуваної зони вібрацій. На інших обширах контактування діалектних конструкцій проходить по-іншому. Натомість межа між подільськими й наддністрянськими говірками досить виразна, що дозволяє виявити на цьому діалектному обширі елементи динаміки та стативи передусім як ознаки зони змішаності. Діалектологи й лінгвогеографи по-різному трактували діалектну специфіку говірок між Серетом та Збручем східного й західного периферійного наддністрянського обширу. Так, наприклад, К. Михальчук на “Карті южнорусских нарѣчій и говорів” (1871 р.) виділяє в межах червоноруського наріччя значну територію – подільсько-холмський, або власне русинський говір, що охоплює територію по обидва боки Збруча. Західну межу цієї території автор проводить по лінії Заліщики – Чортків – Тернопіль – Золочів (по обидва боки р. Серет (в автора – р. Серед), а східну – через н. п. Нова Душиця – Проскурів – Чорний Острів (в основному – це сучасні межі подільського діалектного обширу). На карті українських говорів І. Зілинського межа між наддністрянськими (опільськими) та подільськими говірками проходить уздовж р. Серету. На карті українських говорів Ф. Жилка східна межа наддністрянських говірок – це густе пасмо ізоглос, які ідуть приблизно по р. Збруч на схід чи на захід від неї – від м. Гусятин (Тернопільська обл.). Аналогічною є межа між наддністрянськими та подільськими говірками на вміщеній в третьому томі АУМ карті говорів І. Матвіяса, що її [межу] автор визначає по р. Збруч. Отже, територію зіткнення наддністрянських і подільських говірок визначали неоднаково, виділяючи зону вібрацій, яка сьогодні пролягає умовно між

р. Серетом та Збручем⁶². Саме тому цей, по-різному інтерпретований, діалектний обшир викликає особливе зацікавлення.

На півночі наддністрянський говір відмежовується від *волинського* приблизною лінією р. Збруч – Збараж – Золочів – Буськ – Кам’янка-Бузька – Рава-Руська. Визначення межі на півночі між волинським і наддністрянським говорами було зумовлено давнім кордоном між Галицьким і Володимир-Волинським князівствами.

Як бачимо, серед південно-західних діалектів наддністрянський говір виявився найбільш впливовим, його ареали мають тенденції поширюватися на територію сусідніх говорів.

Поширення ареалів наддністрянського діалекту сприяло також те, що в другій половині XIX – на початку XX ст. він ліг в основу *західноукраїнського (галицького) варіанта літературної мови*.

Наддністрянський діалект сьогодні розділяється р. Дністром на південну й північну частини, а по лінії р. Свіча – Золочів диференціюється на західно- й східнонаддністрянські говірки. Наддністрянський говір об’єднує багато говірок із вузьколокальними особливостями на різних структурних рівнях, що створює його внутрішню діалектну розмаїтість, але водночас усім цим говіркам притаманні спільні риси.

До наддністрянського говору відносимо говір *батьків*. Як зазначено в Енциклопедії “Наукове товариство імені Т. Шевченка”, говір батьків (за І. Верхратським) – говірка, яка з незначними відмінностями належить до наддністрянського (опільського) діалекту. Займає територію на північний захід від Львова й далі вузькою смугою простягається на території сучасної Польщі до р. Річиця. Батьки – це жителі околиць міст Жовкви, Рави-Руської, Яворова,

⁶² Костів О. Вияв динаміки та стативи діалектного мовлення в зоні вібрацій. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів: Львівський національний ун-т. 2004. Вип. 34. Ч. II. С. 127–136.

Городка, Угнова (сучасна Львівська обл.). Уперше виділив і проаналізував Іван Верхратський у праці “Говір батюків” (1912 р.) як видозміну наддністрянського (опільського) діалекту. Назву “батюки” мовознавець виводить від лексеми “батько”. У праці подано основні мовні риси говору батюків на основі наддністрянського діалекту, зразки діалектного мовлення та словник найуживаніших лексем. Незначні відмінності на фонетичному, морфологічному, лексичному рівнях можуть бути наслідком суміжності з надсянськими говірками або особливістю зафіксованого діалектного матеріалу у працях І. Верхратського.

Фонетичні, морфологічні, лексичні риси говору батюків збігаються з рисами наддністрянського говору південно-західного наріччя, базовими з яких є:

- наявність протези [в]: во^б’ід, во^браз, ву^нук, во^хота, во^рати, во^вес, ву^гроба, проте в говорі існують паралелі – протеза [в] або [г]: во^тава // го^тава, лише протетичний [г]: г^ине, г^инчі, г^иржа, г^иржати; зрідка засвідчено форми без протези: о^хота, о^л’ї;

- переголос, перехід а (з *а, *е) після м’яких (чи колишніх м’яких) приголосних в [е], [і], [и]: саран^ч’е, ш[’]епка, тел[’]е, ч[’]есті, вол[’]ос’е, на^с’ін’е, зб[’]іже, але в районах безпосереднього контакту з надсянськими говірками – відсутність переголосу: саран^ча, ш[’]апка, тел[’]а, ч[’]асті, вол[’]ос’а, на^с’ін’а, зб[’]іжа;

- укання, зміна ненаголошеного [о] в [у]: бжу^ла, блу^ха, ружн^и, ку^мора, ву^жина, вуру^бец, муд^рина;

- обниження вимови наголошених голосних [и], [е]: вешн[’]а // вишн[’]а, горш^к’е, би^к’е, сли^к’е, йенч^и;

- вторинне повноголосся: жо^ло^ток, жо^ло^ти;

- поява на місці j епентетичного [л’]: здо^ро^ул’е, безго^ло^ул’е, але спорадично здо^ро^уйе, безго^ло^уйе;

- втрата м’якості [ц’] у кінці слів (х^лопец, воро^бец), але зафіксовано паралельні форми: х^лопец’, воро^бец’;

- вимова м’яких приголосних [з’], [с’], [ц’], [дз’] із більшим ступенем м’якості, наближенням до шиплячих приголосних (дорсально-палатальна вимова): с[’]п’івати, с[’]в’іча, с[’]в’іргун, с[’]в’іт;

- втрата м’якості [с’] у прикметникових суфіксах -ськ- (иї): рус^кий, пан^ский, але спорадично рус^кий, пан^ский;

- функціональне посилення звука [ф]: фа^ла, фа^ли-ти, ф[’]іст, па^фина, фил[’]а, однак у говорі батюків зафіксовано протилежне явище – [х], [хв] замість [ф]: х^ран^цу-скій, шухл[’]ада, Х^ран^ко, х^ва^сол[’]а, х^в’ірман;

- у суфіксах іменників, прикметників зміна [н] на [й]: ба^тейко, д^нейко, паруб^ойко, тату^нейко, бере^зойка, маму^нейка, х^мароїка, б^ілейкі, доро^гейкі, ху^дейкі;

- творення форм іменників жіночого роду в орудному відмінку однини із закінченням -ою, -єю, -оў, -еў, зрідка -ом, -ем: тра^вою, груш^кою, водо^ю, до^линоў, до^рогом, лиж^ком;

- займенникові форми родового, знахідного, орудного відмінків: мей^і, т^вейі, с^вейі, мой^у, т^вейу, с^вейу, ме^у, све^у, тве^у;

- творення дієслівних форм: минулого часу пи^саў йем, пи^саўіес, пи^салис[’]мо, пи^салис[’]те, рідше засвідчено форми: йа пи^саў, ти пи^саў, в’ін пи^саў, ми пи^сали, н’а пи^сали, о’ни пи^сали; майбутнього часу: буду ко^сити // буду ко^сиў; у деяких населених пунктах форма дієслова залишається незмінною: буду жаў, бем жаў, бете жаў, будут жаў;

- на лексичному рівні для говору батюків характерні такі слова: баўниц[’]а ‘вишивана хустка’, б’іл’охи ‘білі сливи’, вин[’]:і йаб^ка ‘кислі яблука’, вого^рити ‘говорити’, горск[’]і слиўке ‘угорські сливи’, назимок ‘підсвинок на зиму’, п’іхо^та ‘піша, не тична

квасоля', скипо^лт'іги 'заплакати', туд^лдаїка 'туди', ц'апати 'доїти', шчи^лреп' 'піщовата земля'⁶³.

Надністрянський говір лексикографічно опрацьований. 2008 р. вийшов друком "Надністрянський регіональний словник" Гаврила Шила. Словник фіксує різноманіття лексики та фразеології (близько 10 000 одиниць) надністрянського говору, зібраних у понад 500 населених пунктах Львівської, Тернопільської та північних районах Івано-Франківської обл. Це багаторічна праця доктора філологічних наук, професора Гаврила Шила. Словник було створено за життя науковця, але з різних причин не опубліковано⁶⁴. Окрім того, Г. Шило підготував "Лінгвістичний атлас говорів Надністрянщини", який теж не був виданий за життя автора.

Риси надністрянського діалекту зафіксовані у словнику львівського койне – книзі "Лексикон львівський: поважно і на жарт" (2009 р., 2012 р., 2015 р., 2019 р.). Автори видання Наталя Хобзей, Оксана Сімович, Тетяна Ястремська, Ганна Дидик-Меуш фіксують мову Львова ХХ ст. Джерелами цієї лексикографічної праці стали насамперед власні спостереження авторок за словниковим фондом мовців рідного міста, а також художня та мемуарна література авторів-львів'ян.

Характерною особливістю книги є не тільки тлумачення багатьох іноді вже призабутих слів, сталих словосполучень, фразеологізмів, прислів'їв та приказок (понад 12 000 одиниць), а й розлогі цитати, у яких згадано про львівські традиції й звичаї, історичні події, особливості

⁶³ Верхратський І. Говір батюків. *Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. Праці Філологічної секції*. Львів, 1912. Т. XV. 397 с.; Костів О. Говір батюків. *Наукове товариство імені Т. Шевченка. Енциклопедія*. Львів, 2019. Т. 4. Глин – Даш. С. 60–61.

⁶⁴ Шило Г. Надністрянський регіональний словник. Відп. ред. Л. Полюга, Н. Хобзей; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, Наук. т-во ім. Шевченка в Америці. Львів – Нью-Йорк: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2008. 287 с.

побуту; героями цих мініоповідок є не тільки вигадані персонажі, а часто й відомі львів'яни⁶⁵.

Важливою була роль надністрянських говірок в історії української мови. Надністрянські говірки використовував ще Я. Гаватович в інтермедіях 1619 р. Риси надністрянського говору знаходимо у творах І. Вишенського (м. Судова Вишня, місце народження письменника розташоване на пограниччі надністрянських та надсянських говірок). Виразно риси надністрянського діалекту простежуються у збірнику "Русалка Дністровая" (1837 р.) (у творах М. Шашкевича, Я. Головацького, І. Вагилевича), також у художньому мовленні Б. Лепкого, М. Яцкова, А. Чайковського, М. Устияновича, Уляни Кравченко, А. Могильницького, О. Маковея). Риси надністрянських говірок поряд із бойківськими знаходимо також у творах І. Франка. Діалектна стилізація, уживання надністрянських діалектизмів у мовленні персонажів характерні для творів сучасної української літератури (Ю. Винничука, І. Лемка, Б. Голода).

⁶⁵ Хобзей Н., Сімович К., Ястремська Т., Дидик-Меуш Г. *Лексикон львівський: поважно і на жарт*. Вид 3-є, доповн. і випр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2015. 852 с. (Серія "Діалектологічна скриня").

2. ДІАЛЕКТНІ РИСИ⁶⁶

а) фонетичні:

• шестифонемна структура наголошеного вокалізму /i/ – /и/ – /e/ – /y/ – /o/ – /a/.

Для ареалу наддністрянських говірок лише як елемент динаміки характерною особливістю є обниження наголошених голосних переднього ряду⁶⁷. Явище обниження наголошених голосних незалежно від консонантного оточення послідовно охоплює таку територію: на півночі – волинські говірки, бо саме тут обнижуються не лише голосні [и], [е] в різних позиціях, а також [і] (з давнього *о): ро'дену, ку'пи'є'ю, об'ри'ж'ут, 'ті'л' ко, ну'сели, ку'лес', 'вебрали, рос'ли'є, 'дєви'ц' : а 'дивиться', 'юмар 'умер', при'ви'зе'ш, по'зи'чи'ю, дур'ни'є'м. Визначальною рисою цього ядра такої діалектної просторової конструкції є те, що воно перебуває в стадії розпаду, тому дає можливість виявляти не лише діалектні явища, тобто елементи статички, але й тенденції, що репрезентують динаміку розпаду. Паралельні форми з обниженими голосними та без них поширені на периферії ареалу (у наддністрянських і західнополіських говірках, східній частині волинських, спорадично на території лемківських і надсянських говірок).

⁶⁶ Значна кількість фонетичних особливостей є спільною для багатьох ареалів південно-західних говорів, тому матеріали окреслюватимуть ареал діалектної риси, міститимуть історичні коментарі на території всього південно-західного наріччя.

Риси наддністрянського говору подано на основі видань: Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. Київ. 1966. С. 195–203; Матвіяє І. Українська мова та її говори. Київ. 1994. С. 74–80; Бєвзенко С. Українська діалектологія. Київ. 1980. С. 219–220; Гриценко П. Наддністрянський говір. *Українська мова. Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2004. С. 387–388.

⁶⁷ Костів О. Ареал обниження наголошених голосних переднього ряду в сучасних лінгвогеографічних дослідженнях. *Діалекти в синхронії та діакронії: загальнослов'янський контекст*. Київ. 2014. С. 280–285.

На півдні досліджуваної діалектної території епіцентр обниження (ядро явища) перебуває в комплексі гуцульських і частково покутсько-буковинських говірок. Артикуляція наголошених голосних переднього ряду змінюється на цьому діалектному обширі послідовно в усіх позиціях: після задньоязикових [к], [х] та гортанного [г], передньоязикових [т], [д], [с], [з]; шиплячих [ж], [ч], [ш], губних [б], [п], [в], [м] та сонорних [л], [р], [н].

• варіювання ненаголошеного вокалізму залежно від ступеня протиставлення фонем [о] : [у], [е] : [и], [і] : [и] і від особливостей кожної говірки:

- 1) /i/, /и'/, /a/, /y/;
- 2) /i/, /и'/, /a/, /o'/?;
- 3) /i/, /и'/, /a/, /y/;
- 4) /i/, /и/, /e/, /y/, /o/, /a/.

Чотирифонемну структуру з редуцією не тільки передньорядного голосного середнього підняття, але й задньорядного [о] внаслідок сильного укання фіксують карти II тому АУМ та дослідники в північнонаддністрянських говірках на північ і південь від Львова, рідше в подільських і південножитомирських говірках. Перший тип є найпоширенішим, адже укання – характерна риса вокалізму наддністрянських говірок.

• переголос – перехід а (з *а, *є) після м'яких (чи колишніх м'яких) приголосних в е, і, н: га'р'н'ч'ї, 'д'єкува-ти, 'саж'ї; в окремих говірках цей перехід здійснюється лише під наголосом.

Про переголос на території говірок південно-західного наріччя зібрано значну кількість матеріалів та зроблено його системний опис. Карти АУМ як синхронний опис явища дають змогу виявити основні тенденції у функціонуванні перезвуку. А. Залеський, автор карт № 41–44, 46–48 про перезвук [а] > [є] після м'яких приголосних, у тому числі шиплячих та [й], не лише констатує наявність цієї риси на значній українській території, але й розглядає її з погляду функціонування в співвідношенні статичного та динамічного. Автор висловив гіпотезу про поступовий

занепад перезвуку – поетапне витіснення структур із переголосом на території подільсько-наддністрянських та волинсько-наддністрянських говірок.

Про тенденцію до занепаду шляхом початкового паралельного співіснування структур із переголосом та без нього, а пізніше субституції структури діалектної літературною спочатку в тих позиціях, які є найсприятливішими (морфемне зіткнення кореня чи основи з флексією) свідчать позиційні вияви явища (після передньоязикових, сподук губних із [й], шиплячих, сонорних та [й]) у говірках південно-західного наріччя, а причинами занепаду можна вважати контакти з говірками, де відсутній переголос (більшість волинських та подільських говірок) та вплив літературної мови⁶⁸. Позиційні обмеження важливі для розуміння змін у структурі мови, адже вони сигналізують про неповний вияв діалектної риси, поступовий спад тенденції. На позиційних обмеженнях щодо переголосу в західноподільських говірках наголошував П. Ткачук⁶⁹. Досліджуючи західноподільські говірки, мовознавець відзначав, що ізголоси перезвуку в наголошеній позиції в кінцевих відкритих складах після шиплячих не сягають далі на схід, тоді як на півночі й на півдні їхній ареал більший.

Південно-західна межа переголосу збігається з межею території сильного укання, а його північно-східна межа – м. Ярослав – м. Рава-Руська – на південь від м. Жовкви – на південний схід від м. Червонограда – через м. Золочів – м. Тернопіль – на схід від м. Теревовлі – через р. Збруч – до м. Чернівців пролягає паралельно з межею укання зі зсувом у західний бік. Ізголоса переголосу на Тернопільщині фактично збігається з межею польсько-литовського кордону станом на 1569 р., а тому, на думку

⁶⁸ Залеський А. М. Вокалізм південно-західних говорів української мови. Київ: Наукова думка. 1973. С. 95.

⁶⁹ Ткачук П. Є. Фонетична система західноподільських говірок української мови (вокалізм і консонантизм). Дис. ... канд. філолог. наук. Київ. 1975. 190 с.

Ю. Шевельова, переголос як явище мав відбутися ще до цього часу⁷⁰.

Відзначаючи зв'язок переголосу з уканням (в обох випадках мова йде про підвищення артикуляції), Ю. Шевельов вважає, що відсутній переголос у флексіях на схід від м. Тернополя – м. Боршева. Це може бути свідченням опору діалектної системи до риси морфологічного рівня. Причиною того, що на схід від р. Збруча переголос [ʔа] > [ʔе] після м'яких приголосних, шиплячих та [й] відсутній, може бути також залежність більшості фонетичних процесів після занепаду зредукованих від наголосу (особливо на схід від названої території): більшість фонетичних явищ відбувалася в цьому обширі лише в наголошених складах.

• укання – зміна ненаголошеного [о] в [у] (ко'ла'хати, бжу'ла, ку'мора, ву'жина, вуру'бен), особливо в північно-східній частині, де спостерігаємо нейтралізацію фонемної опозиції /o/ – /y/ – кінцеві ненаголошені склади та перед наголошеним [а] – лубо'да, 'тату (Н. в.). Територія укання – від Буковини до Підляшшя (буковинські, покутські, гучульські, наддністрянські, захід і центр Поділля, західноволинські, надсянські, північно-східні лемківські говірки). А. Залеський⁷¹ визначає зону повного укання – на північ від Володимир-Волинського (тепер Володимир) – на північ від Ковеля – через Луцьк – Дубно – Броди – на захід від Тернополя – через Підгайці – Перемишляни – Бібрку – Самбір – верхня течія Дністра. Укання відбито на картах № 55, 55а II тому АУМ (автор карт – Л. Григорчук).

• збереження твердої вимови перед [і], що походить з *о.

Обниження наголошеного [і] відображено на картах II тому АУМ № 51 та № 52 “Рефлекси *о в наголошеному закритому складі” (картографовані слова *віз, тік, поріз, лій* та слово *він*) – автори, відповідно, П. Приступа та

⁷⁰ Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. Харків: Акта. 2002. С. 691.

⁷¹ Залеський А. М. Вокалізм південно-західних говорів української мови. Київ: Наукова думка. 1973. С. 55–70.

М. Онишкевич. Дані цих карт, а також записи текстів уточнюють ареал звука [и'] або [и], що охоплює територію Косівського, Верховинського р-нів Івано-Франківської обл. та Путильського, Вижницького р-нів Чернівецької обл. (гуцульські та частково покутсько-буковинські говірки), наддністрянські (населені пункти Яворівського, Городоцького, Миколаївського, Стрийського, Жидачівського р-нів Львівської обл.), північно-західну частину бойківських (Старосамбірський р-н Львівської обл.), частину надсянських (окремі населені пункти Мостицького р-ну), подільських (Збарзький, Тернопільський р-ни Тернопільської обл.), територію волинських (Сокальський р-н Львівської обл., Локачинський, Володимирський, Горохівський, Іваничівський, Любомльський р-ни Волинської обл.) та спорадично західнополіських говірок, хоча подекуди засвідчено й паралельне вживання [і] із палаталізацією попереднього приголосного та [и].

II том АУМ містить карту, що відображає розрізнення твердої / м'якої вимови приголосних перед [і] <*о (№ 87 "Опозиція твердості ~ м'якості передньоязикових перед [і] (наголошена позиція)" (автор – Т. Назарова), а в III томі АУМ вміщено узагальнювальні карти відповідної вимови звука [і] різного походження – карти № 5 "Опозиція /i/ ~ /и/ (генетичний обсяг)", № 9 "Розвиток [і] з ђ та о, е в нових закритих складах", № 14 "Опозиція твердості / м'якості передньоязикових перед [і] (автор карт – Т. Назарова): на території значної частини говірок південно-західного наріччя, у тому числі *наддністрянських* (на південь від р. Дністра), волинських, подільських та окремих говірок південно-східного наріччя, як зафіксовано на картах, існує тверда вимова передньоязикових приголосних перед [і] <*о.

- зміна ненаголошеного голосного е в і (и) після м'якого приголосного: **спіч'іна, тих'і** 'тихе';

- архаїчна риса – наявність протетичного (приставного) приголосного в перед о, у та і (<*о) (**во'р'іх,**

вог'ірок, возе"ро, ву'р'іх); у низці випадків як архаїчна риса на місці протетичного в постав л (**ло'тава** 'отава', **локун'** 'окунь'); перед початковим а, і поширений протетичний й (**йаку'рат, й'индик**). Наддністрянські говірки, на думку дослідників, є одним із ядер діалектної протези⁷². Наявність протетичного [в] перед [о] – типова риса наддністрянських говірок, на думку Ю. Шевельова, поширена в різних позиціях у ранньосередньоукраїнський період – від початку XV ст. до середини XVI ст.; середньоукраїнський – від середини XVI ст. до перших років XVIII ст.⁷³;

- збереження м'якості шиплячих ш', ч' і, відповідно, давнього е після них (**ш'естий, ве'ч'ер'іти**). М'які шиплячі [ш'], [ж'], [ч'] рідше [дж'] є ще в тих південно-західних говорах (надсянських, наддністрянських, гуцульських, покутсько-буковинських), у яких унаслідок переголосу 'а – 'е виникли умови для протиставлення шиплячих із твердістю / м'якістю, бо перед етимологічними е, и <*і шиплячі повністю втратили м'якість, а перед е або и, що походять з 'а (<'а, ę), вони в основному зберігають первісну м'якість: **поже'ну** – **во'ж'вти, чистий** – **ч'ис, шипка** (шибка) – **ш'ипка** (шапка);

- архаїчна риса – на місці давніх сполук **ки, хи** в ненаголошеній позиції розвинулися сполуки **к'і, х'і: гли'бок'ії** 'глибокий'; у наголошеній – **к'е, х'е: лих'еї** 'лихий';

- стягнення сполук **ій>і: в'іт** 'віт';

- неоднаковий історичний розвиток сполук **губний приголосний + j:**

- збереження цієї сполуки (**с''в'їето, ц''в'їах**);

- втрата j з наступним пом'якшенням губного приголосного (**жаб'ічій, ц''в'ах**);

⁷² Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. Харків: Акта. 2002. С. 582.

⁷³ Там само. С. 582.

– втрата **ј** без пом'якшення попереднього приголосного (**цвах, с'вато**);

– поява на місці **ј** епентетичного **л'**, рідше – **н'** (**здо'роул'е, памн'іг'**).

Появу після **[м'] [н]** замість **[й]** розглядають як наслідок розщепленої м'якості **[м']** або завдяки уподібненню (**м'– мй, мн'**)⁷⁴ (територія поширення – Берестейщина, Західне Полісся, Поділля, бойківські, закарпатські, буковинські, наддністрянські говірки).

• різна рефлексія **[р']** – як **[р']**, **[рй]** чи **[р]**: **зо'р'а, зор'йа, зо'ра**. Явище ствердіння відбулося внаслідок асиміляції **[й]** у сполуках **сьј** після занепаду **[ь]**, бо **[р]** тут не подовжувався. Окрім того, ствердіння **[р]** зумовлено сполученням основної дрижачої артикуляції з принципово недрижачим палатальним рухом язика. Дослідники визначають приблизний час виникнення цієї діалектної риси: ареал поліського наріччя (XI ст.), волинські говірки (XV ст.), Наддністрянщина (XVI ст.).

• оглушення дзвінких приголосних у кінці слова та перед глухими приголосними: **хл'іп, зуп, рас, ливка, мо'рос**.

Якщо на певній території асиміляцію приголосних за дзвінкістю / глухістю засвідчено в усіх названих позиціях, то це – ядро явища (лемківські, надсянські, західна частина наддністрянських, частково закарпатські та бойківські говірки). Це дозволяє говорити не лише про вплив польської чи словацької мов на фонологічну систему українських говірок, а й про локалізацію явища асиміляції приголосних на українсько-польському діалектному суміжжі та подальший специфічний розвиток цієї діалектної риси в кожній із мов. Звичайно, більш імовірно, що асиміляція за дзвінкістю (перед сонорними приголосними та голосними) – риса, яка в українських говірках виникла під впливом польської мови, адже територія одзвінчення на зіткненні морфем і

⁷⁴ Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. Харків: Акта. 2002. С. 582.

слів охоплює, як свідчать і сучасні, і давніші діалектні записи, говірки Польщі послідовно⁷⁵.

• функціональне ослаблення **[в]** в одних позиціях (на початку слова може втрачатися – **паў** 'впав', **м'іти** 'вміти', а в сполуці **вн** заступатися на **м** – **да'мно, р'імні**) і посилення в інших позиціях (твердий **л** у кінці слова і складу часто заступається на **в/ў** – **поп'іў** 'попіл', **с'т'іў, гоўка**);

• функціональне посилення окремих фонем: **дж, дз: садж'е** 'сажа', **дзерно** 'зерно', **дзе'лений**; **к', г'** внаслідок змін **т'** в **к'**, **д'** в **г'**: **с'к'іна** 'стіна', **наг'ійа** 'надія';

г – в запозичених словах внаслідок зміни **к > г**: **сми'рега**;

ф: **фалити, фориї, ф'іст, ф'іртка, фасол'е**;

• неоднаковий розвиток давніх сполук **trъt** як **-ир:** **кир'ниц'а; -ри:** **кри'вавї, д'рива; -ро:** **б'рови**;

• втрата довготи м'якими приголосними у формах іменників середнього роду: **жит'е, на'с'ін'е, вес'іл'е**;

• втрата м'якості **ц'** у кінці слова: **хлопиц, жнец**. Кінцевий **[ц']** втратив м'якість у північному наріччі, а також у надсянських, лемківських, наддністрянських, західноподільських, покутсько-буковинських і гуцульських говірках;

• нерегулярний розвиток окремих давніх голосних – ***e > у:** **дз'ура** 'діра'; ***e > и:** **вид'ро**; ***o > а:** **за'зул'а**, звукосполюки **лн** у **л, н:** **мелник > мел:ик, мен:ик; рн** у **рл:** **терниц'а > терлиц'а**;

• у ряді говірок кінцеві **г, й** ослаблені, зникають: **по'р'і** 'поріг', **с'н'і** 'сніг', **г'роше** 'грошей';

• інноваційна риса – вимові м'яких приголосних **з', с', ц', дз'** властивий більший ступінь м'якості (дорсально-палатальна вимова), ніж в інших діалектах та літературній

⁷⁵ Костів О. Динаміка в системі консонантизму говірок південно-західного наріччя. Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Львів: Львівський національний ун-т. 2006. Вип. 38. Ч. 1. С. 147–156.

мові: **с''іно, ц''в'іт, з''в'ір, с''в'іт, дз''в'ін, ц''в'ітка, в'іс''ім, ўс''о, с''в'іжа.**

Наголос у надністрянському говорі динамічний: особливістю є наявність парокситонового (наголошування передостаннього складу, або наголос на пенультімі) наголосу займенників: **мого, т'вого**; дієслів 1-ї особи однини II дієвідміни: **ходжу, прошу**, зрідка – **сиджу, лечу**; деяких іменників: **труна, кочерга**; а також подвійного наголошування дієслів: **п'іду – п'іду, п'іде – п'іде, п'ідемо – п'ідемо** та ін. Як відомо, ядро явища повної парокситонези, за свідченням карти № 134 II тому АУМ (автор – Л. Григорчук), знаходиться на території лемківських говірок. Саме на цій території існує парокситонеза в коренях слів: **голоси, мороз**. Для більшості говірок південно-західного наріччя характерне наголошування займенникових і дієслівних форм на зразок: **мого, т'вого, прошу, буду.**

б) морфологічні:

- закінчення іменників жіночого роду в орудному відмінку однини **-оў, -еў**, зрідка **-ом, -ем**: **зим'л'оў/зим'л'еў, душоў, головоў, мишоў, гороў, хатоў, ко'р'овоў, но'гом, ру'ком**;
- закінчення іменників жіночого роду в родовому відмінку однини **-и**: **р'іли, зе"м'ли, 'ночи, с'мерти, 'соли, 'радоги**;
- закінчення іменників жіночого роду в родовому відмінку множини **-іў**, зрідка **-уў**: **баб'іў, миш'іў, земл'іў, ха'т'іў, коз'іў, коз'уў**;
- закінчення іменників чоловічого роду в давальному відмінку однини з основами на твердий приголосний **-ови**: **б'ратови, 'синови**; з основами на м'який приголосний **-еви, -ови**: **ко'неви, ко'н'ови**;
- закінчення іменників чоловічого роду в орудному відмінку однини **-ом**, рідше **-ем**: **'пал'ц'ом, хлопц'ом, вок'раіц'ом, ко'н'ом, дош'чом**. Саме в південно-західних

говорах флексія **-ом** поширилася й у м'якій та мішаній групах іменників;

- закінчення іменників чоловічого роду в місцевому відмінку однини **-і, -и**: у **к'ін'ци**; у давальному відмінку множини **-ом, -ем, -ім**: **'кон'ім, 'конем, 'кон'ом**;
- закінчення іменників чоловічого роду в орудному відмінку множини **-ами, -еми, -ема, -іма**: **'гос'т'ами, 'гос'т'еми, 'гос'т'ема, 'гос'т'іма**;
- закінчення іменників чоловічого роду в місцевому відмінку множини **-ох**: на **с'ватах, на 'гос'т'ох, на 'пал'ц'ох**;
- закінчення іменників середнього роду колишніх іменників t-основи в родовому відмінку однини **-(ат')і, -(ат')а, -(ат')а**: **те'л'ат'і, те'л'ат'а, те'л'ата**;
- у прикметниках та числівниках прикметникового типу відмінювання відсутність м'якої групи: **'синій, 'третій, до'рожній, 'ран'ішний**;
- у числівниках поширена формальна структура числівників **один, чотири, одинадцять, дев'яносто: й'їдин, й'єден, ш'тири, оди'нац'іт', дев'іде'сит'**;
- характерною рисою є поширення особливого типу дробових числівників із **пів (< поль)** і назви певного числа (у межах одиниць, десятків, сотень), творення складених числівників за моделлю **п'іў т'рета, п'іў ч'верта, п'іў с'ема**;
- для займенників особливою рисою є збереження давніх енклітичних форм давального відмінка **ми 'мені, ти 'тобі**: **си ми с'а подобайе, йа ти дам, вона си купит**;
- відмінкові форми знахідного відмінка займенників **'него 'його'**, орудного відмінка **неў, тоў 'нею'**, **'тією**;
- форми знахідного відмінка займенників **м'а, с'а, т'а**: **л'убл'у т'а**;
- у дієвідмінюванні поширений інфінітив на **-чи** від дієслів з основою на задньозакісовий приголосний: **пе'чи, ст'ричи, помо'чи**;

- форма третьої особи однини та множини теперішнього часу з кінцевим т: **ходит** – **ход'ат**, **робит**, **косит** – **кос'ат**, **шійут**, **пишут**;

- типові форми другої особи однини теперішнього часу атематичних дієслів: **дас'**, **йіс'**, **в'ід'по'в'іс'**;

- характерними особливостями у творенні дієслівних форм є паралельні форми першої особи однини майбутнього часу: **буду робити** і **буду робіу**, **буду спати** і **буду спау**;

- давня форма майбутнього недоконаного, що складається з допоміжного дієслова **бути** (в особових формах) і форм минулого часу на **-ль**, **-ла**, **-ло**: **будемо хо'дили**, **будеш ка'зала**, а **буду ішла**;

- для дієслів у наддністрянському говорі характерною рисою є збереження перфектної (видова форма дієслова, яка позначала дію до моменту мовлення про неї) для першої та другої особи без особового займенника. Після приголосних у першій особі вживають закінчення-енклітики **йем**, **ім**, **йесте**, **йес**; після голосних – **ам**: **руб'илам**, **р'іза'йем**. Для другої особи характерні енклітики – **йес**, **йім**, **ис**, а після голосних – **с**: **руб'ійес**, для дієслівних форм першої особи множини – енклітики – **смо**, **змо**, після приголосних – **исмо**: **ху'дилисмо**, **пи'салисмо**, **бу'лисмо**, **ва'рилисмо**. У другій особі множини після голосних попереднього слова виступають енклітики **сте**, **с'те**, а після приголосного – **істе** (**исте**): **пи'салисте**, **бу'листе**, **ва'рилисте**;

- як зауважує Ф. Жилко, майже всі південно-західні діалекти (крім волинських говірок) мають ще одну форму умовного способу, що виступає без особових займенників. Функцію останніх виконують фонетично й морфологічно змінені закінчення-енклітики дієслова **бути** минулого часу при частці **би**. Частка **би** може виступати в різних місцях

речення. Ці форми умовного способу такі: **бим**, **бис'мо**, **бис'те** (**-сти**): **руб'іу бим**, **руб'или бис'те**, **руб'или бисмо**⁷⁶.

в) синтаксичні:

Діалектний синтаксис наддністрянського говору вирізняється невеликою кількістю специфічних ознак. Загалом речення в діалектній мові більш аморфні й менш організовані порівняно з літературною мовою. У структурі діалектних речень є багато різних вставних слів і часток.

На основі діалектної ритмомелодики можна майже безпомилково визначити територіально діалектну належність мовця, якщо він навіть загалом бездоганно розмовляє літературною мовою. Так, за мовленням досить легко розрізняємо діалектне підгрунтя вихідця з Поділля з його “співучим” мовленням та вихідця з Полтавщини, а вихідця з Галичини з його своєрідним інтонуванням фрази та вихідця з Київщини⁷⁷.

- підмет може виражатися формою іменника або займенника в родовому відмінку множини з кількісним числівником, що виступає його означенням: **жило нас шти'рох бра'т'іу**, **нас двох ви'шло з хати**;

- якщо підмет має форму називного відмінка з числівниками, то присудок у багатьох говірках виражається формою або множини (здебільшого), або однини – у минулому часі середнього роду: **штири баб'і п'ішло**; **пуб'ігли два пси**⁷⁸;

- форма присудка у множині з підметом в однині (“пошанна множина”): **наш'і баба шчоне'ілі'і ху'дили ду'церкви**; **йіхн'і ву'йко слу'жили при дв'із'іійі**;

- поширення словосполучень типу **по роб'от'і**, **чекати на гос'ці**;

⁷⁶ Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. Київ, 1966. С. 104.

⁷⁷ Бевзенко С. Українська діалектологія. Київ, 1980. С. 219.

⁷⁸ Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. Київ, 1966. С. 110–112.

- на місці прийменника **про** часто вживається прийменник **за**: **йа за** ¹него ¹думала, **в'ін за** ^{п'у} пережи'ваў;
- поширений прийменник **без** (у значенні через): **без** ^{л'іс}, **без** ^{поле}.

2) лексичні:

Словниковий склад наддністрянського діалекту містить значну кількість архаїчних елементів, окрім цього внаслідок активної прямої або опосередкованої взаємодії з лексикою сусідніх мов та їх діалектів включає значну кількість запозичень.

Бам'бетел' 'лавка для снання', **бар'інок**, **обар'інок** 'бублик', **бат'ар** 'шибеник', **бл'ат** 'верхня частина печі, яку використовують як варильну поверхню', **брит'ванка** 'деко', **бор'іўка** 'чорниця', **брат'рура** 'духовка', **буз'ок** 'лелека', **бул'ба** 'картопля', **бул'ба'тинка** 'бадилля картоплі', **бутил'** 'скляний посуд для рідини', **ўбора**, **обора** 'ділянка біля будинку, подвір'я', **воб'рус** 'скатертина', **вос'ц'е** 'сухі вуса злакових, дрібні кісточки', **ганч** 'хиба', **гран'джоли**, **грин'джоли** 'пара саней, з'єднаних між собою', **грис** 'висівки', **дах'іўка** 'черепиця', **драпа'ки** 'ожина', **душе'нина** 'тушковане м'ясо', **жар'іўка** 'електрична лампочка', **зави'вати** 'загортати', **зай'істис'и** 'замаститися їжею', **кам'зел'ка** 'жилет', **казан'е** 'церковна проповідь', **кала'бан'е** 'калюжа', **ква'сок** 'щавель', **крайати** 'різати', **криж'і** 'спина, поперек', **ладу'вати** 'готувати', **м'їецкати** 'мнути', **кот'е**, **миц'е** 'кошеня', **лахи** 'лахміття', **ле'п'іх** 'очерет', **начн'и**, **начн'а** 'посуд, начиння', **низ'далиї** 'поганий', **падалиц'а** 'нестиглий фрукт, який падає з дерева', **вуйко** 'дядько, брат матері', **вуйна** 'дружина брата матері', **стрико**, **стрик** 'брат батька', **с'триїна** 'дружина брата батька', **писок** 'рот', **стрих**, **вишки**, **п'ід** 'горище', **пес'етко**, **п'іс'етко** 'щеня', **п'л'онтатис'і** 'іти повільно', **пупл'іх** 'бутон', **росплуга** 'борозна', **румбарбар** 'ревінь', **свер'бивус** 'шипшина', **ско'родити** 'розпушувати землю граблями', **фана**

'прапор', **фоса** 'рів', **ф'іра** 'підвода', **х'ід'ник** 'килимове або тканина доріжка на підлогу', **хро'бак** 'черв'як', **ц'в'іт'л'і** 'бурячки', **шамотка** 'вогнетривка цегла', **шваг'ро** 'чоловік сестри', **шуф'рига** 'засув на двері'.

Окремі діалектизми стали надбанням загальнонародної мови, інші функціонують тільки в говорі й належать до активного або пасивного лексичного фонду. Наприклад, із Заходу йшли сильні впливи польської мови: **ц'винтар** 'кладовище', **бал'он** 'м'яч', **кс'ондз** 'священник', **тано** 'дешево', **тенг'її** 'повний', **дз'адз'о** 'дід', **в'ін'дз'ін'ер** 'інженер', **мид'ниц'а** 'велика миска'. Тривале перебування Галичини з польськими етнічними територіями залишило свідчення в лексичному складі наддністрянських говірок. Усі західні лексичні запозичення (численні німецькі, почасти італійські та французькі) пройшли через польський фільтр, що позначився в наголосі.

Отже, наддністрянський говір – один з архаїчних говірок південно-західного наріччя, ареали якого внаслідок активної діалектотворчості впливають на сусідні говори окремими рисами.

Основна література:

1. Бевзенко С. Українська діалектологія. Київ. 1980. С. 219–220.
2. Гриценко П. Наддністрянський говір. *Українська мова. Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2004. С. 387–388.
3. Жилко Ф. Нариси з діалектології української мови. Київ. 1966. С. 195–203.
4. Матвіяс І. Українська мова та її говори. Київ. 1994. С. 74–80.
5. Шило Г. Наддністрянський регіональний словник. Відп. ред. Л. Полюга, Н. Хобзей; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Наук. т-

во ім. Шевченка в Америці. Львів – Нью-Йорк: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. 2008. 287 с.

Додаткова література:

1. Атлас української мови: У 3-х т. Ред. кол.: І. Г. Матвіяс (голова), Я. В. Закревська та ін. Т. II: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. Бандрівський Д. Г., Григорчук Л. М., Жилко Ф. Т., Закревська Я. В., Залеський А. М., Назарова Т. В., Онишкевич М. М., Приступа П. І. Відп. ред. Я. В. Закревська. Київ: Наукова думка. 1988. 520 с.
2. Бандрівський Д. Г. Говірки Підбузького району Львівської області. Київ. 1960. 104 с.
3. Бичко З. Діалектна лексика Опілля. Львів. 1997. 160 с.
4. Бичко З. Наддністрянський діалект. Чи існують інші варіанти його найменування. *Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний регіональний збірник з регіональних проблем*. 2015. Вип. 26. С. 15–17.
5. Верхратський І. Говір батюків. *Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. Праці Філологічної секції*. Львів. 1912. Т. XV. 397 с.
6. Глібчук Н. М. Із спостережень над весільною лексикою у наддністрянських та надсянських говірках. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів. 2004. Вип. 34. Ч. II. С. 120–127.
7. Говірки південно-західного наріччя української мови: Збірник текстів. Упор. Н. М. Глібчук. Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка. 2000. 155 с.
8. Горбач О. Говірки Теробовлянщини. *Наукові Записки Технічно-Господарського Інституту в Мюнхені*. Мюнхен. 1969. Т. 19. С. 147–183.
9. Горбач О. Наддністрянські говірки. *Енциклопедія Українознавства*. Гол. ред. В. Кубійович. Париж – Нью-Йорк. 1966. Т. 5. С. 1675–1676.

10. Горбач О. Північнонаддністрянська говірка й діалектний словник с. Романів Львівської області. *Наукові записки Українського Технічно-Господарського Інституту в Мюнхені*. Мюнхен. 1965. Т. VII (X). С. 24–103.

11. Грещук В. В. Діалектна диференціація: регіональний аспект. *Етнос. Соціум. Культура: регіональний аспект: Монографія*. Київ – Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ. 2006. С. 55–78.

12. Друль І. С. Словник говірки села Грабовець Стрийського району Львівської області (на правах рукопису). Луцьк: Волин. обл. друк. 2006. 200 с.

13. Дзєндзелівський Й. Конспект лекцій з курсу української діалектології. 1. Фонетика. Ужгород. 1965. 128 с.

14. Дзєндзелівський Й. Проспект “Мовного Атласу Галичини” проф. І. Зілинського. *Дзєндзелівський Й. Українське і слов'янське мовознавство: Збірник праць*. Львів. 1996. С. 436–462.

15. Кисілевський К. Мовні особливості наддністрянського гнізда. *Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка*. Нью-Йорк – Париж. 1962. Т. 169. С. 288–297.

16. Костів О. Вияв динаміки та статичності діалектного мовлення в зоні вібрацій. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів: Львівський національний ун-т. 2004. Вип. 34. Ч. II. С. 127–136.

17. Костів О. Динаміка в системі консонантизму говірок південно-західного наріччя. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів: Львівський національний ун-т. 2006. Вип. 38. Ч. I. С. 147–156.

18. Костів О. М. Ареал обниження наголошених голосних переднього ряду в сучасних лінгвогеографічних дослідженнях. *Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст*. Київ. 2014. С. 280–285.

19. Костів О. Говір батюків. *Наукове товариство імені Т. Шевченка. Енциклопедія*. Львів. 2019. Т. 4. Глин – Даш. С. 60–61.

20. Залеський А. М. Вокалізм південно-західних говорів української мови. Київ: Наукова думка. 1973. 155 с.

21. Лесів М. Українські говірки у Польщі. Варшава. 1997. 495 с.
22. Наддністрянський говір. Електронний ресурс: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.
23. Омецінський О. Мова Тернопільщини. *Шляхами Золотого Поділля. Регіональний збірник Тернопільщини*. Філадельфія. 1970. Т. 2.
24. Приступа П. І. Говірки Брюховицького району Львівської області. Київ. 1957. 134 с.
25. Романина І. Р. Структурно-семантичні особливості діалектних текстів про чуда в наддністрянському говорі: дис. ... канд. філол. наук. Львів, 2015. 214 с.
26. Рудницький Я. Українська мова, її початки, історія й говори. Сідней – Канберра: [б. в.], 1978. 117 с.
27. Сікора Г. В. Фонетика сучасного львівського мовлення : дис. ... канд. філол. наук. Київ : Ін-т укр. мови НАН України, 2021. 532 с. Електронний ресурс: https://iul-nasu.org.ua/wp-content/uploads/2021/04/Sikora_G_V_Dys.pdf
28. Хобзей Н., Сімович К., Ястремська Т., Дидик-Меуш Г. Лексикон львівський: поважно і на жарт. Вид 3-є, доповн. і випр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. 2015. 852 с. (Серія "Діалектологічна скриня").
29. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. Харків. 2002. 1054 с.
30. Шило Г. Ф. Південно-західні говори УРСР на північ від Дністра. Львів. 1957. 252 с.
31. Шило Г. Ф. Із лексики говірок верхнього Подністров'я і Побужжя. Львів. 1960.
32. Шило Г. Ф. Проблема розмежування наддністрянських і західнополіських говорів. *Праці XII Республіканської діалектологічної наради*. Київ. 1971. С. 37–45.
33. Ястремська Т. Діалектний простір Галичини: говірки української мови. *Українська мова в Галичині: історичний вимір*. Львів. 2011. С. 55–106.
34. Dejna K. Gwary małopolskie na zachód od Zbrucza. *Sprawozdania PAU*. Wrocław. 1947. T. XLVIII. Ur. 6. S. 12–120.
35. Dejna K. Gwary ukraińskie Tamopolszczyzny. Wrocław. 1957. 164 s.
36. Janów J. Gwara małopolska Moszkowiec i Siwki Naddniestrzańskie z uwzględnieniem wsi okolicznych. Lwów: nakł. Towarzystwa Naukowego (Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego pod zarządem J. Filipowskiego). 1926.
37. Kuraszewicz W. *Zarys dialektologii wschodniosłowiańskiej*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe. 1963. 264 s.

ГУЦУЛЬСЬКИЙ (СХІДНОКАРПАТСЬКИЙ) ГОВІР

Є підстави твердити, що якраз східнокарпатський (гуцульський) і покутський територіальні діалекти мають особливе значення для української діалектології та історії мови в слов'янській групі мов, власне через своєрідне відношення до загальнонародної і літературної мови.

Броніслав Кобилянський

Що ж до сучасного членування гуцульських говірок, то воно зумовлене різними чинниками: складними, досі до кінця не з'ясованими причинами їх формування, різним часом і різними напрямками заселення Гуцульщини, природним бар'єром у вигляді Карпатського хребта, близьким сусідством інших мов, зокрема неслов'янських.

Ярослава Закревська

*Запис діалектного мовлення носія гуцульського говору
(с. Космач Косівського р-ну Івано-Франківської обл.)*

1. *Ареал гуцульського говору.*
2. *Короткі відомості з історії Гуцульщини.*
3. *Дослідники гуцульського діалекту.*
 - а) *лексикографічне опрацювання гуцульських говірок;*
 - б) *дослідження лексики гуцульських говірок;*
 - в) *лінгвогеографічне опрацювання гуцульських говірок.*
4. *Походження етноніма "гуцули".*
5. *Риси гуцульського говору в художній літературі.*
6. *Діалектні риси:*
 - а) *фонетичні;*
 - б) *морфологічні;*
 - в) *синтаксичні;*
 - г) *лексичні.*

Гуцульський говір належить до галицько-буковинської групи говорів південно-західного наріччя української мови (С. Бевзенко, Ф. Жилко, І. Матвіяс). На думку Я. Закревської, цей діалект належить до карпатської групи. Це старожитній діалект української мови.

1. АРЕАЛ ГУЦУЛЬСЬКОГО ГОВОРУ

Гуцульський (східнокарпатський) говір поширений у східній частині Закарпаття (Рахівський р-н), західній частині Чернівецької обл. (Вижницький, Путильський р-ни), південно-західних р-нах Івано-Франківської обл. (Верховинський, Коломийський, Косівський і Надвірнянський р-ни), у північних районах Сучавської обл. Румунії. Гуцульський говір межує на заході із закарпатським, на півночі – з бойківським і наддністрянським, на сході – з покутсько-буковинськими говірками, на півдні – з північнорумунськими говірками. Західну межу окреслює Карпатський хребет, північно-східна збігається з давньою межею Перемишльської землі; східна невиразна й засвідчує тісний зв'язок гуцульського говору з покутсько-буковинськими говірками. Ядро гуцульського говору

утворюють говірки верхів'їв р. Прут, Черемош, Путила. У складі гуцульського говору виділяють кілька зон із властивими їм ознаками, хоча в основних рисах він становить єдність. Територіально гуцульський говір накладається на етнографічний район Гуцульщини, співвідносний з етнографічною групою українців – гуцулами⁷⁹. "На півночі і сході східнокарпатські говірки межують із покутсько-буковинськими й середньозакарпатськими говірками карпатської групи говорів, де розмежувальна лінія проходить приблизно по р. Шопурці (доплив р. Тиси), а далі на північ по р. Бистриця-Солотвинська (доплив р. Бистриці, що впадає в р. Дністер); на півдні вони межують із румунськими говірками"⁸⁰. "Поза межами України гуцули досить компактно проживають у Румунії (Мараморощина, Сучавщина та один населений пункт у Банаті)"⁸¹.

"Здавна дослідники цікавилися межами гуцульських говірок, але визначали їх по-різному, зокрема, сперечалися стосовно північно-східної межі, яка є найбільш невиразною. На підставі попередніх досліджень (праць Б. Кобилянського, Я. Яніва, С. Грабця, Ф. Жилка і, зокрема, матеріалів тому II АУМ) зафіксовано, що гуцульські говірки відокремлюються від інших говорів південно-західного наріччя смугою ліній-ізоглас дуже подібної конфігурації з чітким виділенням ядра цих говірок у верхів'ях р. Прута, Черемоша, Путили. Розмежувальна смуга між гуцульськими й закарпатськими говірками проходить на схід від р. Шопурки, між гуцульськими й бойківськими – приблизно по р. Бистриці Надвірнянській, охоплюючи с. Пасічну й селище Делятин, далі проходить

⁷⁹ Гриценко П. Ю. Гуцульський говір. *Українська мова: Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2000. С. 116.

⁸⁰ Бевзенко С. П. *Українська діалектологія*. Київ: Вища школа. 1980. С. 222.

⁸¹ Павлюк М., Робчук І. *Українські говори Румунії*. Едмонтон – Львів – Нью-Йорк – Торонто: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ. 2003. С. 24.

на південний схід поза Косовом, Вижницею й далі на південь у межах Румунії (Сучавська обл.).

Походження гуцульських говірок і причини виникнення їх меж досі остаточно не вивчені, так само чекає ґрунтового дослідження й історія заселення Гуцульщини. Документальні джерела про історію цього краю сягають в основному XIV–XV ст. і майже відсутні за періоду Київської Русі (IX–XI ст.) і Галицько-Волинського князівства (XII–XIII ст.). На основі відомих документів постає картина поетапного заселення Гуцульщини. [...] Прослідки різних напрямів і різного часу заселення території Гуцульщини помітні й у сучасному членуванні її мовного ландшафту, і в специфічних особливостях окремих діалектних рис, характерних для тієї чи іншої частини Гуцульщини. У літературі натрапляємо на поняття: Галицька, Закарпатська й Буковинська Гуцульщина або ж галицька чи івано-франківська, закарпатська і буковинська чи чернівецька частини Гуцульщини. Крім цього, протягом сторіч частини Гуцульщини входили до складу різних держав, відповідно до того, куди належали Галичина, Буковина і Закарпаття. Незважаючи на ці обставини, усі частини Гуцульщини завжди єднала спільна матеріальна й духовна культура, спільний побут, звичаї, традиції, говір, що виразно відрізняє Гуцульщину від сусідніх етнографічно-мовних регіонів, про що свідчать результати комплексного дослідження цього ареалу.

Відзначимо, що територія гуцульських говірок при більшості загальногуцульських рис не однорідна. Можна говорити про двочленний поділ ареалу (на східну й західну частини), в інших випадках – про тричленний поділ ареалу гуцульських говірок із виразним виділенням ядра кожної із цих частин у межах Івано-Франківської, Чернівецької (Путильський і Вижницький р-ни) і Закарпатської (Рахівський р-н) обл. Дослідники здавна звернули увагу на поділ Гуцульщини на східну й західну частини, з огляду на різну кількість у них іншомовних запозичень: переважання

запозичень із румунської мови у східній частині Гуцульщини, а з угорської – у західній частині⁸².

“Переважна більшість дослідників поділяє думку, що територія сучасної Гуцульщини здавна була заселена слов’янами, що гуцульські говірки генетично й практично протягом віків є говірками української мови з іншомовними нашаруваннями, серед яких у силу різних обставин у певних лексико-тематичних групах найпомітнішими є румунські.

Що ж до сучасного членування гуцульських говірок, то воно зумовлене різними чинниками: складними, досі до кінця не з’ясованими причинами їх формування, різним часом і різними напрямками заселення Гуцульщини, природним бар’єром у вигляді Карпатського хребта, близьким сусідством інших мов, зокрема неслов’янських та ін.”⁸³ Гуцульський говір і сьогодні є “активно діючою діалектотворчою одиницею”⁸⁴.

2. КОРОТКІ ВІДОМОСТІ З ІСТОРІЇ ГУЦУЛЬЩИНИ

Гуцульщина до 1770 р. входила до складу Османської імперії, Молдовського князівства, Речі Посполитої, Угорського королівства; згодом – до Австрійської імперії й Угорщини; 1920–1939 рр. – до Королівства Румунія, Польської Республіки й Чехословацької Республіки. Незважаючи на штучне адміністративне управління, гуцули віками творили старозвичаєві порядки, побут, волоське пастуше право, полонинське тваринництво, спільну матеріальну й духовну культуру, говірки. Взаємообмінні між гуцулами сприяло розташування в глибині гір, далеко від шляхів сполучення. Тепер уся

⁸² Закрєвська Я. Загальна характеристика гуцульських говірок. *Гуцульські говірки. Короткий словник*. Львів. 1997. С. 7–8.

⁸³ Там само. С. 9.

⁸⁴ Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження. Київ: Наукова думка. 1987. С. 3.

Гуцульщина, за винятком 8 сіл на румунській Буковині та кількох сіл на Марамарошині, лежить в Україні.

Перші історичні відомості про Гуцульщину з'явилися в польських джерелах XIV–початку XV ст. 1424 р. – перша згадка про Жаб'є. Історичні дані про населення скупи: очевидно, на Гуцульщині довго не було панщини, тільки оплата грішми й натурою для відкупу від сусідніх володарів.

Наприкінці XVI – початку XIX ст. Гуцульщина була базою руху опришків; найбільше піднесення якого припадає на 1738–45 рр., коли діяли О. Довбуш, В. Баюрак, І. Бойчук. Провідником низки селянських виступів проти великих землевласників буковинської Гуцульщини був Л. Кобилиця⁸⁵.

3. ДОСЛІДНИКИ ГУЦУЛЬСЬКОГО ДІАЛЕКТУ

а) лексикографічне опрацювання гуцульських говірок

Лексикографічне опрацювання гуцульського говору бере початки від 30-х рр. XIX ст. І. Вагилевич у двох працях уперше ознайомив широку наукову громадськість із гуцулами загалом. Він подав першу публікацію діалектної лексики 1838 р.⁸⁶, опубліковану чеською мовою у Празі. Згодом працю було перевидано⁸⁷. Збереглися в архівах і рукописні словнички М. Мосори⁸⁸ та

⁸⁵ Закревська Я.В. Гуцульщина. *Енциклопедія історії України*: Т. 2: Г-Д. Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ. Наукова думка, 2004. С.265–265.: іл. Електронний ресурс: <http://www.history.org.ua/?termin=Guculshchyna>.

⁸⁶ Vahylevič J. Huculové, obyvatelé východního pohoří Karpatského. *Časopis Českého Museum*. 1838. № 4. S. 475–498; 1839. № 1. S. 45–68.

⁸⁷ Вагилевич И. Гуцулы, карпатские горы. 1842. Кн. 3. С. 3–31; Вагилевич И. Гуцулы – жители восточной отрясли карпатских гор. *Пантеон*. 1855. Т. 2. С. 17–56.

⁸⁸ Мосора М. Словар гуцульський, зібраний Михайлом Мосорою 1885–1896. Рукопис. Зберігається в архіві І. Франка у Києві. № 3/100.

В. Коржинського⁸⁹. Є чимало словників, поданих окремими розділами до праць Я. Головацького⁹⁰, С. Витвицького⁹¹, І. Огоновського⁹², Я. Грегоровича⁹³, В. Гнатюка⁹⁴, І. Свенціцького⁹⁵, Й. Шнайдера⁹⁶, В. Шухевича⁹⁷, Я. Яніва⁹⁸, Б. Кобилянського⁹⁹, О. Горбача¹⁰⁰.

“Серед дослідників гуцульських говірок 20–30 рр.у ХХ ст. вирізняються постаті двох мовознавців: Броніслава Кобилянського та Яна Яніва. Перший, навчаючись у 1922–1926 рр. в Інституті слов'янської філології у Відні, здійснив порівняльну характеристику гуцульського й покутського діалектів (*Der huzulische Dialekt und sein Verhältnis zum*

⁸⁹ Коржинський В. Малий словарець ужываныхъ слѣвъ гуцульскихъ збранихъ въ Жабю Слупійці. 1894–1896. Рукопис. Зберігається в НБ ім. В. Стефаніка НАН України у Львові. Ф. 1 (НТШ). Спр. 530.

⁹⁰ Головацький Я. Матеріали для словаря малорусского наречия. Дзедзелівський Й. О., Гануздель З. Словник української мови Я. Ф. Головацького. *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику*. Пряшів. 1982. Т. 10. С. 311–612.

⁹¹ Witwicki S. Rys historyczny o Huculach. Lwów. 1863. 134 s.

⁹² Огоновський Й. Слова з Гуцульщини. *Правда*. Львів. 1879. Вип. 1 (січень). С. 52–56. Підп.: *И. О-й*.

⁹³ Gregorowicz J. Słownik wyrazów huculskich. *Pamiętnik Towarzystwa Tatrańskiego*. Kraków – Warszawa. 1961. Т. 5. S. 26–35.

⁹⁴ Гнатюк В. Народні оповідання про опришків. *Етнографічний збірник*. Львів: Видання етнографічної комісії НТШ. 1910. Т. 26. С. 331–342.

⁹⁵ Свенцицкий И. С. Слова ужываны въ Косовскомъ и Коломыйскомъ повѣтахъ: Собрано въ Космачѣ и Лючѣ въ 1897. *Временникъ Ставропигійского ин-та*. Львів. 1899. С. 138–140.

⁹⁶ Schnajder J. Z kraju Huculów. *Słowniczek. Lud*. Lwów. 1901. Т. 7. Z. 4. S. 65–73; 169–176; 259–272.

⁹⁷ Шухевич В. Гуцульщина: У 5-ти ч. Львів. 1899–1908. Ч. V. С. 280–296.

⁹⁸ Janów J. Słowniczek huculski sprzed stulecia. *Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie*. Lwów. 1936. R. 16. S. 257–266.

⁹⁹ Кобилянський Б. В. Гуцульський говір і його відношення до говору Покуття. *Український діалектологічний збірник*. Київ. 1928. Кн. 1. С. 1–92.

¹⁰⁰ Горбач О. Південнобуковинська гуцульська говірка й діалектний словник с. Бродина, повіту Радівці. *Горбач О. Зібрання статей*. VIII. Мюнхен. 1997. С. 123–275.

Rokutischen) і 1926 р. захистив працю як докторську дисертацію. Досліджувати говірки карпатського краю автор продовжував усе життя¹⁰¹.

Ян Янів – довголітній професор Львівського, а згодом Краківського університетів – упродовж кількох діалектологічних експедицій 20–30 рр. ХХ ст. разом з учнями зібрав багатий матеріал із Гуцульщини. “Słownik huculski” Я. Яніва, виданий у Кракові 2001 р., фіксує мовлення гуцулів 30-х рр. ХХ ст. До Словника залучено етнографічні матеріали В. Гнатюка, А. Онищука, В. Шухевича, П. Шеке-рика-Дониковаго та Б. Заклинського. Працю, яку задумав створити Я. Янів, завершували його учні; завдяки проф. Я. Рігерові це видання з’явилося друком.

“Діалектологи відділу української мови Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича Національної академії наук України працюють над укладанням повного Словника гуцульського говору. Упродовж багатьох років слово до слова формувалася картотека цього Словника за експедиційними записами науковців, яких зацікавила Гуцульщина¹⁰².

На основі картотеки 1997 р. за редакцією Я. Закревської було укладено короткий словник “Гуцульські говірки¹⁰³ (укладачі Г. Гузар, Я. Закревська, У. Єдлінська, В. Зеленчук, Н. Хобзей). Цей словник є диференційним, тобто він не охоплює всієї лексики, яка функціонує в гуцульських говірках, а подає лише вибрану традиційну лексику, що не ввійшла до основного словникового складу сучасної української літературної мови.

¹⁰¹ Хобзей Н. Слова з гуцульських світів. Хобзей Н., Сімович О., Ястремська Т., Дидик-Меуш Г. Гуцульські світи. Лексикон. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України. 2013. С. 11. (Серія “Діалектологічна скриня”).

¹⁰² Ястремська Т. Традиційне гуцульське пастухування. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України. 2008. С. 13. (Серія “Діалектологічна скриня”).

¹⁰³ Гуцульські говірки. Короткий словник. Відп. ред. Я. Закревська. Львів. 1997. 232 с.

Два словники – “Словник гуцульського говору в Закарпатті¹⁰⁴ І. Жегуца та Ю. Піпаша, “Матеріали до словника гуцульських говірок: Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області¹⁰⁵ Ю. Піпаша і Б. Галаса – фіксують гуцульську лексику Рахівського району. У 2008 р. вийшов друком словник М. Негрича “Скарби гуцульського говору: Березові¹⁰⁶. Ця лексикографічна праця містить близько 7 тисяч діалектизмів та репрезентує мовлення мешканців сіл Вижній Березів, Середній Березів, Нижній Березів та Бая-Березів Косівського р-ну Івано-Франківської обл.

Грунтовною лексикографічною працею є книга “Гуцульські світи. Лексикон¹⁰⁷ Наталії Хобзей, Тетяни Ястремської, Оксани Сімович, Ганни Дидик-Меуш. Метою цієї праці є фіксація лексичного складу гуцульських говірок ХІХ–ХХІ ст. Джерелами стали етнографічні записи, матеріали картотеки словника гуцульських говірок та власні експедиційні нотатки авторок.

Варто згадати книгу Н. Хобзей “Гуцульська міфологія: етнолінгвістичний словник¹⁰⁸. Кожне зафіксоване в ньому слово відображає багатство матеріальної й духовної культури представників цієї етнічної групи українців.

¹⁰⁴ Жегуц І., Піпаш Ю. Словник гуцульського говору в Закарпатті. Мюнхен. 2001. 180 с.

¹⁰⁵ Піпаш Ю., Галас Б. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області). Ужгород: УНУ. 2005. 266 с.

¹⁰⁶ Негрич М. Скарби гуцульського говору: Березові. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України. 2008. 224 с. (Серія “Діалектологічна скриня”).

¹⁰⁷ Хобзей Н., Сімович О., Ястремська Т., Дидик-Меуш Г. Гуцульські світи. Лексикон. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України. 2013. 668 с. (Серія “Діалектологічна скриня”).

¹⁰⁸ Хобзей Н. Гуцульська міфологія: Етнолінгвістичний словник. Львів. 2002. 216 с.

Грунтовною є книга “Словник гуцульських говірок Річки та Яворова” М. Астаф’євої та Г. Воронич¹⁰⁹. Автори фахово зібрали та детально проаналізували великий за обсягом лексичний матеріал, пов’язаний із широким колом понять традиційної матеріальної та духовної культури гуцулів.

Вийшла друком ще одна лексикографічна праця М. Голянич – “Мовний портрет села Тюдів. Словник у двох томах”¹¹⁰. У книзі зафіксовано не лише лексику та фразеологію, а й фонетику, наголос, граматику рідної авторці гуцульської говірки.

б) дослідження лексики гуцульських говірок

В українській діалектології є чимало праць, у яких здійснено тематичні описи лексики гуцульських говірок: М. Бігусяк¹¹¹, Я. Вакалюк¹¹², Г. Войтів¹¹³, М. Грицака¹¹⁴.

Грунтовною є монографія Тетяни Ястремської “Традиційне гуцульське пастухування”¹¹⁵, у якій подано опис семантики, мотивації, географії цих лексем, наведено

¹⁰⁹ Астаф’єва М. М., Воронич Г. В. Словник гуцульських говірок Річки та Яворова: У 4-х кн. Івано-Франківськ: Місто НВ. 2014. Кн. 1: А–Ж. 516 с.

¹¹⁰ Голянич М. Мовний портрет села Тюдів: Словник. Т. 1–2. Івано-Франківськ: Лілея-НВ. 2018–2022.

¹¹¹ Бігусяк М. Із спостережень над весільною лексикою гуцульського говору. *Гуцульські говірки: Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України. 2000. С. 125–148.

¹¹² Вакалюк Я. Ю. Весільна лексика в українських говорах Прикарпаття. *Структура українських говорів*. Київ: Наукова думка. 1982. С. 126–128.

¹¹³ Войтів Г. В. Назви жіночого поясного одягу. *Гуцульщина: Лінгвістичні етюди*. Київ: Наукова думка. 1991. С. 58–61.

¹¹⁴ Грицак М. Скарби гуцульського говору: Росішка (вівчарство в текстах). Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України. 2008. 319 с. (Серія “Діалектологічна скриня”).

¹¹⁵ Ястремська Т. Традиційне гуцульське пастухування. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України. 2008. 424 с. (Серія “Діалектологічна скриня”).

історичні й етимологічні довідки для більшості аналізованих назв.

в) лінгвогеографічне опрацювання гуцульських говірок

Різні структурні рівні гуцульського говору відтворено в лінгвістичних атласах. Його репрезентовано в другому томі АУМ¹¹⁶. Гуцульський говір, зокрема його центральну частину, представлено в “A Lexical Atlas of the Hutsul Dialects of the Ukrainian Language”¹¹⁷, закарпатська частина (Рахівський р-н) увійшла до “Лінгвістичного атласу Закарпатської області” Й. Дзенделівського¹¹⁸, “Атласу лексичних мадяризмів та їх відповідників в українських говорах Закарпатської області УРСР” П. Лизанця¹¹⁹, а буковинська – до атласу К. Германа (фонетика¹²⁰, словозміна¹²¹).

¹¹⁶ Атлас української мови: У 3 т. Ред. кол.: І. Г. Матвіяс (голова), Я. В. Закревська та ін. Т. II: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. Бандрівський Д. Г., Григорчук Л. М., Жилко Ф. Т., Закревська Я. В., Залеський А. М., Назарова Т. В., Онишкевич М. М., Приступа П. І. Відп. ред. Я. В. Закревська. Київ: Наукова думка. 1988. 520 с.

¹¹⁷ A Lexical Atlas of the Hutsul “Dialects of the Ukrainian Language. Compiled by J. Rieger. Warsaw: Semper. 1996. 390 s.

¹¹⁸ Дзенделівський Й. О. Лінгвістичний атлас українських говорів Закарпатської області УРСР. Ужгород. 1958–1993. Ч. 1–3.

¹¹⁹ Лизанець П. М. Атлас лексичних мадяризмів та їх відповідників в українських говорах Закарпатської області УРСР. *Лизанець П. М. Угорсько-українські міжмовні контакти (на матеріалі українських говорів Закарпаття)*. Ужгород. 1970. Ч. I. С. 119–208.

¹²⁰ Герман К. Ф. Атлас українських говірок північної Буковини: Фонетика, фонологія. Чернівці. 1995. 408 с.

¹²¹ Герман К. Ф. Атлас українських говірок північної Буковини. Т. II: Словозміна. Службові слова. Чернівці. 1998. 215 с.

4. ПОХОДЖЕННЯ ЕТНОНІМА “ГУЦУЛИ”

Походження етніміа *гуцули* й топоніміа *Гуцульщина* були предметом дослідження багатьох українських, польських, румунських, французьких і німецьких етнографів, істориків, мовознавців і письменників.

У польській етнографічній літературі деякі автори виводили походження назви *гуцули* від слова *кочувати* шляхом штучно вигаданого перетворення: *кочувати* > *кочули* > *гочули* > *гуцули* (К. Мілевський) або шляхом: *кочувати* > *кочули* > *коцули* > *гуцули* > *гуцули* (Л. Голембйовський, Ю. Коженъовський). І. Вагилевич, а також Ф. Гельвальд, Ю. Федькович та О. Морген-Бессер пов'язували походження гуцулів із тюркським племенем *узів*, невмотивовано допускаючи, що й назва *гуцули* виникла від назви *узи* шляхом штучного перетворення: *узи* > *уци* > *уцули* > *гуцули*. Ще більш лінгвістично (а також, історично) безпідставною була спроба польського дослідника С. Витвицького вивести етимологію назви *гуцули* від імені згаданого в хроніці С. Бандтке моравського князя Гецила (864 р.) або від штучно створеного слова *горул* – мешканець гір¹²².

У різний час Б. Кобилянський та Ю. Карпенко¹²³ доводили, що населення гуцульських Карпат і його назва походить від племені уличів. Б. Кобилянський здійснив спробу вивести назву *гуцули* від назви племені уличів: “*улучи* → *улучи* → *уцули* → *гуцули*”¹²⁴. Й. Корженъовський у передмові до п'єси “Верховинці” назву *гуцул* виводив від

¹²² Електронний ресурс.

<https://spadok.org.ua/gutsulschyna/pochodzhennya-etnonima-gutsuly>

¹²³ Карпенко Ю. О. Постаия назви “гуцули” // *Культурно-історичні, соціальні та правові аспекти державотворення в Україні*: Матеріали міжнародної наук.-практич. конф. Одеса, 1996. Ч. 2: Особливості формування національної самосвідомості і культури. С. 92–95.

¹²⁴ Кобилянський Б. В. Діалект і літературна мова (Східнокарпатський і покутський діалекти, їх походження і відношення до української літературної мови). Київ: Рад. шк. 1960. С. 260–262.

апелятива *кочул* ‘кочівник’ (*кочул* → *гочул* → *гуцул*), мотивуючи тим, що так називали себе втікачі з Поділля, які оселились у Карпатах¹²⁵. В. Шухевич у праці “Гуцульщина” подав розповідь носія гуцульського говору про те, що спочатку слово *гуцул* позначало породу місцевих коней, а коли в горах “почали ходити люди в сюртуках”, то вони почали називати так місцевих жителів¹²⁶.

В. Гнатюк у книзі “Народні оповідання про опришків”¹²⁷ та Я. Головацький у праці “Народные песни Галицкой и Угорской Руси”¹²⁸ етнімім *гуцул* виводили від румунського апелятива *hoțul* ‘злодій’, ототожнюючи назву зі значенням іншого слова – опришок. Таке пояснення заперечували румунські дослідники О. Денсушану, Д. Кринжала, Н. Дрегану, І. Петруц, Г. Іванеску. Зокрема, Г. Іванеску вважав неможливим, щоб пейоратив *hoțul*, який дали чужинці, населення українських Карпат сприйняло як свій¹²⁹. Н. Дрегану звернув увагу на те, що румуни називають жителів українських Карпат *huțani*, *huțan*, а не *hoțul*¹³⁰. Тому, на думку К. Германа, “пов'язувати етнімім *гуцул* із румунським апелятивом *hoțul* неправомірно”¹³¹.

Г. Іванеску вважає, що етнімім *гуцул* походить від назви давнього слов'янського племені. Цього погляду дотримувався й румунський мовознавець Н. Дрегану. Він доводив, що український етнімім *гуцул* і румунський *huțan*

¹²⁵ Korzeniowski J. O Huculach. Lwów. 1899.

¹²⁶ Шухевич В. Гуцульщина. Репринтне видання. Верховина. 1997. Ч. I–II. С. 52.

¹²⁷ Гнатюк В. Народні оповідання про опришків. Львів. 1910. С. 14–15.

¹²⁸ Головацький Я. Народные песни Галицкой и Угорской Руси. 1878. С. 685.

¹²⁹ Ivănescu G. Originea hoțurilor și a tuhoțurilor. *Analele Universității din Timișoara. Seria Șt. Fil. I*. Timișoara. 1963. S. 311.

¹³⁰ Drăganu N. Români în veacurile IX–XIV pe baza toponimicii și a onomastici. București. 1933. S. 412.

¹³¹ Герман К. Етнімім *гуцул* у контексті антропонімії регіону Східних Карпат. *Діалектологічні студії. 7: Традиції і модерн*. Відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ. 2008. С. 18.

пов'язані коренем *-гуц-* (*-huč-*)¹³². Р. Кайндль убачав в гуцулах слов'янське плем'я¹³³. Р. Мартел уважав гуцулів споконвічними українцями¹³⁴.

Е. Шварц назву *гуцул* виводив від німецького апелятива *hultsata* 'лісовики'¹³⁵.

М. Худаш у статті "До питання про походження назви *гуцули*" відстоює думку, що назва *гуцул* – антропонім, який із плином часу став етнонімом. "Етимологію особової назви *Гуц-* з'ясувати важко, – стверджує М. Худаш, – оскільки первісна семантика неясна. Її не можна пов'язати ні з відповідними слов'янськими, ні з румунськими апелятивами, бо наявні в цих мовах співзвучні з нею слова або корені слів за семантикою з цим антропонімом не асоціюються (пор.: укр. *гуцати*, болг. вигук *гуци-гуци*, срб. *гуцяти* 'ковтати', рум. *huța*, а *huțai* 'гойдати', 'розгойдувати')"¹³⁶.

На думку К. Германа, "найдавніша назва жителів території сучасних українських Карпат – *гуци* (рум. *huțani*, *huțan*), яка виникла ще на спільнослов'янському ґрунті... Слово *гуцули* витворене із назв двох давніх племен – *гуцив* та *уличів* – шляхом поєднання двох основ – *гуци* і *ули*: *гуцоули* – *гуцуули* – *гуцули*. Етнонім виник і сформувався впродовж XI–XII ст., бо в XIII ст. вже засвідчений писемно"¹³⁷.

¹³² Drăganu N. Români in veacurile IX–XIV pe baza toponimicii și a onomasticii. București. 1933. S. 412.

¹³³ Кайндль Р. Ф. Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази. Пер. З. Ф. Пенюк. Чернівці. 2000. С. 8–9.

¹³⁴ Martel R. La Ruthénie Subcarpatique. Paris. 1935. S. 132–133.

¹³⁵ Shwarz E. Goten, Nordgermanen, Angelsachsen. Bern – München. 1951.

¹³⁶ Худаш М. Л. До питання про походження назви гуцули. *Мовознавство*. 1984. № 5. С. 57–62.

¹³⁷ Герман К. Етнонім *гуцул* у контексті антропонімії регіону Східних Карпат. *Діалектологічні студії. 7: Традиції і модерн*. Відп. ред. П. Грищенко, Н. Хобзей. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ. 2008. С. 23.

Отже, існує чимало гіпотез походження етноніма *гуцули*, проте проблема походження цієї назви залишається й досі не з'ясованою.

5. РИСИ ГУЦУЛЬСЬКОГО ГОВОРУ В ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

"Гуцульський говір серед інших говорів української мови найбільше заманіфестований у мові художніх творів. Історію використання гуцульського діалекту в українській художній мові започаткували Ю. Федькович і М. Павлик, уродженці Гуцульщини, носії і добрі знавці гуцульського говору, ще в 60–70-і рр. XIX ст. У першій половині XX ст., крім письменників, вихідців із Гуцульщини, Д. Харов'юка, Марка Черемшини, О. Манчука, П. Шекерика-Доникова, гуцульське мовлення у своїх творах на гуцульську тематику використовують інші західноукраїнські письменники, зокрема І. Франко, А. Крушельницький, М. Козоріс, та східноукраїнські – М. Коцюбинський, Г. Хоткевич¹³⁸. Етапним явищем у використанні гуцульського говору в художній мові стала повість М. Коцюбинського "Тіні забутих предків". За способом використання гуцульського говору в художніх творах на гуцульську тематику близьким до М. Коцюбинського був інший східноукраїнський письменник Г. Хоткевич. Авторська мова його творів на гуцульську тематику ("Довбуш", "Камінна душа") становить довершений зразок тогочасної української літературної мови, сформованої на Наддніпрянській Україні, з використанням у ній у пейзажних описах, у характеристиках зовнішнього вигляду героїв, побуту, господарської й професійної діяльності лексико-семантичних діалектизмів, тоді як мовлення персонажів стилізоване під гуцульську говірку, у ньому відбиті не

¹³⁸ Грещук В. В. Гуцульський говір в українській художній мові XIX – I пол. XX ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів. 2009. 20 с.

лише лексичні, а й фонетичні, морфологічні, синтаксичні діалектизми”¹³⁹.

Одним із художніх творів, який приніс А. Крушельницькому загальне визнання, стала повість “Рубають ліс”, події якої відбуваються в одному з гуцульських сіл над Черемошем. Прихильник реалістичних принципів у літературі, А. Крушельницький, зрозуміло, не міг не застосувати в мові твору можливостей гуцульського діалекту. Він належить до тих письменників, які, не будучи уродженцями Гуцульщини, вдало використали у своїй творчості гуцульські діалектні риси з певною стилістичною настановою та для реалізації відповідних художніх функцій.

Одним із тих письменників, хто вдало вжив гуцульський говір у художній мові, був М. Козоріс, на сьогодні ще маловідомий прозаїк, літературна спадщина якого заслуговує на пильну увагу як літературознавців, так і мовознавців. Захворівши в 1907 р. на туберкульоз, він змушений був залишити стаціонарне навчання в університеті й переїхати в с. Криворівню, де продовжує студії заочно й навчає дітей місцевого пароха, щоб заробити собі на прожиття. За час свого перебування в Криворівні М. Козоріс не тільки глибоко пізнав гуцульську душу, соціальні проблеми гуцульського села, звичай й побут горян, а й добре оволодів гуцульським діалектом. У використанні гуцульського говору письменник виявив неабияку майстерність. Добрий знавець гуцульського мовлення, він щедро використав його виражальні можливості передовсім у мові персонажів роману “Чорногора говорить”¹⁴⁰.

¹³⁹ Грещук В. В. Гуцульський говір в українській художній мові XIX – I пол. XX ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів. 2009. 20 с.

¹⁴⁰ Там само.

Мова художніх творів Онуфрія Манчука¹⁴¹ (1899–1941) та Петра Шекерика-Доникова¹⁴² (1889–1940) досить точно й повно репрезентує верховинський різновид східнокарпатського, або гуцульського, діалекту. Це однаковою мірою стосується як мови персонажів, так і авторської мови. За складом і характером засвідчених у художній мові цих авторів гуцульських діалектних фонетичних, морфологічних, лексико-семантичних, фразеологічних ознак авторська мова нічим не відрізняється від мови героїв твору. Власне, гуцульський говір в аналізованих творах використовується в ролі літературної мови, а самі тексти є типовим зразком “літератури на діалектах”, тобто суцільно писаної діалектом: *Приходиш д'хаті дес з дороги. И шс ес на задвірю, а жінка віхопит си з хати тай до тебе: А ек гостив, а шо чювати, а де був, ба шо робив? Кчюет тебе у хату ек шандарь, покладе на постіль, стегне постолы и їсточьки зараз зготовит (О. Манчук, “Челідина”); Йїму банно си учїнило за молодостев, шо видлетїла вид него так борзо, ек ластївка видлїтает. Гладив мене руков файно по волосою: “Минї вже банно за цим, шо смїх те так погано заклев та остро посировив. Але вибачей, синку, то й я сам цему ни винен. Я був си так осердив, шо аж си ни стемив” (П. Шекерик-Доників, “Дїдо Иванчїк”)*¹⁴³. Роман “Дїдо Иванчїк” П. Шекерика-Доникова – це літературний шедевр Гуцульщини, це книга репресованого письменника й активного громадського діяча, твір, який протягом багатьох десятиліть уважався втраченим, прийшов до читача через 67 років. Автор доступно й правдиво відображує духовний і матеріальний світ гуцулів. У книзі показано взаємостосунки, боротьбу людини й природи,

¹⁴¹ Манчук О. Жьїб'ївскї новелї. Львів: Растр-7. 2002. 116 с.

¹⁴² Шекерик-Доників П. Дїдо Иванчїк. Верховина: “Гуцульщина”. 2007. 497 с.

¹⁴³ Грещук В. В. Гуцульський говір в українській художній мові XIX – I пол. XX ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів. 2009. 20 с.

зних і добрих сил, зіткнення двох релігій: язичництва і християнства. У 2019 р. записано аудіоверсію роману, яку начитав гуцульським діалектом Василь Зеленчук, старший науковий співробітник Літературно-меморіального музею Івана Франка¹⁴⁴.

Риси гуцульського діалекту відображено також у творах В. Гжицького (“Опришки”), М. Влад (“Стрітенне”), Р. Федорова (“Жбан вина”), Р. Андріяшика (“Додому нема вороття”), С. Пушика (“Перо Золотого Птаха”) та інших.

І. Ціхоцький у книзі “Мова прози Івана Франка (стилістичні новації)” детально аналізує твори письменника “гуцульського циклу” (“Терен у нозі”, “Як Юра Шикманюк брів Черемош”, “Гуцульський король”). “Мова Франкових текстів прив’язана саме до східної частини регіону, а точніше – до говірок сіл Довгополя та Криворівні, звідки й брався сирий (змістовий і мовний) матеріал майбутніх творів”¹⁴⁵, – вказує дослідник.

Ґрунтовною є монографія Василя та Валентини Ґрещуків “Південно-західні діалекти в українській художній мові”¹⁴⁶.

Нещодавно вийшов друком словник “Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові”¹⁴⁷. У словникових статтях охарактеризовано значення понад 7,5 тисяч гуцульських діалектизмів (без фонетичних варіантів), проілюстровано їх використання в художніх текстах різних авторів із паспортизацією, відзначено образне вживання діалектної лексики.

¹⁴⁴https://www.youtube.com/channel/UCAXpDyl4TMrhPU_PaPYAewQ/featured; <https://verkhovyna.life/dido.yvanchik>

¹⁴⁵ Ціхоцький І. Л. Мова прози Івана Франка (стилістичні новації). Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. С. 113.

¹⁴⁶ Ґрещук В., Ґрещук В. Південно-західні діалекти в українській художній мові. Нарис. Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2010. 309 с.

¹⁴⁷ Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові. Словник: У 2 т. Відп. ред. В. Ґрещук. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2019–2021. Т. 1–2.

6. ДІАЛЕКТНІ РИСИ¹⁴⁸

а) фонетичні:

- у частині говірок [e] реалізується у звукотипові [ä], переднього ряду середньо-низького піднесення [e^a]: **клан** ‘клен’, **сәрце** ‘серце’, **берäза** ‘береза’;

- у цьому ж звукотипові [ä] реалізується наголошене [a] будь-якого походження, що стоїть після м’яких приголосних: **м’н’äта** ‘м’ята’, **лош’ä** ‘лоша’, **ш’äпка** ‘шапка’;

- у ненаголошеній позиції [a] реалізується як [i]: **гус’л’інка** ‘гусянка’, **веч’ер’іти** ‘вечеряти’, **кол’іднек** ‘колядник’;

- на місці [и] у наголошеній і ненаголошеній позиціях виступає [e], тобто ширша, дещо обнижена артикуляція [и] в напрямку до [e], унаслідок чого навіть під наголосом [и] звучить як [e]: **крела** ‘крила’, **жето** ‘жито’, **беке** ‘бики’. “Саме на території гуцульських говірок локалізовано епіцентр обниження (ядро). Зміна артикуляції наголошених голосних переднього ряду відбувається на цій території послідовно в усіх позиціях: після задньоязикових, передньоязикових, шиплячих, губних та сонорних: **г’енути**, **ж’інк’нє**, **пампух’нє**, **ўроди’ла**, **си’внї**, **ск’інчї’ў**”¹⁴⁹;

¹⁴⁸ Риси гуцульського говору подано на основі видань: Бевзенко С. П. Українська діалектологія. Київ: Вища школа, 1980. С. 222; Гриценко П. Ю. Гуцульський говір. *Українська мова: Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000. С. 116; Жилко Ф. Т. Говори української мови. Київ, 1958. С. 92–100; Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. Київ, 1966. С. 225–230; Матвієв І. Українська мова та її говори. Київ, 1994. С. 83–87.

¹⁴⁹ Костів О. Динаміка і статика в діалектних просторових конструкціях (на матеріалі II тому АМУ): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2004. С. 7–8.

• у префіксі **ви-** майже послідовно виступає **в'і-**: **в'ітратити**, **в'іпов'істи**;

• на місці етимологічного [o] в новозакритих складах, крім типової рефлексії [i], поширені рефлексії [и], [ы], [у], [ў]: **вин**, **вын**, **вун** 'він'; **виз**, **вуз** 'віз'; **мист**, **мў"ст** 'міст';

• укання спостерігається перед складом із голосним високого підняття [у], [і]: **хо"д'ім**, **гуд'іўл'а**, **ку"жух**; зрідка – перед складом із голосним низького підняття: **похувати**, **схуваї**;

• збереження давньої м'якості [p'] у різних позиціях: **ко"сар'**, **ве"р'х**, **в'іўч'ер'**, **мор'ква**;

• збереження давньої м'якості шиплячих та африкат: **ду"ш'е**, **ш"ос** 'щось', **ч"орній**, **ж"оўч'**;

• диспалаталізація в низці позицій, зокрема, кінця слова [ц'], [с'], [з']: **хлопец**, **на вулицу**, **шос** 'щось', **кр'із** 'крізь';

• [т'] → [к'], [д'] → [г']: **к'ешко** 'тяжко', **к'ітка** 'тітка', **к'існо** 'тісно', **г'іт** 'дід', **г'істати** 'дістати', **г'еко"ват'** 'дякую';

• асимілятивні зміни сполук **дн**, **тн**, **лн** у **нн**, **и**: **передній** → **перенній**, **мел'ник** → **менник**, **меник**;

• оглушення дзвінких приголосних у кінці слів і перед глухими: **град** 'град', **к'ешко** 'тяжко', **т'хак'і** 'дохати';

Особливості наголосу гуцульських говірок виявляються в переважному наголошенні іменників середнього роду із закінченням **-е** (відповідно до **-а** літературної мови) на початковому складі: **тел'е"**, **порос'е"**, **йегн'е"**, **кот'е**, **пок'е"** 'пташеня'. У частині говірок відзначена тенденція до переміщення наголосу на перший склад: **пиўниц'а**, **комар**, **дрижу**, **несу**. У цілому гуцульським говіркам властивий рухомий наголос.

б) морфологічні:

• іменники колишніх **-а**, **-ја** основ в орудному відмінку однини мають відповідно закінчення **-оў**, **-еў**: **ру"коў**, **зе"м'леў**. Закінчення **-оў**, **-еў** виникло з **-ойу**, **-ойу** внаслідок втрати інтервокального **й** і переходу кінцевого **у** в **ў**;

• закінчення давального й місцевого відмінків множини **-им**, **-их** після основ на м'який приголосний: **кон'им**, **хлопц'им**, **на кон'их**, **на хлопц'их**;

• усічені форми кличного відмінка чоловічих і жіночих імен: **Іва!** 'Іване', **Ма"р'і!** 'Маріє', **Пе!** 'Петре', **Мя"ко!** 'Микола', **Йу!** 'Юрію', **Се"ме!** 'Семене'. Цю рису детально описав В. Шухевич у книзі "Гуцульщина": "Гуцули виговорюють вівагом (повільно), наслідком чого чути в їх мові певне перетягування звуків, котре особливо в устах жіночих звучить незвичайно мило, немовби співно. Є ще та особливість у вимові Гуцулів, що вони в 5 відмінку не виголошують остатнього складу, лиш кличуть прим.: **Марі!** **Се"ме!** **Ону!** **Мико!** **Гафі!** **Замісь** **Марі"ко** або **Марі"є!**, **Се"мене**, **Ону"фре** і т. д. Се походить з обставин фізичних, бо таке урване накликуване чути даліше, як ціле, довге"¹⁵⁰;

• форми двоїни в поєднанні з числівниками **два**, **три**, **чотири**: **дв'і** **г'іўц'і**, **три ко"ров'і**, **дв'і но"з'і**;

• форми найвищого ступеня порівняння прикметників і прислівників творяться за допомогою частки **маї**: **маї"виш'ч'ії**, **маї"раш'ч'ії**;

• у дієслівних формах 1-ої особи однини і 3-ої особи множини теперішнього і майбутнього часу немає після губних епентетичного [л] перед закінченням: **їа** **робїу**, **лоўїу**, **купїу**, **зробїу**; **во"ни** **робїе**, **купїе**;

• втрата кінцевого **т** у 3-й особі однини теперішнього часу дієслів II дієвідміни: **во"ни** **ход'а**, **сид'и**;

¹⁵⁰ Шухевич В. Гуцульщина. Репринтне видання. Верховина: Журнал "Гуцульщина", 1997. Ч. I–II. С. 54.

- стягнені закінчення -т у 3-й особі однини теперішнього часу дієслів І дієвідміни: во'ни знат, с'п'і'ват;

- форми майбутнього часу від дієслів недоконаного виду творяться за допомогою компонентів му, меш, ме, 'memo, 'mete, мут' (форми дієслова вмати) та інфінітива: йа му хо'дити, ти меш хо'дити, в'ін (во'на, во'но) ме хо'дити, ми 'memo хо'дити, ви 'mete хо'дити, во'ни мут' хо'дити;

- форми минулого часу дієслів: йа хо'диўем (хо'дилам), ти хо'диўес, ми хо'дилисмо, ви хо'дилисте. Це здеформовані форми колишнього допоміжного дієслова 'быти в теперішньому часі (форма перфекта);

- форми умовного способу творяться поєднанням частки би'х і минулого часу: но'сеў би'х, во'зеў би'х;

- особові форми дієслів, утворені від формально поширених основ інфінітива: йі'хати > йі'хайу, йі'хайе, йі'хайут', с'м'і'йайутсн.

Наведені фонетичні та морфологічні особливості порізному виявляються в мовленні представників різних поколінь. Нерідко вони співіснують із літературними формами, що є результатом взаємодії літературної й діалектної мови.

в) синтаксичні:

- у гуцулів поширеним є спосіб номінації часових відрізків відповідно до релігійних свят: у Великодни, у Дмитр'і (перша половина листопада), у Ми'хайл'у (друга половина листопада), у Йуру (перша половина травня), 'межи Мат'ками (період від Успіння Богородиці (28.08.) до Різдва Богородиці (21.09.));

- для вираження протиставних відношень широко вживаються діалектні сполучники аї, айбо: в'ін 'дуж'єї / айбо йа не слабоїк'єї;

- приєдник до, виражаючи просторові відношення, позначаючи предмет або особу, на які

спрямована дія, реалізується як д, рідко як т: д 'мин'і, д 'тоб'і, д 'мам'і, т 'хак'і ('до хати');

- частка -с'і 'ся' може вживатися й у пре-, і в постпозиції: с'і у'жеї'у, с'і ўперезати, ўдариўс'і.

г) лексичні:

Яскрава й самобутня лексика гуцульських говірок в окремих лексико-семантичних групах своїм багатством перевищує лексичну скарбницю інших українських говорів. Розглянемо окремі групи лексики:

- назви спорідненості і свояцтва: 'бат'ко 'хрещений батько', 'г'ег'о 'тато', л'у'ди'на 'мужчина', 'матка 'хрещена мати', 'первиї брат 'двоюрідний брат', 'перва сест'ра 'двоюрідна сестра', ф'ін 'хрещеник', ф'і'на 'хрещениця', ч'ел'ід' 'жіноцтво', ч'іл'іді'на 'жінка';

- назви рослин: 'афи'ни 'чорниці', 'беч'ка 'верба', барабул'і 'картопля';

- назви тварин: мар'жина 'велика рогата худоба', дроб'їета 'вівці', 'вуїко 'ведмідь', та, 'доўга 'гадюка евфемізм';

- назви, пов'язані з рельєфом: 'гун' 'вершина гори', ки'ч'ера 'гора, поросла лісом', 'г'руник 'невисока гора', плаї 'гірська стежка';

- назви страв: 'дз'ема 'рідка страва', лехко'душник, по'даўник 'хлібці, які дають за упокій душі';

- назви явищ природи: го'дена '1) негода' (а'ди / йак с'і 'небо зак'їгло / то на го'дену), '2) погода' (жураў'л'і в'ідл'їтайут / го'дена з'м'їнци;и); 'фискаўка 'блискавка', дожд'євиц'а 'веселка', 'ден:иц'а 'рання зірка', верем'їе 'добра погода';

- назви, пов'язані з дією магічних сил: ба'їїл'ник 'чоловік, який лікує традиційними немедичними засобами, переважно заговляннями'; босор'кан'а 'відьма, чаклунка'; босор'кун 'чаклун'; в'єклун 'чоловік, який може передбачати майбутнє'; воў'кун 'вовкулака'; гад'єр / гад'єрка 'чоловік / жінка, який / яка лікує від укусів змії

та може наказувати зміям'; **мол'фар** / **мол'фарка** 'чоловік / жінка, який / яка, володіючи особливими знаннями про довколишній світ, може завдавати шкоди чи приносити користь людям'; **ш'ч'езник**, **ш'ч'езун** 'чорт, нечиста сила'; **чу'гаїстер** 'лісовий чоловік'.

"До лексичних гуцулізмів належать **цн'їука** 'кварта (пити воду)', **пос'т'їу** 'леміш у плузі', **устигва** 'капиця ціпа', **старин'е** 'батьки', **покоренок** 'покоління' та ін."¹⁵¹

Своєрідність лексики гуцульських говірок виявляється в усіх частинах мови, що яскраво засвідчують, наприклад, гуцульські прислівники **в'їдїй** 'мабуть', **в'їдмалу** 'змалку', **с'ноч'ї** 'вчора', **дав'ї** 'позавчора'; частки **їо** 'так', **їезде** 'ось'.

Образність, неповторність гуцульських говірок особливо відчутна в безлічі фразеологізмів, у яких наявні регіональні компоненти: **їїенути зо с'м'їху** 'вмирати зі сміху', **прїйти з голим ротом** 'з порожніми руками'¹⁵².

У гуцульських говірках зафіксовано чимало румунізмів: **ф'їн** 'хрещеник', **ф'їна** 'хрещениця', **барда** 'топірець', **царина** 'поле, сіножать', **грун** 'вершина гори', **сарака** 'бідний, нещасний', **жен'тиц'а** 'сироватка'.

Гуцульські говірки, як і інші південно-західні, мають слова, запозичені з угорської мови: **афини** 'чорниці', **тазда** 'господар', **босор'кан'а** 'відьма, чаклунка', **марга** 'худоба' та інші.

Закономірно, що значний відсоток лексики гуцульських говірок становлять лексеми спільнослов'янського походження: **вуї** 'дядько, материн брат', **с'трїйко** 'дядько, батьків брат', **ч'ел'їд** 'жіноцтво', **ч'їл'їди'на** 'жінка', **вед'їти** 'бачити'.

Гуцульські говірки багаті на етнографізми. Як відомо, етнографізм – "це різновид лексичного

¹⁵¹ Гриценко П. Ю. Гуцульський говір. *Українська мова: Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2000. С. 117.

¹⁵² Гуцульщина. Лінгвістичні етюди. Відп. ред. Я. Закревська. Київ: Наукова думка. 1991. С. 14.

діалектизму, назва предмета, поняття, характерного для побуту, господарювання представників певної етнічної групи чи культурно-етнографічного регіону"¹⁵³. Це такі слова: **бринза** 'солений овечий сир', **гус'л'анка** 'спеціально заквашене (переважно кип'ячене) молоко', **зимне молоко** 'вистояна гусянка (із зими)'.

Лексика східнокарпатського діалекту репрезентує багатство матеріальної й духовної культури представників цього етносу.

Основна література:

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. Київ. 1980. С. 222.
2. Гриценко П. Ю. Гуцульський говір. *Українська мова. Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2000. С. 116–117.
3. Гриценко П. Ю. Південно-західне наріччя. *Українська мова. Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2000. С. 443–444.
4. Гуцульські говірки. Короткий словник. Відп. ред. Я. Закревська; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів. 1997. 232 с.
5. Жилко Ф. Т. Говори української мови. Київ. 1958. С. 92–100.
6. Жилко Ф. Нариси з діалектології української мови. Київ. 1966. С. 225–230.
7. Матвієв І. Українська мова та її говори. Київ. 1990. С. 83–87.

¹⁵³ Гриценко П. Ю. Етнографізм. *Українська мова: Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2000. С. 163–164.

8. Хобзей Н., Сімович О., Ястремська Т., Дидик-Меуш Г. Гуцульські світи. Лексикон. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. 2013. 668 с. (Серія “Діалектологічна скриня”).

9. Ястремська Т. Гуцульський говір. *Наукове товариство імені Т. Шевченка: Енциклопедія*. Львів. 2019. Т. 4. С. 61–67.

Додаткова література:

1. Астаф'єва М. М., Воронич Г. В. Словник гуцульських говірок Річки та Яворова: У 4-х кн. Івано-Франківськ: Місто НВ. 2014. Кн. 1: А–Ж. 516 с.

2. Атлас української мови: У 3 т. Ред. кол.: І. Г. Матвіяс (голова), Я. В. Закревська та ін. Т. II: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. Бандрівський Д. Г., Григорчук Л. М., Жилко Ф. Т., Закревська Я. В., Залеський А. М., Назарова Т. В., Онишкевич М. М., Приступа П. І. Відп. ред. Я. В. Закревська. Київ: Наукова думка. 1988. 520 с.

3. Бігусяк М. Із спостережень над весільною лексикою гуцульського говору. *Гуцульські говірки: Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. 2000. С. 125–148.

4. Вакалюк Я. Ю. Весільна лексика в українських говорах Прикарпаття. *Структура українських говорів*. Київ: Наукова думка. 1982. С. 126–128.

5. Вінценз С. На високій полонині (Правда старовіку). Львів: Червона калина. 1997. 451 с.

6. Войтів Г. В. Назви жіночого поясного одягу. *Гуцульщина: Лінгвістичні етюди*. Київ: Наукова думка. 1991. С. 58–61.

7. Гавука П., Кутащук Г. Гуцулські говірки. Косів: Писаний Камінь. 2022.

8. Герман К. Етнонім *гуцул* у контексті антропонімії регіону Східних Карпат. *Діалектологічні студії. 7: Традиції і модерн*. Відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів:

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. 2008. С. 17–24.

9. Гнатюк В. Народні оповідання про опришків. *Етнографічний збірник*. Львів: Видання етнографічної комісії НТШ. 1910. Т. 26. С. 331–342.

10. Говори української мови: Збірник текстів. За ред. Т. В. Назарової. Київ: Наукова думка. 1977. 592 с.

11. Голянич М. Мовний портрет села Тюдів: словник. Т. 1–2. Івано-Франківськ: Лілея-НВ. 2018–2022.

12. Горбач О. Південнобуковинська гуцульська говірка й діалектний словник с. Бродина, повіту Радівці. *Горбач О. Зібрання статей. VIII*. Мюнхен. 1997. С. 123–275.

13. Грицак М. Скарби гуцульського говору: Росішка (вівчарство в текстах). Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. 2008. 319 с. (Серія “Діалектологічна скриня”).

14. Гриценко П. До цілості: гуцульський діалект у дослідженнях Закревської Я. *Гуцульські говірки. Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження*. Львів. 2000. С. 27–37.

15. Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові. Словник: У 2 т. Відп. ред. В. Грещук. Івано-Франківськ: Місто НВ. 2019–2021. Т. 1–2.

16. Гуцульський говір. Електронний ресурс. <https://uk.wikipedia.org/wiki>.

17. Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження. Київ: Наукова думка. 1987. 471 с.

18. Гуцульщина. Лінгвістичні етюди. Відп. ред. Я. Закревська. Київ: Наукова думка. 1991. 307 с.

19. Грещук В. В. Семантика гуцульського діалектного слова в словнику “Лексика гуцульського говору в українській художній мові”. *Вісник Прикарпатського університету. Філологія. Мовознавство*. Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. 2009. Вип. 21–22. С. 25–28.

20. Грещук В. Особливості використання гуцульського говору в українській художній мові XIX – I половини XX ст. *Вісник Прикарпатського національного*

університету імені Василя Стефаника. *Філологія*. Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. 2010. Вип. XXV–XXVI. С. 158–164.

21. Грещук В., Грещук В. Південно-західні діалекти в українській художній мові. Нарис. Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. 2010. 309 с.

22. Дзедзелівський Й. О. З історії лексикографічного дослідження гуцульських говірок. *Гуцульщина. Лінгвістичні етюди*. Відп. ред. Я. Закревська. Київ: Наукова думка. 1991. С. 27–29.

23. Жегуц І., Піпаш Ю. Словник гуцульського говору в Закарпатті. Мюнхен. 2001. 180 с.

24. Закревська Я. В. Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті. Київ: Наукова думка. 1976. 163 с.

25. Закревська Я. Гуцульські говірки та їх місце на діалектологічній карті української мови. *Гуцульщина: Лінгвістичні етюди*. Київ. 1991. С. 6–15.

26. Закревська Я. В. Гуцульщина. *Енциклопедія історії України*: Т. 2: Г–Д. Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ. Наукова думка, 2004. С. 265–265.: іл. Електронний ресурс: <http://www.history.org.ua/?termin=Guculshchyna>.

27. Залеський А. М. Парадигматичні і синтагматичні умови функціонування шиплячих у гуцульському говорі. *Фонетична, морфологічна і лексична система українських говорів*. Київ. 1983. С. 3–29.

28. Залеський А. М. Вокалізм південно-західних говорів української мови. Київ: Наукова думка. 1973. 155 с.

29. Зеленчук М. Похоронні звичаї та обряди на Гуцульщині: ігри та забави при померлому. *Діалектологічні студії. 2. Мова і культура*. Відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. 2003. С. 241–247.

30. Кайндль Р. Ф. Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази. Пер. З. Ф. Пенюк. Чернівці. 2000.

31. Карпаття і суміжні землі. Редкол.: І. М. Матвіяс (голова), Я. В. Закревська, А. М. Залеський та ін. Київ: Наукова думка. 1988. 521 с.

32. Кобилянський Б. В. Діалект і літературна мова (Східнокарпатський і покутський діалекти, їх походження і відношення до української літературної мови). Київ: Рад. шк. 1960. 274 с.

33. Кобилянський Б. В. Гуцульський говір і його відношення до говору Покуття. Присвята Всеволоду Ганцову. *Український діалектологічний збірник*. Київ: Друкарня Української Академії наук. 1928. Кн. 1. С. 1–92.

34. Ковбаснюк Г., Масляник О. Словник говірки Закарпатської Гуцульщини. Львів: Растр-7. 2022. (Серія “Гуцульський світ”).

35. Костів О. Динаміка і статика в діалектних просторових конструкціях (на матеріалі II тому АМУ): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів. 2004. 20 с.

36. Костів О. Дистрибуція обниження голосних у південно-західних говорах. *Українська історична та діалектна лексика: Збірник наукових праць*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. 2003. Вип. 4. С. 390–398.

37. Лесюк М. Говірка села Ковалівка як відображення покутсько-гуцульського мовного суміжжя. *Діалектологічні студії. Школи. Постаті. Проблеми*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. 2004. Вип. 4. С. 275–288.

38. Манчук О. Жиб'ївські новелі. Львів: Растр-7. 2002. 116 с.

39. Негрич М. Скарби гуцульського говору: Березові. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. 2008. 224 с. (Серія “Діалектологічна скриня”).

40. Олійник М. Фразеологія гуцульських говірок: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Львів. 2002. 21 с.

41. Павлюк М., Робчук І. Українські говори Румунії. Едмонтон – Львів – Нью-Йорк – Торонто: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. 2003. 784 с.

42. Павлюк М. Дослідження українських говорів Румунії. *Діалектологічні студії. Школи. Постаті. Проблеми*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. 2004. Вип. 4. С. 13–30.

43. Піпаш Ю., Галас Б. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області). Ужгород: УНУ. 2005. 266 с.

44. Розмовник “Ану”. Гуцульська говірка – українською, польською, російською. Упор.: Зеленчук Я., Рибарук О. Київ. 2007.

45. Свенцицкий И. С. Слова уживаныи въ Косовскомъ и Коломыйскомъ повѣтахъ: Собрано въ Космачѣ и Лючѣ въ 1897. *Временникъ Ставропигійского ин-та*. Львів. 1899. С. 138–140.

46. Тлумачний словник гуцульських говірок. Словник. Косів: Писаний Камінь, 2017. 296 с.

47. Хобзей Н. Гуцульська міфологія: етнолінгвістичний словник. Відп. ред. П. Гриценко. Львів. 2002. 216 с. (Серія “Діалектологічна скриня”).

48. Хобзей Н. Наукові студії: діалектологія, етнолінгвістика, лексикографія. Упоряд. О. Сімович; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів. 2019. 832 с.

49. Худаш М. Л. До питання про походження назви гуцули. *Мовознавство*. 1984. № 5. С. 57–62.

50. Ціхоцький І. Л. Мова прози Івана Франка (стилістичні новації). Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка. 2006. 280 с.

51. Шекерик-Доників П. Дідо Иванчік. Верховина: “Гуцульщина”. 2007. 497 с.

52. Шкрумеляк М. С. Тлумачний словник-довідник гуцульських говірок. Івано-Франківськ: ІФОЦППК, 2016. 176 с.

53. Шухевич В. Гуцульщина. Львів. 1899–1908. Ч. I–V.

54. Шухевич В. Гуцульщина. Репринтне видання. Верховина: Журнал “Гуцульщина”. 1997. Ч. I–II. 352 с.

55. Ястремська Т. Традиційне гуцульське пастухування. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. 2008. (Серія “Діалектологічна скриня”).

56. Gregorowicz J. Słownik wyrazów huculskich. *Pamiętnik Towarzystwa Tatrańskiego*. Kraków – Warszawa. 1961. T. 5. S. 26–35.

57. Janów J. Słowniczek huculski sprzed stulecia. *Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwówie*. Lwów. 1936. R. 16. S. 257–266.

58. Janów J. Słownik huculski. Opracował i przygotował do druku J. Rieger. Kraków: Wydawnictwo naukowe DWN. 2001. 292 s.

ПОКУТСЬКО-БУКОВИНСЬКИЙ (НАДПРУТСЬКИЙ) ГОВІР

*Ти будь у мене тверда, як небо осіннє уночі.
Будь чиста, як плуг, що оре. Будь мамою, що
нічков темнов дитину хитає та тихонько-
тихонько приспівує до сну. Вбирайся, як дівчина
раненько вбираєся; як виходить до милого, ще й
так вбирайся. Шепчи до людей, як ярочок до
берега свого. Грими, як грім, що найбільшого дуба
коле і палить. Плач, як ті міліони плачуть, що
тінею ходять по світі. Всякай у невинні душі, як
каплина роси у чорну землю всякає... Така будь,
моя бесідо! І слово таким будь! З глибин душі
людської!*

Василь Стефаник

*Буковинсько-покутські говірки не є однорідні й
містять силу переходових явищ, що наближають їх до
всіх суміжних говірок: гуцульських, бойківських,
надністрянських і подільських.*

Юрій Шевельов

*Запис діалектного мовлення носія покутсько-буковинського
говору (с. Прилипча Заставнівського р-ну Чернівецької обл.)*

1. *Ареал покутсько-буковинського говору.*
2. *Короткі відомості з історії Покуття та Буковини.*
3. *Дослідники покутсько-буковинського говору.*
4. *Діалектні риси:*
 - а) *фонетичні;*
 - б) *морфологічні;*
 - в) *синтаксичні;*
 - г) *лексичні.*

Покутсько-буковинський говір належить до галицько-буковинської групи південно-західного наріччя української мови. Це старожитній діалект української мови.

Риси покутських говірок відображені у творах В. Стефаніка, буковинських – у літературній спадщині Ю. Федьковича та О. Кобилянської.

1. АРЕАЛ ПОКУТСЬКО-БУКОВИНСЬКОГО ГОВОРУ

Покутсько-буковинський, надпрутський говір – один з архаїчних говорів галицько-буковинської групи південно-західного наріччя. Поширений в Івано-Франківській (південно-східні райони) і Чернівецькій обл. (за винятком західних районів – Путильського та Вижницького). На заході межує з гуцульським говором, на північному заході й півночі – з наддністрянським, на півночі і північному сході – з подільським. Складається з двох говіркових масивів: покутських і буковинських говірок. До буковинських дуже близькі північнобессарабські говірки у східних районах Чернівецької обл., які низкою ознак зближуються із сусідніми подільськими. Покутсько-буковинський говір має спільні риси із сусідніми наддністрянськими, гуцульськими й бойківськими говірками. Як засвідчують дані діалектологічних досліджень, зокрема картографовані матеріали т. П. АУМ, межі покутсько-буковинського говору, особливо північна й південно-західна, окреслені не

досить чітко та становлять різної ширини смугу, яка охоплює діалектну територію на Лівобережжі Дністра (умовно) від Делятина до Могилева-Подільського і до стику з Румунією та Молдовою¹⁵⁴. С. Бевзенко так окреслює територію цих говірок: “Поширені вони на Покутті й Північній Буковині, тобто в південно-східних районах Івано-Франківської обл., де побутують власне покутські говірки (перехідні до наддністрянських), і в Чернівецькій обл., за винятком західних її гірських районів. На півночі межа цих говірок проходить по Дністру, де вони стикаються з подільськими й наддністрянськими говірками, далі йде по правій притоці Дністра р. Бистриці, збігаючись з межею також наддністрянських говірок, на заході покутсько-буковинські говірки сусідять із східнокарпатськими, чи гуцульськими, розмежувальна лінія яких (досить не окреслена) проходить через такі населені пункти з північного заходу на південь: Надвірна – Коломия – Кути (Івано-Франківська обл.), Вижниця, Берегомет і далі на південь по верхів’ю р. Сірету (Чернівецька обл.), а на півдні – з румунською та молдавською мовами”¹⁵⁵. За спостереженнями І. Матвіяса, межа між покутсько-буковинським і гуцульським говорами проходить із півночі на південь приблизно по лінії: Коломия – Косів – Кути – Путила – Селятин”¹⁵⁶.

Покутсько-буковинські говірки досить неоднорідні. Поряд із власне покутськими і власне буковинськими виділяються ще північнобессарабські говірки, які низкою ознак зближуються із сусідніми подільськими.

У науковій літературі були спроби визначити власне дві групи говірок: 1) буковинські й 2) покутські. Крім того,

¹⁵⁴ Закревська Я. В. Покутсько-буковинський говір. *Українська мова. Енциклопедія*. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2000. С. 464–465.

¹⁵⁵ Бевзенко С. П. *Українська діалектологія*. Київ: Вища школа. 1980. С. 220–221.

¹⁵⁶ Матвіяс І. Г. *Українська мова та її говори*. Київ: Наукова думка. 1990. С. 80.

учені намагалися об'єднувати покутські говірки з гуцульськими в одну групу з північною (покутською) і південною (гуцульською) зонами. Проте є низка фактичних даних, які вказують на те, що покутські й буковинські говірки значною мірою становлять один діалектний тип. Причому основою їх є буковинські говірки, а покутські перехідні між буковинськими й наддністрянськими, але ближчі до буковинських.

Покутсько-буковинські говірки поширені на південь від умовної лінії Жураки – Струпків – Торговиця – Воронів – Чернилиця й далі на лівобережжі р. Дністра до р. Збруча. На північ від цієї лінії проходить широка смуга перехідних говірок до наддністрянських. Південно-західна межа – теж не цілком виразна – проходить на самому заході між покутськими й бойківськими говірками умовною лінією Росільна – Солотвина – Пасічна і між гуцульськими говірками на південному заході – Делятин – Кути – Берегомет і по р. Серет. Східна межа йде по р. Дністру, південно-східна – етнографічна межа між українським і румунським та молдавським народами¹⁵⁷.

Якщо говорити про покутські говірки, то їхні носії заселяють південно-східну частину сучасної Івано-Франківської обл. (Городенківський, Снятинський, Тлумацький, південно-східна частина Тисменицького та Богородчанського, північна частина Надвірнянського та Коломийського районів).

Мовознавець Ю. Шевельов підкреслював, що покутські говірки містять “силу переходових явищ, що наближають їх до суміжних говірок, особливо багато спільних рис із гуцульськими”¹⁵⁸, а О. Горбач зазначав, що виникнення цих говірок зумовлене схрещенням на Покутті

¹⁵⁷ Жилко Ф. Т. *Говори української мови*. Київ: Рад. шк. 1958. С. 101.

¹⁵⁸ Шевельов Ю. *Історична фонологія української мови*. Харків: Акта. 2002. С. 975.

“гуцульської та наддністрянської експансії”¹⁵⁹. Як слушно зауважує Т. Ястремська, “виділення покутських говірок в окрему групу досить суперечливе”¹⁶⁰. У сучасній класифікації українських говорів покутські говірки є частиною, т. зв. “говірковим масивом” покутсько-буковинського, чи надпрутського, говору. Таке трактування знаходимо в працях Ф. Жилка, О. Горбача, С. Бевзенка, Я. Закревської. Однак діалектологи не завжди погоджувалися із цим. Як окремий говір – покутський – окреслив його на карті І. Зілинський¹⁶¹. Згодом, досліджуючи говірки Тернопільщини, К. Дейна зазначив, що покутський говір є тільки пограниччям буковинського говору¹⁶². І. Матвіяс писав: “Покутсько-буковинський говір відповідно до його назви поділяється на покутські і буковинські говірки, що розділяються приблизною лінією між містами Кути і Заліщики”¹⁶³. Відомий сучасний дослідник говірок Прикарпаття М. Лесюк засвідчує, що при детальнішій диференціації можна розділити цей діалект на покутський і буковинський¹⁶⁴.

Відомий діалектолог К. Герман детально окреслює ареал буковинських говірок: “Коли ми пишемо *українські говірки Буковини*, то маємо на увазі, що назва регіону *Буковина* не збігається територіально з терміном *буковинські говірки*. Це тому, що західна частина Буковини – весь Путильський р-н та прилеглі до нього села

¹⁵⁹ Горбач О. Покутсько-буковинські або покутські говірки. *Енциклопедія Українознавства*. Гол. ред. В. Кубійович. Париж – Нью-Йорк: Молоде життя. 1970. С. 465.

¹⁶⁰ Ястремська Т. Діалектний простір Галичини: говірки української мови. *Українська мова в Галичині: історичний вимір*. Львів. 2011. С. 67.

¹⁶¹ Зілинський І. Карта українських говорів з поясненнями. *Праці Українського Наукового Інституту. Серія філологічна*. Варшава. 1933. Т. 14. Кн. 3. 20 с.

¹⁶² Dejna K. *Gwary ukraińskie Tarnopolszczyzny*. Wrocław. 1957. 164 s. + 8 map.

¹⁶³ Матвіяс І. Г. *Українська мова та її говори*. Київ: Наукова думка. 1990. С. 80.

¹⁶⁴ Лесюк М. П. Покутський діалект. *Покуття: історико-етнографічний нарис*. Львів: Манускрипт. 2010. С. 396.

Вижницького р-ну – це *ареал гуцульських говірок* Північної Буковини. Східна частина Вижницького р-ну, Кіцманський, Заставнівський, Глибоцький, Сторожинецький, Новоселицький, Хотинський р-ни та західна частина Кельменецького р-ну – це *ареал буковинських говірок*. Східна частина Кельменецького р-ну та весь Сокирянський р-н – це продовження ареалу подільських говірок на території Чернівецької обл., основна територія якого знаходиться на північ від Дністра, тобто на Поділлі. Південна частина Буковини знаходиться у складі Румунії (Сучавський та Ботошанський повіти). У гірській частині Сучавського повіту існує компактний *ареал гуцульських говірок*. У низинній частині Сучавського повіту та в Ботошанському повіті поширені *буковинські говірки*¹⁶⁵.

Отже, більшість учених розглядає покутсько-буковинські говірки як єдине ціле, але на практиці є чимало спроб окремих описів покутських і буковинських говірок. На наш погляд, причиною цього є не мовні особливості, а виділення регіонів: Покуття й Буковини.

2. КОРОТКІ ВІДОМОСТІ З ІСТОРІЇ ПОКУТТЯ ТА БУКОВИНИ

“Покуття належить до унікального етномовного середовища України, яким є Прикарпаття, де поряд із однойменним говором побутують також інші старожитні українські говори: бойківський, гуцульський, наддністрянський (опільський), номінація котрих є похідними утвореннями відповідних історико-етнографічних регіонів краю: Покуття, Бойківщини, Гуцульщини, Наддністрянщини (Опілья)”¹⁶⁶. Як зазначають автори колективної монографії

¹⁶⁵ Герман К. Українські говірки Буковини у світлі мовознавчих досліджень. *Науковий вісник Чернівецького національного університету. Слов'янська філологія*. 2011. Вип. 547–548. С. 124–135.

¹⁶⁶ Бігусяк М. В. Лінгвогеографія покутських говірок у світлі даних карт II тому Атласу української мови. *Філологічні науки*. 2017. Вип. 44. С. 50.

“Покуття. Історико-етнографічний нарис”, “територія Покуття входить в Україні в той етнокультурний простір, де відбувалася кристалізація і становлення індоєвропейських, праслов'янських, слов'янських етнокультурних утворень, що згодом, набравши територіального та етнополітичного значення, трансформувались у назву – український народ”¹⁶⁷.

Найдавнішою збереженою писемною пам'яткою, у якій використано субетнонім “Покуття”, вважають грамоту молдовських бояр та господаря Стефана з 1395 р., у якій розповідалося про турботу тих бояр і господаря, про Коломию, Снятин, Покуття. Назву Покуття як частину Речі Посполитої 1650 р. згадав французький інженер Г. де Боплан, окресливши межі на карті, що, правда, приєднав до Покуття також частину Гуцульщини та Бойківщини¹⁶⁸. Я. Головацький запропонував виводити слово *Покуття* від назви одного з межових, на його думку, пунктів регіону – “по Кути” → Покуття¹⁶⁹. Цю думку, однак, заперечив Б. Кобилянський, вважаючи, що “назву треба зіставити з аналогічним утворенням *по-дол / діл: Подольє – Поділля*, так само: *Покутьє – Покуття*. Тоді семантика цієї назви не вказуватиме на якийсь один межовий пункт, до якого звідкілясь доходить земля (“по місто Кути”), а, подібно, як Поділля, що вказує напрям і рельєф (“уздовж по долах”), – і назва Покуття по відношенню до кутового сходження

¹⁶⁷ Покуття: історико-етнографічний нарис. Львів: Манускрипт. 2010. С. 9.

¹⁶⁸ Спеціальна карта карта Гійома Левассера де Боплана 1650 р. Упоряд.: М. Вавричин, О. Голько. Київ – Львів. 2000. 72 с. (8 карт).

¹⁶⁹ Головацький Я. Народные пѣсни Галицкой и Угорской Руси, собранные Я. Ф. Головацким. Ч. I: Думы и думки. 1878: цит. за: Кобилянський Б. В. Діалект і літературна мова (Східнокарпатський і покутський діалекти, їх походження і відношення до української літературної мови). Київ. 1960. С. 151.

кордонів кількох держав своїм узагальненим *кутьє* визначало землю, що простягалась клином між Дністром і Карпатами до колишніх кордонів¹⁷⁰.

За спостереженнями Т. Ястремської, “у різні історичні періоди назва Покуття позначала не ту саму територію”. Зокрема, Я. Головацький висловив міркування, що Покуття в широкому значенні – територія між річками Чечвою і Дністром та Карпатськими горами, у вузькому – лише Коломийський повіт до м. Кути¹⁷¹, а В. Кубійович зазначив, що Покуттям називали “всю південно-східну частину Галичини – колишній кут між Угорщиною на південному заході і Молдавією на сході”¹⁷².

Найдостовірнішим є виведення назви Покуття від слова *кут*. Це може бути найменування землі “в кутах”, утворюваних крутими згинами річок (у цьому випадку Дністра, Прута та Черемоша з притоками). Назва може походити й від того, що в джерелах XVII–XVIII ст. Покуттям називали південно-західний “кут” Галичини між р. Дністром, Черемошем та Карпатами (включно зі значною частиною Гуцульщини, хоча з XIX ст. Покуття обіймає лише рівнинну частину цієї території).

Визначення території з цією назвою в різних джерелах неоднакове. Але завжди назва Покуття стосується південно-східної частини теперішньої Івано-Франківської обл. Його північною межею вважається р. Дністер, східною – кордон із Буковиною. Певні розходження стосуються лише опису південної й західної меж. З урахуванням даних мовознавства й етнографії утвердилося окреслення покутського ареалу рівнинною територією правобережжя середнього Придністров'я до

¹⁷⁰ Кобилянський Б. В. Діалект і літературна мова (Східнокарпатський і покутський діалекти, їх походження і відношення до української літературної мови). Київ. 1960. С. 154.

¹⁷¹ Головацький Я. Народные пѣсни Галицкой и Угорской Руси, собранные Я. Ф. Головацким. Ч. I: Думы и думки. 1878. С. 680–681.

¹⁷² Кубійович В. Покуття. *Енциклопедія Українознавства*. Гол. ред. В. Кубійович. Париж – Нью-Йорк: Вид-во “Молоде життя”. 1970. Т. 7. С. 2153–2155.

р. Бистриця Надвірнянська або Бистриця Солотвинська на північному заході та суміжної з етнографічною Гуцульщиною на південному заході. Це сучасні Городенківський, Коломийський, Снятинський, Тлумацький, північно-східна смуга Богородчанського, Надвірнянського, Косівського р-нів Івано-Франківської обл.

Назву Покуття документують джерела XIV ст. як визначення адміністративно-територіальної одиниці.

У період 1387–1772 рр. Покуття було під владою Польщі. У XVI–XVIII ст. на Покутті активно діяли загони опришків. Протягом 1772–1918 рр. Покуття – у складі Австрії (з 1867 р. – Австро-Угорщини). 1919 р. землі Покуття знову захопила Польща. 1939 р. Покуття разом із рештою Галичини ввійшло до складу УРСР.

Поряд з історико-географічними особливостями територіально Покуття вирізняється і як своєрідний локальний етнографічний район України, населення якого називають покутянами. Його етнографічна специфіка виражена передусім багатьма характерними елементами різних ділянок побуту та традиційної культури, порівняно з етнографією суміжних Поділля (на півночі) і Гуцульщини (на південному заході), Буковини (на південному сході). Це не тільки цікаві риси етнографічної перехідності прикордонних зон, а й самобутні етнокультурні реалії, які простежуємо в традиційному покутському будівництві, народному одязі з особливо багатим розмаїттям головних жіночих уборів, орнаментиці й колориті вишивки, багатьох звичаях, обрядах, словесному й музичному фольклорі, танцях, місцевих ремеслах і промислах.

Буковина – історичний регіон, розташований на українсько-румунському етнографічному пограниччі, між середньою течією р. Дністра та головним Карпатським хребтом у долинах верхньої течії р. Пруту та Сірету. Нині ця територія входить до складу України (*Північна Буковина*) та Румунії (*Південна Буковина*). Назва регіону походить від слов'янського слова *бух*. Через те, що ці землі були густо вкриті буковими лісами, їх почали називати *Буковина*. Топонім офіційно ввійшов у вжиток у кінці

XIV ст. під час перебування краю у складі Молдовського князівства, витіснивши історичну назву *Шитинська земля*. Тривалий час ці землі перебували одночасно в трьох державах: Австрії, Росії й Румунії. У зв'язку з цим на Буковині здавна з'явилося висловлювання: "Буковина ти зелена, на три краї розділена".

Відомий дослідник буковинських говірок К. Герман пише: "Буковина була складовою частиною Київської Русі, після розпаду якої до середини XIV ст. була в складі Галицького, потім – Галицько-Волинського князівства. Протягом століть тут у центрі Європи перехрещувались важливі торгові та військові шляхи, стикались гострі життєві інтереси різних народів, багатьох держав. Саме тому протягом другого тисячоліття нової ери державна приналежність Буковини мінялася десять разів: Київська Русь, Галицьке та Галицько-Волинське князівство, Угорщина, Польща, Молдавське князівство, Туреччина, Австрія, Румунія, Радянський Союз, Україна. Міждержавні кордони в ті часи на догоду різним окупантам ділили й шматували ці землі в різних напрямках з півдня на північ, зі сходу на захід. Усе це певною мірою позначилося на особливостях мовлення населення краю, бо змінювались можливості контактування говірок Буковини з іншими українськими діалектами суміжних територій, мінялися також у різні часи контакти буковинських говірок з іншими мовами.

Буковинські говірки зараз мають поширення в Україні та Румунії. При всьому цьому усне мовлення жителів Буковини розвивалось у єдиному річищі української мови. Населення краю зберегло свій найдорожчий скарб – рідну українську мову, що зрештою дало можливість об'єднатись з іншими українськими землями в єдиній українській державі. Разом із цим у мовленні населення краю збереглося багато архаїчних рис та виникло чимало місцевих діалектних інновацій, з'явилася певна кількість лексичних запозичень з інших мов, як сусідніх, так і віддалених. Саме через згадані причини наукове дослідження цих говірок є важливим, бо

дає багатий матеріал для вивчення історії української мови, розвитку закономірностей міжмовних контактів та їх наслідків"¹⁷³.

3. ДОСЛІДНИКИ ПОКУТСЬКО-БУКОВИНСЬКОГО ГОВОРУ

Наукове вивчення українських говірок Буковини почалося пізно. Причиною цього була відсутність української державности, війни, мовна політика різних окупаційних режимів, що панували в цьому краї протягом багатьох століть. Перші дослідження буковинських говірок з'явилися в другій половині XIX ст. у працях науковців Чернівецького університету, де з 1880 р. працювала кафедра української мови.

Ю. Федькович був одним із кореспондентів українського мовознавця, етнографа та фольклориста Є. Желехівського, надсилав йому зібрані діалектні записи для "Малорусько-німецького словаря" (1885–1886 рр.). Ю. Федькович, твори якого засвідчують чимало діалектних слів гуцульських і буковинських говірок, сам тлумачив їх у додатках. Нещодавно стало відомо, що Ю. Федькович уклав невеликий словник рідкоживаних буковинських слів, які сам записував у Путильському р-ні. Рукопис цієї лексикографічної праці під назвою "Збірничок рідших руських слів зь Путилівського (Русь-Кімполунського) окола на Буковині" був знайдений у фонді А. Петрушевича в бібліотеці АН СРСР¹⁷⁴.

С. Смаль-Стоцький, який очолював кафедру руської мови Чернівецького університету з 1885 р., у листі від 19

¹⁷³ Герман К. Ф. Українські говірки Буковини у світлі мовознавчих досліджень. *Науковий вісник Чернівецького національного університету. Слов'янська філологія*. 2011. Вип. 547–548. С. 124.

¹⁷⁴ Дзєндзелівський Й. О., Штефуровський С. С. Словник буковинських діалектизмів Юрія Федьковича (про одну досі не відому галузь діяльності Буковинського Кобзаря). *Наук. зб. Музею української культури в Свиднику: Мовознавство*. Пряшів. 1980. № 9. Кн. 1. С. 275–287.

травня 1886 р. до чеського мовознавця Ф. Міклошича написав, що організував “цілу групу людей для збирання народних пісень і народних оповідань на Буковині, дбаючи особливо про те, щоб вони були у фонетичному відношенні абсолютно точно передані, з чого могла б пізніше вирости діалектологічна студія”¹⁷⁵.

Перші принагідні спостереження над окремими явищами фонетики буковинських говірок належать перу Івана Верхратського, який 1908 р. опублікував статтю “Дещо до говору буковинсько-руського”¹⁷⁶.

Перша світова війна 1914–1918 рр., після якої Румунія окупувала Буковину, в 1918–1940 рр., коли все українське на Буковині переслідувалося, потім Друга світова війна 1941–1945 рр. стали перешкодою в дослідженні українських говірок Буковини.

Ця праця поновилася після Другої світової війни у Чернівецькому державному університеті. 1948 р. завідувач кафедри української мови ЧДУ О. Савченко започаткував працю “Словник буковинських говірок”. До роботи залучили всіх викладачів кафедри, а також студентів-буковинців. У 1957 р. під керівництвом професора І. Чередниченка розробили та видали брошуру “Програма-питальник для збирання матеріалів до обласного словника буковинських говірок”, яка містила 869 питань із лексики. Під керівництвом доцента В. Прокопенко протягом 1971–1979 рр. кафедра української мови ЧДУ опублікувала на окремі літери від А до О шість випусків праці “Матеріали до словника буковинських говірок” за участю всіх працівників. Видати наступні випуски стало неможливим у радянський час після 1979 р. Праця над словником припинилась. Тільки в незалежній українській державі зусиллями завідувача кафедри української мови Чер-

¹⁷⁵ Листування українських славістів з Францем Міклошичем. Київ: Наукова думка. 1993. С. 351.

¹⁷⁶ Верхратський І. Дещо до говору буковинсько-руського. *Zbornik u slavu Vatroslava Jagića*. Berlin. 1908. S. 423–432.

нівецького державного університету, професора Н. Гуйванюк було видано “Словник буковинських говірок”¹⁷⁷. У словнику 11 816 діалектних слів, до видання увійшли записи говіркового мовлення із 227 населених пунктів Чернівецької обл. Робота над словником тривала 57 років. Співавтори праці – науковці філологічного факультету Чернівецького університету: проф. Бабич Н. Д., доц. Бузинська В. О., проф. Герман К. Ф., проф. Гуйванюк Н. В., доц. Зінченко І. В., проф. Карпенко Ю. О., доц. Лук’янюк К. М., доц. Перепелиця С. С., доц. Прокопенко В. А., доц. Рабанюк Л. С., доц. Руснак Н. О., проф. Скаб М. С., проф. Скаб М. В., викл. Яківчик В. В.

К. Герман – один із провідних учених у галузі діалектного синтаксису в Україні. 1968 р. він захистив кандидатську дисертацію на тему “Складне речення в буковинських говірках”, а 1997 р. – докторську дисертацію “Українські говірки Північної Буковини в історичному та лінгвогеографічному аспектах”. Учений з’ясував питання диференціації українських говірок на Буковині, причинами якої були складні суспільні умови, іноземне панування, характер етнічного заселення краю, виділив чотири основні різновиди буковинських говірок:

- 1) буковинсько-надпрутські;
- 2) буковинські з деякими рисами гуцульських говірок;
- 3) буковинські з деякими рисами наддністрянських та подільських говірок;
- 4) буковинські з деякими рисами подільських говірок¹⁷⁸.

1995 р. та 1998 р. К. Герман опублікував дві лінгвогеографічні праці, які здобули визнання мовознавчої

¹⁷⁷ Словник буковинських говірок. За ред. Н. В. Гуйванюк. Чернівці: Рута. 2005. 688 с.

¹⁷⁸ Герман К. Ф. Українські говірки Північної Буковини в історичному та лінгвогеографічному аспекті. Фонетика, фонологія. Чернівці: Рута. 1995. 392 с.

громадськості в Україні: “Атлас українських говірок Північної Буковини: Фонетика, фонологія”¹⁷⁹ та “Атлас українських говірок Північної Буковини: Словозміна. Службові слова”¹⁸⁰.

Українські говірки Південної Буковини досліджують мовознавці з Румунії. І. Робчук вивчав лексичні запозичення з румунської мови¹⁸¹, а також вплив української мови на румунську¹⁸². Надзвичайно важливою для діалектологічних досліджень є хрестоматія текстів “Українські говори Румунії” М. Павлюка та І. Робчука¹⁸³. Українські говірки Румунії охоплюють різні говори південно-західного й південно-східного наріч. Буковинські ж говірки поширені в Сучавській обл.

Покуття якнайповніше репрезентує праця польського етнографа та фольклориста О. Кольберга. У рецензіях на розвідку в “Kwartalniku historycznemu” за 1889 р. і 1890 р. І. Франко зазначив, що О. Кольберг дуже влучно транскрибував, передавав на письмі діалектні тексти. Це свідчить про розвинений слух і відчуття особливостей діалекту: “Можна сміливо сказати, що тільки з появою “Покуття” українці одержали можливість пізнати справжню фонетику цього дуже характерного діалекту, бо дотеперішні етнографічні збірники з цих околиць фальшували і збирали фонетику недоречним етимологічним правописом”¹⁸⁴.

¹⁷⁹ Герман К. Ф. Атлас українських говірок Північної Буковини: Фонетика, фонологія. Чернівці. 1995. 408 с.

¹⁸⁰ Герман К. Ф. Атлас українських говірок Північної Буковини. Т. II: Словозміна. Службові слова. Чернівці. 1998. 215 с.

¹⁸¹ Robciuc Ion. Raporturile lingvistice româno-ucrainene. Elemente românești în ucraineană. București. 1996. 264 с.

¹⁸² Робчук І. Вплив української мови на румунську лексику. *Робчук І. Студії і статті*. Бухарест. 1999. С. 255–260.

¹⁸³ Павлюк М., Робчук І. Українські говори Румунії. Едмонтон – Львів – Нью-Йорк – Торонто: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ. 2003. 784 с.

¹⁸⁴ Франко І. “Рокусіє”. *Франко І. Зібрання творів: У 50 т.* Київ. 1980. Т. 27. С. 348–349.

Вагомий внесок у вивчення цього говору зробив К. Кисілевський. Упродовж тривалого періоду (1919–1940 рр.) учений збирав діалектний матеріал ареалу покутсько-буковинських говірок, які охоплюють течію річки Прута. Тому К. Кисілевський дав власну назву діалектній території, яку досліджував, – надпрутський говір¹⁸⁵. К. Кисілевський створив карту, на якій окреслив межі надпрутського говору (басейн річки Прута, територія від околиць Делятина до Могилева над Дністром), визначив східне й західне гнізда (ядра) ареалу поширення (околиці Делятина та Снятина), спільні й відмінні від сусідніх говорів риси, а також ізголоси різних мовних рівнів. Дослідник зазначив, що ареал східного гнізда містить риси, спільні з гуцульським говором. Загалом, надпрутський говір автор вважав перехідним говором між гуцульським і наддністрянським¹⁸⁶.

Б. Кобилянський – відомий дослідник говірок Покуття, які були для нього рідними. 1928 р. науковець опублікував працю “Гуцульський говір і його відношення до говору Покуття”¹⁸⁷, за яку 1926 р. отримав ступінь доктора філософії. Автор писав розвідку німецькою мовою впродовж 1924–1926 рр., коли навчався на славістичному семінарі у Віденському університеті. Діалектну межу між гуцульським і покутським говорами Б. Кобилянський характеризував як найбільш лабільну з чималою кількістю паралельних форм на різних мовних рівнях. Ці висновки вченого не втратили актуальності: сучасні діалектологічні та лінгвогеографічні дослідження підтверджують перехідний статус покутських говірок від наддністрянських до гуцульських.

¹⁸⁵ Кисілевський К. Надпрутський говір. *Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка*. Нью-Йорк – Париж. 1954. Т. 162. С. 8–52.

¹⁸⁶ Там само. С. 51.

¹⁸⁷ Кобилянський Б. В. Гуцульський говір і його відношення до говору Покуття. Присвята Всеволоду Ганцову. *Український діалектологічний збірник*. Київ: Друкарня Української Академії наук. 1928. Кн. 1. С. 1–92.

У середині ХХ ст. покутські говірки входили в коло наукових зацікавлень А. Залеського, О. Горбача та інших.

У наш час учені-діалектологи М. Бігусяк, М. Лесюк, О. Гавадзин, Л. Колеснік активно вивчають покутські говірки. Покутсько-буковинські говірки надалі залишаються в полі зору мовознавців.

4. ДІАЛЕКТНІ РИСИ¹⁸⁸

а) фонетичні:

• [а] після м'яких приголосних переходить в [е], [и], [і] у ненаголошеній і наголошеній позиціях: ду^ш'е, ш'епка і ш'ипка, по^р'идок, сп'ід'ниц'і, ч'ел'ід'. Лише після й перехід [а] в [е], [і] обмежений східнонадпрутською групою говірок: йій'це, йек, поїес;

• переважно помірне укання: го^улуб'ка, о^уб'ід', хоч можливе й сильне укання: суб'і, туб'і; до речі, на думку Ю. Шевельова, "буковинсько-покутські говірки відрізняються від більшості гуцульських говірок своїм уканням, тобто вимовою ненаголошеного о як у"¹⁸⁹;

• відсутнє подовження м'якого приголосного в іменниках середнього роду типу зілля: жи^к'е 'життя', на^с'ін'е 'насіяння';

• префікс ви- майже послідовно реалізується як в'і-: в'іштити, в'іпов'істи;

¹⁸⁸ Риси покутсько-буковинських говірок подано на основі видань: Бевзенко С. П. Українська діалектологія. Київ: Вища школа. 1980. С. 153–177, 220–221; Жилко Ф. Т. Говори української мови. Київ. 1958. С. 100–106; Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. Київ. 1966. С. 230–234; Закревська Я. В. Покутсько-буковинський говір. Українська мова. Енциклопедія. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2000. С. 464–465.

¹⁸⁹ Шевельов Ю. Исторична фонологія української мови. Харків: Акта. 2002. С. 975.

• виразно виявлене ствердіння [с], [ц] у кінці слів: дес, хтос, х'лопец, о'тец, перед флексійними -а, -у: в'улиця, терница, на в'улицу, ко'пицу;

• переважно тверді [с], [дз], [ц] у прикметникових і прислівникових суфіксах -ск-, -зк-, -цк-: ниско, блиско, пол'скиї, н'і'мецкиї, л'у'дзкиї;

• палаталізація [ш], [ж], [ч] частіше в східнонадпрутських говірках: ж'ити, ч'ис, ш'е, рідше в західнонадпрутських;

• палаталізація [р]: зо^р'а, в'атр'е, по^р'адок, в'і'ч'ер', вер'х;

• [т'] → [к']: к'іло 'тіло', к'істо 'тісто', жи^к'е 'життя', с'м'ік'е 'сміття', дев'ік' 'дев'ять', ш'іс'к'ох 'шістьох', на с'в'ік'і 'на світі';

• [д'] → [г']: г'іло 'діло', г'іти 'діти', ни^г'іл'е 'неділя', г'іт 'дід', г'і'юка 'дівка';

• наявність альвеолярного [л'] ("європейський л"), зокрема в говірках, сусідніх із гуцульськими й бойківськими перед усіма голосними: л'ипа, мал'о;

• переважне оглушення приголосних: б'іш 'біб', сат 'сад', л'істи 'лізти', т'хак'і 'до хати'.

б) морфологічні:

• розрізнення, хоч і непослідовне, твердої та м'якої груп іменників I та II відміни: зем'ле'у, до'лоне'у, каменем, ко'нем, ко'неви;

• закінчення -и у формах давального й місцевого відмінків однини іменників жіночого роду колишніх і- та ја- основ: соли, по зе'мли, на сте'р'ни;

• залишки форм двоїни: дв'і йс'іц'і, дв'і хак'і;

• відсутність м'якої групи прикметників: синії, -а, -е, гор'ішні, -а, -е;

• утворення форм вищого ступеня прикметників і прислівників за допомогою суфіксів -іш'ч'і-, -іш'-, -ч'і-: да'ш'іш'ч'і, менч'е, менч'і, а також форм найвищого ступеня за допомогою частки маї: маї б'іш'і, маї с'тарш'і, маї ра'нен'ко;

- у дієслівних формах 1-ої особи однини теперішнього часу [д], [т], [з], [с] нерідко зберігаються, не переходячи у відповідні шиплячі: **ход'у, ле^мг'у, воз'у, нос'у**, хоч поряд можливі й форми типу **вожу, ношу**;

- у дієслівних формах 1-ої особи однини та 3-ої особи множини теперішнього та майбутнього часу немає після губних епентетичного [л] перед закінченням: **йа роб'ю, ло'ю, куп'ю, з'роб'ю; во'ни роб'є, куп'є**;

- у частині говірок, зокрема північнобессарабських, можливі форми 3-ої особи однини дієслів II дієвідміни типу **ходе, носе**;

- у дієсловах II дієвідміни в 3-ій особі множини звичайно виступають форми з опущеним кінцевим [т] особового закінчення: **во'ни ход'є, нос'є, робл'є, мус'є**;

- уживаються паралельні складені форми майбутнього часу типу **меш ходити – будеш ходити, ме робити – буде робити** та ін.;

- форми минулого часу дієслів **йа ходи'їєм, ходилам, ти ходи'їєс, ми ходилисмо, ви ходилисте**;

- атематичні дієслова в 2-ій особі однини мають форми **йіш, даш**;

- якщо основа інфінітива закінчується на -г, -к, то в неозначеній формі може бути суфікс -чи: **пе^мчи** 'пекти', **стричи** 'стригти';

- енклітичні форми особових займенників: **ми** 'мені', **ти** 'тобі', **си** 'собі', **му** 'йому' – давальний відмінок; **м'і** 'мене', **к'і** 'тебе', **го** 'його', **йі** 'її' – знахідний відмінок;

- наявність рухомої зворотної частки -с'а як у постпозиції, так і в препозиції в різних її фонетичних варіантах (с'а, са, си): **йа с'а с'м'їю**.

в) синтаксичні:

- конструкції давального відмінка з прийменником **к** та його фонетичними варіантами **ід, ид, поб'іг д'нєму, пи'шоў д'братове, д'с'в'етам т'реба, ид'другому вик'ну**;

- безприйменникові конструкції давального відмінка аблативного та центрального об'єкта чи об'єкта стану чи

шкоди (*dativus commodi i dativus incommodi*): **зане^мдужала ми'н'і ж'інка, ми'н'і болит голова**;

- конструкції орудного відмінка з прийменником **за**, що разом з іменником виражає відношення мети: **се^мстра п'ішла за водоў, п'ішла ў л'іс за о'жинами і малиноў**;

- уживання прийменника **через** у значенні *протягом* зі знахідним відмінком для вираження часової тривалості: **дошч паде через ц'іліи тижден'** 'протягом цілого тижня', **чириз з'иму** 'протягом зими', **ледве виткалам кове^мриц, де д'іти можут' ўс'о памн'атати чириз ва'кац'їю** 'після канікул';

- досить часто вживається сполучник **ба** як у єднальній, так і в протиставній і розділовій функціях: **про ж'інку не^м дбаў / ба нав'іт' не^м ве'ртаўси додому; ходит йак о'са / ба і битиси л'убит**;

- у складнопідрядних з'ясувальних реченнях уживаються сполучники **би, коб, ко'би** ('щоб'): **ўни прос'ат / би тато даў йім ти'лиц'у; йа думаю / коб д'їждати ранку; све^мк'руха лиш ч'ікає / ко'би не^мв'істка с'лово сказала**;

- у складнопідрядних реченнях умови функціонують сполучники **ко'би (коб)** 'якби': **ко'би знаў / шо та дич'ка / ї не^м садиў би**;

- у складнопідрядних реченнях мети вживається сполучник **би** 'щоб': **їду до шпитал'у / би дали ме^мн'і ш'пил'ку**;

- у підрядних порівняльних реченнях використовуються сполучники **ги, гї, геїбн** ('ніби'): **пе^рем'ін'ує с'і / гї к'вочка йа'кас; так ми'н'і болит голова / геїбн шос лупало**;

- на межі з гуцульськими говірками функціонує сполучник **а'к'ик (а'к'ік)** ('ніби'): **та'ка фаїна д'їучина / а'к'ик би нама'л'ована; сидит / а'к'ик к'іло без ду'ш'ї**.

г) лексичні:

У лексичі покутсько-буковинських говірок багато елементів, властивих іншим діалектам південно-західного наріччя: **блейати** 'бекати' (про овець), **ватра** 'вогнище',

газда 'господар', газдині 'господиня', кугут 'півень', лилик 'кажан', під 'горище в житловому будинку', р'ш'ч'а 'хмиз'.

Є чимало лексем, спільних із гуцульськими говірками (барабул'і 'картопля', веремн'е 'погода', гл'адун 'гличик', кн'ес' 'молодий, наречений', кн'игин'і 'молода, наречена', таїстра 'торба', х'ітанка 'гойдалка'), а також – із наддністрянськими (гуц 'вузол', доубач (-ак) 'дятел', товар 'рогата худоба').

Є й чимало характерних покутсько-буковинських лексем: вевирица 'білка', во'рошка 'сонечко', глужан'а 'стебла кукурудзи', коў'тач' 'дятел', половик 'яструб', по'рекло 'прізвисько', призо'рок'иі 'короткозорий'.

Крім того, на лексиці покутсько-буковинських говірок позначилися впливи східнороманські, німецькі й польські. Серед іншомовних запозичень кількісно виділяються румунські (дар'моі 'вид рідкого решета', дзестри 'придане', к'лака 'толока', ма'туша 'тітка або будь-яка старша жінка', л'іл'ійак 'бузок').

“Для покутсько-буковинських говірок дуже характерним явищем є лексичний паралелізм. Так, поряд із д'ед'о (д'ад'а, д'ад'о) поширене нен'о (нен'а) на означення ‘рідний батько’¹⁹⁰. Також поряд із основними назвами картоплі – кар'тофл'і і барабол'а – поширені ще манди'бурка, бул'ба.

Поряд із назвою куку'рудза зрідка вживається п'ш'інка (від тионо), як у південно-східних діалектах.

На позначення помідорів уживаються такі назви: патла'жани, парадайі, поми'дори.

Важливим джерелом вивчення діалектної лексики є “Словник буковинських говірок”. Ця лексикографічна праця “містить цінний матеріал про один із найбільш архаїчних говорів, у структурі якого збереглася значна частина слів, які в інших українських говірках вийшли з

¹⁹⁰ Бурячок А. А. Назви спорідненості й свояцтва в українській мові. Київ: Вид-во АН УРСР, 1961. С. 25.

ужитку, як-от: х'ороми 'сіни', в'іче 'народні збори', верем'я або веремн'е 'час, хороша погода', челед' 'молодь', вуїко 'дядько', в'іно 'придане', обрус 'скатертину', нага'виц'і 'штани', бе'саги 'сакви', зар'інок 'берег річки, вкритий галькою', пуд 'страх', пудити 'лякати', п'ійут' 'співають' та ін.”¹⁹¹

Основна література:

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. Київ: Вища школа, 1980. С. 220–221.
2. Горбач О. Покутсько-буковинські або покутські говірки. *Енциклопедія Українознавства*. Гол. ред. В. Кубійович. Париж – Нью-Йорк: Молоде життя, 1970. Т. 6. С. 465.
3. Гриценко П. Ю. Південно-західне наріччя. *Українська мова. Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000. С. 443–444.
4. Жилко Ф. Т. Говори української мови. Київ, 1958. С. 100–106.
5. Жилко Ф. Нариси з діалектології української мови. Київ, 1966. С. 230–234.
6. Закревська Я. В. Покутсько-буковинський говір. *Українська мова. Енциклопедія*. Київ, 2000. С. 464–465.
7. Лесюк М. П. Покутський діалект. *Покуття: історико-етнографічний нарис*. Львів: Манускрипт, 2010. С. 396–415.
8. Матвіяс І. Українська мова та її говори. Київ, 1990. С. 80–83.
9. Словник буковинських говірок. За ред. Н. В. Гуйванюк. Чернівці: Рута, 2005. 688 с.

¹⁹¹ Словник буковинських говірок. За ред. Н. В. Гуйванюк. Чернівці: Рута, 2005. С. 11.

Додаткова література:

1. Атлас української мови: У 3 т. Ред. кол.: І. Г. Матвіяс (голова), Я. В. Закревська та ін. Т. II: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. Бандрівський Д. Г., Григорчук Л. М., Жилко Ф. Т., Закревська Я. В., Залеський А. М., Назарова Т. В., Онишкевич М. М., Приступа П. І. Відп. ред. Я. В. Закревська. Київ: Наукова думка. 1988. 520 с.
2. Бабич Н. Д. Діалектна фразеологія як джерело краснореччя. *Слово і доля. Збірник на пошану Уляни Єдлінської*. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів. 2005. С. 207–232.
3. Бабич Н. Д. Про фразеологічні одиниці буковинських говірок. *XIV республіканська діалектологічна нарада: Тези доповідей*. Київ: Наукова думка. 1977. С. 135–136.
4. Бігусяк М. В. Гуцульсько-покутське діалектне суміжжя у світлі лексичних ізоглос. *Науковий часопис Київського національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова. Сер. 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: Зб. наук. праць*. Київ. 2008. Вип. 3. Кн. 2. С. 21–26.
5. Бігусяк М. В. Динаміка семантичної структури назв будівельних процесів, дій та їх виконавців у говірках передкарпатського ареалу. *Слово*. 2015. № 2 (30). С. 76–85.
6. Бігусяк М. В. Динамічні процеси в аграрному дискурсі говірок Прикарпаття. *Волинь – Житомирищина*. № 26. С. 18–28.
7. Бігусяк М. В. До питання гуцульсько-покутського діалектного порубіжжя на теренах Івано-Франківщини. *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Філологія (мовознавство)*. Івано-Франківськ: Вид-во ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. 2008. Вип. XIX–XX. С. 26–29.
8. Бігусяк М. В. Лексика сімейних обрядів у покутсько-буковинсько-подільському суміжжі. *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету. Сер.*

Філологічні науки. Кам'янець-Подільський: Аксіома. 2008. Вип. 16. Т. 1. С. 100–105.

9. Бігусяк М. В. Лінгвогеографічне дослідження говорів Івано-Франківщини. *Вісник Прикарпатського університету. Філологія*. Івано-Франківськ. 2012. Вип. XXXII–XXXIII. С. 13–18.

10. Бігусяк М. В. Лінгвогеографія покутських говірок у світлі даних карт II тому Атласу української мови. *Філологічні науки*. 2017. Вип. 44. С. 50–55.

11. Бігусяк М. В. Покутсько-наддністрянське діалектне порубіжжя в контексті передкарпатських ареалів. *Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст: Тези доповідей міжнар. конф.* За ред. П. Ю. Гриценка. Київ: КММ. 2014. С. 36–41.

12. Борис Л. М. Динаміка тематичної групи лексики їжі та напоїв у буковинських говірках: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича. Чернівці. 2015.

13. Борис Л. М. Назви прісних борошняних виробів у буковинських говірках. *Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст: Тези доповідей міжнародної конференції*. За ред. П. Ю. Гриценка. Інститут укр. мови НАН України. Київ: КММ. 2014. С. 46–50.

14. Буковинські говірки: Хрестоматія діалектних текстів. Уклад.: Н. Руснак, Н. Гуйванюк, В. Бузинська. Чернівці: Рута. 2006. 383 с.

15. Бурячок А. А. Назви спорідненості й сваяцтва в українській мові. Київ: Вид-во АН УРСР. 1961. 148 с.

16. Верхратський І. Дещо до говору буковинсько-руського. *Zbornik u slavu V. Jagić'a*. Berlin. 1908. S. 423–432.

17. Вінтоняк О. В. Фонологічна, морфологічна і лексико-семантична система говірки села Баня-Березів Косівського району: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ. 2011. 22 с.

18. Гавадзин О. Динамічні процеси в говірках у світлі лінгвістичних студій з проекцією на ареал Покуття. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. Дрогобич. 2018. С. 16–27.

19. Гавадзин О. Я. Назви одягу, взуття, головних уборів, прикрас Покуття: структура, семантика, ареалогія: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ. 2014.

20. Гажук-Котик Л. Г. Словозміна іменників III та IV відмін у буковинських говірках. *Лінгвістичні студії: Збірник наукових праць*. Донецьк. 2007. Вип. 15. С. 495–499.

21. Гажук-Котик Л. Г. Діалектна специфіка простих числівників буковинських говірок (лінгвогеографічний аспект). *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова: Збірник наукових праць*. Київ. 2008. Вип. 4. С. 225–230.

22. Гажук-Котик Л. Г. Специфіка системності формул ввічливості українців. *Діалекти в синхронії та діяxронії: загальнослов'янський контекст: Тези доповідей міжнародної конференції*. За ред. П. Ю. Гриценка. Інститут укр. мови НАН України. Київ: КММ. 2014. С. 87–91.

23. Герман К. Ф. Атлас українських говірок Північної Буковини. Т. II: Словозміна. Службові слова. Чернівці. 1998. 215 с.

24. Герман К. Ф. Атлас українських говірок Північної Буковини: Фонетика, фонологія. Чернівці. 1995. 408 с.

25. Герман К. Ф. Взаємозв'язок між антропомісією та етнологією в українських говірках Буковини. *Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'янська філологія*. Чернівці: Рута. 2007. Вип. 356–359. С. 25–30.

26. Герман К. Ф. Залишки форм двоїни в українських говірках Північної Буковини. *II Всеукраїнська наукова конференція, присвячена 200-річчю нової*

української літератури і літературної мови (Чернівці, 24–26 вересня 1998 р.): Матеріали. Чернівці: Місто. 1998. С. 141–146.

27. Герман К. Ф. Особливості складного речення в буковинських говірках. *Праці XII республіканської діалектологічної наради*. Київ. 1971. С. 274–282.

28. Герман К. Ф. Полонізми у буковинських та гуцульських говірках української мови. *Bukowina. Blaski i cienie "Europy w miniaturze"*. Instytut filologii słowiańskiej Uniwersytetu warszawskiego. Praca zbiorowa pod redakcją Kazimierra Feleszki. Warszawa: Energia. 1995. С. 107–112.

29. Герман К. Ф. Походження та класифікація українських говірок Буковини. *Всеукраїнська наукова конференція "Українська мова на Буковині": Тези доповідей*. Чернівці. 1994. С. 3–7.

30. Герман К. Ф. Система відмінювання іменників III відміни в українських говірках Буковини. *Діалектологічні студії. 5: Фонетика, морфологія, словотвір*. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів. 2005. С. 113–120.

31. Герман К. Ф. Словозміна іменників українських говірок Буковини (I-ша відміна). *Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'янська філологія*. Чернівці: Рута. 1999. Вип. 52–53. С. 153–160.

32. Герман К. Ф. Українські говірки Буковини у світлі мовознавчих досліджень. *Науковий вісник Чернівецького національного університету. Слов'янська філологія*. Чернівці: Рута. 2011. Вип. 547–548. С. 124–135.

33. Герман К. Ф. Українські говірки Північної Буковини в історичному та лінгвогеографічному аспекті. *Фонетика, фонологія*. Чернівці: Рута. 1995. 392 с.

34. Герман К. Ф. Українсько-східнороманські міждіалектні взаємовпливи в говірках Буковини. *Діалектологічні студії. 9: Запозичення та інтерференція*. Відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. 2010. С. 36–44.

35. Говори української мови: Збірник текстів. За ред. Т. В. Назарової. Київ: Наукова думка. 1977. 592 с.

36. Горбач О. Південнобуковинська говірка села Мелешовці бл. Радовець (Румунія). *Горбач О. Зібрані статті. VIII. Історія мови. Діалектологія. Лексикологія.* Мюнхен. 1997. С. 224–376.

37. Горбач О. Південнобуковинська гуцульська говірка і діалектний словник села Бродина, повіту Радівці (Румунія). *Горбач О. Зібрані статті. VIII. Історія мови. Діалектологія. Лексикологія.* Мюнхен. 1997. С. 123–275.

38. Горбач О. Південна буковинсько-покутська говірка с. Милемовець бл. Радовець. Словник. *Горбач О. Зібрані статті. VIII. Історія мови. Діалектологія. Лексикологія.* Мюнхен. 1997. С. 328–373.

39. Горбач О. Словник говірки села Негостина (Румунія). Опрацювала і підготувала до друку Н. Хобзей. *Діалектологічні студії. 3: Збірник пам'яті Ярослави Закревської.* Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Вид-во М. П. Коць. 2003. С. 422–453.

40. Гороф'янюк І. Лінгвістичний портрет української говірки села Богданешти Бричанського району Республіки Молдова. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство).* Вип. 33. Вінниця. 2021. С. 129–136. Електронний ресурс. <https://www.academia.edu/70329913>

41. Гримашевич Г. Середньополісько-буковинські лексико-семантичні паралелі (на матеріалі назв одягу та взуття). *Діалектологічні студії. 8: Говори південно-західного наріччя.* Відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. 2009. С. 66–76.

42. Гуйванюк Н. В., Руснак Н. О. Категорія часу в діалектних текстах мемуарного характеру “про своє життя”. *Діалектологічні студії. 5: Фонетика, морфологія, словотвір.* Відп. ред.: П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. 2005. С. 103–113.

43. Дзедзелівський Й. О., Штефуровський С. С. Словник буковинських діалектизмів Юрія Федьковича (про одну досі не відому галузь діяльності Буковинського Кобзаря). *Наук. зб. Музею української культури в Свиднику: Мовознавство.* Пряшів. 1980. № 9. Кн. 1. С. 275–287.

44. Залеський А. М. Вокалізм південно-західних говорів української мови. Київ: Наукова думка. 1973. 156 с.

45. Залеський А. М. Деякі явища вокалізму покутських говірок з погляду фонології. *Праці XII республіканської діалектологічної наради.* Київ. 1971. С. 67–78.

46. Залеський А. М. Причини ствердіння шиплячих в українській мові. *Мовознавство.* 1982. № 5. С. 48–58.

47. Карпенко Ю. О. Деякі назви культурних рослин у буковинських говірках. *Наукові записки Чернівецького університету. Серія філологічних наук.* Чернівці. 1958. Т. 31. Вип. 7. С. 105–120.

48. Кирчів Р. Покуття як історико-етнографічний район України. *Народознавчі зошити.* 2017. № 1. С. 1–22.

49. Кисілевський К. Надпрутський говір. *Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка.* Нью-Йорк – Париж. 1954. Т. 162. С. 8–52.

50. Кисляк Л. Характеристика гуцульського та покутського мовного порубіжжя (говірка села Саджавка Надвірнянського району Івано-Франківської області). *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Філологія.* Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. 2010. Вип. XXV–XXVI. С. 229–225.

51. Кобилянський Б. В. Діалект і літературна мова (Східнокарпатський і покутський діалекти, їх походження і відношення до української літературної мови). Київ: Рад. шк. 1960. 274 с.

52. Кобилянський Б. В. Гуцульський говір і його відношення до говору Покуття. Присвята Всеволоду Ганцову. *Український діалектологічний збірник.* Київ: Друкарня Української Академії наук. 1928. Кн. 1. С. 1–92.

53. Колеснік Л. Варіантність словотвірної структури агентивів у покутсько-буковинських говірках. *Українська мова*. 2017. № 4 (64). С. 88–97.
54. Колеснік Л. Номінація людини в покутсько-буковинських говірках: генеза та просторове варіювання: дис. ... канд. філол. наук. Київ. 2016. 235 с.
55. Колісник І. С. Місцева хліборобська лексика буковинських говірок. *Діалектологічний бюлетень*. Київ. 1961. Вип. 8. С. 64–71.
56. Королько А. Покуття на картах Європи другої половини XVII–XVIII ст. *Карпати: людина, етнос, цивілізація*. 2011. Вип. 3. С. 170–180.
57. Котик Л. Г. Українсько-румунські лексичні паралелі у діалектному мовленні мешканців с. Маморниця Герцаївського району Чернівецької області. *Українська мова на Буковині: минуле і сучасне: Матеріали II Всеукраїнської наукової конференції (24–26 вересня 1998 р., м. Чернівці)*. Чернівці. 1998. С. 150–152.
58. Котик Л. Спостереження над прикметниковою парадигмою українських говірок Північної Буковини. *Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Слов'янська філологія*. Чернівці. 2000. Вип. 83. С. 180–184.
59. Леонова М. В. До характеристики говірок північних районів Буковини. *Питання історії і діалектології східнослов'янських мов*. Чернівці. 1958. С. 89–104.
60. Лесюк М. Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району). Івано-Франківськ. 2008. 328 с.
61. Лесюк М. П. Динамічні процеси в говорах Прикарпаття. *Мовознавство*. Київ. 2011. № 4. С. 22–35.
62. Лесюк М. П. Основні риси покутського говору. *Етнос і культура: Часопис Прикарпатського університету ім. В. Стефаніка: Зб. науково-теоретичних статей. Гуманітарні науки*. Івано-Франківськ: Плай. 2003. № 1. С. 71–75.
63. Лимаренко В. С. Міжговіркові відмінності в лексиці на території Чернівецької області. *Міжвузівська*

наукова конференція з питань укладання обласних діалектних словників: Тези доповідей. Чернівці. 1960. С. 23–35.

64. Листування українських славістів з Францем Міклошичем. Київ: Наукова думка. 1993. 397 с.
65. Ліщинська Г. Семантична структура сучасних прізвиськ на Покутті. *Діалектологічні студії. 5: Фонетика, морфологія, словотвір*. Відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. 2005. С. 189–196.
66. Матеріали до словника буковинських говірок. Чернівці. 1971–1979. Вип. I–VI.
67. Руснак Н. Діалектний текст про Пасху і його варіантні вияви в південно-західному наріччі. *Діалектологічні студії. 6: Лінгвістичний атлас – від створення до інтерпретації*. Відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. 2006. С. 303–311.
68. Павлюк М., Робчук І. Українські говори Румунії. Едмонтон – Львів – Нью-Йорк – Торонто: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. 2003. 784 с.
69. Павлюк М. Дослідження українських говорів Румунії. *Діалектологічні студії. Школи. Постаті. Проблеми*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. 2004. Вип. 4. С. 13–30.
70. Покуття: історико-етнографічний нарис. Львів: Манускрипт. 2010. 455 с.
71. Прокопенко В. А. Про дієслівну лексику буковинських говірок. *Праці X республіканської діалектологічної наради*. Київ. 1961. С. 45–61.
72. Прокопенко В. А. Архаїзми в складі лексики буковинських говірок. *Питання історичного розвитку української мови*. Харків. 1962. С. 335–343.
73. Прокопенко В. А. Деякі особливості сільсько-господарської лексики буковинських говірок. *Наукові записки Чернівецького університету. Збірник робіт аспірантів*. Чернівці. 1958. Вип. 4. С. 51–71.

74. Прокопенко В. А. Лексика весільного обряду в буковинських говірках. *Тези доповідей XX наукової сесії. Секція філологічних наук*. Чернівці. 1964. С. 43–46.
75. Прокопенко В. А. Назви спорідненості та свояцтва в буковинських говірках. *Наукові записки Чернівецького університету. Серія філологічних наук*. Чернівці. 1958. Т. 31. Вип. 7. С. 139–151.
76. Регуш А., Регуш К. Прислівники в українських говірках Сучави. *Обрії*. Бухарест. 1984. С. 187–203.
77. Робчук І. Вивчення українських говірок Румунії. Лексика з погляду її походження. *Робчук І. Студії і статті*. Бухарест. 1999. С. 163–184.
78. Робчук І. Вплив української мови на румунську лексику. *Робчук І. Студії і статті*. Бухарест. 1999. С. 255–260.
79. Робчук І. Румунські слова в українській мові на Буковині. *Робчук І. Студії і статті*. Бухарест. 1999. С. 251–286.
80. Робчук І. Словник говірки села Маріцея Сучавського повіту. *Робчук І. Студії і статті*. Бухарест. 1999. С. 187–205, 208–230.
81. Руснак Н. О. Категорія невизначеності в діалектному мовленні буковинців. *Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст: Тези доп. міжнар. конф.* За ред. П. Ю. Гриценка. Інститут укр. мови НАН України. Київ: КММ. 2014. С. 412–415.
82. Руснак Н. О. Діалектні тексти про жіночу долю: спроба гендерного дослідження. *Мовознавчий вісник: Зб. наук. праць*. Відп. ред. Г. І. Мартинова. Черкаси: Брама – Україна. 2006. Вип. 3. С. 211–218.
83. Руснак Н. О. Діалектні тексти про народження дитини як вияв екзистенційних знань. *Функціонально-комунікативні аспекти граматики і тексту: Зб. наук. праць*. Ред.: І. Вихованець, Ф. Бацевич [та ін.]. Донецьк: ДонНУ. 2004. С. 285–290.
84. Руснак Н. О. Категоризація мовомислення носіїв буковинських говірок. *Науковий вісник*

Чернівецького університету: Зб. наук. праць. Слов'янська філологія. Наук. ред. Б. І. Бунчук. Чернівці: Рута. 2008. Вип. 382–384. С. 238–244.

85. Руснак Н. О. Категорія заперечення в буковинському діалектному дискурсі. *Науковий вісник Чернівецького університету: Зб. наук. праць. Слов'янська філологія*. Наук. ред. Б. І. Бунчук. Чернівці: Чернів. нац. ун-т. 2010. Вип. 496–497. С. 73–79.

86. Руснак Н. О. Лінгвальний статус діалектного тексту. *Українське мовознавство: Зб. наук. праць*. Голов. ред. А. К. Мойсієнко. Київ: Вид. дім Дмитра Бураго. 2004. Вип. 29–30. С. 186–190.

87. Руснак Н. О. Лінгвокогнітивні та прагматичні виміри діалектних текстів буковинських говірок: Монографія. Чернівці: Чернів. нац. ун-т. 2009. 448 с.

88. Руснак Н. О. Професійний діалектний текст у буковинських говірках. *Буковинський історико-етнографічний вісник*. Ред. В. М. Ботушанський. Чернівці: Прут. 2004. Вип. 6. С. 272–278.

89. Руснак Ю. М. Весільні терміни “обдарування” у буковинських говірках. *Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст: Тези доп. міжнар. конф.* За ред. П. Ю. Гриценка. Інститут укр. мови НАН України. Київ: КММ. 2014. С. 416–420.

90. Стрижаковська О. Назви хвороб у буковинських говірках: фонетичні і словотвірні варіанти. *Діалектологічні студії. 5: Фонетика, морфологія, словотвір*. Відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. 2005. С. 273–278.

91. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. Харків: Акта. 2002. 1054 с.

92. Lobiuc I. Elemente românești în terminologia păstoritului și a creșterii vitelor la huțuli. *Romanoslavica, XVIII*. București. 1972. S. 109–134.

93. Rebusapa Ioan. Limba huțulilor din Bucovina. *Huțuli o minoritate din Bucovina*. Suceava. 1999. 104 s.

94. Ravliuk M., Robciuc I. Pzepozitiile in graiurile ucrainene (bucovinene si hutule) din nordul Moldovci. *Studii de slavistică*. Bucuresti. 1971. Vol. II. S. 217–254.

95. Robciuc Ion. Raparturile lingvistice româno-ucrainene. Elemente românești în ucraineană. București. 1996. 264 s.

НАДСЯНСЬКИЙ (ДОЛІВСЬКИЙ) ГОВІР

Упродовж кількох років, переїшовши пішки 156 сіл у різних повітах Надсяння і Засяння, я записала сотні розмов, оповідань, казок та пісень і описів місцевих звичаїв та обрядів. Найбільше уваги я спершу присвятила нашому найближчому сусідству в Мостицькому повіті (мій батько переїхав у Мостицину), а потім говіркам у Перемиському повіті, що становлять наче центр надсянського говору.

Марія Пшен'юрська

Депортація українського населення 1944–1947 років спричинила втрату цілісного етномовного континууму, унаслідок чого розпорошені надсянські говірки зазнали стрімкого процесу нівеляції. Деякі з них невідворотно втрачені, оскільки знищено їхніх носіїв, а разом із ними втрачена традиційна обрядовість та побутова культура, представлена у мовній площині.

Леся Хомчак

*Запис діалектного мовлення носія надсянського говору
(с. Залужжя Яворівського р-ну Львівської обл.)*

1. *Вплив екстралінгвістичних чинників на долю носіїв надсянського говору.*
2. *Історія дослідження надсянського говору.*
3. *Межі надсянського говору.*
4. *Діалектні риси:*
 - а) *фонетичні;*
 - б) *морфологічні;*
 - в) *синтаксичні;*
 - г) *лексичні.*

Надсянський (долівський) говір належить до галицько-буковинської групи говорів південно-західного наріччя української мови.

1. ВПЛИВ ЕКСТРАЛІНГВІСТИЧНИХ ЧИННИКІВ НА ДОЛЮ НОСІЇВ НАДСЯНСЬКОГО ГОВОРУ

Надсяння – етнографічний район України, населення якого разом з українцями Лемківщини, Холмщини й Підляшшя зазнало найбільших людських, матеріальних та морально-психологічних втрат у середині ХХ ст. У повоєнний період більша його частина опинилась у складі Республіки Польщі, а тих українців, які раніше проживали в долині Сяну та його правобережних приток, примусово виселили до УРСР або на північний захід сучасної Польщі¹⁹². Станом на 1939 р. надсянські говірки були поширені на території двох держав: Польщі та УРСР. Однак доля говору, як і його носіїв, трагічна. Протягом 1939–1947 рр. у рамках взаємообміну між українським і польським населенням носіїв надсянського говору з Польщі (а це більша частина Надсяння) переселили на західні та південні землі УРСР, а також на північ Польщі.

¹⁹² Глушко М. Надсяння – перлина українських етнічних земель. Глушко М., Хомчак Л. *Надсяння: традиційна культура і побут (етнолінгвістичні скарби)*. Львів, 2017. С. 11. (Серія "Діалектологічна скриня", Українознавча наукова бібліотека НТШ. Ч. 47).

Депортація українського населення спричинила втрату цілісного етномовного континууму, унаслідок чого розпорошені надсянські говірки потрапили під швидкий процес асиміляції, а згодом і нівеляції¹⁹³. Деякі з них невідворотно втрачені загалом, бо їхні носії трагічно загинули (так, у с. Павлокома вбито 366 українців, у с. Пискоровичі – близько 200, у с. Малковичі – 145, у с. Бахів – близько 100, у с. Березка – майже 200¹⁹⁴).

Абсолютну більшість місцевого населення, носіїв надсянських говірок, виселили в 1945–46 рр. на схід, в УРСР, а весною та влітку 1947 р. – на територію західних або північних земель Польщі. На носіїв надсянських говірок чекала така сама доля, як і на носіїв лемківських, бойківських, холмських і частково підляських говірок післявоєнних громадян Польщі. Г. Лукашевич писав, що з Ряшівського, Люблінського й частково Краківського воєводств переселили в Україну 483 тис. українців (122 622 родини) з території ПНР. Від квітня до серпня 1947 р. переселено на західні та північні землі ПНР за офіційними даними понад 140 тисяч українців, у тому числі значну частину становили носії надсянських говірок¹⁹⁵.

Тепер надсянські говірки функціонують лише на заході трьох районів Львівської обл. (Яворівського, Мостиського, Старосамбірського), а також в окремих населених пунктах України та Польщі. Тому надсянський говір 1939 р. і надсянський говір початку ХХІ ст. є різними

¹⁹³ Хомчак Л. До функціонування надсянських говірок в умовах білінгвізму. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. 2008. Вип. 12. С. 206–210. Електронний ресурс.

http://nbuv.gov.ua/UJRN/spml_2008_12_55

¹⁹⁴ Серета В. Злочин та реалії примирення та взаємопрошення. *Українці Закарпаття: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції та спогади з нагоди 60-річчя депортації автохтонних українців з Польщі (м. Бучач, 29–30 вересня 2005 р.)*. Львів. 2007. С. 24–37.

¹⁹⁵ Łukaszewicz G. Wokół genezy i przebiegu akcji “Wisła” (1947). *Dzieje Najnowsze*. 1974. R. VI. Z. 4. S. 39.

діалектними системами, адже на сьогодні маємо справу із двома його різновидами:

- переселенськими говірками, які підпорядковані сильним змінам під впливом інших мовних систем;
- говірками, поширеними на своїй етнічній території, які піддаються асимілятивним змінам значно менше.

Надсянський мовний континуум після депортації 1939–1947 рр. зазнав значних змін: цілісною залишилася його східна частина, західну ж можемо лише реконструювати на основі мовлення переселенців¹⁹⁶.

Жодна мова (говір) не існує ізольовано: у ній відображаються контакти з іншими мовними системами, встановлені впродовж усієї історії народу (як писаної, так і неписаної). Однак у надсянських говірках маємо справу з особливими процесами. Так, додепортаційний період характеризується сильним впливом польської мови, яка, крім приватного спілкування між представниками різних національностей, була офіційною, а отже, уживалася в державних установах, школах, засобах масової інформації тощо. Вплив польської мови позначився на різних мовних рівнях говірок (найбільше – на фонетичному та лексичному). У післядепортаційний період простежуємо сильний вплив польської мови лише в місцевостях функціонування говору на території Польщі настільки, що надсянські говірки витіснені польськими в деяких населених пунктах. Розпорошені по Україні та інших державах надсянські говірки зазнали впливу наддністрянських і степових говірок, англійської мови (багато надсянців оселилися в Канаді та США) тощо, тобто тих мовних систем, в оточенні яких опинилися носії говору.

¹⁹⁶ Хомчак Л. До функціонування надсянських говірок в умовах білінгвізму. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. 2008. Вип. 12. С. 207. Електронний ресурс.

http://nbuv.gov.ua/UJRN/spml_2008_12_55

2. ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ НАДСЯНСЬКОГО ГОВОРУ

Іван Верхратський уперше виділив надсянський діалект, намагався визначити його як самостійну одиницю, дав йому назву “долівський”. У праці “Про говір долівський” мовознавець писав: “Назва “доли” походить від назви міста Долиняне (зовуться в руских гірняків жителі околиць Перемишля і Ярослав)”.¹⁹⁷ Учений здійснив дослідження на підставі власних записів говірок 22 сіл Перемишльського, Ярославського та Яворівського повітів тогочасної Польщі. Заслугою І. Верхратського було те, що він першим звернув увагу на не знаний досі говір. Цінність праці й у тому, що, окрім діалектологічної частини (опису фонетичних, словотвірних, морфологічних, синтаксичних особливостей говірок), вона містить ще й лексикографічну (словник). Реєстрові слова лексикографічного опису – 1066 одиниць – мають відповідники українською та німецькою мовами.

Новим етапом у вивченні надсянських говірок стали студії Івана Зілинського. У статті “Дещо з фонетики українських говірок” мовознавець використав термін І. Верхратського, чітко кваліфікував надсянський говір як окрему одиницю. Про особливе місце надсянського діалекту на лінгвістичній карті України дослідник писав у праці “Проба упорядкування українських говірок”: “Посереднім звеном, що лучить карпатські говори з північно-українськими є в Галичині долівський говір”.¹⁹⁸

Натомість термін “надсянський” запропонував Всеволод Ганцов. Дискутуючи із І. Зілинським щодо класифікації українських говірок, учений зазначив: “У межах південно-західної групи можна відрізнити говори:

¹⁹⁷ Верхратський І. Про говір долівський. *Записки Наукового Товариства ім. Шевченка*. Львів. 1900. Т. XXXV–XXXVI. С. 1.

¹⁹⁸ Зілинський І. Проба упорядкування українських говірок. *Записки Наукового Товариства ім. Шевченка*. Львів. 1913. Т. CXVII–CXVIII. С. 364.

карпато-угорсько-надсянські, наддністрянські (галицько-холмсько-волинські)”¹⁹⁹. І. Зілинський у праці “Карта українських говірок”²⁰⁰ уперше використав термін “надсянський говір”, увів цю назву в науковий обіг. Назву “надсянський” підтримала Марія Пшеп’юрьська – автор книги “Надсянський говір”: “Назву *долівський* не можна вважати за зовсім докладну, бо вона не відповідає географічному виглядові терену. На південь і захід від Перемишля починаються вже підгірські околиці, де мешкає населення цього самого діалекту, отже, ні при чому тут назва долів. Ядро нашого говору лежить над річкою Сяном, тому й назва буде відповіднішою й точнішою”²⁰¹.

У 30-ті рр. ХХ ст. понад 30 населених пунктів Надсяння й суміжних територій за єдиним питальником обстежив Стефан Грабець. Його записи відображають фонетичні, морфологічні й синтаксичні особливості надсянських говірок. Упродовж довгих років цей матеріал не був доступним для лінгвістичних студій, однак Я. Рігер підготував до друку “Атлас надсянських говірок” С. Грабця²⁰². У 70-х рр. ХХ ст., готуючи до друку іншу лексикографічну працю – “Атлас бойківських говірок”, дослідник обстежив мовлення мешканців кількох надсянських сіл на суміжжі з бойківським говором²⁰³.

¹⁹⁹ Ганцов В. Діалектологічна класифікація українських говірок (з картою). *Записки Історично-філологічного відділу ВУАН*. Київ. 1923. Кн. 4. С. 12.

²⁰⁰ Зілинський І. Карта українських говірок з поясненнями. *Праці Українського Наукового Інституту*. Варшава. 1933. Т. XIV: Серія філологічна. Кн. 3. 20 с.

²⁰¹ Пшеп’юрьська М. Надсянський говір. *Праці Українського Наукового Інституту*. Варшава. 1938. Т. XLIV: Серія філологічна. Кн. 7. С. 1.

²⁰² Riger J. Ze słownictwa gwar nadszańskich (na podstawie zapisów Stefana Hrabca). *Studia nad słownictwem gwar ukraińskich w Polsce: Lemkowszczyzna i gwary nadszańskie*. Pod kier. J. Riger. Warszawa. 2002. S. 332–334.

²⁰³ Riger J. Polskie atlasy gwar ukraińskich. *Діалектологічні студії*. 6: *Лінгвістичний атлас – від створення до інтерпретації*. Відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів. 2006. С. 7–36.

у 30–40-х рр. ХХ ст. проблема цілісного ареального опису говору за допомогою лінгвістичної географії цікавила й українську, і польську діалектологічні школи, однак автори ідей так і не реалізували до кінця своїх задумів: не було створено та опубліковано жодного атласу.

У 40–50-их рр. ХХ ст. у 14 населених пунктах, що увійшли до мережі АУМ, здійснено записи на підставі питальника, який охоплював усі мовні рівні. Зібраний матеріал картографовано, і завдяки цьому надсянські говірки представлені на лінгвістичній карті України²⁰⁴.

Марія Пшеп'юрська, учениця І. Зілинського, упродовж 1930–1935 рр. (73 населені пункти) та 1937–1940 рр. (66 населених пунктів) збрала матеріал на теренах тогочасних Добромільського, Любачівського, Мостиського, Переворського, Перемишльського, Рудецького, Самбірського, Яворівського, Ярославського повітів Польщі. Записи покладено в основу монографії М. Пшеп'юрської “Надсянський говір”. Ця праця й досі є одним із найгрунтовніших описів цього мовного простору. М. Пшеп'юрська розпочала своє дослідження від одного села Старява Мостиського повіту (тепер Мостиський р-н Львівської обл.). Вона писала: “Потім звичайно в часі літніх ферій зазнайомлювалась я із щораз більшою кількістю місцевостей, що дало мені змогу докладно пізнати не тільки цілу граматичну систему цього, без сумніву, дуже цікавого говору, але й відносно досить докладно прослідити поширення деяких його явищ і окреслити його становище серед сучасних говорів”²⁰⁵. 1954 р. дослідниця

²⁰⁴ Атлас української мови: У 3 т. Ред. кол.: І. Г. Матвіяс (голова), Я. В. Закревська та ін. Т. II: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. Бандрівський Д. Г., Григорчук Л. М., Жилко Ф. Т., Закревська Я. В., Залеський А. М., Назарова Т. В., Онишкевич М. М., Приступа П. І. Відп. ред. Я. В. Закревська. Київ: Наукова думка. 1988. К. IV.

²⁰⁵ Пшеп'юрська М. Надсянський говір. *Праці Українського Наукового Інституту*. Варшава. 1938. Т. XLIV: Серія філологічна. Кн. 7. С. 2.

написала студію “На пограниччях надсянського говору”²⁰⁶. М. Пшеп'юрська згадувала, що зацікавив її говірками Надсяння проф. І. Зілинський, коли вона навчалася в Ягеллонському університеті в Кракові. Дослідниця писала: “Упродовж кількох років, перейшовши пішки 156 сіл у різних повітах Надсяння і Засяння, я записала сотні розмов, оповідань, казок та пісень і описів місцевих звичаїв та обрядів. Найбільше уваги я спершу присвятила нашому найближчому сусідству в Мостиському повіті (мій батько переїхав у Мостишину), а потім говіркам у Перемишльському повіті, що становлять наче центр надсянського говору”²⁰⁷.

Від другої половини ХХ ст. діалектологічних праць про сучасний стан надсянських говірок як цілісний ареал чи про конкретні говірки майже не публікували. Описуючи широке тло говірок української мови, автори лише принагідно згадували надсянський діалект або наводили деякі приклади для порівняння з іншими говорами. Наприклад, у студіях з історії формування українських говорів їх згадують Олекса Горбач²⁰⁸ та Юрій Шевельов²⁰⁹.

Владислав Курашкевич дослідив фонетичні й морфологічні риси говірки села Біща під Білгораєм²¹⁰, а також опублікував працю про дифтонги в говірках від Сяну до Нарви²¹¹.

²⁰⁶ Пшеп'юрська-Овчаренко М. На пограниччях надсянського говору. *Записки Наукового Товариства ім. Шевченка*. Нью-Йорк – Париж. 1954. Т. CLXII. С. 53–94.

²⁰⁷ Овчаренко М. Мова українців Надсяння. *Ярославщина і Засяння. 1031–1947. Історично-мемуарний збірник*. НТШ. Український архів. Чикаго. 1986. Т. XLII. С. 289.

²⁰⁸ Горбач О. Генеза української мови та її становище серед інших слов'янських. *Фенікс*. Детройт – Мюнхен. 1961. Вип. 9. С. 5–15; Вип. 10. С. 3–16.

²⁰⁹ Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. Пер. з англ. С. Вакуленка та А. Даниленка. Харків. 2002. 1050 с.

²¹⁰ Kuraszkiewicz W. Uwagi o gwarze we wsi Biszcza pod Bilgorajem. *Studia z Filologii Polskiej Słowiańskiej*. Warszawa. 1965. T. V. S. 219–222.

²¹¹ Kuraszkiewicz W. Ukraińskie i białoruskie dyftongi i ich redukcja w gwarach od Sanu po Narew. *Z Polskich Studiów Słowiańskich*. Warszawa. 1978. № 5. S. 73–79.

Результатом багаторічного зацікавлення українськими говірками, які внаслідок зміни лінії кордону після Другої світової війни опинилися на території Польщі, є публікації і про надсянські ареали Михайла Лесева, узагальнені в монографії “Українські говірки в Польщі”²¹².

Діалекти Надсяння представлені також у загальних курсах з української діалектології: про різні мовні рівні надсянського говору йдеться в роботах Ф. Жилка²¹³, С. Бевзенка²¹⁴, І. Матвіяса²¹⁵.

Сьогодні проблеми меж надсянського говору, зокрема його суміжжя з наддністрянським говором, досліджує Віра Шелемех на прикладі тематичної групи лексики назв страв та кухонного начиння²¹⁶.

Надзвичайно ґрунтовною є праця Михайла Глушка та Лесі Хомчак “Надсяння: традиційна культура і побут (етнолінгвістичні скарби)”²¹⁷. Упродовж 2004–2010 рр. автори записали матеріали в Мостиському, Старосамбірському, Самбірському та Яворівському р-нах Львівської обл., а також від переселенців.

Студенти-україністи філологічного факультету Львівського національного університету ім. І. Франка під

²¹² Лесів М. Українські говірки у Польщі. Варшава. 1997. 425 с.

²¹³ Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови: Посіб. для ф-тів мови й літ. пед. інститутів. Київ: Рад. шк. 1955. 315 с.

²¹⁴ Бевзенко С. П. Українська діалектологія. Київ. 1980. 246 с.

²¹⁵ Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори. Київ. 1990. 168 с.

²¹⁶ Шелемех В. П. Лексико-семантична група назв посуду для приготування їжі в говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя. *Лінгвістика: Зб. наук. праць*. Луганськ. 2010. № 1 (19). С. 120–127; Шелемех В. П. Назви обрядових страв у надсянських говірках Яворівщини. *Діалектологічні студії. 8: Говори південно-західного наріччя*. Відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів. 2009. С. 95–102; Шелемех В. П. Назви хліба та його частин у говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя (в контексті південно-західного та північного наріччя). *Волинь – Житомирщина: Іст.-філолог. зб. з регіональних проблем*. Ред.: В. Мойсієнко, В. Єршов. Житомир. 2010. Вип. 22 (II). С. 296–301.

²¹⁷ Глушко М., Хомчак Л. Надсяння: традиційна культура і побут (етнолінгвістичні скарби). Львів. 2017. 592 с. (Серія “Діалектологічна скриня”; Українознавча наукова бібліотека НТШ. Ч. 47).

час діалектологічних практик записали цікаві тексти, що репрезентують надсянські говірки. Частина матеріалів уже опублікована у двох хрестоматіях: “Говірки південно-західного наріччя української мови. Збірник текстів”²¹⁸, “Українські говірки південно-західного наріччя. Тексти”²¹⁹.

Цікавою є стаття Н. Глібчук “Унікальні лексеми календарної обрядовості в надсянських говірках”²²⁰.

Ще одна важлива ділянка дослідження говору – лексикографічні студії. Невеликі словники є в роботах І. Верхратського²²¹, М. Пшеп’юрської²²² та М. Лесева²²³. Словника, який би цілісно в діахронії чи в синхронії репрезентував лексику досліджуваного говору, досі не існує.

3. МЕЖІ НАДСЯНСЬКОГО ГОВОРУ

І. Зілинський територію надсянського говору окреслював так: південна межа доходить до населених пунктів Головецько і Чорна; південно-західна йде через Лесько, Загір’є, Сянік, далі вздовж Сяну аж до Сіняви; північна доходить до Терногорода і Томашева; західна межа проходить

²¹⁸ Говірки південно-західного наріччя української мови. Упор. Н. М. Глібчук. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка. 2000. 155 с.

²¹⁹ Українські говірки південно-західного наріччя. Тексти. Упор. та автор передмови Н. М. Глібчук. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка. 2005. 238 с.

²²⁰ Глібчук Н. Унікальні лексеми календарної обрядовості в надсянських говірках. *Серце чистеє, думка чесная...: Збірник наукових праць і матеріалів на пошану Ірини Ощипко*. Львів: “Левада”. 2018. С. 571–584.

²²¹ Верхратський І. Словарчик. *Верхратський І. Про говір доліський. Записки Наукового Товариства ім. Шевченка*. Львів. 1900. Т. XXXV–XXXVI. С. 94–127.

²²² Пшеп’юрська М. Слівник. *Пшеп’юрська М. Надсянський говір. Праці Українського Наукового Інституту*. Варшава. 1938. Т. XLIV: Серія філологічна. Кн. 7. С. 70–85.

²²³ Лесів М. Українські говірки у Польщі. Варшава. 1997. С. 414–425.

між Самбором і Старим Самбором через Яворів до Рави-Руської. Вузькою смугою надсянський говір виступає на північ від Угнева²²⁴.

За спостереженнями М. Пшеп'юрської, станом на 1938 р. надсянський говір обіймав такі повіти: Ярославський, Перемиський, західну частину повітів Мостиського, Яворівського й Любачівського, а в Люблінському воєводстві південну частину Білгорайського повіту²²⁵. Натомість південні межі говору дослідниця визначила у праці 1954 р. (66 обстежених сіл): на півдні їх окреслює річка Стривігор (Стрв'яж), у південно-східному напрямку надсянські ізоглоси простягаються через Биличі, Хлиплі, Рудки, а на захід сягають Галичанів (неподалік від Городка)²²⁶.

У зв'язку зі змінами державного кордону між Україною і Польщею, примусовим переселенням українців із Надсяння на північно-західні території Польщі (т. зв. операція "Вісла") територія надсянського говору значно зменшилась. П. Гриценко в енциклопедії "Українська мова" окреслює межі надсянського діалекту: "Поширений переважно по р. Сян та її притоках від р. Стрв'яж на південь аж до р. Танви на півночі; на території України невеликою смугою тягнеться на заході Львівської обл. Після 1945 р. надсянський говір як мовно-територіальне утворення зазнав змін унаслідок значних переселень носіїв діалекту на захід і північ Польщі та в різні регіони України"²²⁷.

²²⁴ Зілинський І. Карта українських говорів з поясненнями. *Праці Українського Наукового Інституту*. Варшава, 1933. Т. XIV: Серія філологічна. Кн. 3. 20 с.

²²⁵ Пшеп'юрська М. Надсянський говір. *Праці Українського Наукового Інституту*. Варшава, 1938. Т. XLIV: Серія філологічна. Кн. 7. С. 1.

²²⁶ Пшеп'юрська-Овчаренко М. На пограниччях надсянського говору. *Затиски Наукового Товариства ім. Шевченка*. Нью-Йорк – Париж, 1954. Т. CLXII. С. 53–94.

²²⁷ Гриценко П. Ю. Надсянський говір. *Українська мова: Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000. С. 357.

"Суспільно-політичні процеси істотно вплинули на ареал говору і на ступінь збереження його особливостей на різних мовних рівнях"²²⁸. Частково виправданим є песимістичний висновок М. Пшеп'юрської 1986 р.: "Можна сказати, що старовинні говори Надсяння і Засяння зникли з мовного обширу української мови. Тому матеріал, зібраний мною [...], має вже історичну [...] особливу вартість і буде єдиним матеріалом для всіх майбутніх дослідників, які вивчатимуть західні говірки української мови"²²⁹.

"Сучасні польові дослідження надсянських говірок на заході Львівської обл. засвідчують, що ареал функціонування говору значно звужився. На початку ХХІ ст. типові надсянські риси фіксуємо лише вздовж кордону із Польщею в західній частині Мостиського р-ну та в південно-західній частині Яворівського р-ну Львівської обл. Інші населені пункти, які І. Зілинський та М. Пшеп'юрська кваліфікували як надсянські, тепер уже репрезентують надсянсько-бойківське та надсянсько-наддністрянське суміжжя. Зокрема, в околицях Рави-Руської, Городка, Новояворівська типових ознак властивих надсянському говорові, здебільшого не виявляємо, за винятком мовлення представників найстаршого покоління"²³⁰.

Отже, унаслідок депортації 1944–1947 рр. цілісною залишилася східна частина надсянського говору; західну ж можемо лише реконструювати на підставі мовлення переселенців.

²²⁸ Хомчак Л. Межі говору. *Глушко М., Хомчак Л. Надсяння: традиційна культура і побут (етнолінгвістичні скарби)*. Львів, 2017. С. 57. (Серія "Діалектологічна скриня", Українознавча наукова бібліотека НТШ. Ч. 47).

²²⁹ Овчаренко М. Мова українців Надсяння. *Ярославщина і Засяння 1031–1947: Іст.-мемуарн. зб.* Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1986. С. 291.

²³⁰ Хомчак Л. Межі говору. *Глушко М., Хомчак Л. Надсяння: традиційна культура і побут (етнолінгвістичні скарби)*. Львів, 2017. С. 57. (Серія "Діалектологічна скриня", Українознавча наукова бібліотека НТШ. Ч. 47).

У книзі “Нариси з діалектології української мови” Ф. Жилко пише: “Надсянські говірки (надсянський діалект) поширені переважно на правобережжі р. Сяну від Сянока і на північ від Перемишля (Польща), включаючи басейн р. Вишні (за винятком її найнижчої частини). На території України невеличкою смугою тягнуться вони на заході Городоцького і Старосамбірського р-нів Львівської обл. Ці говірки мають багато спільних рис з західнокарпатськими (лемківськими), деякими рисами вони спільні з холмськими, північнокарпатськими (бойківськими) і наддністрянськими. Можливо, колись надсянські говірки являли собою виразно визначений говірковий масив, що з’єднував північні говори з карпатськими. Протягом століть ці говірки підпадали впливам польської мови і сусідніх, насамперед наддністрянських говірок. Саме тому межі надсянських говірок мало визначені”²³¹. В іншій праці дослідник помістив узагальнене твердження, що надсянські говірки, наявні на межі наддністрянських, бойківських, лемківських і західноволинських (говірок), дуже строкаті за своїми рисами. Водночас Ф. Жилко намагався окреслити ареал надсянських говірок: “Південно-східну межу цих говірок провести дуже важко. Як визначають дослідження, пасма ізоглос, що відокремлюють надсянські говірки від бойківських і наддністрянських, можна провести по лінії Кінське – Лімна – Грозева, на північ від Добромиля – Райтаровичі і на захід від Судової Вишні – Буків. Проте й на південь, а особливо на схід зазначеної вище лінії, є ізоглоси надсянського говіркового типу. На лівобережжі Сяну надсянські говірки – перехідні до лемківських – поширені між Сяном і Руським Селом”²³².

І. Матвіяс у монографії “Українська мова і її говори” пише: “Надсянський говір за охоплюваною ним територією серед інших говорів української мови найменший,

²³¹ Жилко Ф. Нариси з діалектології української мови. Вид. 2-ге. Київ. 1966. С. 203–204.

²³² Жилко Ф. Говори української мови. Київ. 1958. С. 86.

виявляється в мовлян Яворівського, Мостиського і Старосамбірського р-нів Львівської обл. З усіх говорів галицько-буковинської групи надсянський найбільшою мірою споріднюється з карпатською групою, разом з тим він деякими рисами поєднується із західноволинськими говірками. Дуже помітні в ньому також впливи польської мови. Можна допускати, що надсянський говір своїм предком має мову давньої Перемишлянщини, яка ще в XI ст. характеризувалася певною окремішністю”²³³.

На сході надсянські говірки межують із наддністрянськими вже на території західних окраїн Львівської обл. Цю надсянсько-наддністрянську мовну межу окреслив К. Кисілевський так, що наддністрянські говірки переходять у надсянські коло Билич, Райтаревич, Хриплів, Рудок. Цю межу окреслює обсяг надсянських ізолекс **бити** ‘бути’ та **гадати** ‘говорити’. Далі ця межа йде через Щирець, Оброшин, Рудно, на схід від Янова, де зустрічається з “батюцькою говіркою на лінії Ворів – Крехів коло Жовкви”²³⁴.

“Необхідно констатувати, що, утративши цілісність ареалу в результаті позамовних чинників, надсянські говірки зазнають швидкого процесу нівеляції”²³⁵.

²³³ Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори. Київ. 1990. С. 87–88.

²³⁴ Кисілевський К. Мовні особливості наддністрянського гнізда. *Затиски Наукового Товариства ім. Шевченка*. Нью-Йорк – Париж. 1962. Т. СІLX: Збірник на пошану Зенона Кузеля. С. 286.

²³⁵ Хомчак Л. Межі говору. *Глушко М., Хомчак Л. Надсяння: традиційна культура і побут (етнолінгвістичні скарби)*. Львів. 2017. С. 59. (Серія “Діалектологічна скриня”, Українознавча наукова бібліотека НТШ, ч. 47).

4. ДІАЛЕКТНІ РИСИ²³⁶

а) фонетичні:

• [*e], [*ь] у наголошеній позиції переходять у голосний переднього ряду високо-середнього піднесення [e]: **ўтеп**, **у'вес**, а в ненаголошеній у відкритому або закритому складах – в [i]: **коп'іц** 'горбок', **з'іленьї**, **н'ї н'їсу** 'не несуть';

• у частині (переважно західнонадсянських) говірок [*e] > [y]: **н'ус** 'ніс', **л'уг** 'ліг'; після губних у цій позиції можливі вставні й, н': **мн'ут** 'мед', **пйук** 'п'ік'; у сусідстві з [p] та після [ж], [ч], [ш], [й] е переходить в а: **сарадина** 'середина', **шастїї** 'шостий', **б'їраза** 'береза', **жабрак** 'жебрак', **ґраб'ін'** 'гребінь' (це, до речі, специфічна риса надсянських говірок);

• зберігається давнє розрізнення [*i] та [*ы] – звук і на місці [*i] після приголосних, крім ж, ч, ш, р: **дітіна**, **руб'іті**; звук [ы] на місці [*ы]: **сыр**, **дым**, у частині говірок – лабіалізований [ы°]; сильна лабіалізація спостерігається в ненаголошеній позиції, зокрема в префіксі **вы-** і частці **бы**, а також сполучнику **жы**: **вуган'еў** 'виганяв', **жыбу** < **жеби** 'шоби', **ро'биў бу** 'би';

Слушними щодо вказаних рис є міркування М. Лесева: "У надсянських говірок можна знайти такі звукові явища, які дозволяють називати їх архаїчними, між іншим, завдяки тому, що давнє староукраїнське розрізнення праслов'янських голосних і та ы (и) залишилося у цих говірках донині, але в дещо іншому вигляді, ніж в архаїчних

²³⁶ Риси надсянського говору подано на основі видань: Бевзенко С. П. Українська діалектологія. Київ: Вища школа. 1980. С. 223; Грищенко П. Ю. Надсянський говір. *Українська мова: Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2000. С. 357–359; Жилко Ф. Т. Говори української мови. Київ. 1958. С. 85–91; Жилко Ф. Нариси з діалектології української мови. Київ. 1966. С. 203–207; Лесів М. Українські говірки у Польщі. Варшава. 1997. С. 414–425; Матвіяс І. Українська мова та її говори. Київ. 1994. С. 87–88.

лемківських та бойківських говірок. У системі голосних можна назвати кілька характерних для цього мовного ареалу прикмет: а) за найсуттєвішу надсянську звукову прикмету вважається вимову спільнослов'янського і як і, яке не пом'якшує попередніх приголосних, напр., **худіті** 'ходити', **сіла** 'сила', **дітіна** 'дитина', **гудіна** 'година', **маліна** 'малина'²³⁷. "Це явище, – як писала М. Пшеп'юрська, – є одним з архаїзмів, що досить сильно задержуються в пограничних говорах завдяки підтримці в аналогічному явищі сусідніх мов"²³⁸. Ідеться тут, очевидно, про підтримку з боку сусідніх польських говірок і загальнопольської літературної мови.

• [*a] після шиплячих і м'яких приголосних у південних і північних говірках зберігається [a]: **т'аж'ко**, а в центральних говірках у наголошеній позиції переходить в [e]; **ч'ес**, **т'еж'ко**, у ненаголошеній – в [i]: **з'ілі** 'зілля';

• при послідовному вживанні сполук **ги**, **ки**, **хи** наявні сполуки **г'ї**, **к'ї**, **х'ї**: **бат'к'ї**, **х'їтри**, **с'н'їг'ї**, зрідка – паралельно з **г'е**, **к'е**, **х'е**;

• укання, яке поширене не лише в позиції перед наголошеним складом із голосним високого піднесення, а й в інших позиціях, зокрема в кінці слова: **кавалук**, **вуно** **ни йїлу**;

• лабіалізація [a] (>a°) перед у: **бра'ў**, **ўз'оў**;

• зміна [*o] > [i]: **н'їч**, **к'ін'**, **с'т'їл**, у частині говірок цей процес не є завершеним, тому на місці [o] виступають голосні [o], [o°], [ы], [и]: **но'ч** 'ніч', **кын'** 'кінь', **стїл** 'стіл';

• друге повноголосся, передусім у дієсловах, зрідка – в іменниках: **ўубдє рєты** 'обдерти', **смерєти** 'смерті'; це явище спостерігаємо в південній частині надсянських говірок;

• відсутність подовження в іменниках середнього роду типу **жит'є**, **знан'є**;

²³⁷ Лесів М. Українські говірки у Польщі. Варшава. 1997. С. 200.

²³⁸ Пшеп'юрська М. Надсянський говір. *Праці Українського Наукового Інституту*. Варшава. 1938. Т. XLIV. Серія філологічна. Кн. 7. С. 15.

• перехід [ʏ], [в] у функції префікса чи прийменника перед наступними дзвінками в [г], перед глухими – в [х]: **гмер** ‘вмер’, **гдома** ‘вдома’, **хпаў** ‘впав’, **х поіас** ‘в пояс’;

• протетичні **в-** (ʏ-), зрідка **г-**, **й-**: **ўоже** ‘леда’, **гинчй** ‘інший’, **йиний** ‘іній’;

“Слова, що починаються голосним звуком, приймають, як правило, якийсь т. зв. протетичний приголосний на початку слова, це може бути **в-** (ʏ-); **воку** ‘око’, **вобрас** ‘образ’, **вог’ірук** ‘огірок’, **вакац’їй** ‘акація”²³⁹.
“Оригінальним явищем є поява **ль** на місці протетичного **й**, а **л** у ролі протетичного приголосного. Приклади: **Л’іл’ко** ‘Ілько’, **Л’ул’ка** ‘Юлька’, **л’іг’ла** ‘ігла, голка’, **лу’тава** ‘отава”²⁴⁰.

• втрата інтервокального **й** у дієсловах теперішнього часу: **йа мау** ‘я маю’;

• у дієслівних формах зберігається сполука губний + **й**: **робйу**, **терйу**;

• асимілятивні зміни сполук **вп**, **бн** у **мн**: **мнук** ‘внук’, **др’імний** ‘дрібний’; **жк** у **жг**: **к’нижга**; **жц’** у **ждз’**: **к’ниждз’і** ‘книжці’, **ст’** у **с’ц’**: **с’ц’іна**;

• [н'] у сполуці з деякими наступними приголосними зазнає розщеплення – виділяється окремий звук [й], а [н] зберігається або втрачається: **мен’шый** > **мейншый** і **мейшый**, **весе’лен’кый** > **весе’лейкый**;

• оглушення дзвінкх у кінці слова та перед глухими: **миш тыми** ‘між тими’;

• диспалаталізація м’яких приголосних: [р'] перев. у сполуках **р’у**, **р’е** при збереженні м’якості у сполуці з **р’а**: **пуредок**, **журус’а**, [с'], [ц'] у прикметникових суфіксах: **пан’ск’їй**, **л’уцк’їй**; [ц'] у кінці слів: **хлопиц**, кінцевого [т']

²³⁹ Горбач О. Говірка Комарна й Комарнянщини. *Комарно-Рудки та околиця: Збірник історично-мемуарних, географічних і побутових матеріалів*. НТШ: «Український архів». Нью-Йорк. 1987. Т. 43. С. 321.

²⁴⁰ Пшеп’юрська М. Надсянський говір. *Праці Українського Наукового Інституту*. Варшава. 1938. Т. XLIV: Серія філологічна. Кн. 7. С. 30.

у дієсловах 3-ї особи одн. і мн.: **ход’їт** – **ход’ат**, **нос’їт** – **нос’ат**.

Наголос у надсянському говорі рухомий. У говірках, що зазнали сильного польського впливу, відчутна тенденція наголошувати другий від кінця слова склад: **печи**, **гора**, а в багатоскладових словах – третій і четвертий склад від кінця слова: **вел’їк’їй**, **памйатати**.

б) морфологічні:

• закінчення **-ом** в орудному відмінку однини іменників і займенників жіночого роду: **том руком**, **с таком бабом**. М. Пшеп’юрська висловила свої міркування на цю тему: “Орудний жіночого роду відіграє важну роллю в надсянському говорі. Маючи дві форми (**руком** і **руков**), споріднює одною з них наш говір з лемками, другою лучить з іншими західноукраїнськими говорами. У більшості надсянських говірок панівним є закінчення **-ом** (**том руком**), тільки у південно-східній частині надсянської мовної території виступають форми орудного відмінка однини жіночого роду із закінченням **-оў**, **-уў**, **-еў**, **-їў** типу **рукоў**, **душеў**, **кривеў** ‘кров’ю’, **смертіў** ‘смертю’, **паніў** тощо”²⁴¹;

• закінчення **-и** в місцевому відмінку однини іменників чоловічого й жіночого родів з основою на м’який приголосний: **на ко’ни**, **на по’ли**;

• у північно-західних говірках у давальному й орудному відмінках однини з основою на м’який приголосний закінчення **-еви** / **-еві**, **-ем**: **ко’сарев’і** – **ко’сарем**; у південно-східних говірках відповідно **-ови** / **-ові**, **-ом**: **в’їц’ови** – **в’їц’ом**; іменники середнього роду з основою на м’який приголосний мають закінчення **-ом**: **жит’ом**;

• у називному відмінку множини в деяких говірках збереглися архаїчні форми на **-ове**: **газ’дове**, **д’ї’дове**;

²⁴¹ Пшеп’юрська М. Надсянський говір. *Праці Українського Наукового Інституту*. Варшава. 1938. Т. XLIV: Серія філологічна. Кн. 7. С. 38–39.

- послідовно вживається архаїчна форма знахідного відмінка множини: **пил'ну́йу тил'ата, маў сы'ны;**

- наявність результатів впливу форм родового відмінка множини іменників чоловічого роду на іменники жіночого й середнього родів: **баб'іў, куров'іў, сел'іў, ноч'іў;**

- поряд із поширеними формами орудного відмінка множини іменників чоловічого роду на **-ами / -ми (брат'ами, брат'ми)** відзначено форми на **-има / -іма (пал'цима), -ема (жин'ц'ема, му'ж'ема);**

- у місцевому відмінку множини іменників жіночого роду збереглося закінчення **-ох: ф кунуц'л'ох, на ме'жух, зрідка – -ех: у груд'эх;**

- форми двоїни іменників жіночого, зрідка – середнього роду при числівниках **2–4: дв'і мо'ло'дици, ш'тири ка'пус'ц'і;**

- специфічною морфологічною рисою надсянських говірок є усичені форми кличного відмінка: **мам 'мамо', Ган' 'Ганю', Ок'сан' 'Оксано', Марин' 'Марино', Ми'кол' 'Миколо';**

- нестягнені членні форми прикметників і займенників: **та'к'ійі мал'ийі** – поряд із стягненими й усиченими: **ц'і добр'і д'іти, б'ілы, з'імовы;**

- енклітики **ми / м'і 'мені, ти / ті 'тобі, си / сі 'собі, (м)н'а 'мене, т'а 'тебе': даї му; воз' н'а на плеч';**

- займенники **він, вона, воно** в непрямих відмінках мають форми **йі, йу 'її, негу 'його** та ін.;

- інфінітиви дієслів з основою на задньоязикові приголосні мають форми на **-чи: б'ічи, стричи;**

- дієслова з основою на **-а-** мають закінчення в однині **-м, -ш, -т: гадам, гадаш, гадат;** у множині **-мо, -те, -ут: га дамо, га дате, га дадут;**

- форми другої особи однини наказового способу утворені усиченням закінчення й часто з палаталізацією кінцевого приголосного основи: **принес', бер';** інколи під впливом інших типів дієвідмінювання набувають кінцевого **-ї: пусмут'рій, пулуж'ій, рубий як даї, май;**

- сліди архаїчних складених форм минулого часу: **пус'ійалам 'посіяла, ходилизмо 'ходили, би'листе 'були,** майбутнього часу: **буди робил 'буде робити;** умовного способу: **х'т'іли бисмо 'хотіли б';**

- широке використання при творенні прислівників суфіксів **-ка, -ака, -кі: теперка, тамака, нес'к'і;** а також **-(в)ай, -ий: кудаї, туди'ваї, нуний;**

- поширені прислівники із суфіксом **-і: добр'і 'добре'.**

в) синтаксичні:

- використання сполучника **жи 'що': д'істаў х плеч'і / жи ни м'іх ф'стат'і;**

- уживання сполучника **жиби 'щоб': мама х'т'іли / жиби в'ін руб'іў;**

- у сполученні з числівниками **2–4** прикметник перед іменником стоїть у родовому відмінку: **тих два с'тарших б'рати, тих три менших б'рати;**

- використання прийменника **без** у значенні **через: без ду'рогу, без в'ік'но;**

- замість прийменника **про** вживається прийменник **за: жу'ритис'і за 'когус'.**

г) лексичні:

Словникова система надсянських говірок вивчена недостатньо. На думку Ф. Жилка, особливості лексики Надсяння виявляються в значному нашаруванні слів із польської мови, що вимовляються по-польськи або в фонетичній оболонці у згоді з особливостями місцевих говірок. Автор стверджує, що деякі суто місцеві слова, поширені іноді також в окремих карпатських або наддністрянському говорах. Наводить такі слова: **ба́стір 'хлопець, син'; ба́стірка 'дівчина, дочка'; дзя́дзя, дзя́дко 'дід'; бі́ти 'чоботи'; бо́ско 'місце в столі, де молотили збіжжя'; громад'ільник, граба́ч, граба́льник 'хто загрибає**

сіно»; **кобиця** 'дерев'яна колода, на якій рубають дрова'; **паль** 'дрова'; **пувала** 'стеля'. До слів, запозичених із польської мови, Ф. Жилко додав такі надсянські слова: **гадати** 'говорити' (пол. *gadać*), **вогін** 'хвіст' (з пол. *ogon*) та інші²⁴².

Про значну кількість польських запозичень у лексиці надсянських говірок писав також М. Лесів, називаючи для прикладу такі слова: **бáрдзу**, **ца́вкум**, **члóвек**, **дзяд**, **дзіся**, **халу́па**, **хлупа́к**, **ксті́ни** 'хрестини', **ксьо́ншка** 'книжка', **кубі́та** 'жінка', **льо́с** 'доля', **по́гріб** 'похорон'²⁴³.

У книзі "Надсянський говір" М. Пшеп'юрської зафіксовано майже 800 слів із цього діалекту. За спостереженнями М. Лесева, "більшість із цих одиниць репрезентує загальноукраїнську лексику. До слів, що відрізняються від загальноукраїнських звуковими прикметами, можна зарахувати, наприклад, такі, як *батюг* 'батьг', *бебухі* 'бебехи', *бугіні* 'богиня', *візірати* 'визирати, виглядати', *гаівкі* 'гаївки', *дівгір* 'дівер, брат чоловіка', *латно* 'вапно'²⁴⁴.

М. Пшеп'юрська виділяє словотвірні діалектизми: **братуві́ха** 'братова, дружина брата', **кусне́с** 'кусень, кусок', **локші́** 'локшина', **саді́лі** 'садільниця, робітниця до садження картоплі', **снідані́ті** 'снідати', **суржи́ця** 'суржик, мішанина пшениці й жита тощо'. У цій праці наявні також вузьколокальні діалектизми: **косі́нь** 'червень', **рудаві́на** 'іржа', **смук** 'мучна страва', **талаба́ти** 'топтати', **трима́нці** 'хрещені батьки'.

Родинно-побутову лексику надсянських говірок вивчав Л. Хомчак. Дослідниця говорить про унікальні назви, не засвідчені в інших говорах української мови: **насті́льник** 'весільний хліб нареченої'; **косма́та** 'частування і святкування з нагоди народження дитини, що

²⁴² Жилко Ф. Т. *Говори української мови*. Київ. 1958. С. 91.

²⁴³ Lesiow M. *Gwary ukraińskie na terenie Polski Ludowej*. *Slavia Orientalis*. Warszawa. 1973. XXII nr I. S. 74.

²⁴⁴ Лесів М. *Українські говірки у Польщі*. Варшава. 1997. С. 214.

відбувається перед хрестинами і на яке запрошують лише найближчих родичів, друзів та сусідів'²⁴⁵.

В. Різник (Шелемех) досліджує лексику на позначення їжі та кухонного начиння в надсянських говірках²⁴⁶.

Локальні, просторово обмежені одиниці діалектної мови завжди привертала увагу лінгвістів. М. Никончук запропонував термін "ендемізм". Ендемічними мовними явищами дослідник називав "лінгвами локального поширення, що не повторюються ні на якому іншому ареалі східнослов'янських мов"²⁴⁷. П. Гриценко використовує термін "локалізм", вказуючи, що визначальною рисою локалізмів є обмежений простір їх побутування, незначне поширення в континуумі²⁴⁸. Н. Глібчук описала цікаві лексеми календарної обрядовості: "Носії надсянських говірок уживають слово *р'ін'дз'і́йка*. Так, у діалектних текстах із с. Рогізного Яворівського р-ну Львівської обл., які записала студентка філологічного факультету Гоца Стефанія 2015 р. від Матвіїв А. П., знаходимо унікальні діалектизми *р'ін'дз'і́йка* і похідні від нього *р'ін'дз'у́вати*, *р'ін'дз'і́юник*: *пот'ім на 'веч'ір ту йшли д'і́ч'етам р'ін'дз'у́вати і с'н'івали р'ін'дз'і́юку* // Риндзівки – величально-вітальні пісні, залишки відомих у давнину в Україні "волочільних" обрядів і пісень, які ще подекуди збереглися на Яворівщині. Риндзівки співали хлопці під вікнами дівчатом і одруженим на початку року жінкам на другий і третій день

²⁴⁵ Хомчак Л. Специфіка родинно-обрядової лексики. *Глушко М., Хомчак Л. Надсяння: традиційна культура і побут (етнолінгвістичні скарби)*. Львів. 2017. С. 60-67. (Серія "Діалектологічна скриня", Українознавча наукова бібліотека НТШ. Ч. 47).

²⁴⁶ Різник В. П. Назви їжі та кухонного начиння в говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Львів. 2017. 20 с.

²⁴⁷ Никончук М. В., Никончук О. М. Ендемічна лексика Житомирщини. Житомир. 1989. С. 3.

²⁴⁸ Гриценко П. Локалізми у структурі діалектної мови. *JAZYKOVEDNÉ ŠTÚDIE*. Bratislava. 2010. XXVIII. С. 236-244.

Великодніх свят, ходячи з музикою від хати до хати”²⁴⁹. У діалектних текстах зі с. Рогізного Яворівського р-ну Львівської обл. усі респонденти це слово вимовляють як *р'ін'дз'їўка*, хоча в інших населених пунктах Яворівщини (с. Наконечне Перше, с. Наконечне Друге, смт. Шкло) дослідники зафіксували різні фонетичні варіанти цього етнографізму: *ранціўка*, *ринціўка*, *рандзіўка*²⁵⁰. У говірці вищезгаданого с. Рогізного зафіксовано локалізм *р'ін'з'увати*: *а потім хлопці ше веч'ірум худили р'ін'з'увати д'їўч'етам / худили р'ін'з'увати // іа знайу / ми пр'їшли р'ін'з'увати / а зрош'ї ни платили зр'їшми / давали іаїц'ї птти // а тийі хлопці шо рубили / іаїц'ї витіли // а була така іаблун'ка / була // на каждую з'їўку тийі шкар'лупи пунач'їпали / пунач'їпали // рану с'тали / іої! / наш'ї іаблун'ка іаїц'ї по'ро'дила // таг'ї булу інти'ресну / та //*. Риндзювати – це значить співати на Великдень попід вікнами тих осель, де були молоді дівчата. Лексеми *риндзювати* не фіксує “Словник української мови” в 11-ти томах, а також діалектні словники, що репрезентують говори південно-західного наріччя української мови.

У с. Вороблячин Яворівського р-ну Львівської обл. дослідники М. Глушко та Л. Хомчак зафіксували унікальні етнографізми *ломкавка*, *ломківка*, *ломкати*. Ці лексеми відсутні в діалектних словниках, у “Словнику української мови” в 11-ти томах, у словнику-довіднику В. Жайворонка “Знаки української етнокультури”. Наводимо їх у контексті, зберігаючи транскрипцію, подану в книзі “Надеяння: традиційна культура і побут”:

²⁴⁹ Глібчук Н. Унікальні лексеми календарної обрядовості в надсянських говірках. *Серце чисте, думка чесна...: Збірник наукових праць і матеріалів на пошану Ірини Ощипко*. Львів: “Левада”. 2018. С. 571–584.

²⁵⁰ Коваль-Фучило І. Ринціўки – українське великоднє колядування (у контексті польського “дингуса-шмігуса” і білоруських волочених пісень). *Календарна обрядовість у життєдіяльності етносу: Матеріали міжнародної наукової конференції “Одеські етнографічні читання”*. Одеса. 2011. С. 152.

Кажуть, що на Великдень дівчата мусили подарувати хлопцям писанки.

С. В. То не так, то було в понед'їлок, хлопці йшли ломкати.

Може, і ви знаєте ломкати?

С. В. Знайем., поломкали, а д'ївчата п'їсали п'їсанк'ї і в'їносїли.

Г. Ф. Дарували тот'ї п'їсанк'ї.

Заломкайте і мені.

С. В. Ну чо п'ї?

С. В., Г. Ф. (співають):

Найранчи фстала красна Ганус'а.

Же й Христос, же й воскрес,

Же й войістину, же й воскрес.

Найранчи фстала, косу чесала.

Же й Христос, же й воскрес,

Же й войістину, же й воскрес.

Косу чесала, сад п'їдм'їтала.

Же й Христос, же й воскрес,

Же й войістину, же й воскрес.

Градку копала, в'їно садїла.

Же й Христос, же й воскрес,

Же й войістину, же й воскрес.

Жито і в'їно сїн'о зацїїло.

Же й Христос, же й воскрес,

Же й войістину, же й воскрес.

Зродило воно тр'ї іюгодбїк'ї.

Же й Христос, же й воскрес,

Же й войістину, же й воскрес.

Перша іюгодбїка – іїїї татунейко.

Же й Христос, же й воскрес,

Же й войістину, же й воскрес.

Друга іюгодбїка – іїїї мамунейка.

Же й Христос, же й воскрес,

Же й войістину, же й воскрес.

Третя іюгодбїка – сама молодейка.

Же й Христос, же й воскрес,

Же й войістину, же й воскрес.

Са́ма молодéйка, а вже заручéна.
Же й Христóс, же й воскрес,
Же й войістину, же й воскрес.
А вже заручéна за поповим си́ном.
Же й Христóс, же й воскрес,
Же й войістину, же й воскрес.
За поповим си́ном н'ічо не робі́ти.
Же й Христóс, же й воскрес,
Же й войістину, же й воскрес.
Н' ічо не робі́ти, до церкві ході́ти.

Же й Христóс, же й воскрес,
Же й войістину, же й воскрес.
Тоб'ї, Гану́с'у, ломк'івка́,
А нам п'ісанóчок коп'ілка́.
Же й Христóс, же й воскрес,
Же й войістину, же й воскрес.
Тоб'ї, Гану́с'у, грéчна́я п'іс',
А нам п'ісанóчок трійці'ат' ш'іс'т'.
Же й Христóс, же й воскрес,
Же й войістину, же й воскрес.
А з тих трійці'ит' вóз'му дв'ї,
Щóби б́уло но мен'ї.
Же й Христóс, же й воскрес,
Же й войістину, же й воскрес.

Г. Ф. І спі́вали д'івча́там н'ід в'ікном і д'івча́та
вино́сіли п'ісанк'и.

А ще була якась і́нша ломка́вка чи тілька та
одна?

С. В. То́ йе лóмка́вка.

Тільки ту одну спі́вали хлопці́?

С. В. Ну та так, то́ йидну́, пéвно, і б'і́л'ше н'и. А ше в
нас на Вели́ден' гайі́вк'и спі́вали. На вéч'ір, на вéч'ірни²⁵¹.
Зазначимо, що в наведеному тексті позначки Г. В. і С. В. –
це умовні скорочення імен та прізвищ діалектоносіїв:

²⁵¹ Глушко М., Хомчак Л. Надсяння: традиційна культура і побут
(етнолінгвістичні скарби). Львів. 2017. С. 395–397. (Серія “Діалек-
тологічна скриня”; Українознавча наукова бібліотека НТШ. Ч. 47).

Г. В. – Ганна Михайлівна Філіпович, 1929 р. н.; С. В. –
Степанія Михайлівна Васишин, 1929 р. н. Контекст
засвідчує, що ломка́вки – величально-вітальні великодні
пісні.

У неопублікованих діалектних текстах із цього ж
с. Вороблячин Яворівського р-ну Львівської обл., які запи-
сала 2013 р. студентка філологічного факультету
Андрієнко Юлія від Балух Катерини Олексіївни, 1948 р. н.,
знаходимо дієслово *ломкати*, фонетичний варіант
іменника *ломк'ї́рка*, а також унікальний субстантив
ломкач'і ‘хлопці, які виконують величально-вітальні
великодні пісні’: *хлопці'ї їдут ломкати // що так'е
ломк'ї́рка? // ломк'ї́рка / то рад'іс'т' / йаку прин'іс
во'скреслий Ісус // пра'ї́да / у Ве'лику п'іятниц'у во'ни
не'сут' краску до' тих до'м'ї́у / де йе д'ї́чата / д'ї́чата
мо'ло'д'ї / тоб'то краску на писанк'и // і во'ни можуть
мал'увати то́йу краско'їу в'ікна // на в'ікнах мал'у́ють'
писанку // йакшо / наприклад' / до' д'ї́чани пришо́у
хлопе'ц'и' і нама́лува́у писанку / то' та д'ї́чи'на 'ду́же'
рада йе / то'го шо' н'іби то по'вага д'ї́а то́й д'ї́чи'ни йе
/ і во'на зна́йе / во'на на д'ї́йе'ц':а / шо' до' не́й при́дут т'ї
хлопці'ї / ломкач'і //*

Фонетичні варіанти *ломка́вка*, *ломкі́вка*, уживані в
с. Вороблячин Яворівського р-ну Львівської обл., є лексич-
ними відповідниками до слова *риндзі́вка*, що функціонує в
с. Рогізному. На наш погляд, унікальний діалектизм
ломка́вка утворений від дієслова *ломкати*, що, у свою
чергу, є синонімом до локалізму *риндзювати*. Діалектизм
ломкач є лексичним відповідником до слова *риндзі́вник*.
Дериват *ломкач* утворено від дієслова *ломкати* за
допомогою суфікса *-ач*. В “Етимологічному словнику
української мови” наведено вокабулу [*ЛОМКОТА́ТИ*] із
тлумаченням ‘жалібно кричати’, подано споріднене слово
лише з однієї слов'янської мови – болг. *лѣнкам*
‘белькотати’. Далі сказано, що це “звуконаслідувальне

утворення, подібне до *белькотати, клекотати*²⁵². Очевидно, лексеми *ломкавка, ломкати, заломкати* споріднені з уживаним в українській літературній мові прикметником *ламкий*, що має два значення: '1. Який легко ламається. 2. *перен.* Який міняється; переривчастий (про голос)'²⁵³.

У с. Плешевичі Мостиського р-ну Львівської обл. зафіксовано унікальний сталий вислів, пов'язаний з обрядами зимового циклу: *по' но'вому л'ім'і* (віншувати): *по'тому при'ходи'є'ї Но'вії р'ік / шти'р'наїц'іто'го' с'ічн'і // на Но'вії р'ік худили по' но'вому л'ім'і / то називали / д'іти / пе'ре'важно' хлопчи'к'и' худили татус'кати / і кри'чали //*

татус" / матус" /

пус'т'ім нас до' хати //

ми ў ко'ротк'их ко'жуш'ках /

нам холо'дно' по' но'ш'ках //

*ну нарешт'і го'сподар в'іч'и'ниў і пус'тиў до' хати хлопчи'к'іў // буде с'і' добре' го'спо'дарка вела / захудили / по'здо'ровили //*²⁵⁴. У с. Чернилява Яворівського р-ну Львівської обл. засвідчено діалектизм *наул'ітнік'и* (віншувальники): *н'іс'л'а Р'іздва іде Стариї Но'вії р'ік / Василийа ве'лико'го' // д'іти їдут / тоже" в'інчайут / Но'вії р'ік / Стариї р'ік / і тоже" жид" іде з ними / благо'сло'вит / жиби с'і' нав'іт кузут н'іс // ход'ат ўно'чи / друга гудина того' р. були / в'інчайут тше"ницеў / бажайут ўро'жайу / тих / шо ход'ат в'інчати / називайут наул'ітнік'и' // д'іти худили / і стари'ї кавал'іри худили / даїут їм грош'і / а тим*

²⁵² Етимологічний словник української мови: У 7 т. Редкол.: О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. Київ: Наукова думка. 1983–2012. Т. 3. С. 189.

²⁵³ Словник української мови: В 11 т. Київ: Наукова думка. 1970–1980. Т. IV. С. 442.

²⁵⁴ Українські говірки південно-західного наріччя: Тексти. Упор. та автор передмови Н. М. Глібчук. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка. 2005. С. 19–20.

*с'таршим гур'іўку дехто //*²⁵⁵. Локалізм *наул'ітнік'и* мотивований словосполученням *но'ве л'іто*. У с. Боляновичі Мостиського р-ну Львівської обл. уживається фонетичний варіант *навул'ітники*: *приходіли зас'івати діти – навул'ітники*²⁵⁶. У с. Боратичі на Мостищині віншувальників теж називають *навул'ітники*: *Худіли навул'ітники, їа сам худів, п'ам'ітайу. Чи три хл'оті можна було ходіти, три (чотіри н'е) або п'ят', шуб п'ари ни було. П'ітхуділи ми внучі, н'іс'л'а дванайц'ітуїї, ду двирій ст'укали*²⁵⁷. У с. Бунів Яворівського р-ну функціонує фонетичний варіант *вол'ітнік'и*²⁵⁸. У с. Золотковичі Мостиського р-ну, крім локалізму *навул'ітники*, зафіксовано лексичний відповідник *шч'удрак'и*: *а на Новій р'ік прихуділи шч'удрак'и*²⁵⁹. У с. Вербляни Яворівського р-ну діалектоносії вживають дієслово *новол'ітувати*²⁶⁰. Воно мотивоване словосполученням *но'ве л'іто*. Цей дериват утворений способом основоскладання, ускладненим суфіксацією. Словотворчий формант – суфікс *-ува-*. У с. Калинівка Яворівського р-ну зафіксовано субстантив *вол'ітнік'и* і дієслово *вол'ітувати*. Відбулося часткове усічення першої твірної основи *ново-*. Це сприяє затемненню первинної мотивованості цих похідних. Наводимо контекст, у якому діалектоносії використовують аналізовані етнографізми:

²⁵⁵ Українські говірки південно-західного наріччя: Тексти. Упор. та автор передмови Н. М. Глібчук. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка. 2005. С. 25.

²⁵⁶ Глушко М., Хомчак Л. Надсяння: традиційна культура і побут (етнолінгвістичні скарби). Львів. 2017. С. 101. (Серія "Діалектологічна скриня", Українознавча наукова бібліотека НТШ. Ч. 47).

²⁵⁷ Там само. С. 110.

²⁵⁸ Глушко М., Хомчак Л. Надсяння: традиційна культура і побут (етнолінгвістичні скарби). Львів. 2017. С. 101. (Серія "Діалектологічна скриня", Українознавча наукова бібліотека НТШ. Ч. 47). С. 370.

²⁵⁹ Там само. С. 133.

²⁶⁰ Там само. С. 386.

Отоді хód'ат вол'ітник'и вол'ітувати і прихód'ат пéри'і хлóнци' до хáти²⁶¹.

Лексеми *навул'ітник'и, навул'ітники, вол'ітник'и, вол'ітник'и, навол'ітник'и, новол'ітувати, вол'ітувати* не зафіксовані в “Словнику української мови” в 11-ти томах, у діалектних словниках. Натомість лише в словнику-довіднику В. Жайворонка “Знаки української етнокультури” наведено слово *новолітування* із тлумаченням ‘останній день року, напередодні нового календарного року’²⁶².

Розглянуті локалізми вважаємо унікальними діалектними словами, що поширені в надсянських говірках. При цьому поділяємо думку М. Никончука, що “вичленування говіркових груп за ендемічними фактами має цілком умовний характер. Територіальну дискретність виявляє говірка практично майже кожного населеного пункту, тому що в кожній говірці є неповторні мовні особливості”²⁶³.

Основна література:

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. Київ. 1980. С. 223.
2. Верхратський І. Про говір долівський. *Записки Наукового Товариства ім. Шевченка*. Львів. 1900. Т. XXXV–XXXVI. 128 с.
3. Глушко М., Хомчак Л. Надсяння: традиційна культура і побут (етнолінгвістичні скарби). Львів. 2017. 592 с. (Серія “Діалектологічна скриня”, Українознавча наукова бібліотека НТШ. Ч. 47).

²⁶¹ Глушко М., Хомчак Л. Надсяння: традиційна культура і побут (етнолінгвістичні скарби). Львів. 2017. С. 473. (Серія “Діалектологічна скриня”, Українознавча наукова бібліотека НТШ. Ч. 47).

²⁶² Жайворонко В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. Київ: Довіра. 2006. С. 401.

²⁶³ Никончук М. В., Никончук О. М. Ендемічна лексика Житомирщини. Житомир. 1989. С. 6.

4. Гриценко П. Ю. Надсянський говір. *Українська мова: Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2000. С. 357–359.

5. Гриценко П. Ю. Південно-західне наріччя. *Українська мова: Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2000. С. 443–444.

6. Жилко Ф. Т. Говори української мови. Київ. 1958. С. 85–91.

7. Жилко Ф. Нариси з діалектології української мови. Київ. 1966. С. 203–207.

8. Лесів М. Українські говірки у Польщі. Варшава. 1997. С. 414–425.

9. Матвіяс І. Українська мова та її говори. Київ. 1990. С. 87–88.

10. Пшеп'юрська М. Надсянський говір. *Праці Українського Наукового Інституту*. Варшава. 1938. Т. XLIV: Серія філологічна. Кн. 7. 87 с.

Додаткова література:

1. Атлас української мови: У 3 т. Ред. кол.: І. Г. Матвіяс (голова), Я. В. Закревська та ін. Т. II: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. Бандрівський Д. Г., Григорчук Л. М., Жилко Ф. Т., Закревська Я. В., Залеський А. М., Назарова Т. В., Онишкевич М. М., Приступа П. І. Відп. ред. Я. В. Закревська. Київ: Наукова думка. 1988. К. IV.

2. Верхратський І. Словарчик. *Верхратський І. Про говор долівський. Записки Наукового Товариства ім. Шевченка*. Львів. 1900. Т. XXXV–XXXVI. С. 94–127.

3. Ганцов В. Діалектологічна класифікація українських говорів (з картою). *Записки Історично-філологічного відділу ВУАН*. Київ. 1923. Кн. 4. С. 12.

4. Глібчук Н. М. Із спостережень над весільною лексикою у наддністрянських та надсянських говірках.

Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Львів, 2004. Вип. 34. Ч. II. С. 120–127.

5. Глібчук Н. Унікальні лексеми календарної обрядовості в надсянських говірках. *Серце чистес, думка чесна...: Збірник наукових праць і матеріалів на пошану Ірини Оципко.* Львів: “Левада”. 2018. С. 571–584.

6. Говірки південно-західного наріччя української мови. Упор. Н. М. Глібчук. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка. 2000. 155 с.

7. Говори української мови: Збірник текстів. За ред. Т. В. Назарової. Київ: Наукова думка. 1977. 592 с.

8. Зілинський І. Карта українських говорів з поясненнями. *Праці Українського Наукового Інституту.* Варшава. 1933. Т. XIV: Серія філологічна. Кн. 3. 20 с.

9. Зілинський І. Проба упорядкування українських говорів. *Записки Наукового Товариства ім. Шевченка.* Львів. 1913. Т. СХVII–СХVIII. С. 364.

10. Коваль-Фучило І. Ринцівки – українське великоднє колядування (у контексті польського “дингуса-шмігуса” і білоруських волочених пісень). *Календарна обрядовість у життєдіяльності етносу: Матеріали міжнародної наукової конференції “Одеські етнографічні читання”.* Одеса. 2011. С. 152.

11. Лев В. Фольклор Яворівщини. *Яворівщина і Краковеччина: Регіональний історично-мемуарний збірник.* Нью-Йорк. 1984.

12. Луньо Є. Риндзівки. *Народна творчість та етнографія.* 1993. № 3. С. 47–53.

13. Луньо Є. Риндзівки. *Мала енциклопедія українського народознавства.* Львів. 2007. С. 503–504.

14. Овчаренко М. Мова українців Надсяння. *Ярославщина і Засяння 1031–1947: Іст.-мемуарн. зб.* Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто. 1986. С. 291.

15. Онишкевич М. М. Атлас говорів Надсяння. *Праці XIII республіканської діалектологічної наради: Збірник.* АН УРСР, Інститут мовознав. ім. О. О. Потебні. Відп. ред. Ф. Т. Жилко. Київ. 1970. С. 170–173.

16. Пшеп'юрська М. Слівник. *Пшеп'юрська М. Надсянський говір. Праці Українського Наукового Інституту.* Варшава. 1938. Т. XLIV: Серія філологічна. Кн. 7. С. 70–85.

17. Пшеп'юрська-Овчаренко М. На пограниччях надсянського говору. *Записки Наукового Товариства ім. Шевченка.* Нью-Йорк – Париж. 1954. Т. CLXII. С. 53–94.

18. Різник В. П. Назви їжі та кухонного начиння в говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Львів. 2017. 20 с.

19. Серета В. Злочин та реалії примирення та взаємопрощення. *Україні Закарзоння: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції та спогади з нагоди 60-річчя депортації автохтонних українців з Польщі (м. Бучач, 29–30 вересня 2005 р.).* Львів. 2007. С. 24–37.

20. Українські говірки південно-західного наріччя: Тексти. Упор. та автор передмови Н. М. Глібчук. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка. 2005. 238 с.

21. Хомчак Л. До функціонування надсянських говірок в умовах білінгвізму. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства.* 2008. Вип. 12. С. 206–210. Електронний ресурс. http://nbuv.gov.ua/UJRN/spml_2008_12_55

22. Хомчак Л. Назви учасників родильного обряду Надсяння. *Діалектологічні студії. 8. Говори південно-західного наріччя.* Відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. 2009. С. 36–55.

23. Хомчак Л. Словник лексики родинних обрядів надсянських говірок. *Діалектологічні студії. 11: Слово – словник – кортус.* Відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. 2018. С. 114–123.

24. Шелемех В. П. Лексико-семантична група назв посуду для приготування їжі в говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя. *Лінгвістика: Зб. наук. праць.* Луцьк. 2010. № 1 (19). С. 120–127.

25. Шелемех В. П. Назви обрядових страв у надсянських говірках Яворівщини. *Діалектологічні студії*. 8: *Говори південно-західного наріччя*. Відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів. 2009. С. 95–102.

26. Шелемех В. П. Назви хліба та його частин у говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя (в контексті південно-західного та північного наріч). *Волинь – Житомирщина: Іст.-філолог. зб. з регіональних проблем*. Ред.: В. Мойсієнко, В. Єршов. Житомир. 2010. Вип. 22 (II). С. 296–301.

27. Щурат В. Глаголки і риндзівки. *Діло*. 1910. № 95. С. 3.

28. Kuraszkiewicz W. Ukraińskie i białoruskie dyftongi i ich redukcja w gwarach od Sanu po Narew. *Z Polskich Studiów Slawistycznych*. Warszawa. 1978. № 5. S. 73–79.

29. Kuraszkiewicz W. Uwagi o gwarze we wsi Biszcza pod Bilgorajem. *Studia z Filologii Polskiej Słowiańskiej*. Warszawa. 1965. T. V. S. 219–222.

30. Łesiow M. Gwary ukraińskie na terenie Polski Ludowej. *Slavia Orientalis*. Warszawa. 1973. XXII nr I. S. 74.

31. Łukaszewicz G. Wokół genezy i przebiegu akcji “Wisła” (1947). *Dzieje Najnowsze*. 1974. R. VI. Z. 4. S. 39.

32. Riger J. Polskie atlasy gwar ukraińskich. *Діалектологічні студії*. 6: *Лінгвістичний атлас – від створення до інтерпретації*. Відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів. 2006. С. 7–36.

33. Riger J. Ze słownictwa gwar nadszańskich (na podstawie zapisów Stefana Hrabca). *Studia nad słownictwem gwar ukraińskich w Polsce: Lemkowszczyzna I gwary nadszańskie*. Pod kier. J. Riger. Warszawa. 2002. S. 332–334.

БОЙКІВСЬКИЙ (ПІВНІЧНОКАРПАТСЬКИЙ) ГОВІР

Щодо бойків, то передусім слід зауважити, що вони на всій своїй території, порізаний багатьма крутими пасмами гір, не становлять однорідної маси, а навпаки, крім багатьох спільних рис, відкривають уважному етнографові більш-менш стільки відмінностей, скільки на цій території є річкових русел, які звичайно обумовлюють місце поселення і роблять можливим жваве спілкування.

Іван Франко

До діалектної Бойківщини не можна застосувати критеріїв, за допомогою яких прийнято визначати говори: не має вона ні виразних меж, ні потрібної для такого визначення внутрішньої організації (ядро, периферія). Усе сприймається як цілість завдяки передусім дії досередніх сил, існування яких зумовлене генетичною пам'яттю про минулу єдність і велич краю, на чому ґрунтується самоусвідомлення бойків. Ці сили сприяють збереженню явищ мови, унікальних для українського мовного простору: реліктових лексем, особливих словотвірних моделей, своєрідної системи ненаголошеного вокалізму, а також формуванню на зіткненні з іншими говорами контамінованих і гіперичних структур.

Лідія Коць-Григорчук

Запис діалектного мовлення носія бойківського говору (с. Верхнє Синьовидне Сколівського р-ну Львівської обл.)

1. *Історія виділення, ареал та дослідники бойківського говору.*
2. *Походження етноніма "бойки".*
3. *Діалектні риси:*
 - a) *фонетичні;*
 - b) *морфологічні;*
 - c) *синтаксичні;*
 - г) *лексичні.*

Бойківський (північнокарпатський) говір – один з архаїчних говорів карпатської групи південно-західного наріччя.

1. ІСТОРІЯ ВИДІЛЕННЯ, АРЕАЛ ТА ДОСЛІДНИКИ БОЙКІВСЬКОГО ГОВОРУ

Діалект охоплює говірки північних схилів Карпат (етнографічна територія Бойківщини), тобто південні райони Львівської і північно-західні райони Івано-Франківської обл., деякі говірки суміжних районів Закарпатської обл. (Міжгірський і Воловецький р-ни). Незначні анклавні бойківських говірок є на території Польщі (на схід від р. Ослави до р. Стрв'яж).

М. Лесів, аналізуючи ареал, зазначив, що на території Польщі бойківські говірки займають південно-східний кут нинішнього Підкарпатського воєводства на схід від р. Ослави. Це саме і є територія поширення у сучасній польській державі – Західні Бещади та територія на північ від них, між Ославою і Стрв'яжем)²⁶⁴.

²⁶⁴ Лесів М. Бойківські говірки в дослідженнях у XIX і XX ст. *Софія Рабій-Карпінська. Бойківські говірки: Збірник статей.* Перемишль. 2011. С. 20.

у “Нарисах з діалектології української мови” (1955 р.) Ф. Жилко зазначає²⁶⁵, що в карпатських говорах (займають територію північних схилів Карпат) можна виділити бойківські або бойківсько-середньозакарпатські говірки, у межах яких знаходяться бойківські (на північ від головного карпатського хребта) та середньозакарпатські, які, на думку вченого, становлять із бойківськими говірками одну групу, але все ж за ознаками ближчі до лемківських. У виданні 1966 р. діалектолог визначає як окреме діалектне утворення північнокарпатські (бойківські) говірки, які споріднені з говірками карпатської групи²⁶⁶.

Бойківський говір межує на півночі з наддністрянським говором, на сході – з гуцульським, на півдні – з закарпатським, на сході – з лемківським говором.

Діалектні межі Бойківщини в період ХХ–ХХІ ст. визначали неоднаково, що ілюструє динамічні явища ареалу, взаємодію в системах межових говірок, бо досліджувана територія – ареал активної взаємодії, впливу наддністрянських діалектних рис на територію Бойківщини²⁶⁷.

На карті І. Зілинського²⁶⁸ найбільш наочно проілюстровано такі взаємовпливи: смуга перехідних говірок займає більшість території бойківського діалекту.

Я. Рудницький дослідив територію бойківсько-наддністрянського діалектного суміжжя на основі фонетичної системи говірки с. Стара Ропа Старосамбірського р-ну, зробивши висновок про належність цієї діасистеми до перехідних говірок, а північну межу бойківських говірок окреслив на південь від

²⁶⁵ Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови: Посіб. для ф-тів мови й літ. пед. інститутів. Київ: Рад. шк. 1955. С. 132.

²⁶⁶ Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. Київ. 1966. С. 177.

²⁶⁷ Костів О. Бойківсько-наддністрянське діалектне суміжжя (фонетичні особливості). *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів. 2018. С. 228.

²⁶⁸ Зілинський І. Границі бойківського говору (з картою). *Літопис Бойківщини*. Самбір. 1938. Ч. 10. С. 75–87.

с. Старої Ропи²⁶⁹. За матеріалами II тому АУМ, говірка с. Стара Ропа на синхронному зрізі належить до території наддністрянських говірок.

Я. Пура, досліджуючи говірки західної частини Дрогобиччини, визначав ареал бойківських говірок (на основі фонетичних особливостей) у Підбузькому (південно-східна частина), Старосамбірському (південно-західна частина) і Стрілківському р-нах. Ізоглоси цих та інших особливостей в основному збігаються, створюють тим самим досить виразну межу бойківського говору. Вона проходить приблизно через такі пункти: Стара Сіль, Стрільбище, Велика Лінина, Тершів, Бусовисько, Лужок Горішній, Топільниця, Тур’я, Свидник, Ластівки, Кропивник Старий, Рибник, Довге²⁷⁰. Як свідчить АУМ, автор межу бойківських говірок зменшував, збільшуючи ареал поширення наддністрянського говору, хоча діасистеми с. Новий Кропивник та Рибник відносив до ареалу бойківських говірок, беручи за основу типові фонетичні риси: відсутність переголосу, звуження вимови [ê], збереження *ы та *і, м’якість [p’] у суфіксі [ap’], зміна [н] на [й] у суфіксі [-н’к’].

Я. Закревська збільшила майже по Самбір ареал надсянських говірок, значно зменшуючи територію бойківських говірок на заході, зате також по Бистрицю збільшуючи на сході й поширюючи південні межі деякими верховинськими говірками Закарпаття²⁷¹.

На лабільності меж наголошувала Л. Коць-Григорчук, аналізуючи діалектні проблеми бойківських говірок і стверджуючи, що діалектна Наддністрянщина окремими рисами поглинає Бойківщину: “Різниці в розташуванні на карті латеральних ізоглос створюють

²⁶⁹ Рудницький Я. До бойківсько-наддністрянської мовної межі. *Літопис Бойківщини*. Самбір. 1935. Ч. 6. С. 9–14.

²⁷⁰ Пура Я. О. Говори Західної Дрогобиччини. Львів: ЛДПІ. 1958. Ч. 1. С. 14–15.

²⁷¹ Закревська Я. Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті. Київ. 1976. С. 4.

картину перехідності чи змішаності говірок на околицях говору, а смуга таких говірок в сумі займає біля половини його території²⁷².

М. Лесів, аналізуючи діалектну межу між наддністрянськими та бойківськими говірками (у напрямі на південний схід від м. Хирів), наводить думку К. Кисілевського: на південному заході наддністрянський діалект сусідує з бойківським говором на підгір'ї, через Небилів, на південь від Рожнятова, Лоп'янку, Велдіж, Кальну, Поляниці, уздовж східного берега ріки Сукіль, через Волоське Село коло Болехова, через Долголуку, Улично, Опаку, Підбуж, Блажів, на південь і захід від Дрогобича та Самбора в напрямі Хирова й Добромиля²⁷³.

У дослідженні Ф. Жилка північна межа бойківських говірок, тобто зона бойківсько-наддністрянського діалектного суміжжя, проходить по лінії: Хирів – на південь від Самбора – Трускавець – Болехів – Долина, а вздовж межі знаходиться й розрізнене пасмо різних інноваційних ізоглос, яке відокремлює наддністрянські говірки від бойківських, котрі зберігають давніші особливості²⁷⁴. Ще раніше, 1958 р., Ф. Жилко так визначав ареал бойківських говірок: “Бойківські говірки знаходяться на північних узбіччях Карпат, на південь від умовної лінії, що проходить верхів'ям р. Дністер, трохи на південь від м. Самбора, приблизно через Борислав – Болехів до р. Лімниці на сході; західна межа проходить по р. Ославі (в Польщі); південна межа йде лінією Карпатського хребта”²⁷⁵. Відповідно,

²⁷² Кош-Григорчук Л. М. Лінгвістично-географічне дослідження українського діалектного простору. *Наукове товариство ім. Шевченка в Америці. Філологічна секція. Мовознавча секція*. Нью-Йорк – Львів: Вид-во НТШ. 2002. С. 104–106.

²⁷³ Лесів М. Бойківські говірки в дослідженні у XIX і XX ст. *Софія Рабій-Карпінська. Бойківські говірки: Збірник статей*. Перемишль. 2011. С. 19; Кисілевський К. Мовні особливості наддністрянського гнізда. *Записки Наукового Товариства ім. Шевченка*. Нью-Йорк – Париж. 1962. Т. CLIX: Збірник на пошану Зенона Кузелі. С. 285–286.

²⁷⁴ Жилко Ф. Т. Нариси української діалектології. Київ: Рад. шк. 1966. С. 207.

²⁷⁵ Жилко Ф. Т. Говори української мови. Київ: Рад. шк. 1958. С. 125.

умовні межі, незважаючи на відмінності в опорних точках, збігаються.

Д. Бандрівський, аналізуючи говірки Підбузького р-ну Дрогобиччини, виділяє територію перехідних говірок, відзначаючи вплив наддністрянського ареалу на мовлення молодшого покоління²⁷⁶. У сучасних умовах на цій території зафіксовано значно більше наддністрянських рис.

І. Матвіяс визначає межу між бойківськими та наддністрянськими говірками, використовуючи матеріали АУМ: “Межа між наддністрянським і бойківським говором проходить трохи на південь від лінії між містами: Добромиль – Старий Самбір – Борислав – Болехів – Надвірна”²⁷⁷.

Визначається лабільністю й північна межа бойківських говірок, тобто бойківсько-надсянське мовне пограниччя. Початок його, як зазначає М. Лесів²⁷⁸, на території сучасної Польщі. М. Пшеп'юрська-Овчаренко²⁷⁹, дослідниця надсянських говірок, зауважила, що між надсянським, лемківським і бойківським говорами простягається смуга змішаних і перехідних говірок, а територія надсянсько-бойківського суміжжя проходить через населені пункти Воля Крецівська, Креців, Тростянець, Войткова, Юркова, Квасинина, Лопушниця й далі на схід²⁸⁰.

Зацікавлення викликає бойківсько-лемківське пограниччя. У науковій літературі цю межу досліджували І. Зілинський, Й. Шемлей, З. Штібер, А. Княжинський,

²⁷⁶ Бандрівський Д. Говірки Підбузького району Дрогобицької області. Київ: Вид-во АН УРСР. 1960.

²⁷⁷ Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори. Київ: Наукова думка. 1990. С. 5.

²⁷⁸ Лесів М. Бойківські говірки в дослідженні у XIX і XX ст. *Софія Рабій-Карпінська. Бойківські говірки: Збірник статей*. Перемишль. 2011. С. 18.

²⁷⁹ Пшеп'юрська-Овчаренко М. Мова українців Надсяння. Перемишль. 2007. С. 214.

²⁸⁰ Пшеп'юрська-Овчаренко М. На пограниччях надсянського говору. *Записки Наукового Товариства ім. Шевченка*. Нью-Йорк – Париж. 1954. Т. CLXII: Збірник філологічної секції. Т. 25. С. 88 (карта).

С. Рабій. У працях мовознавців найчастіше межа між лемківськими й бойківськими говірками проходить вздовж р. Ослави²⁸¹.

Карти ізоглос АУМ, зокрема № 402 “Наддністрянські ареали” та № 405 “Бойківські ареали”, виразно показують, як Наддністрянщина поглинає Бойківщину: ареали [а] у закінченнях іменників типу *сажа*, ареал словоформи *те^лати*, структури *одинаїц’іт’* сягають майже *верховинських* бойківських говірок. Із півдня поширюються ізоглоси закарпатських говірок (лексми *хижа*, *част* ‘придане’, *п’ч’іл’ник*).

Загалом, у вступі до АУМ зазначено: “Сучасні ізоглоси, які визначають традиційний ареал бойківського говору, істотно відрізняються від тих, що їх визначали дослідники у тридцяті роки, хоч Бойківщина як етнографічна і мовна одиниця існує і сьогодні”²⁸².

Ця теза підтверджує динамічні риси в ареалі наддністрянсько-бойківського діалектного суміжжя, адже загальновідомо, що саме говірки Наддністрянщини досить активно впливають на бойківські. Недаремно в сучасній лінгвогеографії доцільніше вживати термін *бойківські говірки*. Поняття “говір” змагає до більшої однотайности, якої на сучасному синхронному етапі позбавлені бойківські говірки. Це зазначено також у працях Я. Закревської²⁸³ та Л. Коць-Григорчук²⁸⁴.

²⁸¹ Зілинський І. Питання про лемківсько-бойківську границю. *Lud Słowiański*. Kraków. 1938. Т. IV. З. 1.

²⁸² Атлас української мови: У 3 т. Ред. кол.: І. Г. Матвіяс (голова), Я. В. Закревська та ін. Т. II: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. Бандрівський Д. Г., Григорчук Л. М., Жилко Ф. Т., Закревська Я. В., Залеський А. М., Назарова Т. В., Онишкевич М. М., Приступа П. І. Відп. ред. Я. В. Закревська. Київ: Наукова думка. 1988. С. 8.

²⁸³ Закревська Я. Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті. Київ. 1976. 162 с.

²⁸⁴ Коць-Григорчук Л. М. Лінгвістично-географічне дослідження українського діалектного простору. *Наукове товариство ім. Шевченка в Америці. Філологічна секція. Мовознавча секція*. Нью-Йорк – Львів: Вид-во НТШ. 2002. С. 105.

Доцільно також згадати висловлювання І. Франка: “... щодо бойків, то передусім слід зауважити, що вони на всій своїй території, порізаний багатьма крутими пасмами гір, не становлять однорідної маси, а навпаки, крім багатьох спільних рис, відкривають уважному етнографові більш-менш стільки відмінностей, скільки на цій території є річкових русел, які звичайно обумовлюють місце поселення і роблять можливим жваве спілкування”²⁸⁵.

Л. Коць-Григорчук, аналізуючи діалектні проблеми Бойківщини, вказувала, що явища й тенденції різних рис неоднаково реалізуються в діалектному просторі й визначила на території бойківського ареалу чотири групи говірок: західну, східну, центральну та верховинську. “На території Бойківщини по-різному виявляють ознаки змішаності, перехідності й самодостатності говірок та їх груп, але немає виразних меж єдиного бойківського говору, відсутнє єдине для бойківських говірок спільне ядро, яке могло б цей говір організувати в окрему діалектну структуру, хоч і не позбавлена діалектна Бойківщина на всій своїй площі власної динаміки мовотворення”²⁸⁶.

Серед говірок південно-західного наріччя саме бойківські говірки вирізняються найбільшою строкатістю, зумовленою впливом сусідніх ареалів: надсянських, закарпатських, лемківських і наддністрянських. Останні щодо впливу на різних мовних рівнях є найбільш агресивними. Впливовість наддністрянських говірок пояснюється й тим, що саме Наддністрянщину можна вважати досить сильним мовотворчим ядром. Також потрібно наголосити на ролі наддністрянського говору у становленні та функціонуванні

²⁸⁵ Франко І. Я. Етнографічна експедиція на Бойківщину. *Франко І. Я. Зібрання творів*: У 50 т. Київ: Наукова думка. 1982. Т. 36. С. 74.

²⁸⁶ Коць-Григорчук Л. М. Лінгвістично-географічне дослідження українського діалектного простору. *Наукове товариство ім. Шевченка в Америці. Філологічна секція. Мовознавча секція*. Нью-Йорк – Львів: Вид-во НТШ. 2002. С. 109; Коць-Григорчук Л. Діалектні проблеми Бойківщини. *Український діалектологічний збірник*. Київ: Довіра. 1993. Кн. 3. С. 119–131.

західноукраїнського варіанта літературної мови, що слугувало активним чинником поширення наддністрянських діалектних рис на територію сусідніх говірок²⁸⁷.

Отже, межі бойківських говірок вирізняються лабільністю.

Бойківський говір лексикографічно опрацьований. 1984 р. М. Онишкевич опублікував “Словник бойківських говірок” у двох томах. Лексика, подана в словнику, локалізується у фонетичних, словотвірних, граматичних, акцентуаційних і фразеологічних варіантах. Укладений на матеріалах діалектологічних експедицій і різноманітних етнографічних джерел XIX–XX ст.

2013 р. Микола Матіїв надрукував “Словник говірок центральної Бойківщини”²⁸⁸.

2017 р. опубліковано лексикографічну працю Юрія Гнатишака “Слова з Болехова”²⁸⁹. Цей словник, створений відповідно до принципів сучасної лексикографії, цікавий для фахівців і не тільки, достатньо легкий у користуванні, якісно ілюстрований, а за детальнішого розгляду – не тільки про Болехів.

2021 р. Ганна Дидик-Меуш видала лексикографічну працю “Мокряни. Говірка маминого села. Словник”²⁹⁰, до якого створено подкаст, де представлено аудіофайли, аудіоілюстрації, що презентують діалектні тексти, а також YouTube-канал. Видання в сучасній українській діалектній лексикографії має кілька нових визначень за жанром:

²⁸⁷ Костів О. Бойківсько-наддністрянське діалектне суміжжя (фонетичні особливості). *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів, 2018. С. 230.

²⁸⁸ Матіїв М. Словник говірок центральної Бойківщини. Київ – Сімферополь: Вид-во “Ната”. 2013. 602 с.

²⁸⁹ Гнатишак Ю. Слова з Болехова. Співавтори-лексикографи: О. Сімович, Н. Хобзей (відп. ред.), Т. Ястремська. Львів, 2017. 636 с. (Серія “Діалектологічна скриня”); рецензія: Костів О. Не тільки про Болехів... *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів, 2019. Вип. 71. С. 464–469.

²⁹⁰ Дидик-Меуш Г. Мокряни. Говірка маминого села: Словник. Львів: Піраміда. 2021. 288 с. Електронний ресурс: <https://www.inst-ukr.lviv.ua/download.php?downloadid=793>

“мамин словник”, “словник однієї родини”, “жіночий словник”²⁹¹.

2. ПОХОДЖЕННЯ ЕТНОНІМА “БОЙКИ”

Походження етноніма “бойко” має кілька пояснень у науковій літературі. Хоча, як слушно зауважує М. Худаш, жодних достеменних писемних свідчень не існує, тому будь-яке твердження матиме гіпотетичний характер. “Від чужого українському етносові етнічного елемента, хай би він навіть і був змішаний із русинами (українцями), та ще й до того ж кочового, виникнути і сформуватися такі архаїчні і самобутні українські етнографічні групи, як *бойки, гуцули, лемки*, не могли. Їхня генеза мусить сягати у велику глибину віків десь ще глибоко давньоруського або й ще антського періоду, конкретно до якихось автохтонних, припускаємо, родоплемінних об’єднань, які умовно назвемо відповідно протобойками, протогуцулами і протолемками”²⁹².

Назва “бойківський” є похідною від етноніма “бойко”. У науковій літературі існують такі гіпотези²⁹³:

- гіпотеза, датована 20-30 роками XIX ст., – від румунського *boi* (віл). Автори цієї думки Л. Голембійовський, В. Поль, використовуючи близькозвучне з українською мовою слово, помилково вважали, що “бойки” – це годівники, пастухи волів;

- діяч чеського відродження П. Шафарик, покликаючись на згадку візантійського імператора Константина Порфірогенета (X ст.) про землю *Бойкой* (знаходилася за Туркією, тобто за Угорщиною), уважав, що назва “бойки”

²⁹¹ Електронний ресурс. <https://www.breaker.audio/ganna-didik-mieush-mokriani-govirka-maminogho-siela-slovník%https://www.youtube.com/channel/UCarJL-GZlvPwhbhWp0xaGwg>

²⁹² Худаш М. Л. До питання походження назв *бойки, гуцули, лемки*. *Народознавчі зошити*. 1998. Зом. 3 (21). С. 299–318.

²⁹³ Ястремська Т. Діалектний простір Галичини: говірки української мови. *Українська мова в Галичині: історичний вимір*. Львів, 2011. С. 71.

походить від цієї землі. Цю думку підтримали І. Вагилевич, О. Партицький, І. Франко.

• І. Наумович, А. Петрушевич пов'язували назву з прикметником "бойкий". Однак ікавізм (одна з характерних рис української мови, звук [i], що походить з *ѣ, *о та *і в новозакритих складах), властивий українській мові, повинен би видозмінити голосний [o] на [i] в цьому прикметнику.

• М. Худаш наводить гіпотезу про відантропонімне походження етноніма "бойко". "Етнонім, на наш погляд, найбільш імовірно походить від антропоніма *Бойко*, що виник ще в праслов'янський період як демінутивне похідне суфіксальне утворення на *-ко* від вихідного гіпокористичного особового власного імені *Бой*, яке, своєю чергою, виникло внаслідок усічення чи скорочення складних імен з препозитивним або й постпозитивним компонентом *Бой-*, *-бой* типу *Бойслав*, *Боймир*, *Будибой*, *Добробой* і т. д. Про праслов'янське походження антропоніма *Бойко* яскраво свідчить його наявність у різних слов'янських народів, особливо східно- і південнослов'янських. До речі, в останніх він виступає не тільки як прізвище, але і як хресне особове власне ім'я, що вже виразно вказує на те, що від українського етноніма *бойки* цей антропонім аж ніяк не походить"²⁹⁴.

• найпоширенішою в науковій літературі вважають гіпотезу про походження етноніма "бойки" від частки *бой*, *боє* (*бо* + *є*), що має два значення: 'ага, до речі', 'справді'. 1894 р. І. Вагилевич уперше звернув увагу на вживання цієї частки в бойківському говорі.

²⁹⁴ Худаш М. Л. До питання походження назв *бойки*, *гуцули*, *лемки*. *Народознавчі зошити*. 1998. Зош. 3 (21). С. 299–318.

3. ДИАЛЕКТНІ РИСИ²⁹⁵

а) фонетичні:

• для вокалізму бойківських говірок характерне функціонування шестифонемної системи наголошених голосних: /i/ – /и/ – /e/ – /y/ – /o/ – /a/, хоча іноді поширена й семифонемна структура /i/ – /и/ – /ы/ – /e/ – /y/ – /o/ – /a/;

• розрізнення давніх голосних *і та *ы: *роки*, *грибы*, *ро^убыли*, *мы*, *тык*, *вагы*, *кобы*, *сын*, *бы^от'і*, *но^сит'і*, *шано^вват'і*, *хо^д'іт'і*, *мыло*, *стыга*. Часто в мовленні діалектоносіїв спостерігаємо паралельні форми з наявністю чи відсутністю розрізнення, а також форми з [и]: *паски*, *гриби*, *ро^убилис*. II том АУМ картографує це явище на спеціальних картах: "Рефлекси давніх і та ы після губних (наголошена позиція)" (№ 17), "[и] в префіксі *ви-*" (№ 18), "[и] в іменнику *вим'я*" (№ 19), "Сполучення [ки], [хи]" (№ 20), "Сполучення [ги]" (№ 21), "Рефлекси давніх і та ы (ненаголошена позиція)" (№ 22). Автор цих карт – Л. Григорчук. Загальний аналіз показує, що, за матеріалами АУМ, архаїчні звуки [ы] та [і] поширені на території лемківських, закарпатських і південної частини бойківських говірок;

• фонема /и/ часто має позиційно-комбінаторний вияв [ы], що іноді вимовляється з наближенням до [o]. Звук [ы^о] найчастіше виступає після губних, задньоязикових і фарингального [г]: *бы^ок*, *мы^оў*, *кобы^ол'і*, *хы^ожа*, *кобы^о*;

• у деяких говірках фонема /є/ має позиційний вияв – звужений звук [ѐ] перед м'якими приголосними: *х'лопѐц*,

²⁹⁵ Риси бойківського говору подано на основі видань: Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. Київ. 1966. С. 27–28; Матвієс І. Українська мова та її говори. Київ. 1994. С. 207–210; Бевзенко С. Українська діалектологія. Київ. 1980. С. 226–227; Воронич Г. В. Бойківський говір. *Українська мова: Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ. 2004. С. 53–55; Хібеба Н., Хобзей Н. Бойківський говір. *Наукове товариство імені Т. Шевченка: Енциклопедія*. Львів. 2015. Т. II. С. 256–259. Електронний ресурс: http://encyclopedia.com.ua/search_articles.php?id=368

тєпєр', бтєц', двєр'і. Також голосний [о] у низці говірок вимовляється як звужений [ɔ]: бє'ін', бтєц', бє'ем;

• лабіалізація наголошеного [а] у позиції перед [ʏ], уживання звука [а°]: да°ʏ, ма°ʏ, ла°ʏка, за°ʏтра, спа°ʏ, ка'за°ʏ, пока'за°ʏ, викопа°ʏ, сто'їа°ʏ. Карта № 50 II тому АУМ (автор – Л. Григорчук) “Наголошений [а] перед ʏ (‘дав’, ‘записав’, ‘гавкати’)” фіксує ареал акомодатії голосного [а] до [о] перед [ʏ] на території Наддністрянщини, частково північно-східної частини бойківського ареалу. Тобто для більшості території бойківських говірок, за матеріалами лінгвістичних карт, ця риса не характерна. Проте часткову акомодатію голосного [а] до [о], за матеріалами сучасних записів, зафіксовано й на території Дрогобицького р-ну Львівської обл. Це може свідчити про розширення меж цієї риси;

• збереження [а] (з *а, *є) після м'яких (чи колишніх м'яких) приголосних: с'імде'с'ат', при'н'а'ʏс'а, 'робц'а, вє'ч'єр'ати, в'іс'імде'с'ат', називайєс'а, то'ргу'валис'а, с'ход'ац'а, вє'с'іл'а. Переголос, тобто перехід [а] (з *а, *є) після м'яких (чи колишніх м'яких) приголосних в [є], [і], [и], поширений на території впливу наддністрянських говірок: го'ворєн'є, 'ход'ит, т'риц'ит', ра'хуйєс'и, ʏчитис'и, ш'ізди'с'ит', 'дєв'ит', 'тис'ичу, по'чинайєс'і, два'нац'ит'. Як фіксують сучасні діалектні записи, форми з переголосом та його відсутністю поширені в мовленні одного інформатора (часто це може бути представник не лише старшого, а й середнього покоління), що свідчить про лабільність, нестатичність діалектного явища. На території бойківських говірок можна виявити елементи мовної динаміки в тенденції до впливу ареалу переголосу [’а] в [’є] після м'яких приголосних, шиплячих та [й]. Позиційні обмеження, тобто існування переголосу після окремих приголосних, важливі для розуміння змін у структурі мови, адже вони сигналізують про неповний вияв діалектної риси, поступовий спад тенденції. Отже, паралельне існування форм із переголосом та його відсутністю в говірках бойківсько-наддністрянського

діалектного суміжжя свідчить про поступовий вплив наддністрянського ареалу з перезвуком на бойківські діалектні конструкції²⁹⁶;

• звук [и] замість [і] на початку слів: иг'ла, ин'чий, и'скра;

• для мовлення діалектоносіїв властиве часткове укання, тобто наближена вимова [о] до [у] в різних позиціях: мо'ло'да, до'жийу, во'до'ʏ, то'ргу'валис'а, ко'л'а-ду'вати, су'лотки, 'доктура 'лікаря', 'нашуй;

• система консонантизму бойківських говірок вирізняється низкою характерних ознак: збереження м'якості шиплячих приголосних, зокрема [ч°]: вє'ч'єр'ати, ш'ч'є, крич'є'ʏ, ч'ас, ж'ал', ж'а'лива 'кропива', 'ч'ути, 'тич'ити (квасоллю), споч'ит'ку;

• відзначається посилення функційного навантаження африкати [дж°]: йідж', дождж', м'ідж'и, чуідж'и, пр'адж'а, к'радж'а, мо'лодж'и;

• перехід [х], [хв] у [ф]: ф'іра, ф'іст, ф'іртка, ф'асол'а, футро;

• уживання приголосного [дз] на початку слів: дзе'лені, дз'ура;

• втрата довготи м'якими приголосними у формах іменників середнього роду: вє'с'іл'є, ш'мат'є, жит'є, на'с'ін'є;

• звук [л] після голосних у кінці складу в окремих говірках послідовно переходить в [ʏ]: с'т'і'ʏ, гор'і'ʏка, т'і'ʏна 'вагітна, про худобу', 'го'ʏка 'голка';

• перед приголосним [к] звук [п] > [й]: ста'рєйк'й, ма'лєйк'й, по'лє'гойк'й, по'воліки, Пок'рєво'йка, го'лово'йка;

• часткове оглушення дзвінких приголосних у кінці слова та перед глухими: друш'ки°, о'пє'і'вала, ни'б'ішка, 'нишче", хл'іб", йіапко 'яблуко', п'іт 'горище'. Для ареалу

²⁹⁶ Костів О. Бойківсько-наддністрянське діалектне суміжжя (фонетичні особливості). Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Львів, 2018. Вип. 68. Ч. I. С. 231–232.

бойківських говірок характерним є явище одзвінчення глухих приголосних перед сонорними та голосними: го'рал'і 'коралі', брад'іде, йак'рас, йаг'йа;

- архаїчна риса – наявність протетичного (приставного) приголосного в (ʸ) перед о, у та і (<*о) паралельно з відсутністю протетичного приголосного: 'вог'ірок, 'воко, 'вос'ін' // 'ос'ін', 'орач // 'ворач; о'рох, о'р'іх, 'острі, о'ро'биц'; у мовленні діалектоносіїв можлива протеза [г], [й]: Га'мерика 'Америка', Га'фини 'чорниці', йир'жаві, йиндик;

- відсутність епентетичного звука [л] після губних приголосних: 'л'убйу, 'ў'хопйу, 'робйу, спйу, 'лоўйу;

- втрата інтервокального [й], подекуди й у кінці слова: 'вос'ко 'військо', злы;

- асимілятивні зміни сполук [бн], [вн] > [мн]: р'імні, пот'р'імні;

- сполука [с'т'] > [с'ц']: с'ц'і'на, тес'ц', 'йімос'ц' 'дружина священника';

- наголос у бойківських говірках динамічний, особливістю є тенденція до накореневого наголосу дієслів: 'робйу, 'пишу, 'кажеш. Властивий для бойківських говірок парокситонічний наголос різних частин мови: по'махай, 'беру '1. ос. одн. дієслова брати, 'до'жийу, 'родилас'а, 'в'інки // в'ін'ки, при'несемо, Трускавец, 'мого. Як відомо, ядро явища повної парокситонези, за свідченням карти № 134 (автор – Л. Григорчук) П тому АУМ, знаходиться на території лемківських говірок. Саме на цій території існує парокситонеза в коренях слів: го'лоси, 'мороз. Більшості говірок південно-західного наріччя властиве наголошування займенникових і дієслівних форм на зразок: 'мого, т'вого, п'рошу, 'буду. Збереження діалектної риси на території бойківських говірок свідчить про стійкість цієї фонетичної особливості.

б) морфологічні:

- іменники чоловічого й середнього родів у давальному відмінку однини мають закінчення -ови: 'синови, б'ратови, селови; рідше паралельно закінчення -у: 'сину, б'рату;

- закінчення іменників жіночого роду в орудному відмінку однини -оў, -еў: 'мат'інкоў, 'каліноў, 'хатоў, 'солеў, 'мискоў;

- закінчення іменників чоловічого роду на -ец' і середнього роду з основами на [ц] в орудному відмінку однини -ом: 'пал'ц'ом, 'сов'ц'ом, 'перц'ом, в'ін'ц'ом;

- у називному відмінку множини в іменниках чоловічого роду типовими є форми на -ове: бы'кове, сь'нове, бра'тове, сто'лове;

- у родовому відмінку однини іменники чоловічого роду мають форми із закінченням -а: с'ныга 'снігу';

- іменники жіночого роду колишніх ȳ-основ у родовому відмінку однини мають закінчення -и або -е: до 'цер'кви, 'цер'кве;

- у давальному відмінку множини іменників чоловічого й середнього родів, крім форм на -ам, уживається закінчення -ом, -ум: св'атом, с'елом, во'лум, рідше -ім (переважно для збірних форм): 'л'уд'ім, 'гус'ат'ім, 'кур'ім, 'гос'ц'ім;

- в орудному відмінку множини іменників поширене закінчення двоїни -ма (-ома): в'ін'ц'ома, 'к'ін'ма, 'к'ін'ц'ма, б'ратма, пал'ц'ома, а в окремих говірках збереглися закінчення іменників о-основ: з бы'кы, зі ста'вы;

- у місцевому відмінку множини іменників чоловічого й середнього родів після твердих і м'яких основ переважають закінчення -ох, -ах, іноді -іх: у 'к'іл'ішках, у 'гос'ц'ох, на 'земл'ох, на вес'іл'ох, на 'сан'іх;

- поширені спорадично нестягнені форми прикметників в називному та знахідному відмінках множини: добрийі, з'льийі, 'чорн'ійі;

- у прикметниках і числівниках прикметникового типу відмінювання відсутність м'якого типу прикметників, унаслідок чого відбувається уніфікація флексій: **су'с'ідній, синій, ўчо'рашній, житній**;

- для займенників особливою рисою є збереження давніх енклітичних форм родового, давального, знахідного відмінків **я, ти – ми, ти, н'а, т'а: 'биў т'а, ку'пи н'а, йїдж ми**;

- поширені вказівні займенники **нон, нона, поне** паралельно з **тої, тога, тоте, тото**, що в орудному відмінку множини можуть виступати у формах **тыма, тотыма**;

- творення ступенів порівняння прикметників і прислівників відбувається за допомогою прислівника **ще: ш'ч'е старшій, ш'ч'е г'ірш'иї, ш'ч'е л'їпш'е, ш'ч'е г'ірш'е**;

- складені форми числівників можуть творитися шляхом уживання одиниць перед десятками: два **сорок** (42), три **т'рій'їт'** (33), окрім того, функціонують числівники **д'васто, два на 'дес'ат'** (12);

- у дієсловах I дієвідміни на [а] перед [у] особового закінчення здебільшого втрачається інтервокальний [й]: **знау, з'наут, с'п'ївау, чи'таут**, а в багатьох говірках водночас відбувається ще й стягнення цих форм, зокрема в 2-й, 3-й особах однини: **знаш, с'п'їваш, пи'таш, б'їгаш, знат, с'п'їват, б'їгат**;

- характерною особливістю дієслівних форм є паралельне творення форм першої особи однини майбутнього часу: **'буду ро'б'їти, 'буду с'пати // 'буду ро'б'їў, 'буду спаў** (вплив наддністрянського говору);

- для першої особи множини теперішнього часу характерні форми на **-ме (їдеме, бе'реме // їдеме, бере'ме)**. для наказового способу першої особи множини – закінчення **-ме, -їме ('хо'д'ме, с'тан'ме)**, а для другої особи множини – закінчення **-те, -їте (ко'с'їте, бе'р'їте)**;

- для дієслів чоловічого роду однини минулого часу характерні форми: **'да'ўїм, с'п'їва'ўїм, чи'та'ўїм**;

- форма умовного способу виступає без особових займенників, функцію яких виконують енклітики дієслова **бути** минулого часу при частці **би – бим; 'бис'мо, 'бис'те (-сти): пи'саў бим, пи'сали 'бис'те, пи'сали 'бис'мо**.

в) синтаксичні:

Бойківські говірки вирізняються низкою специфічних ознак синтаксичного рівня.

С. Бевзенко²⁹⁷ виділяє на основі фразової ритмомелодики два основні синтаксичні типи: східноукраїнський, чи південно-східний, і західноукраїнський, чи південно-західний. Саме південно-західний, до якого належить аналізований говір, характеризується найбільшою своєрідністю.

Загалом, синтаксис українських говорів вирізняється низкою спільних для діалектного мовлення ознак: переважання простих речень; у структурі складних конструкцій частіше вживані сурядні речення, більша поширеність безсполучникових речень, що безпосередньо пов'язано з особливостями ритмомелодики (інтонації, пауз); часте використання інверсивних речень, неповних, незакінчених, еліптичних конструкцій; поширеність модальних часток, вставних слів, вставлених конструкцій; порівняно нечасте використання дієприкметникових і дієприслівникових зворотів; обмежена кількість пасивних конструкцій (саме це підтверджує недоцільність використання пасивів в українському літературному слововжитку).

Структурні типи складених підметів часто виражені сполученням іменника або займенника з числівником у формі родового відмінка, що вирізняє більшість південно-західних діалектів: **бра'т'їў двох 'было нас**.

Для форм простого присудка характерним є широке вживання особових конструкцій із присудком, вираженим особовим дієсловом **мати**, якому в інших говорах

²⁹⁷ Бевзенко С. П. Українська діалектологія. Київ, 1986. С. 152.

відповідають конструкції, виражені дієсловом є чи предикативними прислівниками *нема, немає*: **маїу грош'і, йе'ден хлоп маў ко'н'а**.

Односкладні означено-особові речення з головним членом, вираженим дієсловом у формі першої або другої особи однини чи множини минулого часу або умовного способу: **хо'ди'їем на гри'би, йа'кус си д'і'тину вихова'ї, та'ку ма'їеш**.

Такі самі конструкції поширені й у теперішньому часі, якщо лексичною частиною головного члена є прикметник або іменник: **тос ми не щчи'реїкїї**.

2) лексичні:

Словниковий склад бойківського діалекту містить значну кількість архаїчних елементів, а також запозичень із сусідніх мов: **а'г'її, і'г'ї** 'вигук невдоволення', **баїда** 'шматок', **бан'о** 'тужно', **бан'їту'вати** 'тужити, плакати', **бабратис'а** 'робити щось повільно', **ба'раба** 'пройдисвіт', **баїа** 'авжеж, так', **боїе** 'справді', **борсо'кан'ї** 'відьма', **братанич** 'племінник по братові', **бра'тан'а** 'племінниця по братові', **вир'х** 'гора', **в'ї'їкати** 'вигукувати', **гибати** 'забиратися, виганяти', **го'годзи** 'брусниця', **гоїда** 'ледар', **гибл'увати** 'стругати', **г лота** 'велика кількість, тиснява', **дебра, дибир** 'крутий схил гори', **да'раба** 'пліт', **жа'лива** 'кропива', **залива** 'злива', **з'вин:її, з'вин:о** 'жвавий, жваво', **зон'а** 'корова червоної масти', **ї'матис'а** 'чіпатися', **кала'бан'а** 'глибоке місце, заглибина в річці', **кан'а** 'хижий птах родини яструбових, канюк', **ка'ратис'а** 'бити, колоти рогами', **ка'ч'ї'їка** 'пристрій для розкачування тіста', **ле'гоїко** 'легенько', **ли'гати** 'ковтати', **л'ї'ївак** 'шульга', **л'утно** 'холодно', **муст, мус'т'ї'їка** 'гноївка', **нап'ї'їперек** 'упоперек', **обзи'ратис'ї** 'оглядатися', **обора** 'подвір'я', **обл'їг** 'неорана земля', **об'ход'їувати** 'доглядати', **оде, воде, водево** 'ось тут', **огр'ї'їбати** 'підгортати', **з'лоститис'а, оз'лоститис'а** 'сердитися', **о'кенце** 'вікно', **он'тої, онто'та, онто'те** 'той, та, те'

опа'лати, п'їдопа'лати 'підкидати щось зварене 'картоплю, вареники' в посудині з метою перемішування', **ор'ї'ї** 'жолоб, зроблений водою', **остро'ї, остр'ї'їка** 'кіл із хвойного дерева з обрізаними до половини гілками, на якому сушать сіно', **па'їхнути** 'вдарити', **пано'га** 'гілляка', **па'ношитис'а** 'видавати себе за особу вишого статусу', **переї'їмати, переї'їмити** 'зупинити, затримати когось', **п'ї'їстунка** 'няня', **плахта** 'старе простирадло, у якому носять траву', **по'байати** 'утихомирити дитину', **пова'гоїка** 'повага', **по'вала** 'стеля', **порпл'ї** 'лупа', **поша'новок, поша'н'ївок** 'пошана', **гет, прич, преч** 'далеко', **ра'н'їяк** 'подорожник', **ра'навїї** 'шорсткий', **рихту'вати** 'готувати', **р'ї'їпа** 'картопля', **ро'гул'а, ро'гуліїка** 'корова', **розми'їнути, ми'їнути** 'витратити', **розм'ї'їувати** 'розкидати', **роз'ви'їтис'а** 'боліти від важкої праці (про руку, ногу)', **само'родник** 'самосів', **те'їкати** 'вдаряти об землю', **сест'р'їнка, сест'р'їн:иц'а** 'племінниця по сестрі', **уб'їч** 'схил гори', **ц'їхо** 'тихо', **цу'рахи** 'замовляння', **ш'кап'їт** 'кам'янистий ґрунт', **ї'їабл'їнка** 'яблунька', **ї'їас'п'ур** 'саламандра'.

Отже, бойківський говір – один з архаїчних діалектів карпатської групи південно-західного наріччя.

Основна література:

1. Бевзенко С. Українська діалектологія. Київ. 1980. С. 226–227.
2. Воронич Г. В. Бойківський говір. *Українська мова: Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2004. С. 53–55.
3. Гриценко П. Південно-західне наріччя. *Українська мова: Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2004. С. 480–481.

4. Жилко Ф. Нариси з діалектології української мови. Київ. 1966. С. 27–28.
5. Матвіяс І. Українська мова та її говори. Київ. 1994. С. 207–210.
6. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок. Київ. 1984. Ч. 1–2.
7. Хібеба Н., Хобзей Н. Бойківський говір. *Наукове товариство імені Т. Шевченка: Енциклопедія*. Львів. 2015. Т. II. С. 256–259. Електронний ресурс: http://encyclopedia.com.ua/search_articles.php?id=368

Додаткова література:

1. Атлас української мови: У 3 т. Ред. кол.: І. Г. Матвіяс (голова), Я. В. Закревська та ін. Т. II: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. Бандрівський Д. Г., Григорчук Л. М., Жилко Ф. Т., Закревська Я. В., Залеський А. М., Назарова Т. В., Онишкевич М. М., Приступа П. І. Відп. ред. Я. В. Закревська. Київ: Наукова думка. 1988. 520 с.
2. Бандрівський Д. Говірки Підбузького району Дрогобицької області. Київ: Вид-во АН УРСР. 1960. 104 с.
3. Бандрівський Д. Фонетичні особливості бойківських говірок Бориславського і Турківського районів Дрогобицької області. *Дослідження і матеріали з української мови*. Київ. 1959. Т. I. С. 10–23.
4. Бандрівський Д. Фонетичні особливості говірок Дрогобицького району Львівської області. *Дослідження і матеріали з української мови*. Київ. 1960. Т. III.
5. Вагилевич І. Бойки – русько-слов'янський народ у Галичині. *Жовтень*. 1978. № 12. С. 117–129.
6. Возний Т. М. Система дієслівних форм часу в говірці села Бітлі на Львівщині. *Українська діалектна морфологія: Зб. ст.* Відп. ред. Ф. Т. Жилко. Київ. 1969. С. 177–183.
7. Глібчук Н. Діалектні норми в говірці села Розлуч Турківського району Львівської області крізь призму

текстів. *У координатах мови: Збірник наукових праць на пошану професора Лідії Коць-Григорчук*. Львів: ПАІС. 2016. С. 52–62.

8. Глібчук Н. Ідіолект Парасковії Павлюк крізь призму діалектних текстів. *Діалектний текст як джерело лінгвістичних студій: Матеріали доповідей міжнародного круглого столу*. За ред. П. Ю. Гриценка. Інститут укр. мови НАН України. Київ: КММ. 2015. С. 60–74.

9. Глібчук Н. М. Реалізація діалектних норм у говірці села Волосянка Сколівського району Львівської області. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів. 2006. Вип. 38. С. 149–157.

10. Глібчук Н. М. Інтерферентні явища фонетичного та граматичного рівнів у говірці села Волосянка Сколівського району Львівської області. *Діалектологічні студії. 8. Говори південно-західного наріччя*. Відп. ред. П. Гриценка, Н. Хобзей. Львів: Інститут українознавства ім. Крип'якевича НАН України. 2009. С. 149–158.

11. Глібчук Н. М. Стверджувальні та вказівні частки у бойківських говірках. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів. 2009. Вип. 46. Ч. 2. С. 97–104.

12. Глібчук Н. Явища міжчастиномовної омонімії в діалектних текстах (на матеріалі записів із с. Волосянка Сколівського району Львівської області). *Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст: Тези доповідей міжнародної конференції*. За ред. П. Ю. Гриценка. Інститут укр. мови НАН України. Київ: КММ. 2014. С. 113–117.

13. Гнатишак Ю. Слова з Болехова. Співавторилексикографи: О. Сімович, Н. Хобзей (відп. ред.), Т. Ястремська. Львів. 2017. 636 с. (Серія “Діалектологічна скриня”).

14. Гнатишак Ю. Болехівські бувальщини. Діалектні тексти. Відп. ред. Т. Ястремська; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів. 2021. 624 с. (Серія “Діалектологічна скриня”).

15. Гошко Ю. Г. Етнографічні межі. *Бойківщина: Історико-етнографічне дослідження*. Київ, 1983. С. 25–28.
16. Дидик-Меуш Г. Мокряни. Говірка маминого села: Словник. Львів: Піраміда, 2021. 288 с. Електронний ресурс: <https://www.inst-ukr.lviv.ua/download.php?downloadid=793>
17. Жилко Ф. Т. Говори української мови. Київ: Рад. шк. 1958. 172 с.
18. Закревська Я. Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті. Київ, 1976. 163 с.
19. Залеський А. М. Фонологічна система бойківської говірки. *Структура українських говорів: Зб. ст.* Відп. ред. І. Г. Матвіяс. Київ, 1982. С. 69–84.
20. Залеський А. М. Вокалізм південно-західних говорів української мови. Київ: Наукова думка, 1973. 155 с.
21. Зілинський І. Границі бойківського говору (з картою). *Літопис Бойківщини*. Самбір, 1938. Ч. 10. С. 75–87.
22. Зілинський І. Карта українських говорів з поясненнями. *Праці Українського Наукового Інституту. Серія Філологічна*. Варшава, 1933. Кн. 3. Т. XIV. 20 с. (окрема відбитка).
23. Іваночко К. До історії дослідження ареалу бойківських говірок та етимології етноніма “бойки”. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. 2012. С. 124–139.
24. Іваночко К. Наголошування дієслова бути в бойківських говірках. *Лінгвістика: Збірник наукових праць Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. За ред. К. Д. Глуховцевої. Луганськ, 2012. Вип. 1 (25). С. 87–99.
25. Кисілевський К. Мовні особливості наддністрянського гнізда. *Записки Наукового Товариства ім. Шевченка*. Нью Йорк – Париж, 1962. Т. CLIX: Збірник на пошану Зенона Кузеля. С. 285–286.
26. Княжинський А. З бойківсько-лемківського пограниччя. *Літопис Бойківщини*. 1934. Ч. 1. С. 1–11, 47.
27. Княжинський А. Межі Бойківщини. *Літопис Бойківщини*. 1931. Ч. 1. С. 24–37.

28. Костів О. Асиміляція приголосних звуків української мови за дзвінкістю / глухістю (ядро та периферія). *Збірник праць і матеріалів на пошану професора Івана Ковалика*. Львів, 2003. С. 148–153.
29. Костів О. Бойківсько-наддністрянське діалектне суміжжя (фонетичні особливості). *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів, 2018. Вип. 68. С. 228–239.
30. Костів О. Не тільки про Болехів... *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів, 2019. Вип. 71. С. 464–469.
31. Коць-Григорчук Л. Діалектні проблеми Бойківщини. *Український діалектологічний збірник*. Київ: Довіра, 1993. Кн. 3. С. 119–131.
32. Коць-Григорчук Л. М. Лінгвістично-географічне дослідження українського діалектного простору. *Наукове товариство ім. Шевченка в Америці. Філологічна секція. Мовознавча секція*. Нью-Йорк – Львів: Вид-во НТШ, 2002. 267 с.
33. Матіїв М. Словник говірок центральної Бойківщини. Київ – Сімферополь: Вид-во “Ната”. 2013. 602 с.
34. Онишкевич М. Й. Українсько-південнослов'янські мовні зв'язки за даними бойківського діалекту. *Вісник Львівського державного університету. Серія філологічна*. Львів, 1969. Вип. 6. С. 3–5.
35. Ощипко І. Й. Система словозміни іменників у бойківському говорі. *Праці XII Республіканської діалектологічної наради*. Київ: Наукова думка, 1971. С. 170–180.
36. Пура Я. О. Говори Західної Дрогобиччини. Львів: ЛДП. 1958. Ч. 1. 85 с.
37. Рабій-Карпинська С. Бойківські говірки: Зб. статей. Ред. М. Лесів; підгот. до друку В. Пилипович. Перемишль, 2011. 189 с.
38. Рабій-Карпинська С. Говори Дрогобиччини. З углядженням говірки с. Нагуєвичі, Івано-Франківської області. *Софія Рабій-Карпинська. Бойківські говірки: Збірник статей*. Перемишль: Перемиський відділ ОУП. 2011. С. 104–115.

39. Рудницький Я. Б. Важливіші ізофони на півночі центральної Бойківщини (з мапкою). *Літопис Бойківщини*. Самбір. 1938. Ч. 10. С. 93–99.

40. Рудницький Я. До бойківсько-наддністрянської мовної межі. *Літопис Бойківщини*. Самбір. 1935. Ч. 6. С. 9–14.

41. Рудницький Я. З фонетики бойківського говору. *Літопис Бойківщини*. Самбір. 1936. Чис. 7. С. 6–9.

42. Свенціцький І. С. Бойківський говір села Бітля. *ЗНТШ*. 1913. Т. 114. Кн. 2. С. 117–153.

43. Франко І. Уваги про походження назви “бойки”. *Франко І. Назвознавчі праці. Перше книжкове видання з приводу століття народин 1856–1956*. Вінніпег. 1957. С. 47–52.

44. Франко І. Я. Етнографічна експедиція на Бойківщину. *Франко І. Я. Зібрання творів: У 50 т.* Київ: Наукова думка. 1982. Т. 36. С. 68–99.

45. Хібеба Н. Структурно-семантична організація весільної лексики бойківських говірок: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Львів. 2007. 20 с.

46. Хібеба Н. До питання про північну межу бойківських говірок: говірка села Росохи Старосамбірського району Львівської області. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів: Вид-во Львівського національного університету ім. І. Франка. 2012. Вип. 57. С. 311–321.

47. Хібеба Н. Бойківське весілля в текстах: обряд і слово / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2021. 712 с. (Серія “Діалектологічна скриня”).

48. Худаш М. Л. Основні риси бойківського говору. *Бойківщина: Історико-етнографічне дослідження*. Київ. 1983.

49. Худаш М. Л. До питання походження назв *бойки, гуцули, лемки*. *Народознавчі зошити*. 1998. Зош. 3 (21). С. 299–318.

50. Ціхоцький І. Мова прози Івана Франка (стилістичні новації): Монографія. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка. 2006. 282 с.

51. Черняк В. С. Характеристика системи голосних фонем бойківського говору. *Питання українського мовознавства*. Кн. 4. Львів. 1960. С. 150–167.

52. Яким М., Зубрицька М. З діалектології Бойківщини. Іменникова словозміна. Іменникова фразеологія. Дрогобич: Коло. 2002. 146 с.

53. Rieger J. Atlas gwar bojkowski. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Wydawnictwo Polskiej Akademii nauk. 1982. Т. 1–7. 53 s.

ЛЕМКІВСЬКИЙ (ЗАХІДНОКАРПАТСЬКИЙ) ГОВІР

*...хоч лемківський говір має в собі
ще значно більше чужих елементів...
то всі вони свідчать тільки про
різномовні, сильні впливи сусідніх мов,
польської та словацької, впродовж
цілих віків, однак всі вони не мали
сили змінити його основного
українського характеру.*

Іван Зілинський

*Лемківські говірки
на північ від Карпат різняться між собою у
багатьох деталях і тому про одну якусь
неповторну і незмінну рису в системі
лемківського діалекту як єдиного цілого
говорити було б неможливо. ... іноді деякі
"лемківські" мовні риси переходять межі
Лемківщини і бувають притаманними для інших
карпатських чи навіть деяких
західноукраїнських.*

Михайло Лесів

*Запис діалектного мовлення носія лемківського говору
(с. Наконечне Перше Яворівського р-ну Львівської обл.,
інформаторка народилася в с. Маластів, зміна Сенкова
Горлицького повіту Малопольського воєводства
(територія сучасної Польщі))*

1. Вплив екстралінгвістичних чинників на долю носіїв лемківського говору.
2. Межі лемківського діалекту.
3. Історія дослідження лемківського говору.
4. Походження етноніма "лемки".
5. Діалектні риси:
 - а) фонетичні;
 - б) морфологічні;
 - в) синтаксичні;
 - г) лексичні.

Лемківський (західнокарпатський) говір належить до карпатської групи говорів південно-західного наріччя української мови.

1. ВПЛИВ ЕКСТРАЛІНГВІСТИЧНИХ ЧИННИКІВ НА ДОЛЮ НОСІВ ЛЕМКІВСЬКОГО ГОВОРУ

Лемківщина – територія зі складною, часто трагічною історією.

Після закінчення Другої світової війни демаркаційні кордони в центральній-східній частині Європи було змінено, унаслідок чого значна кількість українськомовного населення на захід від польсько-українсько кордону залишилася поза межами держави. Для цього періоду характерними були примусові масові переселення українського народу.

Довготривалий процес винищення українського етносу, затирання українського сліду на території післявоєнної Польщі почався депортаційними акціями. Виселяли кожного, хто був українцем; навіть змішані сім'ї, родини. Насамперед були т. зв. репатріації на схід. Згодом, у 1947 р., проведено депортаційно-пацифікаційну акцію "Вісла". Разом із людьми знищували й українську мову,

зокрема в її лемківській, бойківській, надсянській, холмській і підляській звукових діалектних формах, у всіх її побутових і культуротворчих втіленнях. І почали оці різновиди українського мовлення несміливо звучати на північних і західних окраїнах нової Польщі. Водночас надовго затихло українське слово на споконвіку природній йому території: на Лемківщині, Бойківщині, Надсянні, Холмщині та Південному Підляшші²⁹⁸.

У результаті дії операції "Вісла" 1944–1946 рр. понад 482 тисячі українців примусово переселили до УРСР. Депортація українців із Польщі охопила землі Лемківщини, Надсяння, Південного Підляшшя та Холмщини. Територія розташування вивезених в УРСР охопила 17 обл. Найбільше їх осіло на Тернопіллі та в сусідніх обл.²⁹⁹, зокрема у Львівській та Івано-Франківській. Невелика кількість лемківських родин переселено в Рівненську, Вінницьку, Полтавську, Миколаївську, Херсонську та Одеську обл. Частина лемків переселено на західнопольські землі.

Сьогодні лемківський говір унаслідок впливу інших мов зазнав значних асимілятивних змін, часто трансформації, проте це говір української мови з особливими українським рисами. Як зазначила голова Світової федерації українських лемківських об'єднань Софія Федина, "є лемківський діалект української мови. У кожному населеному пункті характерні свої особливості вимови, окреслення тих чи інших понять. Проте діалект – це жива субстанція, яка постійно змінюється, і не претендує на статус офіційної мови. Українська мова багата діалектами – кожний історико-етнографічний регіон має свій. Творення окремої лемківської мови на противагу українській має на меті заперечити українське коріння лемків, забути вигнання лемків з рідної землі через їх українську сутність і створити неіснуючу субстанцію. А

²⁹⁸ Лесів М. Українські говірки у Польщі. Варшава. 1997. С. 5–6.

²⁹⁹ "Пам'ятаймо про депортації 1944–1951 років". Електронний ресурс. <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyiny/pamyataymo-pro-deportaciyi-1944-1951-rokiv>

говірку дідів-прадідів треба плекати і пам'ятати – бо це наша спадщина і наш колорит”³⁰⁰.

2. МЕЖІ ЛЕМКІВСЬКОГО ДІАЛЕКТУ

Лемківський (західнокарпатський) діалект охоплює говірки крайнього заходу етномовного ареалу України: західні райони Закарпатської обл. (Перечинський і Великоберезнянський р-ни). Територію Лемківщини описано в “Енциклопедії українознавства”: “Лемківщина займає найнижчу частину Українських Карпат, більшість Низького (Лемківського), західну частину Середнього та східні крайки Західного Бескиду”³⁰¹.

Отже, лемківський говір накладається на територію Лемківщини. Розташований на північних та південних схилах Карпат і є своєрідним вкрапленням завдовжки 140 км та завширшки 25–50 км між польською й словацькою етнографічними територіями. Упродовж тривалого часу Лемківщина становила єдине ціле в етнографічному відношенні, хоча належала до різних державних утворень. Нині не існує єдиного Лемківського етнографічного регіону, бо він розділений адміністративними кордонами.

Дослідники чітко виокремлюють західні етнографічні межі Лемківщини по р. Попрад і Дунаєць, однак східні етнографічні межі менш виразні через широку лемківсько-бойківську перехідну смугу. За адміністративним поділом Лемківщина охоплює Ліський, Сяноцький, південну частину Ясельського (усі – Підкарпатське воєводство), Горлицький, Новосончський (усі – Малопольське воєводство) повіти Польщі; Снинську, Шаришську й Земплинську жупи Словаччини;

³⁰⁰ Нагорна Тетяна. Не мова, а лем діалект. Електронний ресурс. <https://zbruc.eu/node/38670>

³⁰¹ Кубійович В. Лемки. *Енциклопедія українознавства*. Гол. ред. В. Кубійович. Париж – Нью-Йорк: Вид-во “Молоде життя”. 1966. С. 1275.

Великоберезнянський і Перечинський райони Закарпатської обл.³⁰².

Лемківський говір межує на півдні й південному заході з говірками словацької мови, на півночі й північному заході – з говірками польської мови, на сході межує з бойківським і закарпатським говорами.

Дослідники вважають, що лемківський говір утворився в XIV–XVI ст. унаслідок переселення з території Надсяння (Сяноцької й Перемишльської земель).

Межі лемківського говору до Другої світової війни на території сучасної Польщі визначив Ф. Жилко: північна межа проходить умовною лінією – на схід від Красьценкового – на південь від Північної – Грибова – Дуклі – на північ Сянока. Західна межа – це своєрідне заокруглене вістря клинка, що досягає району на схід від Красьценкового. Південна межа цих говірок визначається по лінії: на північ від Старої Любовні й Сабинова – на захід від Бардієва й Нижнього Свидника – на схід від Гіральтівців і Сники, а далі – в південно-східному напрямку (приблизно по лінії на Перечин, що на території України). Східна межа говірок іде по р. Ославі на північних схилах і р. Лабірцю – на південних. Ізоглоси, які виокремлюють зі сходу південнолемківські говірки, найбільш згущені в долині р. Лабірця й частково Ціроки³⁰³.

До лемківського говору належить говір *замішанців* (за І. Верхратським). Це говірка, різновид східнолемківського говору з деякими рисами бойківського. Виділив І. Верхратський у праці “Говір замішанців” (1894 р.) і визначив її як лемківську назву для мешканців 10 українських сіл, які знаходилися між м. Ряшевом і Коросном на території Лемківщини й Посяння. І. Верхратський визначає говірку *замішанців* у населених

³⁰² Любчик І. Д. Лемківщина. *Енциклопедія сучасної України*. Електронний ресурс. https://esu.com.ua/search_articles.php?id=71057

³⁰³ Жилко Ф. Нариси з діалектології української мови. Київ. 1966. С. 219.

пунктах: Вислока, Близенька, Гвоздянка, Коростенька, Бонарівка, Опарівка, Ріпник, Петруша Воля, Вілька Братківська, Ванівка, Чорноріки (6 500 осіб у кінці XIX ст., у першій половині XX ст. – 7259 (за О. Горбачем)). Окрім того, говір замішанців до переселення внаслідок операції “Вісла” був також поширений у сусідніх населених пунктах: Високий, Бережанці, Гвозниці, Жарновій, Глинику, Поломії й Малинівці. Сьогодні говірка замішанців асимілювалася внаслідок переселень (операція “Вісла”).

Більшість мовознавців додає цю говірку до лемківського говору, адже на всіх мовних рівнях говірка зберігає основні ознаки лемківського діалекту. Проте, за свідченнями І. Верхратського, носіям цієї говірки не властиве вживання лексеми “лем” (поширені лексеми *т'іл'ко*, *йено*, *ацы*, *йацы*); замість лемківських числівникових структур *йеденац:ет*, *дванадцет*, *двадцет*, поширені форми числівників *йеденайце*, *двайце*, *трийце*; уживаються займенники *нашого*, *нашому*, *вашого*, *вашему*; повні нестягнені форми прикметників *тел'а краснойе*, *же реб'а ма'юйе*, *вал'нойе* *дзецко*, а в окремих населених пунктах форми – *доброї мо'юоко*, *худої тел'а*, *синеї небо*; дієслівні структури І особи однини: *йа знаў*, *йа маў*; характерна наявність протези *ўос'ін'*, *ўовад*, *ўострый*, *ўосика*, *ги'наче*.

Для говору замішанців характерні локальні відмінності на рівні лексики (*пок'р'іва* // *коп'рива*, *ус'ін'* // *воў'сан* ‘волосінь’, *к'рамко* // *гаўран* ‘крук’, *ха'ўупа*, *зо'р'іўка*, лексема ‘деркач’ має форми: *т'ритко*, *хрушч*, *хрушчел'*, *гыбок*, *йедз*, *ск'рипак*), а також значна кількість запозичень із польської мови, що зумовлено географічним положенням і відповідними асимілятивними видозмінами (*н'іма*, *дз'ецко*, *слов'ік* ‘слоїк’, *з'обро* ‘ребро’, *с'рогий* // *сетный* ‘дуже великий’) ³⁰⁴.

³⁰⁴ Костів О. Говір замішанців. *Наукове товариство імені Т. Шевченка: Енциклопедія*. Львів. 2019. Т. 4. Глин – Даш. С. 67.

У центрі та на північному сході Балканського півострова знаходяться *бачванські русини*, або русини Бачки і Сриму, які є нащадками переселенців із північно-східної Пряшівщини й Закарпаття, які переселилися у XVIII–XIX ст. Русинська мова в Сербії й Хорватії – це перехідна українська говірка зі словацькими впливами, перенесена на балканські землі внаслідок переселень із західноукраїнських земель ³⁰⁵. Як зазначає Л. Белей, упродовж минулого десятиліття неорусини зосередили свою увагу на лінгвістичній проблематиці: намагалися довести окремішність русинської мови. За цей час було видано понад 20 “русинських” словників, серед яких не лише двотомні, а й чотири- чи шеститомні видання... Однак порівняльний аналіз “русинських” та українських словників показує, що словники, декларовані як “русинські”, містять 90–95 % української лексики, причому переважна її більшість – літературного походження ³⁰⁶.

Отже, ареал лемківського говору української мови накладається на територію Лемківщини й у різний час знаходився на території кількох держав.

3. ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЕМКІВСЬКОГО ГОВОРУ

Праці Івана Верхратського ³⁰⁷ другої половини XIX ст. в науковій літературі вважають початком

³⁰⁵ Белей Л. Русинська мова в Сербії та Хорватії. *Українська мова: Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ. 2004. С. 566.

³⁰⁶ Белей Л. “Русинська мова” на теренах Центральної Європи. *Народна творчість та етнологія*. 2018. № 1 (371). С. 5–13. Електронний ресурс. <https://nte.etnolog.org.ua/2018-rik/1/723-z-istorii-nauky/204-rusynska-mova-na-terenakh-tsentralnoi-yevropy-rusyn-language-on-the-territories-of-central-europe>

³⁰⁷ Верхратський І. Знадоби до пізнання угороруських говорів. *Говори з наголосом невіджимим*. *Записки НТШ*. 1901. Т. 40. Кн. 2. С. 1–113;

дослідження лемківського говору. У розвідці “Про говір галицьких лемків”³⁰⁸ автор окреслює територію поширення лемківського говору (повіти Сяноцький, Короснянський, Лиський, Горлицький, Грибівський, Ясільський і Новосандецький), з’ясовує походження етноніма “лемки”, ґрунтовно характеризує мовні ознаки говору, а також започатковує лексикографічне опрацювання лемківських говірок, адже в кінці праці вміщено “Словарець”³⁰⁹ із найуживанішими лексемами та їх значенням. І.Верхратський, констатує вплив словацької й польської мови на говір лемків, відзначає також і зворотню дію – вплив мовлення лемків.

Важливими для вивчення мовних рис лемківських говірок є “Етнографічні матеріали з Угорської Русі” В.Гнатюка³¹⁰, історії лемківського говору – праці І.Керницького про мову писаних пам’яток із села Одрехова, т. зв. “Війтівських книг з XVI–XVII ст.”³¹¹.

Проблемні питання лемківських говірок були предметом дослідження Івана Зілинського³¹². 1933 р. у

Верхратський І. Про говір галицьких лемків. *Зб. філол. секції НТШ*. Львів. 1902. Т. 5. 490 с. Електронний ресурс. <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/0001943>; Верхратський І. Говір замішанців. *Записки НТШ*. 1894. Т. 3. С. 153–210.

³⁰⁸ Верхратський І. Про говір галицьких лемків. *Зб. філол. секції НТШ*. Львів. 1902. Т. 5. С. 389–489. Електронний ресурс. <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/0001943>

³⁰⁹ Верхратський І. Про говір галицьких лемків. *Зб. філол. секції НТШ*. Львів. 1902. Т. 5. С. 389–489. Електронний ресурс. <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/0001943>.

³¹⁰ Етнографічні матеріали з Угорської Русі. Т. 3: Західні угорсько-руські комітати. Бач-Бодрогський комітат. Зібрав В. Гнатюк. Львів: Накладом Наукового Товариства ім. Шевченка. 1900. 284 с.

³¹¹ Керницький І. Фонетичні особливості мови війтівських книг XVI–XVII ст. села Одрехови в порівнянні з сучасними лемківськими говорами. *Дослідження і матеріали з української мови*. Київ: В-во АН УРСР. 1961. Т. IV. С. 83–106.

³¹² Зілинський І. Карта українських говорів з поясненнями. *Праці Українського Наукового Інституту. Серія Філологічна*. Варшава. 1933. Кн. 3. Т. XIV. 20 с. (окрема відбитка). Електронний ресурс. <https://elibr.nlu.org.ua/view.html?id=11325> Зілинський І. Лемківська

поясненнях до “Карті українських говорів” автор визначає ареал лемківських говірок (територія по обидва боки Карпат: від р. Попраду й Дунайця на заході до р. Солинки (ліва притока Сяну), приблизно до р. Ціроки (ліва притока р. Лабірця на Закарпатті)), виділяє також і говір замішанців й подає основні риси діалекту.

Зацікавлення особливостями фонологічної системи лемківського діалектного обширу зумовило появу наукової розвідки рідного села І. Зілинського – “Носові звуки в говірці села Красна Короснянського повіту. Філологічні праці”. Окрім того, дослідник детально проаналізував ареал міждіалектних контактів – бойківсько-лемківську діалектну межу, виокремивши територію поширення лемківських говірок.

Український діалектолог, дослідник закарпатських і південнолемківських говірок Іван Панькевич вивчав походження лемківського говору (праця “До питання генези українських лемківських говорів” (1958 р.))³¹³. Основа для дослідження – історичний аспект, підстава – невелика кількість лемківських пам’яток XVI–XVIII ст. Автор дає огляд попередніх і сучасних праць про походження лемківських говірок, пов’язуючи генезу діалекту із впливом польської мови на пограниччі Галицько-Волинського князівства (пізніше Перемишльської й Саноцької земель), звідки в XIV ст. українська людність переселилася на південний захід. Окрім того, дослідник на основі мовних рис вивчав

говірка села Явірок. *Lud slowiański*. Т. 3. Kraków. 1934. S. 178–212; Зілинський І. О. Словник діалектної лексики південнолемківської говірки села Красний Брід бл. Меджилаборець (Пряшівщина). *Горбач О. Зібрані статті. V. Діалектологія*. Мюнхен. 1993. С. 558–652; Зілинський І. Праці про говірки Лемківщини (Від Попраду до Ослави). Вступ та редакція М. Лесів. Горлиці: Об’єднання Лемків. 2008. 256 с.; Зілинський І. Питання про лемківсько-бойківську мовну границю. *Lud slowiański*. Kraków. 1937. Т. 4. Z. 1. S. 75–101.

³¹³ Панькевич І. До питання генези українських лемківських говорів. *Славянська філологія: Сб. статей, посвячених IV Міжнародному съезду славистів*. 1958. Ч. II. С. 164–197.

лемківсько-бойківську діалектну межу на теренах сучасної Словаччини³¹⁴.

Питання генези лемківського діалектного обширу були предметом аналізу Йосипа Шемлея³¹⁵, який вказував на протоукраїнську основу лемківських говірок, незважаючи на вплив польської і словацької мовної стихії.

У науковій праці “Z badań nad gwarą łemkowską” (“З досліджень лемківського говору”) про носові голосні, сонанти та сполучення з ерами дослідник на основі власноруч зібраного діалектного матеріалу в 158 населених пунктах Лемківщини й аналізу мовлення замішанців описує окремі фонетичні північнолемківські говіркові риси з погляду історії мови. Учений виокремлює в рефлексах колишніх носових у лемківських говірках три типи: 1) *a* замість *o*: *кады, тады*; 2) *e* замість *ę*: *шест'а, месо*; 3) рефлeksi *ам, ан, он, ен*: *бр'ам чати, пантлиц'а, хомонт, вентор*³¹⁶, наголошуючи на зв'язку лемківських говірок із сусідніми польськими та словацькими. Проте заслуговує на увагу думка про приналежність мови лемків до української.

У працях польських лінгвістів, зокрема Здіслава Штібера³¹⁷, подано загальну характеристику лемківських говірок, докладно розглянуто один із найбільш архаїчних рівнів лемківських говірок – фонологічний. В основі праці – експедиції автора 1934–1936 рр. на територію польського боку Карпат на захід від р. Солінки (притоки р. Сяну), а також дослідження попередників (зокрема, І. Верхратського). Науковець докладно аналізує діалектний

³¹⁴ Панькевич І. Лемківсько-бойківське пограниччя в Чехословаччині. *Літопис Бойківщини*. Самбір. 1938. Т. 10. С. 3–6.

³¹⁵ Szemlej J. Z badań nad gwarą łemkowską. *Lud słowiański*. Kraków. 1934. Т. 3. З. 2.

³¹⁶ Szemlej J. Z badań nad gwarą łemkowską. *Lud słowiański*. Kraków. 1934. Т. 3. З. 2. S. 167.

³¹⁷ Stiber Z. Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny. Łódź. 1956–1964. Кн. 1–8; Stiber Z. Dialekt Łemków. Fonetyka i fonologia. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk. 1982. 111 s. Електронний ресурс.

<https://rcin.org.pl/dlibra/publication/6597/edition/41746/content>

матеріал із конкретних населених пунктів, подає основні вияви системи вокалізму й консонантизму лемківських говірок, в основному базуючись на говірках польської частини. Здіслав Штібер на лінгвістичних картах “Мовного атласу давньої Лемківщини”³¹⁸, матеріали до якого збирав особисто в 72 населених пунктах у 1934–35 рр. під час діалектологічних експедицій, ґрунтовно проаналізував фонологічну систему лемківських говірок. Праця вміщує 416 лінгвістичних карт з аналізом 1250 мовних явищ північнолемківських говірок. На думку М. Лесева, це дослідження Лемківщини можна вважати неоцінним скарбом, адже воно фіксує стан говірок додепортаційного періоду³¹⁹.

Докладну інформацію щодо лемківських говірок подано в працях Михайла Лесева. У монографії “Українські говірки в Польщі”³²⁰ проаналізовано лемківські, а також надсянські, наддністрянські, бойківські й підляські говірки, з'ясовано походження етнічного “лемки”, визначено ареал, опрацьовано історію досліджень, ґрунтовно охарактеризовано діалектні риси на всіх мовних рівнях.

Серед сучасних дослідників лемківських говірок – С. Панцьо, Г. Ступінська, К. Глуховцева, Л. Лісна, Б. Струмінський, П. Пиртей, М. Гнатюк.

Лемківські говірки опрацьовані лексикографічно. Насамперед потрібно відзначити лінгвістичні атласи Василя Латти³²¹ та Зузани Ганудель³²². Матеріали для

³¹⁸ Stiber Z. Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny. Łódź. 1956–1964. Кн. 1–8.

³¹⁹ Лесів М. Дослідження лемківських говірок від середини XIX до кінця XX ст. *Зілинський І. Праці про говірки Лемківщини (від Попраду до Ослави)*. Ред. М. Лесів; Підг. до друку В. Пилипович. Горлиці. 2008. С. 30–31.

³²⁰ Лесів М. Українські говірки у Польщі. Варшава. 1997. 494 с.

³²¹ Латта В. Атлас українських говорів Східної Словаччини. Доопрац. та упорядк.: З. Ганудель, І. Ріпка, М. Сополіга. Братислава: Словачьке педагогічне видавництво. 1991. 553 с.

³²² Ганудель З. Лінгвістичний атлас українських говірок Східної Словаччини. Пряшів. 1984–1989. Т. 1–2.

“Атласу українських говорів Східної Словаччини” В. Латта зібрав на території поширення південнолемківських говірок, які належать до архаїчного типу крайньої західної частини української діалектної території. Ці південнолемківські говірки внаслідок внутрішньомовних і позамовних чинників тривалий час існували в середовищі іншої мовної спільноти, що призвело подекуди до білінгвізму носіїв говірки, а відповідно й до істотних асимілятивних змін.

З. Ганудель, дослідниця говірок Східної Словаччини, відзначила новизну праці В. Латти (у принципах складання легенди карти як точної й раціональної системи позначень) порівняно з іншими регіональними атласами. У передмові до цього атласу зазначено, що укладач намагався вийти за рамки статистичного дослідження й подати сучасний стан діалектної мови в розвитку, тобто охопити динаміку в існуванні говірок, а не лише показати стан говірок у минулому, а також виявити особливості мовлення сучасних поколінь (старшого, середнього й молодшого).

Лемківські говірки репрезентують словники та лексикографічні матеріали, авторами яких є С. Панцьо³²³, Н. Вархол, А. Івченко³²⁴, П. Пиртей³²⁵, Г. Ступінська³²⁶, І. Дуда³²⁷, Є. Турчин³²⁸, С. Панцьо і Н. Лісняк³²⁹.

³²³ Панцьо С. Матеріали до словника лемківських говірок. Дислівна лексика. Тернопіль. 1997. Ч. 1. 56 с.

³²⁴ Вархол Н., Івченко А. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. Братислава – Пряшів: Словацьке пед. вид-во в Братиславі, відділ укр. літ. в Пряшеві. 1990. 159 с.

³²⁵ Пиртей П. С. Короткий словник лемківських говірок. Упоряд. і підгот. до друку Є. Д. Турчин. Івано-Франківськ: Сіверсія МВ. 2004. 364 с.

³²⁶ Ступінська Г. Ф., Битківська Я. В. Фразеологічний словник лемківських говірок. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан. 2013. 464 с.

³²⁷ Дуда І. Лемківський словник. Тернопіль. 2011. 375 с.

³²⁸ Турчин Є. Д. Словник села Тилич на Лемківщині. Львів: Українська академія друкарства. 2011. 384 с.

³²⁹ Панцьо С., Лісняк Н. Словник прикметникового лексикону лемківських говірок. Укл. С. Є. Панцьо, Н. І. Лісняк. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан. 2015. 232 с.

У ХХ ст. (у 30-х і 90-х рр.) були спроби кодифікації лемківського говору з метою викладання в школі: видано “Лемківський словничок” М. Приймака (1933 р.); “Лемківський буквар” (1933 р.); “Першу лемківську читанку” (1934 р.), “Першу граматику лемківського языка” (1992 р.), “Лемківську граматику для діти” М. Хом’яка” (1992 р.).

Риси лемківського говору широко представлені ще з XVI ст. в пам’ятках писемности різних жанрів: ділових документах, оригінальних і перекладних конфесійних текстах, художній літературі, записах фольклору.

Лемківську пісню пропагує у своїй творчості сучасна виконавиця Христина Соловій. Її музичний альбом “Жива вода” (2015 р.)³³⁰ формують, окрім власних, адаптовані тексти з ознаками лемківського говору.

4. ПОХОДЖЕННЯ ЕТНОНІМА “ЛЕМКИ”

Існують різні гіпотези етимології слова “лемки”.

Як вважає М. Лесів, назва *лемки* виникла в науковій літературі в першій половині XIX ст. Цей етніонім Осип Левицький уперше вжив у німецькомовній граматиці української мови, виданій у Перемишлі 1834 р, повторив її відомий чеський філолог Павел Шафарик у “Слов’янських старожитностях” (1837 р.)³³¹.

П. Шафарик виводив походження лексеми “лемки” від назви сарматського племені *лімігантів*.

І. Вагилевич пов’язував етніонім із лексемою “*лемза*” зі значенням ‘легкодух, вітрогон, фантазер’ або “*лемзати*” зі значенням ‘бігти, лізти’.

М. Худаш, дотримуючись антропонімної гіпотези, вважає етніонім “лемки” похідним від особової назви *Лемко*, який є наслідком додавання до основи *лем* форманта -к- (о).

Походження твірної основи *лем-* у наведених вище утвореннях гіпотетичне. На думку вченого, що *лем-*

³³⁰ <https://soloviy.fanlink.to/ZhyvaVoda>

³³¹ Лесів М. Українські говірки у Польщі. Варшава. 1997. С. 9.

походить ще від праслов'янського особового власного імені *лем* (пор. відоме польське прізвище *Lem*), яке вповні може бути гіпокористичним утворенням, що виникло внаслідок скорочень теж ще праслов'янського складного імені **Лелимир* способом усічення другого складу *-ли-* препозитивного компонента *Лели-* та усічення елемента *-ир* постпозитивного компонента *-мир* зі збереженням його початкового приголосного *-м-* у зрощенні з початковим складом препозитивного компонента в новотворі *Лем*. Українські етнографічні групи *бойки*, *гуцули* та *лемки* є на своїх землях споконвічно автохтонними, як генетично нащадки ще доісторичних, можливо, антських східнослов'янських родоплемінних об'єднань або й племен, які свого часу увійшли до складу Русі-України. Терени, які вони заселяли й заселяють, названі тепер відповідно Бойківщиною, Гуцульщиною й Лемківщиною, належать до споконвічних українських автохтонних земель ще доісторичного спадку³³².

Найбільш поширеною й вірогідною в науковій літературі вважаємо гіпотезу, яку підтримувала більшість дослідників (І. Панькевич, Ю. Тарнович, С. Шах, Ф. Жилко). Лексема "*лемки*" утворена від частки словацького походження "*лем*" зі значенням 'лише, тільки' й характерна для мовлення діалектоносіїв.

І. Верхратський, досліджуючи лемківський говір, зазначав, що слово "*лемки*" було первісно "прозівкою" (так називали сусідів), пов'язаною зі суміжним бойківським говором (аналогічно виникла й назва "*бойки*"). Тому часто носії лемківського діалекту називали себе "*руснаки*", хоч зафіксовані ще й інші назви – "*лемаки*" й "*лишаки*"³³³.

³³² Худаш М. Л. До питання походження назв *бойки*, *гуцули*, *лемки*. *Народознавчі зошити*. 1998. Зон. 3 (21). С. 299–318.

³³³ Верхратський І. Про говір галицьких лемків. *Зб. філол. секції НТШ*. Львів. 1902. Т. 5. С. 1–2. Електронний ресурс. <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/0001943>

Отже, етнонім "лемко" первісно мав негативну жартильну конотацію, проте з часом ця назва втратила забарвлення і сприймається нейтрально.

5. ДИАЛЕКТНІ РИСИ³³⁴

а) фонетичні:

- основною акцентуаційною ознакою є сталий (слабо динамічний) наголос на другому від кінця складі слова: *вода*, *в'іно*, *во́лы*, *грі́бы*, *до_хьж* 'до хатів', *дора́з* 'відразу, негайно', *мо́локо*;

- збереження давніх голосних [і] та [ы]: для вокалізму лемківських говірок характерний голосний передньо-середнього ряду [и]: *сила*, *миска*, *ми́лії* – та голосний заднього ряду [ы]: *бы́кы*, *сы́н*, *мы́ло*, *жы́ты*, *шы́йе*, *ры́бом*, *вы́дно*, *мыш*;

- характерна вимова континуантів давніх [ы] та [і] як [иі]: *ко́дії* 'коли', *п'лесті́ї* 'плести', *гу́сії* 'гуси', *мы́былії* 'ми були', *і́дії* 'іди';

- лабіалізація голосного [ы^о]: *бы́ла*, *вы́мн'а*;

- континуантами архаїчної сполуки *-ыр-* виступають сполуки *-ир-*, *-ыр-*: *кы́р'тиц'а* 'кріт', *гы́р'м'іт* 'гримить', *кы́рви* 'крові', *пы́ршч* 'приш', *о́бырви* 'брови', *ды́рва* 'дрова', *хы́рбет* 'хребет' та *-ыл-* – *-ыл-*: *сы́лзы* 'сльози', *бы́лха* 'блоха';

- перехід [е] в [и] перед м'яким приголосним: *вы́р'х*, *ты́пир'*;

³³⁴ Рисі лемківського говору подано на основі видань: Гриценко П. Лемківський говір. *Українська мова: Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ. 2004. С. 357–359; Костів О. Говір лемків. *Наукове товариство імені Т. Шевченка: Енциклопедія*. Львів. 2019. Т. 4. Глин – Даш. С. 67–71; Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. Київ. 1966. С. 219–224; Магвіє І. Українська мова та її говори. Київ. 1994. С. 101–105; Бевзенко С. Українська діалектологія. Київ. 1980. С. 228–230.

- рефlekсами давнього голосного [e] виступають голосні [y], [ÿ]: па'л'унка, м'ут, пе'чунка, при'ус, па'цурки, в'еч'ур, т'утка 'тітка', ш'чутка 'щітка';

- рефlekсами давніх [o], [e] в новозакритих складах є голосні [y], [ÿ]: хвуст, руг, стул, в'юз, т'ук;

- для консонантизму лемківських говірок характерним є те, що звуки [в], [ÿ] у позиції прийменника та префікса переходять у [г] перед дзвінкими приголосними й у [х], [ф] перед глухими приголосними звуками: г_нас 'в нас', г'дова 'вдова', г'довець 'вдівець', х'перед 'вперед', х_ко'морі 'в коморі', ф'чора 'вчора';

- для значної частини лемківських говірок характерна зміна [г] на [к'], [д] на [г']: к'істо 'тісто', ог'іж 'одяг', к'іло 'тіло', к'існі 'тісний', г'іти 'діти', г'ідо 'дід', г'іюка 'дівка', Г'митро 'Дмитро';

- на місці приголосного [л] у позиції перед голосним уживають звуки [ÿ], [в]: ÿ'а'йка 'лавка', мас'ю, са'ю 'сало', п'юух 'плуг', ва'юа 'лава', ц'і'юні 'цілий', пове'д'і'юк;

- рефлексом давньої сполуки [дй] є африката [дж], як і в інших карпатських говорах: ме'джа, п'р'аджа, са'джа, ч'удж'ї;

- приголосні звуки [г''], [д''] часто замінюються на [ц''], [дз'']: ц''а'гне, дз''іц''ми;

- паралельне вживання твердого і м'якого [р]: з'в'ір' // з'в'ір, п'р'ажа, зор'а, але [р'] у суфіксі -ар: косар', гончар', у'ч'ар', рыбар';

- збереження м'якості шиплячих [ч'] і [дж']: печ'у, гонч'ар, к'рич'а'ї, стир'ч'ати, багач', садж'а, ме'дж'а, п'р'аджа;

- відсутність м'якості [г'], [п'], [с'], [ц'] у кінці слів: хлопец, удопец, жнец, вулиця, терница, на вулицу;

- для лемківських говірок характерне часткове пом'якшення передньоязикових та губних приголосних перед давнім [e]: т'еп'ир, с'е'юо 'село';

- для території на захід від р. Опору характерні асимілятивні зміни приголосних на зіткненні морфем і на межі слів (одзвінчення перед сонорними та голосними й оглушення дзвінких перед наступними глухими незалежно від позиційних умов): з'мерком, йаг дуб виво'з'ли, наж_нар'ід, п'р'їмуд ÿ_ш'колу, таг_мусит_быти, йаг_оген, таг_у_нас_было, л'ышка 'ложка', мотуска, грип 'гриб', м'їт 'мед', пор'їх, р'їх, с''л'їт 'слід';

б) морфологічні:

- в іменниках наявність давнього закінчення -и в називному відмінку множини іменників чоловічого роду з переходом [к] у [ц]: во'їци, п'таци // п'тася, во'їаци, с'п'їваці, пас'туси, пар'їбци;

- закінчення -ове у формах називного відмінка множини деяких іменників чоловічого роду: бра'тове, сы'нове, сус'їдове, пташ'кове;

- закінчення -и, и в орудному відмінку множини: з'во'лы, чо'тырма_быкы, із_дубы;

- закінчення -ом в орудному відмінку однини іменників та узгоджених із ними прикметників, займенників: ду'шом, ры'бом, ми'шом, во'дом, по'лом, до'лов'ом, мой'ом, ру'ком, ме'джи_собом;

- для родового й місцевого відмінків множини характерне закінчення -ох: хло'пц'ох, ба'бох, го'с'т'ох, до_тих_хло'пох, д'л'а_бы'кох, на_ко'н'ох, на_груд'ох, на_з'ат'ох, по_род'ичох, на_дубох, на_по'косох;

- у прикметниках і займенниках наявність закінчення [ы], [и] у називному відмінку множини прикметників і займенників прикметникового типу: до'бры // до'бры, т'верды, б'їлы, т'лусты, шуты, мо'лоды, ви'шневы, си'лен:ы, ши'роки;

- у формі родового відмінка однини прикметників жіночого роду і присвійних займенників на шиплячий

наявні усічені форми **-ої, -єї** замість **-оїї, ейї**: **мо'лодої, великої, с'лавної, добреї, нашеї**;

- у формах орудного відмінка однини прикметників і займенників фіксується архаїчне закінчення форм двоїни – **-има // -ыма**: **б'їлима, твер'дима, т'ыма, кот'рыма, нима**;

- прикметники чоловічого й середнього роду в місцевому відмінку мають закінчення **-им**: **на добрим па'нові**;

- уживання питального займенника **што** 'що', неозначених займенників **дашто, ш'тос'ї**;

- поширення вказівного займенника **тот, тота, тото**;

- форма давального відмінка особових займенників **я, ти – м'ї, т'ї**;

- форма орудного відмінка особового займенника **вона – н'оў**;

- називний відмінок числівника **чотири**: **ш'тир'ї, ш'тири**, на південному сході ареалу – **чо'тир'ї, чет'ир'ї, чет'ири**;

- поширена форма **чотыр'дес'ат**, лише в крайній східній частині лемківських говірок – форма **сорок**;

- поширені форми числівників **осем, в'ісем, йеде'нац:ет, д'вац:ет, деве'дес'е'т // деве'дес'ат, д'васто**;

- стягнення форми дієслів на **-ати** з тематичним **-е** в теперішньому часі: **з'бираш, з'бират, зби'раме, зби'рате, думаш, думам, думат, знам, знаш, знат**;

- при дієвідмінюванні в частині лемківських говірок зберігається давня сполука губний приголосний + **ї**: **л'убйу, лоўйу, купйу, робйат, ломйу**;

- складені форми майбутнього часу дієслів творяться переважно від дієслова **бути** й форм минулого часу: **буду робиў, буду браў, буду косиў**; зрідка – від цього ж допоміжного дієслова й інфінітива – **будеме ўй'зати**;

- перша особа множини наказового способу дієслів I та II дієвідміни закінчується на **-ме**: **ход'ме, берме, нес'ме**;

- поширена словотворча частка **да** замість **де**: **дахто** 'дехто', **дашто** 'дешо'.

в) синтаксичні:

С. Бевзенко виділяє на основі фразової ритмомелодики два основні типи: східноукраїнський, чи південно-східний, і західноукраїнський, чи південно-західний³³⁵. Значна здиференційованість західноукраїнського типу фразової ритмомелодики зумовлена тісними міжмовними контактами зі сусідніми мовами, що характерне для ареалу лемківських говірок.

Лемківські говірки вирізняються низкою специфічних ознак синтаксичного рівня:

- характерні прийменники **к** та його варіанти **ік, г, іг, ку, гу**: **к л'ісу** 'до лісу', **гу нам**; прийменники **пред, през** 'через', 'без': **през готар** 'через межу';

- уживання сполучників **жеби, жибн** 'щоб';

- у конструкціях із родовим відмінком на місці прийменника **в (у)** поширені форми з прийменником **до**: **пуї'демо** 'ду хьж';

- поширені конструкції з родовим відмінком і прийменником **на**: **чекати на гостей**;

- уживання безприйменникових конструкцій давального відмінка зі значенням приналежності: **де му быкы сут?** 'де мої бики?';

- структурні типи складених підметів часто виражені сполученням іменника або займенника з числівником, як означенням, у формі родового відмінка, що вирізняє більшість південно-західних діалектів: **было двох брат'іў**;

³³⁵ Бевзенко С. П. Українська діалектологія. Київ. 1986. С. 152.

• для форм простого присудка характерним є широке вживання особових конструкцій із присудком, вираженим особовими дієсловами **мати, не мати**, яким в інших говорах відповідають конструкції, виражені дієслівною формою **є** чи предикативними прислівниками **нема, немає: маў їсден ґазда пса**.

г) лексичні:

Лексичні й семантичні особливості лемківських говірок значно зумовлені тісними зв'язками зі сусідніми словацькими й польськими говірками.

Для лексичної системи лемківських говірок характерні:

- збереження архаїчних лексем: **бар'ниха** 'кличка корови коричневої масті', **білток** 'білок', **брид'** 'гідота', **боїско, боїшче** 'місце, де відбувається бій', **вел'о** 'багато', **виг'лад** 'вікно', **геў** 'тут, сюди', **гол'а** 'гола вершина', **гом'балка, гом'бачка** 'гойдалка', **бандурка, ґрул'і** 'картопля', **йіл** 'глина, мул', **квас'ниц'а** 'щавель', **кл'іпайкы** 'повіки', **кома'ниц'а** 'конюшина', **кони'чина** 'конюшина', **миш'пергач // пергач** 'кажан', **пога'виц'і // ногаўки** 'суконні штани', **н'іт** 'нема', **пов'ічайки, паву'чайки** 'повіки', **пут** 'дорога в поле', **си'панец'** 'комора', **студник, студинка** 'джерело', **худобный** 'бідний', **хыжа** 'хата', **ча'тина, четина** 'глиця, хвоя', **йарец'** 'ячмінь';

- значна кількість слів, запозичених із сусідніх мов (польської, словацької, угорської, румунської та німецької): **аграф** 'оздоблена пряжка', **ад'зимка** 'корж із кукурудзяного або вівсяного борошна', **антрамент** 'чорнило', **апаш** 'жорстока людина, здатна на вбивство', **апел'** 'заклик, лозунг, перекличка', **вел'кий, векший** 'великий, більший', **гадз'іна** 'свійська птиця', **гасл'і** 'скрипка', **ґача** 'лоша', **барз** 'дуже', **ка'пота** 'верхній одяг', **пол'імандел'**, **ма'радик, ракош** 'копи, снопи на полі', **мачка** 'кітка', **монджин** 'модрина', **облечи** 'надіти',

пал'інка 'горілка', **дораз** 'зараз', **фрайар** 'парубок', **пл'ац, фундош** 'садиба', **цан'істра** 'торба', **цма** 'нічний метелик', **ан'талак** 'бочка для вина', **бетанг** 'волоцюга', **боганч'і** 'важкі черевики', **босоркан'а** 'відьма', **дуган** 'тютюн', **коргел'** 'лівак, ненадійна людина', **пайташ** 'приятель', **тенде'рич'а** 'кукурудза', **темет'іў** 'кладовище', **фалат** 'шматок', **йугас** 'вівчар', **чуга, чуган'а** 'рід верхнього одягу'.

Це лише загальний огляд словникової системи лемківських говірок. Слова вказують на спорідненість з іншими мовними групами та контакти населення Лемківщини із близькими сусідами (поляками та словаками) і державними мовами на цій території (німецькою, угорською, польською, словацькою, чеською), а романські елементи в словникові свідчать про якийсь вклад у культуру лемків також т. зв. волоської міграції³³⁶.

Отже, лемківські говірки належать до карпатської групи південно-західного наріччя, вони зазнали значної трансформації внаслідок дії позамовних чинників.

Основна література:

1. Бевзенко С. Українська діалектологія. Київ. 1980. С. 228–230.
2. Горбач О. Лемківські говірки. *Енциклопедія Українознавства*. Гол. ред. В. Кубійович. Париж – Нью-Йорк: Вид-во "Молоде життя". 1966. С. 1281–1282.
3. Гриценко П. Лемківський говір. *Українська мова: Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2004. С. 357–359.
4. Жилко Ф. Нариси з діалектології української мови. Київ. 1966. С. 219–224.

³³⁶ Лесів М. Українські говірки у Польщі. Варшава. 1997. С. 82.

5. Костів О. Говір лемків. *Наукове товариство імені Т. Шевченка: Енциклопедія*. Львів, 2019. Т. 4: Глин – Даш. С. 67–71.
6. Лесів М. Українські говірки у Польщі. Варшава. 1997. С. 9–82.
7. Матвіяс І. Українська мова та її говори. Київ. 1994. С. 101–105.

Додаткова література:

1. Бандрівський Д. Г. Деякі особливості говірки лемківських переселенців у с. Липівці на Дрогобиччині. *Діалектологічний бюлетень*. Київ. 1961. Вип. VIII. С. 94–99.
2. Белей Л. Русинська мова в Сербії та Хорватії. *Українська мова: Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2004. С. 565–566.
3. Белей Л. “Русинська мова” на теренах Центральної Європи. *Народна творчість та етнологія*. 2018. № 1 (371). С. 5–13. Електронний ресурс. <https://nte.etnolog.org.ua/2018-rik/1/723-z-istorii-nauky/204-rusynska-mova-na-terenakh-tsentralnoi-yevropy-rusyn-language-on-the-territories-of-central-europe>
4. Бігуняк А., Гойсак О. Лемківський словничок. Тернопіль. 1997. 46 с. Див. ще: Бігуняк А., Гойсак О. Лемківський словничок. Електронний ресурс. <http://www.lemko.org/lemko2/slovnyk.html>
5. Вархол Н., Івченко А. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. Братислава – Пряшів: Словацьке пед. вид-во в Братиславі, відділ укр. літ. в Пряшеві. 1990. 159 с.
6. Верхратський І. Знадоба до пізнання угоруських говорів. Говори з наголосом недвижимим. *Записки НТШ*. 1901. Т. 40. Кн. 2. С. 1–113.
7. Верхратський І. Про говір галицьких лемків. *Зб. філол. секції НТШ*. Львів. 1902. Т. 5. 490 с. Електронний ресурс. <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/0001943>

8. Верхратський І. Говір замішанців. *Записки НТШ*. 1894. Т. 3. С. 153–210.

9. Ганудель З. Лінгвістичний атлас українських говірок Східної Словаччини. Пряшів. 1984–1989. Т. 1–2.

10. Глуховцева К. Д. Фонетичні риси лемківської говірки. *Східнословобожанські українські говірки. Нотатки до мовного портрета переселенців з Лемківщини: Науково-навчальний посібник*. За заг. ред. К. Д. Глуховцевої. Луганськ. 2006. 109 с.

11. Гнатюк М. В. Північнолемківські говірки переселенців: фонологічно-фонетичні особливості: дис. ... канд. філол. наук. Львів, 2021. 286 с. Електронний ресурс: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/04/dis_hnatiuk.pdf.

12. Гнатюк М. Динаміка акцентної системи українських північнолемківських переселенських говірок. *Ukrainistika – minulost, přítomnost a budoucnost III: jazyk (Україністика: минуле, сучасне, майбутнє III: мова) / ed. H. Myronova, O. Čmeliková. Kolektivní monografie věnovaná 20. výročí zahájení výuky ukrajinštiny jako studijního oboru na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně*. Brno, 2015. С. 151–158.

13. Горбач О. Діалектний словник села Красний Брід бл. Меджилаборець (Пряшівщина). *Горбач О. Південнолемківська говірка й діалектний словник с. Красний Брід бл. Меджилаборець (Пряшівщина)*. Український вільний університет. Мюнхен. 1973. С. 1–95. (Матеріали до української діалектології. Вип. 2).

14. Дзєндзелівський Й. Мова бачванців як засіб датування явищ лемківського діалекту. Руснаці. Русини 1745–1995. *Збірник роботах з міжнародної наукової конференції “Приселене и живот Руснацох у Бачкей, Сриму и Славоні 1745–1995”*. Нови Сад. 1996. С. 7–20.

15. Дуда І. Лемківський словник. Тернопіль. 2011. 375 с.

16. Залеський А. М. Найбільш західний український говір. *Культура слова*. Вип. 33. Київ: Наукова думка. 1987. С. 68–71.

17. Зілинський І. Взаємовідносини між українською та польською мовами. *Записки НТШ*. 1937. Т. 155. С. 203–216.

18. Зілинський І. Праці про говірки Лемківщини (Від Попраду до Ослави). Вступ та редакція М. Лесів. Горлиці: Об'єднання Лемків. 2008. 256 с.

19. Зілинський І. Карта українських говорів з поясненнями. *Праці Українського Наукового Інституту. Серія Філологічна*. Варшава. 1933. Кн. 3. Т. XIV. 20 с. (окрема відбитка). Електронний ресурс.

<https://elib.nlu.org.ua/view.html?id=11325>

20. Зілинський І. Лемківська говірка села Явірок. *Lud słowiański*. Kraków. 1934. Т. 3. S. 178–212.

21. Зілинський І. О. Словник діалектної лексики південнолемківської говірки села Красний Брід бл. Меджилаборець (Пряшівщина). *Горбач О. Зібрані статті. V. Діалектологія*. Мюнхен. 1993. С. 558–652.

22. Зілинський І. Питання про лемківсько-бойківську мовну границю. *Lud słowiański*. Kraków. 1937. Т. 4. Z. 1. S. 75–101.

23. Єдність у різноманітності. Лемки. Навчально-методичний посібник. Упорядн.: Галина Гримашевич, Наталія Лісняк, Мирослава Гнатюк, Ніна Свистун. Житомир, 2021. 160 с.

24. Костів О. Говір замішанців. *Наукове товариство імені Т. Шевченка: Енциклопедія*. Львів. 2019. Т. 4. Глин – Даш. С. 67.

25. Кубійович В. Лемки. *Енциклопедія Українознавства*. Гол. ред. В. Кубійович. Париж – Нью-Йорк: Видво “Молоде життя”. 1966. С. 1275–1280.

26. Латта В. Атлас українських говорів Східної Словаччини. Доопрац. та упорядк.: З. Ганудель, І. Ріпка, М. Сополига. Братислава: Словацьке педагогічне видавництво. 1991. 553 с.

27. Лесів М. Дослідження лемківських говірок від середини ХІХ до кінця ХХ ст. *Зілинський І. Праці про говірки Лемківщини (від Попраду до Ослави)*. Ред. М. Лесів; Підг. до друку В. Пилипович. Горлиці. 2008. С. 19–46.

28. Лесів М. Основні характерні особливості лемківський говірок. *Лемківський діалект у загальноукраїнському контексті*. Укладачі Панцьо С. Є., Свистун Н. О. *Studia methodologica*. Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. Вип. 27. С. 15–29.

29. Лісна Л. Холмські і черемиські діалектизми у мовленні переселенців. *Українські і польські говірки пограниччя = Ukrainskie i polskie gwary pogranicza*. Ун-т Марії Кюрі-Склодовської, Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки; ред.: Ф. Чижевський, Г. Аркушин. Люблін – Луцьк. 2001. С. 91–93.

30. “Пам’ятаймо про депортації 1944–1951 років”. Електронний ресурс. <https://uinp.gov.ua/presidentr/novynu/pamyataймо-pro-deportaciyi-1944-1951-rokiv>

31. Панцьо С. Матеріали до словника лемківських говірок. Дієслівна лексика. Тернопіль. 1997. Ч. 1. 56 с.

32. Панцьо С., Лісняк Н. Словник прикметникового лексику лемківських говірок. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан. 2015. 232 с.

33. Панькевич І. Лемківсько-бойківське пограниччя в Чехословаччині. *Літопис Бойківщини*. Самбір. 1938. Т. 10. С. 3–6.

34. Панькевич І. Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей. Звучня і морфологія. *V Praze: Nákladem Sboru pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi V. komisi nakladatelství “Orbis”*. Прага. 1938. XXXIII. 546 с., [3] с., карти.

35. Панькевич І. До питання генези українських лемківських говорів. *Славянская филологія: Сб. статей, посвященный IV Международному съезду славистов*. 1958. Ч. II. С. 164–197.

36. Пиртей П. С. Короткий словник лемківських говірок. Упоряд. і підгот. до друку Є. Д. Турчин. Івано-Франківськ: Сіверсія МВ. 2004. 364 с.

37. Розповіді з Підкарпаття: Українські говірки східної Словаччини / підгот. О. Лешка, Р. Шішкова,

М. Мушинка. Нью-Йорк; Прага; Київ: Euroslavica, 1998. 320 с.

38. Русаченко Н. П., Коханчик С. Р. Лемківський говір: проблема статусу. *Філологічні студії: Збірник наукових праць*. 2019. Вип. 12. С. 73–78. Електронний ресурс. http://nbuv.gov.ua/j-pdf/stfil_2019_12_12.pdf

39. Струмінський Б. Говір лемків. *Лемківщина: земля – люди – історія – культура. Записки НТШ*. Ред. Б. О. Струмінський. Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто. 1988. Т. 1. 569 с.; Т. 2. 496 с.

40. Ступінська Г. Ф. Фразеологія лемківського говору української мови: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Прикарпатський університет імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ. 2000. 20 с.

41. Ступінська Г. Ф., Битківська Я. В. Фразеологічний словник лемківських говірок. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан. 2013. 464 с.

42. Турчин Є. Д. Словник села Тилич на Лемківщині. Львів: Українська академія друкарства. 2011. 384 с.

43. Франко І. Карпаторуська література XVII–XVIII віків. *Записки НТШ*. 1900. Т. 37. С. 1–91; 1900. Т. 38. С. 91–162.

44. Штец М., Муличак Ю., Дуйчак М. Українські говірки верхів'їв течії річки Цирохи. *Наук. зап. культур. союзу укр. трудящих в ЧСР*. Пряшів. 1987.

45. Ястремська Т. Діалектний простір Галичини: говірки української мови. *Українська мова в Галичині: історичний вимір*. Львів. 2011. С. 77–86.

46. Riger J. Słownictwo i nazewnictwo łemkowskie. Warszawa. 1995.

47. Riger J. Wpływ polski i słowacki na gwary łemków w zakresie leksyki. *Sbornik Filozofickej Fakulty Univerzity Komenskeho. Philologica*. 1979. Т. XXX. С. 201–209.

48. Stieber Z. Atlas językowy dawnej łemkowszczyzny. Łódź. 1956–1964. Т. 1–8.

49. Stieber Z. Systemy konsonantyczne dawnej łemkowszczyzny. *Studia linguistica In honorem Thaddaei Lehr-Splawiński*. Warszawa. 1963. S. 313–319.

50. Stieber Z. Systemy wokaliczne dawnej łemkowszczyzny. *Slavia*. Т. 2/XXIX. 1959. S. 207–211.

51. Stieber Z. Dialekt łemków. Fonetyka i fonologia. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk. 1982. 111 s. Електронний ресурс.

<https://rcin.org.pl/dlibra/publication/6597/edition/41746/content>

52. Szemlej J. Z badań nad gwarą łemkowską. *Lud słowiański*. Kraków. 1934. Т. 3. Z. 2.

53. Šišková R. Areálová studie slovní zásoby rusínských nářečí východního Slovenska. Diferenční slovník. Praha: Euroslavica, 2009. 200 s.

• використання безприйменникових конструкцій із давальним відмінком: **ме́н'і бо́лит' ру́ка, засла́бла ме́н'і ж'і́нка;**

• уживання прийменника **за** у структурі прийменникових словосполучень знахідного відмінка з дієсловами зі значенням повідомлення, а також у конструкціях з іменниками: **го'во́рити за ба́т'ка, зга́дати за д'іте́й.**

г) лексичні:

Для діалектної системи волинського говору характерна значна кількість лексичних особливостей. Часто лексика діалекту вирізняється спільністю для волинсько-подільської групи говорів південно-західного наріччя. Проте існує значний пласт специфічних, часто локальних лексем:

Маці'гони 'деруни'; **манза** 'сметана, що назбирується на молоці'; **холоду́ха** 'салат зі сметаною та зеленою цибулею'; **пат'равина** 'вишита скатертину на стіл'; **бездрик** 'божа корівка, сонечко', **в'іц'ок** 'немудрий, нерозумний'; **бурта** 'батіг'; **кострик** 'мале вогнище'; **ламус** 'підвал'; **картофан'ці** 'варена картопля для свиней'; **ф'іра** 'віз'; **кропи'н'ак** 'борщ зі щавлем і кропивою'; **глейа** 'круча, звалище'; **за'терка** 'суп із тістом'; **наб'ідрик** 'легке вбрання'; **пизи** 'вершки'; **кришка** 'чашка'; **байка** 'ганчірка'; **с'ін'і** 'комора'⁴¹⁷.

Випрен'говуватис'а 'пручатися, вириватися з обіймів'; **г'едзгатис'а** 'вередувати, мати поганий настрій, те саме, що козиритися'; **задр'іпатис'а** 'забруднити взуття та низ одягу при ходьбі'; **з'рейдатис'а** 'зіпсуватися', **з'носитис'а** '(про одяг, взуття), набути поганого вигляду, понівечитися'; **змар'нитис'а** 'зіпсуватися (про їжу), набути поганого вигляду, понівечитися'; **момл'ти** 'повільно їсти,

⁴¹⁷ Записала студентка філологічного факультету ЛНУ ім. І. Франка Якимович Олена від Головащук Ірини Онуфрівни (с. Малєво Демидівського р-ну Рівненської обл.); Якимович Інни Богданівни (с. Русина-Берестечко Демидівського р-ну Рівненської обл.).

нечітко говорити; повільно щось робити'; **настр'енчити** 'підбурювати когось проти когось'; **наб'омчитис'а** 'насупитися'; **пен'кати** 'тріскатися, лопатися; сердитися'; **телебендати** – 'знев. говорити багато, говорити дурниці, те саме, що пасталаякати'; **чус'атис'а** 'дит. чухатися, гладити дитину по спинці перед сном'; **ше'мортатис'а** 'крутитися під час сну'. Наведені діалектизми репрезентують багатство та різноманітність волинського говору, зокрема говірок території півдня Волинської обл., засвідчують специфічність для цієї території говірковій особливості⁴¹⁸.

Волинський говір лексикографічно опрацьований: Аркушин Г. Сказав, як два зв'язав: Народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині. Люблін – Луцьк. 2005. 177 с.;

Гаєвський С. Говірка с. Михринєць Староконстантинівського повіту Волинської губернії. *Філологічний збірник пам'яті К. Михальчука*. Київ. 1915. С. 23–149;

Горбач О. Південноволинська говірка й діалектний словник с. Ступно, кол. повіту Здолбунів. *Горбач О. Зібрані статті. Т. V. Діалектологія*. Мюнхен. 1993. С. 405–523;

Горбач О. Північнонаддністрянська говірка й діалектний словник села Романів Львівської області. Мюнхен. 1965;

Данилюк О. К. Словник народних географічних термінів Волині. Відп. ред. І. М. Желєзняк. Луцьк: Надстир'я. 1997. 108 с.;

Свтушок О. М. Короткий словник говірок Рівненщини. *Вивчення говірок Рівненщини*. Рівне. 1997. С. 38–138;

Корзонюк М. Матеріали до словника західноволинських говірок. *Українська діалектна лексика*. Київ. 1987. С. 62–267;

⁴¹⁸ Записала Лісова (Садова) Лариса від Філат (Лісової) Лідії Іванівни. 1934 р. н., освіта неповна середня, жительки села Борисковичі Горохівського р-ну Волинської обл. Електронний ресурс. <http://www.volynpost.com/news/150605-vandity-karabkatysia-telebendaty-nezvychna-volynska-govirka>

Кірілкова Н. В. Словник волинських фразеологізмів. Острого – Рівне. 2013. 192 с.

Фразеологізми волинських говірок подано у словнику Н. Кірілкової⁴¹⁹. Укладання діалектних фразеологічних словників, на думку автора, залишається актуальним завданням. Зокрема, у мовознавстві відчувається брак досліджень фразеології південноволинських говірок української мови. Ця праця – це матеріали до словника диференційного типу, містить фразеологію, що не увійшла до основного фразеологічного складу української мови з низки причин: 1) не потрапила до літературних творів; 2) не українська; 3) містить вульгарні, лайливі компоненти.

До реєстру пропонованого Словника увійшли одиниці, які 1) не засвідчені лексико- і фразеологічними працями літературної мови: *піти за свояками* (Дубно); *піти норчака* (Вільгір Остр.); *як з кобилою в болоті (поговорив)* (Вільгір Гош.); *як у діда в торбі* (Косиківці Новоуш. Хм.); 2) відрізняються від фіксованих у нормативних працях фразеологічних одиниць семантикою чи формальними ознаками, зокрема а) компонентним складом: *вуж голову не встромить* (пор. СФУМ *вуж не пролізе*); *дивитися звіром* (пор. СФУМ *дивитися вовком*); *обіцяти гори-долини* (пор. СФУМ *обіцяти золоті гори*); б) формою компонентів усталених висловів: *язик чеється* (пор. СФУМ *чесати язика*); *побити горшки* (пор. СФУМ *розбити (побити) глек (глека, горицук, горицук, макітру)*); в) семантикою: *простягати руки* – ‘бити’, (пор. СФУМ 1. ‘намагатися заволодіти чим-небудь’ 2. ‘жебракувати, просити милостиню’); *горіти в руках* – ‘псувати, ламати’ (пор. СФУМ ‘виконується, здійснюється і т. ін. успішно, швидко’)⁴²⁰.

⁴¹⁹ Кірілкова Н. В. Словник волинських фразеологізмів. Острого – Рівне. 2013. 192 с.

⁴²⁰ Кірілкова Н. В. Словник волинських фразеологізмів. Острого – Рівне. 2013. С. 3.

Отже, волинський говір – старожитній діалект, риси якого мають ознаки волинсько-подільської групи говорів південно-західного наріччя української мови.

Основна література:

1. Бевзенко С. Українська діалектологія. Київ. 1980. С. 213–216.
2. Воронич Г. Волинський говір. *Українська мова: Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2004. С. 86–87.
3. Жилко Ф. Нариси з діалектології української мови. Київ. 1966. С. 190–195.
4. Матвіяс І. Українська мова та її говори. Київ. 1994. С. 60–67.

Додаткова література:

1. Анісімова Л. Г. Назви верхнього одягу у подільських, волинських та подільських говірках. *Дослідження з української діалектології: Зб. наук. пр.* Київ: Наук. думка. 1991. С. 126–127.
2. Аркушин Г. Сказав, як два зв’язав: Народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині. Луцьк–Люблін. 2005. 177 с.
3. Аркушин Г. Л. Словник евфемізмів, уживаних у говірках та молодіжному жаргоні Західного Полісся і західної частини Волині. Луцьк–Люблін. 2005. 198 с.
4. Аркушин Г. Л. Голоси з Волинського Полісся: тексти. Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки. 2010. 542 с. + 2 електрон. диски (CD-ROM).
5. Аркушин Г. Л. Словник луцьких жаргонізмів і сленгізмів. Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки. 2011. 272 с.
6. Атлас української мови: У 3 т. Ред. кол.: І. Г. Матвіяс (голова), Я. В. Закревська та ін. Т. II: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. Бандрівський Д. Г., Григорчук Л. М., Жилко Ф. Т., Закревська Я. В.,

Залеський А. М., Назарова Т. В., Онишкевич М. М., Приступа П. І. Відп. ред. Я. В. Закревська. Київ: Наукова думка. 1988. 520 с.

7. Волинські говірки Хмельниччини. Збірник діалектних текстів: навч.-метод. посіб. / упоряд.: Н. Д. Коваленко, Б. О. Коваленко. Кам'янець-Подільський: ТОВ "Рута", 2019. 344 с.

8. Гаєвський С. Говірка с. Михринець Староконстантинівського повіту Волинської губернії. *Філологічний збірник пам'яті К. Михальчука*. Київ. 1915. С. 23–149.

9. Горбач О. Південноволинська говірка й діалектний словник с. Ступно, кол. повіту Здолбунів. *Горбач О. Зібрані статті. Т. V. Діалектологія*. Мюнхен. 1993. С. 405–523.

10. Данилюк О. К. Народна географічна термінологія Волині: структура та семантика: Монографія. Луцьк: ПП Іванюк В. П. 2020. 190 с.

11. Данилюк О. К. Словник народних географічних термінів Волині. Відп. ред. І. М. Железняк. Луцьк: Надстир'я. 1997. 108 с.

12. Євтушок О. М. Короткий словник говірок Рівненщини. *Вивчення говірок Рівненщини*. Рівне. 1997. С. 38–138.

13. Залеський А. Структура і ареальна диференціація говорів Волині. *Минуле і сучасне Волині: Тези доповідей та повідомлень II Волинської конференції*. Луцьк. 1988. Ч. II. С. 190–193.

14. Кірілкова Н. В. Діалектна фразеологія Рівненщини. *Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії: 36. наук. праць Рівненського державного гуманітарного університету*. Вип. 16. Рівне: РДГУ. 2008. С. 61–64.

15. Кірілкова Н. Матеріали до фразеологічного словника південноволинських говірок. *Острого – Рівне*. 2011. 128 с.

16. Кірілкова Н. В. Назви великодньої випічки у говірках Рівненщини. *Діалекти в синхронії та діахронії*:

загальнослов'янський контекст. Інститут укр. мови НАН України. Київ: КММ. 2014. С. 219–223.

17. Кірілкова Н. В. Словник волинських фразеологізмів. *Острого – Рівне*. 2013. 192 с.

18. Корзонюк М. Матеріали до словника західноволинських говірок. *Українська діалектна лексика*. Київ. 1987. С. 62–267.

19. Літопис руський. Пер. Л. Є. Міхновця. Відп. ред. О. В. Мишанич. Київ. 1989. С. 82.

20. Мартинова Г. Волинські та подільські фонетичні риси в середньонадніпрянському ареалі (у світлі діалектного тексту). *Linguistic Bulletin*. Черкаси. 2017. № 22–23. С. 63–71. Електронний ресурс. ing-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/1524

21. Перетятко М. Л. До характеристики південноволинських говорів (синтаксис простого речення). *Наукові записки Дрогобицького педагогічного інституту*. 1957. Вип. 3.

22. Шило Г. Ф. Із лексики говірок верхнього Подністров'я і Побужжя. Львів. 1960.

23. Шило Г. Ф. Південно-західні говори УРСР на північ від Дністра. Львів. 1957. 252 с.

24. Шило Г. Ф. Проблема розмежування надністрянських і західнополіських говорів. *Праці XII Республіканської діалектологічної наради*. Київ. 2001. С. 37–45.

25. Ястремська Т. Діалектний простір Галичини: говірки української мови. *Українська мова в Галичині: історичний вимір*. Львів. 2011. С. 55–106.

26. Dejna K. Gwary małopolskie na zachód od Zbrucza. *Sprawozdania PAU*. Wrocław. 1947. T. XLVIII. Ur. 6. S. 12–120.

27. Dejna K. Gwary ukraińskie Tarnopolszczyzny. Wrocław. 1957. 164 s.

1. Межі поширення й діалектне членування північного (поліського) наріччя української мови.
2. Короткі відомості про Полісся.
3. З історії виділення й дослідження північних (поліських) говорів.
4. Діалектні риси:
 - а) фонетичні;
 - б) морфологічні;
 - в) синтаксичні;
 - г) лексичні.

1. МЕЖІ ПОШИРЕННЯ Й ДІАЛЕКТНЕ ЧЛЕНУВАННЯ ПІВНІЧНОГО (ПОЛІСЬКОГО) НАРІЧЧЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

“Північне (поліське) наріччя – одне з трьох наріч української діалектної мови, поширене в північній частині України. На півночі межує з перехідними українсько-білоруськими говірками Берестейщини і Пінщини, що їх відділяє від південно-західного наріччя білоруської мови умовна лінія, яка проходить від лівобережжя р. Нарєва до лівобережжя р. Горині. Північна межа поліського наріччя тягнеться від Горині на південний схід приблизно вздовж кордону України. На українському лівобережжі Дніпра вона мало виразна: проходить на крайній півночі Чернігівської обл. до Десни – приблизно вздовж кордону України. Західна межа північного наріччя тягнеться приблизно на 50 км від р. Західний Буг, де поширені надбужько-поліські (підляські) говірки. Південна межа визначається ізоглосними пасмами, які простягаються за умовною лінією: район Влодави (Польща) – Володимир – на північ від Луцька – Рівне – на північ від Новограда-Волинського (*тепер Звягеля*) – Житомира – Києва – устя Десни – р. Остер – р. Сейм. Північні говірки поширені в

курсській, білгородській та воронезькій областях сусідньої країни”⁴²¹.

Поліські діалекти обіймають північну частину української мовної території (північно-західні райони Сумської обл., Чернігівську обл. та північні райони Київської, Житомирської, Рівненської, Волинської обл.).

Північне наріччя поділяється на три говори: східнополіський (лівобережнополіський), середньополіський (правобережнополіський), західнополіський (волинськополіський). Східнополіський і середньополіський говори, хоч і відрізняються один від одного, загалом протиставляються західнополіському говору, у якому поширені риси говорів південно-західного наріччя.

“Межа між східнополіським і середньополіським говорами проходить в основному по Дніпру. По цій лінії проходила межа між Чернігівським і Київським воєводствами, Сіверським князівством і Київським воєводством, з середини XVII ст. і до кінця XVIII ст. Дніпро був державним кордоном між росією і Польщею”⁴²².

2. КОРОТКІ ВІДОМОСТІ ПРО ПОЛІССЯ

“Північноукраїнські говірки ще називають поліськими, бо носіями цього діалекту є поліщуки. Але терени проживання поліщуків значно більші від ареалу поширення північноукраїнських говірок, оскільки Полісся, крім мовного, є ще й географічне та етнографічне й поширене воно в межах чотирьох держав: України, Білорусі, Польщі та росії. Мовні межі північноукраїнського наріччя загалом визначені чітко на основі матеріалів

⁴²¹ Никончук М. В. Північне наріччя. *Українська мова: Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2000. С. 445–446.

⁴²² Матвієв І. *Українська мова та її говори*. Київ. 1990. С. 44.

лінгвістичної географії: національних та регіональних лінгвістичних атласів⁴²³.

Полісся – історико-етнографічний край і природно-географічний регіон у межах Поліської низовини, у басейні річок Прип'яті та середнього Західного Бугу. Розташоване на півночі України, а також та території сусідніх країн. Назва мотивована іменником *ліс*. Уперше вона згадується 1274 р. в Іпатіївському літописі. У наш час слово *Полісся* вживається в кількох значеннях:

- тип ландшафту, якому властиві заболочені низовинні рівнини;
- фізико-географічний район;
- зона мішаних лісів у межах України;
- етнографічний регіон (макрорегіон) України;
- лінгвістичний регіон – зона поширення північно-українських (поліських) говірок.

3. З ІСТОРІЇ ВИДЛЕННЯ ТА ДОСЛІДЖЕННЯ ПІВНІЧНИХ (ПОЛІСЬКИХ) ГОВОРІВ

Учені вперше почали виділяти Полісся ще в XVIII ст. Проте ті спроби (О. Шафонський, О. Павловський, М. Максимович, Я. Головацький, П. Житецький, О. Потебня) ґрунтувалися на порівняно обмеженому фактологічному матеріалі⁴²⁴.

Першим, разом з іншими територіально-мовними утвореннями, північне (поліське) наріччя української мови на основі зібраних діалектних матеріалів виділив К. Михальчук. Як стверджує В. Мойсієнко, “усі подальші класифікації кардинальних змін щодо північної та південної меж поліського наріччя не внесли”⁴²⁵.

⁴²³ Мойсієнко В. М. Північноукраїнське наріччя: окресленість у просторі і часі. *Український глотогенез*. Житомир. 2015. С. 144–165.

⁴²⁴ Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. Київ. 1966. С. 26.

⁴²⁵ Мойсієнко В. М. Історична діалектологія української мови. Північне (поліське) наріччя: Підручник. Київ: ВЦ “Академія”. 2016. С. 24.

“Північні говори виникли на основі племінних діалектів деревлян, північних волинян, північних полян і частини сіверянського племінного союзу. Отже, північні говори визначилися на деревлянсько-сіверській основі з північноволинськими й північнополянськими говірковими масивами”⁴²⁶.

Північні діалекти мають багато своїх рис, відмінних від південно-східних і південно-західних говорів. Найбільше особливостей простежуємо у фонетичній системі.

Ще в 70-х роках XIX ст. К. Михальчук висловив свої міркування на специфічні поліські голосні звуки. Він писав: “Хоч дифтонги і передаються сполученням двох голосних, проте таку комбінацію треба виголошувати як один звук”⁴²⁷. Отже, українські дифтонги – суцільні фонемі. Погляди К. Михальчука на північноукраїнські дифтонги як на артикуляційно суцільні звуки розвинули В. Ганцов та О. Курило.

У праці “Характеристика поліських дифтонгів і шляхи їх фонетичного розвитку” В. Ганцов рішуче заявив, що “ні психічно, ні фізіологічно поліські вкраїнці не відчувають своїх дифтонгів як звуки складні, як дифтонги у власному розумінні цього слова” – і тому “не можна навіть говорити про першу або другу частину дифтонга, бо жодна з них не вживається в мові окремо від другої, і тільки вкупі становлять вони цілість, одну фонему”⁴²⁸. Автор заперечив можливість наголосу на першому чи другому компоненті “дифтонга”. На думку В. Ганцова, наголос у поліських говірках падає на весь звук, весь “дифтонг”, а не якусь його частину.

Вагомим є внесок О. Курило в дослідження поліських діалектів. 1923 р. вона побувала в експедиції на

⁴²⁶ Жилко Ф. Т. Говори української мови. Київ. 1958. С. 17.

⁴²⁷ Михальчук К. П. Наречья, поднаречья и говоры Южной России в связи с наречьями Галичины. *Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край*. СПб. 1877. Т. 7. Вып. 2. С. 484.

⁴²⁸ Ганцов В. Характеристика поліських дифтонгів і шляхи їх фонетичного розвитку. *Записки історико-філологічного відділу ВУАН*. 1923. Кн. 2. С. 48.

Чернігівщині. Осмислюючи мовлення діалектоносіїв, О. Курило написала праці: “Фонетичні та деякі морфологічні особливості говірки села Хоробричів на Чернігівщині”⁴²⁹, “До характеристики і процесу монофтонгізації чернігівських дифтонгічних звуків”⁴³⁰, “До питання про умови розвитку дисимілятивного акання”⁴³¹. Разом із В. Ганцовим, опираючись на міркування К. Михальчука, О. Курило виробила новий підхід до розуміння українських дифтонгів. Вона не вважала їх двозвучними сполученнями, тобто справжніми дифтонгами, а трактувала як артикуляційно суцільні звуки. Дослідниця характеризувала дифтонг як одну фонему без першої і другої частини звукового комплексу. Вона, замість терміна “дифтонг”, послідовно вживала словосполучу “дифтонгічний звук”, “щоб обминути непорозуміння щодо можливості вбачати в дифтонгічному звукові дві психофонетичні одиниці”⁴³². Погляди В. Ганцова та О. Курило на північноукраїнські дифтонги мали важливе значення для розвитку української діалектології, адже більшість їхніх попередників (М. Максимович, О. Потєбня, П. Житецький, А. Кримський, І. Зілінський, С. Смаль-Стоцький) уважали дифтонги української мови двозвучними сполученнями, тобто справжніми дифтонгами. О. Курило та В. Ганцов не просто визнали українські дифтонги несправжніми, а переконливо довели свою думку в наукових працях.

⁴²⁹ Курило О. Фонетичні та деякі морфологічні особливості говірки села Хоробричів на Чернігівщині. *Збірник історико-філологічного відділу ВУАН*. 1924. № 21. 111 с.

⁴³⁰ Курило О. До характеристики і процесу монофтонгізації чернігівських дифтонгічних звуків. *Україна*. 1925. № 5. С. 14–38.

⁴³¹ Курило О. До питання про умови розвитку дисимілятивного акання. *Записки історико-філологічного відділу ВУАН*. 1928. Кн. 16. С. 48–72.

⁴³² Курило О. До характеристики і процесу монофтонгізації чернігівських дифтонгічних звуків. *Україна*. 1925. № 5. С. 28.

Припущення О. Курило та В. Ганцова про північноукраїнські дифтонги як артикуляційно суцільні звуки тепер загальноновизнані в українському мовознавстві.

Зміни державних кордонів України призвели до того, що значна частина етнічних українських земель опинилася за межами держави. Це стосується й Берестейсько-Пінського Полісся – частини Західного Полісся (сучасної Берестейської області білорусі). Аналіз карт I тому Атласу української мови доводить, що *берестейсько-пінські говірки* виникли на протоукраїнській основі. Для цих говірок характерні мовні риси, притаманні саме українському північному наріччю. На Берестейщині нема ані типового “акання” (ва¹да, гала¹ва), ані “цекання”, тобто це заміни [т’], [д’] звуками [ц’], [дз’], що є притаманними для західнобілоруських говірок: ха¹дз’іц’, ра¹б’іц’, л’удз’і. Натомість для ареалу берестейсько-пінських говірок властиві форми: во¹да, голо¹ва, хо¹дити, ро¹бити, л’уди.

4. ДІАЛЕКТНІ РИСИ⁴³³

Поліські, або північноукраїнські, діалекти характеризуються низкою специфічних ознак у фонетиці, граматиці й лексиці.

а) фонетичні:

• відповідно до етимологічного *о* в новозакритих складах у наголошеній позиції виступають голосні неоднорідного утворення (дифтонгічні звуки): [yo], [ye], [yi], [yi]

⁴³³ Риси північного наріччя подано на основі видань: Бевзенко С. П. Українська діалектологія. Київ. 1980. С. 200–208; Никончук М. В. Північне наріччя. *Українська мова: Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2000. С. 445–446; Жилко Ф. Т. Говори української мови. Київ. 1958. С. 17–47; Жилко Ф. Нариси з діалектології української мови. Київ. 1966. С. 138–173; Матвіяс І. Українська мова та її говори. Київ. 1994. С. 44–58.

або монофтонги [y], [ÿ], [i], а зрідка [i]: **ку^он'**, **ву^ол**, **ку^ен'**, **ву^ел**, **ку^ин'**, **ву^ил**, **ву^л**, **ку^ин'**, **в^ул**, **ки^н'**, **ви^л**, **к'и^н'**, **в'и^л**, а в ненаголошеній позиції звичайно зберігається о: **радос'т'**, **мос'ток**, **кост'ки**, **ластоўка**, хоч іноді за аналогією може з'явитися дифтонг і в ненаголошеній позиції: **ваш^ої** під впливом **тв^ої**;

- наголошений етимологічний **е** в новозакритому складі перед твердим приголосним (тобто якщо в наступному складі занепадав слабкий **ь**) заступається також дифтонгами [yo], [ye], [yi], [y] або монофтонгами [y], [ÿ], [i], перед якими виступає м'який приголосний: **л'юд**, **н'юд**, **л'уед**, **н'уес**, **л'уид**, **н'уис**, **л'уід**, **н'уіс**, **н'ус**, **н'ус**, **н'іс**, **л'ід**, а перед наступним колишнім м'яким приголосним, після якого занепадав слабкий **ь** – дифтонгом [ie], зрідка [i]: **ш'іес'т'**, **п'іеч**, **п'іч**, а в ненаголошеній позиції зберігається [e]: **осен'**, **печ'ки**, **попел**;

- відповідно до давнього [ѣ] у наголошеній позиції виступає дифтонг [ie], а в деяких говірках – монофтонг [i]: **д'іед**, **л'іес**, **б'іедни**, **на вал'іе**, **на ко'н'іе**, **д'ід**, **л'іс**, **на ко'н'і**, а в ненаголошеній позиції виступає [e] чи [и], причому попередній приголосний твердий: **ле'са**, **бе'да**, **де'док**, **ме'шок**, **бе'седа**, **ми'шок**;

- відповідно до давнього **ѣ** (а) під наголосом виступає [a]: **п'ят'**, **те'л'а**, **спл'ат'**, **де'с'аток**, а в ненаголошеній позиції – [e] зі звичайним твердим приголосним перед ним: **пе'ти**, **де'с'ет'**, **де'їет'**, **памет'**, **во'ни** **ходет'**, **п'росет'**, **носет'**;

- немає плутання [e] з [и] в ненаголошеній позиції: **ву'їн** **носит'** – **во'ни** **носет'**, **ме'не** – **в'ін** **ми'не**;

- мала поширеність (найчастіше у волинсько-поліських говірках) або відсутність укання (вимови ненаголошеного [o], зближеного з [y]) у більшій частині поліських говірок: **ко'жух**, **го'лубка**;

- акання в лівобережнополіських говірках: **ка'рова**, **ка'жух**, **ва'да**;

- ствердіння [p'] в більшості говірок: **бу'рак**, **зо'ра**, **ве'черат'**, **ку'ру**, **за'куроват'**;

- ствердіння [ц'] у звукосполюках [ца], [цо], [цу] та суфіксах -ц-, -ец-: **улиця**, **йулиця**, **хлопец**, **хлопця**, **зайец**, **серца**, **танцюват'**;

- дзвінки приголосні в кінці слів і перед глухими здебільшого зберігають дзвінку вимову: **зуб**, **го'род**, **казка**, **рибка**;

- наявність вставного [л] після губних приголосних у дієслівних формах 3-ої особи множини перед наголошеним особовим закінченням -ат': **спл'ат'**, **кип'лат'** – і відсутність його перед ненаголошеним закінченням -ет' цих форм: **во'ни** **губет'**, **купет'**, **ловет'**;

- наявність, як і в літературній мові, звукосполук [ри], [ли], [ро], [ло] (у лівобережнополіських говірках) із колишніх [р'ь], [л'ь], [р'ь], [л'ь]: **кри'вави**, **гли'тат'**, **гло'тат'**;

- велике поширення, зокрема в лівобережнополіських говірках, афези (випадання голосних при їх збігові): **за'дно** – **заодно**, **одно'** **д'ного** – **одно одного**.

б) морфологічні:

- у давальному відмінку однини іменники чоловічого й середнього роду звичайно мають закінчення -у: **брату**, **ко'н'у**, **се'лу**, хоч у волинсько-поліських говірках поширене закінчення -ови, -єви: **братови**, **ко'неви**;

- в іменниках середнього роду типу зілля в називному відмінку однини зберігається давнє закінчення -е з подовженим м'яким приголосним перед ним: **зі'єл':е**, **жит':е**, **ве'єл':е**;

- в іменниках I відміни м'якої групи в давальному та місцевому відмінках однини і в іменниках II відміни м'якої групи в місцевому відмінку однини зберігається закінчення -іє (або -і) та -е: **зем'іє** – **на зем'іє**, **на ко'н'іє**, **на сонце**;

• іменники типу *л'уди, г'ос'т'і* в родовому відмінку множини мають закінчення *-ей*: *л'удей, г'ос'тей, де'тей, вес'тей*; таке саме закінчення мають іменники інших типів відмінювання: *хлебеї, сторо'жеї, по'леї, ба'беї, ха'тей*;

• усічені форми прикметників, займенників прикметникового типу відмінювання й дієприкметників у називному відмінку однини чоловічого роду: *д'обри, мо'лоди, л'і'єт'н'і, та'ки, го'довани*;

• нестягнені форми прикметників у формах називного відмінка жіночого й середнього родів: *д'обрайа, мо'лодайа, т'айа, та'кайа, д'обройе, мо'лодойе, т'ойе, та'койе*, а також у називному відмінку множини: *д'обрийе, мо'лодийе, т'ийе, та'книйе*;

• уживання вказівних займенників *сеї, с'айа, с'ейе*;

• часте вживання інфінітива із суфіксом *-т'* чи *-т* при збереженні суфікса *-ти* під наголосом: *хо'дит', но'сит', бра'т', во'зит', но'сит*, але тільки *нес'ти, вез'ти*;

• дієслівні форми 1-ої особи однини теперішнього часу з чергуванням приголосних [д] – [дж], [з] – [ж], [т] – [ч], [с] – [ш]: *хо'дити – хо'джу, во'зити – во'жу, кру'тити – кру'чу, но'сити – но'шу*;

• м'яке *т'* у закінченнях дієслівних форм 2-ої особи однини і множини теперішнього часу, а також у формах 2-ої особи множини наказового способу в основній масі поліських говірок, крім волинсько-поліських: *ву'и носит', возит', спит'*; *во'ни ходет', носет', водет', спл'ат', кри'чат'*; наказовий – *ви вед'іет'* 'ведіть', *раб'іет'* 'робіть';

• наявність форм майбутнього часу недоконаного виду дієслів типу *хо'дитиму, хо'дитимеш* і *буду хо'дити*, крім волинсько-поліських говірок, де можливі форми типу *буду хо'диў, будеш хо'дила*;

• активне вживання у багатьох поліських говірках іменникового суфікса *-ухн-*: *де'вухна* 'дівчина', *во'л'ухна* 'Ольга', *теш'чухна* 'теща', *з'ат'ухно* 'зять', *ба'т'ухно* 'батько', *ма'мухна* 'мама', *смер'т'ухна* 'смерть';

• поширеність дієслівного суфікса *-ова-* замість *-ува-*: *купо'ват', торго'ват'*.

в) синтаксичні:

• наявність конструкцій давального відмінка з прийменниками *к, ік*: *к'серц'у; виб'ієт' к ва'ротам, у'же пад'ход'є к'осен'і; при'биў ік'стен'і; не да'ўб'і ме'не / с'іза'крили а'рол / пана'с'і ме'не ік'бат'ку / ік'мац'є* 'не довби мене, сизокрилий орле, понеси мене до батька, до матері';

• сполучник *як* може звучати як *ік*: *ік'дам та'б'іє / дак'и пере'вернес'є*;

• поширеність у низці говірок конструкцій родового відмінка з прийменником *л'а, л'є* у значенні 'коло', 'біля': *н'є стої л'є'мене / н'є гл'ад'і на'мене; ко'шара л'є'ко'п'ушн'і*;

• уживання конструкцій зі сполучниками *да, даї, дак, дик* у значенні 'то', 'так': *ік'з'думаїш / дак'сл'ози бе'жат'*; *йак'за'топит'хату / дик'дим аж'пуд'небе'сами с'телец'а*.

г) лексичні:

На лексичному рівні кожен говір характеризується своїми специфічними рисами. Наприклад, значення 'трясовина, драговина' у волинсько-поліському діалекті передається словами *мо'рочн'а, с'тубла, чаква, т'лан'*, у середньополіському говорі – *з'д'в'іж, ст'в'іга, драга*, у східнополіських говірках – *топ'каїє бо'лота*.

У поліському наріччі є чимало вузьколокальних діалектизмів на позначення реалій, понять, яких немає в літературній мові та інших діалектних групах української мови. Наприклад, *л'адо* 'високе місце в лісі, де росте сосна'.

У північному наріччі зафіксовано чимало словотвірних діалектизмів. Характерною їх ознакою є те, що при

спільній із відповідними словами інших діалектів чи літературної мови кореневій морфемі діалектне слово відрізняється словотвірними афіксами або порядком компонентів складних слів. Поліські словотвірні діалектизми від літературних відповідників відрізняються:

- суфіксами: го'род'н'е 'городина', з'а'т'ухно 'зять', де'духно 'дід', та'тухно 'тато', дет'ва 'дітвора', п'ровал' 'провалля';

- префіксами: су'порка 'підпірка', п'ідк'васка, питк'васка 'закваска', зап'рава 'приправа';

- відсутністю чи наявністю афікса: з'далегуд' 'заздалегідь', 'одм'іл' 'мілина';

- порядком елементів композитів: мо'римуха, мо'ремуха 'мухомор (гриб)';

Діалектоносії вживають у мовленні чимало слів, які поширені в інших говорах української мови: без 'бузок', груд 'шпиль', 'коси 'волосся на голові в хлопця, в дівчини', кри'ниц'а 'джерело', смо'л'інка 'соснове дерево', 'соснові дрова', 'торок 'сухе місце між болотами', треп'кач 'рушник, яким витирають руки, стирають зі столу, ути'рач 'рушник'.

Лексика північного наріччя зафіксована в багатьох словниках та атласах, ґрунтовно досліджена в наукових працях українських мовознавців.

Основна література:

1. Аркушин Г. Л. Західнополіська діалектологія: Навч. посіб. з регіон. діалектології для студ. спец. "Укр. мова та літ.". Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. 2012. 256 с.
2. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. Київ. 1980. С. 200–208.
3. Воронич Г. В. Західнополіський говір. *Українська мова: Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2000. С. 181.

4. Железняк М. Г. Східнополіський (лівобережнополіський) говір. *Українська мова: Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2000. С. 622.

5. Жилко Ф. Нариси з діалектології української мови. Київ. 1966. С. 138–173.

6. Жилко Ф. Т. Говори української мови. Київ. 1958. С. 17–47.

7. Матвіяс І. Українська мова та її говори. Київ. 1990. С. 44–67.

8. Мойсієнко В. М. Історична діалектологія української мови. Північне (поліське) наріччя: Підручник. Київ: ВЦ "Академія". 2016. 284 с.

9. Никончук М. В. Північне наріччя. *Українська мова: Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2000. С. 445–446.

10. Никончук М. В. Середньополіський говір. *Українська мова: Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2000. С. 535–536.

Додаткова література:

1. Аркушин Г. Атлас західнополіських фаунономів. Луцьк: РВВ "Вежа" Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. 2008. 321 с.

2. Аркушин Г. Атлас мисливської лексики Західного Полісся. Луцьк: РВВ "Вежа" Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. 2008. 412 с.

3. Аркушин Г. Волочебне на Західному Поліссі. *Велике лядо: Збірник статей, присвячений 60-річчю доктора філологічних наук, професора Миколи Васильовича Никончука*. Житомир. 1997. С. 20–28.

4. Аркушин Г. Л. А хтось же вас народжував, слова. Луцьк: Надстир'я. 1993. 32 с.

5. Аркушин Г. Л. Мисливська лексика західнополіського говору. Матеріали до “Лексичного атласу української мови”. *Дослідження з української діалектології*. Київ. 1991. С. 181–225.
6. Аркушин Г. Л. Народна лексика Західного Полісся: Монографія. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. 2014. 236 с.
7. Аркушин Г. Л. Підляські семантичні діалектизми. *Діалектологічні студії: Зб. наук. пр.* Львів. 2003. Вип. 3: Збірник пам’яті Ярослави Закревської. С. 87–104.
8. Аркушин Г. Л. Про статус підляських говірок (межірїччя Володавки і Нарєви). *Gwary Północnego Podlasia. Red. M. Stepaniuk; 204 Stowarzyszenie Dziedzictwo Podlasia, Związek Ukraińców Podlasia*. Bielsk Podlaski – Puchły. 2008. S. 62–69.
9. Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок: У 2 т. Т. 1: А-Н. Луцьк: РВВ “Вежа” Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. 2000. 354 с.
10. Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок: У 2 т. Т. 2: О-Я. Луцьк: РВВ “Вежа” Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. 2000. 458 с.
11. Аркушин Г. Л. Матеріали до Словника українських говірок Підляшшя. Луцьк: Терен, 2022. 192 с.
12. Аркушин Г. Українські говірки Підляшшя: сучасне усне мовлення. Луцьк: ФОП Іванюк В. П., 2022. 196 с.
13. Атлас української мови: У 3 т. Т. I: Полісся, Наддніпрянина і суміжні землі. Ред. колегія: Закревська Я. В., Залеський А. М., Марчук Н. Й. (секретар), Матвіяс І. Г. (голова), Назарова Т. В., Прилипко Н. П. Ред. тому І. Г. Матвіяс. Київ: Наукова думка. 1984. 440 с.
12. Атлас української мови: У 3 т. Т. II: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. Ред. кол.: Бандрівський Д. Г., Григорчук Л. М., Жилко Ф. Т., Закревська Я. В., Залеський А. М., Назарова Т. В., Онишкевич М. М., Приступа П. І. Відп. ред. Я. В. Закревська. Київ: Наукова думка. 1988. 520 с.

13. Біла О. С. Довгі голосні в зоні білорусько-українських міждіалектних контактів. *Праці XIII Республіканської діалектологічної наради*. Київ. 1970. С. 247–254.
14. Ганцов В. Діалектологічна класифікація українських говорів (з картою). Київ. 1923. С. 31.
15. Ганцов В. С. Характеристика північних дифтонгів і шляхи їх фонетичного розвитку. *Затиски історико-філологічного відділу УАН*. 1923. Кн. 2–3. С. 116–144.
16. Говірка села Машеве Чорнобильського району. Укл. Г. В. Воронич, Л. А. Москаленко, Л. Г. Пономар. Київ. 2003. Ч. 2. 607 с.
17. Говірка села Машеве Чорнобильського району. Укл. Ю. І. Бідношия, Л. В. Дика. Київ. 2003. Ч. 1. 455 с.
18. Говірки Чорнобильської зони: Тексти. Упоряд. Гриценко П. Ю. та ін. Київ: Довіра. 1996. 358 с.
19. Говори української мови: Збірник текстів. За ред. Т. В. Назарової. Київ: Наукова думка. 1977. 590 с.
20. Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики: Монографія. АН УРСР, Інститут мовознав. ім. О. О. Потебні. Київ: Наукова думка. 1990. 270 с.
21. Гриценко П. Ю. Моделювання системи діалектної лексики. Київ. 1984. 227 с.
12. Грицевич Ю. Діалектний компонент у фольклорних текстах із Західного Полісся. Луцьк: Вежа, 2022. 192 с.
13. Громик Ю. В., Яворський А. Ю. Поліські діалекти в сучасній художній літературі. Луцьк: Вежа, 2022. 304 с.
14. Громик Ю. В. Комбінаторні звукові зміни в поліській говірці села Липне: метатеза, протеза, афереза, синкопа, апокопа, епентеза. *Типологія та функції мовних одиниць: Наук. журн.* 2014. № 2. С. 67–76.
15. Громик Ю. “Наша байка зусьом начча”: поліська говірка с. Липне : монографія / Волинський національний університет імені Лесі Українки, Західнополіський ономастико-діалектологічний центр. Луцьк : Вежа-Друк, 2023. 288 с. Електронний ресурс.

<https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/22132?fbclid=IwAR2awNOF5Nc2Gt3EjMU42spLPuvRBeiJTAtleWW2eqnzH8iTfVIL2iveVYA>

16. Громик Ю. В. Особливості вокалізму українських говірок Берестейсько-Пінського Полісся в записах місцевого фольклору. *Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Серія: Філологічні науки*. 2004. № 6. С. 109–119.

17. Громик Ю. В. Особливості дієслівної словозміни в українських говірках берестейсько-пінського Полісся (на матеріалі записів місцевого фольклору). *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Філологічні науки. Мовознавство*. 2008. № 10. С. 30–34.

18. Добролюба Г. Із спостереження над етнонімами як складовими української поліської фразеології. *Етнолінгвістичні студії. 1*. Житомир. 2007. С. 95–104.

19. Дорошенко С. І. Словник діалектної лексики Сумщини. Суми. 1991.

20. Дорошенко С. І. Матеріали до словника діалектної лексики Сумщини. *Діалектологічний бюлетень*. 1962. Вип. 9. С. 101–122.

21. Дорошенко Л. Словник будівельної лексики східнополіського діалекту. Рец. П. Ю. Гриценко, В. В. Герман. Суми: Сум. ДПУ. 2006. 248 с.

22. Зеленько А. С. Словник специфічної лексики с. Чайкиного Новгород-Сіверського району Чернігівської області. *Методичні вказівки з діалектології української мови*. Луганськ. 1990. С. 40–53.

23. Зеленько А. С., Сенчук І. В., Середа Ф. Я. Словник східнополіського говору. *Методичні вказівки з діалектології української мови (та матеріали до словника східнополіського говору)*. Луганськ: ЛДПІ. 1990. С. 5–40.

24. Козачук Г. О. Вокалізм надбужько-поліських говірок. *Проблеми сучасної ареалогії*. Відп. ред. П. Ю. Гриценко. АН України, Інститут укр. мови. Київ: Наукова думка. 1994. С. 260–265.

25. Козачук Г. О. Діалектизми в сучасній прозі. *Рідне слово*. 1971. Вип. 5. С. 52–56.

26. Конобродська В. Рудименти магії речей померлого у поліському поховальному обряді. *Полісся: мова, культура, історія*. Київ. 1996. С. 140–146.

27. Конобродська В. Граматичні особливості обрядової номінації та їх культурно-міфологічна зумовленість. *Волинь – Житомирщина: Історико-філологічний збірник з регіональних проблем*. Житомир. 2005. Вип. 13. С. 81–92.

28. Конобродська В. Номінація поліського поховального обряду. *Український діалектологічний збірник. Кн. 3. Пам'яті Тетяни Назарової*. Київ. 1997. С. 428–458.

29. Конобродська В. Поліський ареал як об'єкт етнолінгвістичного опису. *Поліські зворини: Збірник пам'яті професора Миколи Васильовича Никончука*. Житомир. 2007. С. 42–60.

30. Конобродська В. Поліський поховальний і поминальний обряди. *Етнолінгвістичні студії. 1*. Житомир. 2007. 356 с.

31. Конобродська В. Просторова варіантність поліського поховального обряду та його номінації. *Język i kultura na pograniczu polsko-ukraińsko-białoruskim*. Red. Feliks Czyżewski. Lublin. 2001. Т. 3. С. 195–210.

32. Конобродська В. Семантика нічного пильнування біля померлого у тексті поліського поховального обряду. *Волинь – Житомирщина: Історико-філологічний збірник з регіональних проблем*. Житомир. 2002. Вип. 8. С. 26–41.

33. Коць-Григорчук Л. Мовна ситуація на Берестейщині. *Вісник Львівського університету*. Львів: ЛНУ імені Івана Франка. 2006. Вип. 38. Серія філологічна. С. 131–138.

34. Куриленко В. М. Атлас лексики тваринництва у поліських діалектах. Глухів. 2004. 260 с.

35. Куриленко В. М. Лексика тваринництва поліських говорів. Суми: Мрія. 1991. 87 с.

36. Курило О. До характеристики і процесу монофтонгізації чернігівських дифтонгічних звуків. *Україна*. 1925. № 5. С. 14–38.

37. Курило О. Фонетичні та деякі морфологічні особливості говірки села Хоробричів на Чернігівщині. *Збірник історико-філологічного відділу ВУАН*. 1924. № 21. 111 с.

38. Курило О. До питання про умови розвитку дисимілятивного акання. *Записки історико-філологічного відділу ВУАН*. 1928. Кн. 16. С. 48–72.

39. Леонюк В. Поліська розмежувальна лінія. *Полісся: етнікос, традиції, культура*. Луцьк: РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. 1997. С. 14.

40. Лесів М. Підляська говірка у віршах Софії Сачко. *Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіські говірки в просторі та часі: Зб. наук. пр.* 2010. Вип. 9. С. 343–359.

41. Лесів М. Українські говірки в Польщі: Монографія. Варшава: Український архів. 1997. 496 с.

42. Лисенко П. С. Словник поліських говорів. Київ: Наукова думка. 1974. 260 с.

43. Михальчук К. П. Наречія, поднаречія и говоры южной России в связи с наречиями Галичины. *Труды этнографическо-статистической экспедиции в Юго-Западный край*. СПб. 1877. Т. 7. Вып. 2. С. 453–512.

44. Мойсієнко В. Золотник – поліський варіант ангела-хранителя. *Діалектологічні студії. 2. Мова і культура*. Львів. 2003. С. 145–149.

45. Мойсієнко В. М. Із поліської народної медичної термінології. *Полісся: мова, культура, історія*. Київ. 1996. С. 147–151.

46. Мойсієнко В. М. Міфологізація уявлення “хвороби – прояв злих духів” у поліських віруваннях. *Загароддзе – 2. Матэрыялы навукова-кразнаўчай канферэнцыі “Палессе – скрыжаванне культур і часу”*. Мінськ. 2000. С. 64–67.

47. Мойсієнко В. М. Північноукраїнське наріччя: окресленість у просторі і часі. *Український глотогенез*. Житомир. 2015. С. 144–165.

48. Мойсієнко В. М. Про дохристиянські божества та символічно-магічні кліше в поліських замовляннях. *Народна творчість та етнографія*. 1992. № 2. С. 43–50.

49. Мойсієнко В. М. Фонетична система українських поліських говорів у XVI–XVII ст.: Монографія. Житом. держ. ун-т ім. І. Франка. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. 2006. 448 с.

50. Никончук М. В., Никончук О. М., Мойсієнко В. М. Поліська лексика народної медицини та лікувальної магії. Житомир. 2001. 147 с.

51. Никончук М. В. Матеріали до лексичного атласу української мови: Правобережне Полісся. Київ. 1979. 314 с.

52. Німчук В. В. До походження українських діалектів. *Наука і культура*. Київ. 1993. С. 128–152.

53. Пошивайло О. Ллюстрований словник народної гончарської термінології Лівобережної України. Гетьманщина. Опішне. 1993. 280 с.

54. Романюк П. Ф. Піч у поліському весільному обряді. *Волинь – Житомирщина: Історико-філологічний збірник з регіональних проблем*. Житомир. 1997. Вип. 1. С. 40–44.

55. Романюк П. Ф. Поліське весілля: обряд і лексика. *Полісся: мова, культура, історія*. Київ. 1996. С. 110–113.

56. Скопненко О. І. Берестейсько-пинські говірки: генеза і сучасний стан (історико-фонетичний нарис). Київ. 2001.

57. Скрильнікова Л. Поліська демонологія та її номінація в говірці села Старі Велідники. *Етнолінгвістичні студії. 1*. Житомир. 2007. С. 177–184.

58. Шарапа М. Поліський обрядовий комплекс Зелених свят та його номінація. *Етнолінгвістичні студії. 1*. Житомир. 2007. С. 133–143.

59. Шевельов Ю. Исторична фонологія української мови. Харків: Акта. 2002. С. 965–966.

60. Czyżewski F. Polskie i ukraińskie teksty gwarowe ze wschodniej Lubelszczyzny. Rozprawy Slawistyczne / F. Czyżewski, S. Warchoł. Lublin, 1998. 497 s.

61. Tarnacki J. Studia porównawcza nad geografią wyrazów (Poliesie – Mazowsze). Warszawa. 1939.

СХІДНОПОЛІСЬКИЙ (ЛІВОБЕРЕЖНОПОЛІСЬКИЙ) ГОВІР

*Східнополіські говірки
відокремлюються від
південноросійських, не утворюючи
говірок перехідного типу, як це є між
білоруською і українською мовами.*

Федот Жилко

*Загалом же східнополіський
говір північного наріччя давній,
найправдоподібніше в його основі
лежить мова східнослов'янських племен
полян і частково сіверян.*

Іван Матвіяс

*Запис діалектного мовлення носія східнополіського говору
(с. Дроздовиця Чернігівського р-ну Чернігівської обл.)*

1. *Ареал східнополіського (лівобережнополіського) говору.*
2. *Діалектні риси:*
 - а) фонетичні;*
 - б) морфологічні;*
 - в) синтаксичні;*
 - г) лексичні.*

Східнополіський (лівобережнополіський) говір належить до говорів північного наріччя української мови. Це старожитній діалект української мови.

Риси східнополіського говору простежуються у творах Ганни Барвінок, П. Куліша, С. Васильченка, П. Тичини, О. Довженка.

1. АРЕАЛ СХІДНОПОЛІСЬКОГО (ЛІВОБЕРЕЖНОПОЛІСЬКОГО) ГОВОРУ

“Об’єднує групу українських говірок у Чернігівській обл., у північних районах Київської обл., північній частині Сумської обл., у південно-західній частині брянської обл. рф (Стародубщина – етнічна українська територія), в окремих районах курської, білгородської, воронезької обл. сусідньої країни. Межує на півдні з середньонадніпрянським говором по лінії Київ – Прилуки – Конотоп і далі по р. Сейм до межі з сусідніми говірками. Територія східнополіського говору звужується внаслідок розширення на півночі південно-східного наріччя. Західна межа лівобережнополіського діалекту проходить в основному по р. Дніпро і відділяє його від середньополіського говору, на півночі та на північному сході межує з говірками сусідніх країн.

Східнополіський говір зберігає багато реліктових форм. Діалектологи вбачають генетичне коріння його в говорах полян та сіверян.

Східнополіський говір не становить однотипного утворення, а за низкою діалектних явищ членується на окремі групи говірок: південна група говірок прилягає до перехідних говірок, які межують з говірками південно-східного наріччя і постали внаслідок міждіалектної інтерференції. Північна група говірок охоплює говірки на північ від лінії р. Дніпро – гирло р. Снов через Чернігів і далі крайні північні говірки по течії Десни. Особливості цієї групи говірок східнополіського діалекту пояснюються взаємодією з білоруськими говірками. Осібно стоять крайні східні говірки лівобережнополіського говору, специфіка яких зумовлена не лише географічним положенням, а й міграційними процесами, що відбувалися на цій території⁴³⁴.

Як стверджує Ф. Жилко, “східна межа досить виразна – східнополіські говірки відокремлюються від південно-російських, не утворюючи говірок перехідного типу, як це є між білоруською і українською мовами”⁴³⁵.

“Специфіка зазначених говірок зумовлена передусім їх розташуванням на межі з говірками сусідньої мови, з одного боку, і середньонадніпрянськими та слобожанськими говірками південно-східного наріччя української мови – з другого. Загалом же східнополіський говір північного наріччя давній, найправдоподібніше в його основі лежить мова східнослов’янських племен полян і частково сіверян”⁴³⁶.

⁴³⁴ Железняк М. Г. Східнополіський (лівобережнополіський) говір. *Українська мова: Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2000. С. 622.

⁴³⁵ Жилко Ф. Т. *Говори української мови*. Київ. 1958. С. 31.

⁴³⁶ Матвіяс І. *Українська мова та її говори*. Київ. 1990. С. 50.

2. ДІАЛЕКТНІ РИСИ⁴³⁷

а) фонетичні:

- у східнополіських говірках найпоширеніші типи дифтонгів, характерні для північної діалектної групи;

- акання: **ка’рова**, **скавара’ла**, **а’гон’** ‘вогонь’, **гала’ва**, **ва’да**;

- [й] у позиції після префікса на голосний, як правило, зникає: **пришли**, **зашли**, **вин’али**, **пришоў**;

- давня м’якість губних та [ч’] у частині східнополіських говірок: **ну’ч’**, **п’і’ч’**, це виявляється в напівпом’якшенні губних і [ч’] перед [е]: **б’е’р’у’зка**, **уда’в’ец**;

- замість [ф] уживається [х] чи [хв]: **худ’бол**, **х’вара** ‘фара’;

- збереження дзвінкості приголосних: **зуб**, **на’род**;

- наявність афери́зи: **до’дно́й**;

- приставний [й]: **йулиця** ‘вулиця’;

- приставний [й] у займеннику **він**: **йон**, **йун**;

- перехід ненаголошеного [е] в [а] після м’яких і ствердливих (шиплячих і р) приголосних: **ос’ан’** ‘осінь’, **с’а’ло** ‘село’, **ра’ка** ‘ріка’ (на півночі східнополіського говору в надснорських говірках).

“Майже в усіх східнополіських говірках немає перенесення наголосу із закінчення на основу займенників у родовому – знахідному відмінках однини після

⁴³⁷ Риси східнополіського говору подано на основі видань: Бевзенко С. П. *Українська діалектологія*. Київ. 1980. С. 203–205; Железняк М. Г. Східнополіський (лівобережнополіський) говір. *Українська мова: Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2000. С. 622; Жилко Ф. Т. *Говори української мови*. Київ. 1958. С. 31–38; Жилко Ф. *Нариси з діалектології української мови*. Київ. 1966. С. 147–158; Матвіяс І. *Українська мова та її говори*. Київ. 1994. С. 48–50.

прийменників, як це характерно для літературної мови, наприклад: **ме'не** – до **ме'не**, **те'бе** – до **те'бе**, у **йе'її**, у **то'го**.

У південно-східній частині східнополіських говірок наголос іноді може зберігатися на основі іменників жіночого роду в усіх відмінках множини, наприклад: **'хата** – **'хати**, **'хатами**, **'хатах**⁴³⁸.

б) морфологічні:

- у давальному відмінку однини іменники чоловічого й середнього роду звичайно мають закінчення -у: **'д'ад'ку**, **ко'н'у**, **се'л'у**;

- пералелізм відмінкових форм орудного відмінка однини іменників I відміни: **ру'коюу** – **ру'кої**, **бара'дойу** – **бара'дої**, **зем'л'ойу** – **зем'л'ої**;

- займенники **він**, **вона**, **воно** в непрямих відмінках виступають без початкового [н]: до **'їїї**, з **'їєм**;

- усічені форми прикметників, займенників прикметникового типу відмінювання та дієприкметників у називному відмінку однини чоловічого роду: **'добри**, **моло'ди**, **'л'їг'н'ї**, **та'ки**, **го'довани**;

- нестягнені форми прикметників у формах називного відмінка жіночого й середнього родів: **'добрайа**, **моло'дайа**, **'тайа**, **та'кайа**, **'доброїе**, **моло'дойе**, **'тойе**, **та'коїе** – та в називному відмінку множини: **'добрийе**, **моло'дийе**, **'тийе**, **та'кийе**;

- інфінітивний суфікс -т' при дієслівній основі на голосний: **гама'н'їг'т'**, **бит'**;

- наявність форм 3-ої особи однини теперішнього часу дієслів II дієвідміни типу **'ходе**, **'носе** (на сході лівобережнополіських говірок);

- складена форма майбутнього часу: **'буду ро'бит'**, **'буду с'лухат'**.

⁴³⁸ Жилко Ф. Т. Говори української мови. Київ. 1958. С. 33.

в) синтаксичні:

Східнополіські говірки з усіх північних найбільше спільних рис у синтаксисі мають із південно-східними діалектами, відповідно, і зі сучасною українською літературною мовою. Проте в цих говірках є й низка місцевих синтаксичних ознак, які здебільшого поширені в ареалах сусідніх мов. Наведемо деякі з місцевих синтаксичних особливостей:

- поширеність синтаксичних структур прийменника **'помеж** із родовим відмінком у значенні 'поряд', 'коло': **'помеж ш'коли жи'ве**;

- уживання прийменника **к (ік)** 'до' з давальним відмінком: **к б'рату**, **ік ста'лу**;

- поширення прийменника 'біля' **л'а (л'е)** з родовим відмінком: **л'е 'хати**, **л'е р'їг'чки**;

- функціонування прийменника **заза** 'за' з орудним відмінком: **'заза м'нойу**;

- при підметі, вираженому кількісним числівником та іменником, є дієслівний присудок переважно у формі однини: **'коло 'хати сто'їт** **дві вер'би су'хих**, **чо'тири д'їу'чати остало'с'**;

- якщо підмет виражений збірним іменником, то дієслово-присудок уживається переважно у множині: **моло'д'ож п'ридут'** і **гу'л'айут'** (ця риса поширена в південно-східних діалектах);

- відповідно до сполучників складних речень **але**, **та** літературної мови в цих говірках поширені сполучники **да**, **да ї**, **ну (но)**, **дак**: **'жарко го'рит / да 'н'ічого ва'рит'**; **ми б ку'палис' / дак 'холодно**.

г) лексичні:

У східнополіських говірках зафіксовано чимало вузько-локальних діалектизмів: **че'л'адник** 'наймит', **'утва**

'качка', 'гаїстер' 'чорногуз', х'вишча 'заметіль', 'к'ік'і 'кукурудза', 'боўдур' 'димар', нас'т'іл'ниц'а 'скатертина', к'ритник 'покрівельник', п'ід'мет 'віник', ху'паўка 'красива жінка', 'кипен' 'холод, мороз', тр'ес'кун 'мороз', бу'йач 'яр, порослий лісом, чагарником'.

Є слова, що вживаються в інших говорах і білоруській мові: ба'л'дун:є 'луг при березі річки, де пасуть худобу', о'рел'а 'гойдалка', кри'ниц'а 'джерело'.

У лівобережнополіських говірках є різні типи діалектизмів:

- семантичні: квас 'узвар', ки'аз' 'наречений', ка'лачики 'кукурудза';

- словотвірні: ву'с'ієї 'вусань', даў'жеї 'довше', даў'неї 'раніше', 'далей' 'далі';

- фонетичні: гу'рок 'огірок', йе'жук 'їжак', иг'би 'якби', ил'ха 'вільха'.

Діалектизми східнополіських говірок зафіксовані в багатьох лексикографічних працях:

Дорошенко І. С. Матеріали до словника діалектної лексики Сумщини. *Діалектологічний бюлетень*. 1962. Вип. 9. С. 101–122.

Дорошенко Л. Словник будівельної лексики східнополіського діалекту. Рец. П. Ю. Гриценко, В. В. Герман. Суми: Сум. ДПУ. 2006. 248 с.

Зеленько А. С. Словник специфічної лексики с. Чайкиного Новгород-Сіверського району Чернігівської області. *Методичні вказівки з діалектології української мови*. Луганськ. 1990. С. 40–53.

Зеленько А. С., Сенчук І. В., Середа Ф. Я. Словник східнополіського говору. *Методичні вказівки з діалектології української мови (та матеріали до словника східнополіського говору)*. Луганськ: ЛДПІ. 1990. С. 5–40.

Куриленко В. М. Лексика тваринництва поліських говірів. Суми: Мрія. 1991. 87 с.

Лисенко П. С. Словник діалектної лексики Середнього і Східного Полісся. Київ: АН УРСР. 1961. 72 с.

Лисенко П. С. Словник поліських говірів. Київ: Наукова думка. 1974. 260 с.

Основна література:

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. Київ. 1980. С. 203–205.

2. Железняк М. Г. Східнополіський (лівобережнополіський) говір. *Українська мова: Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2000. С. 622.

3. Жилко Ф. Нариси з діалектології української мови. Київ. 1966. С. 147–158.

4. Жилко Ф. Т. Говори української мови. Київ. 1958. С. 31–38.

5. Матвіяс І. Українська мова та її говори. Київ. 1990. С. 48–50.

6. Мойсієнко В. М. Історична діалектологія української мови. Північне (поліське) наріччя: Підручник. Київ: ВЦ "Академія". 2016. С. 284.

7. Никончук М. В. Північне наріччя. *Українська мова: Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2000. С. 445–446.

Додаткова література:

1. Атлас української мови: У 3 т. Т. I: Полісся, Наддніпрянина і суміжні землі. Ред. колегія: Закревська Я. В., Залеський А. М., Марчук Н. Й. (секретар), Матвіяс І. Г. (голова), Назарова Т. В., Прилипка Н. П. Ред. тому І. Г. Матвіяс. Київ: Наукова думка. 1984. 440 с.

2. Атлас української мови: У 3 т. Т. II: Волинь, Надністріянщина, Закарпаття і суміжні землі. Ред. кол.: Бандрівський Д. Г., Григорчук Л. М., Жилко Ф. Т., Закревська Я. В., Залеський А. М., Назарова Т. В.,

Онишкевич М. М., Приступа П. І. Відп. ред. Я. В. Закревська. Київ: Наукова думка. 1988. 520 с.

3. Видайчук Т. Фонетичні особливості східнополіського говору північного наріччя української мови (на матеріалі етнографічної спадщини Бориса Грінченка). *Збірник наукових праць "Studia Philologica"*. 2017. № 8. С. 11–16.

4. Ганцов В. Діалектологічна класифікація українських говорів (з картою). Київ. 1923. С. 31.

5. Ганцов В. С. Характеристика північних дифтонгів і шляхи їх фонетичного розвитку. *Записки історико-філологічного відділу УАН*. 1923. Кн. 2–3. С. 116–144.

6. Говори української мови: Збірник текстів. За ред. Т. В. Назарової. Київ: Наукова думка. 1977. 590 с.

7. Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики: Монографія. АН УРСР, Інститут мовознав. ім. О. О. Потебні. Київ: Наукова думка. 1990. 270 с.

8. Гриценко П. Ю. Моделювання системи діалектної лексики. Київ. 1984. 227 с.

9. Дорошенко С. І. Словник діалектної лексики Сумщини. Суми. 1991.

10. Дорошенко І. С. Матеріали до словника діалектної лексики Сумщини. *Діалектологічний бюлетень*. 1962. Вип. 9. С. 101–122.

11. Дорошенко Л. Словник будівельної лексики східнополіського діалекту. Рец. П. Ю. Гриценко, В. В. Герман. Суми: Сум. ДПУ. 2006. 248 с.

12. Зеленько А. С. Словник специфічної лексики с. Чайкиного Новгород-Сіверського району Чернігівської області. *Методичні вказівки з діалектології української мови*. Луганськ. 1990. С. 40–53.

13. Зеленько А. С., Сенчук І. В., Серета Ф. Я. Словник східнополіського говору. *Методичні вказівки з діалектології української мови (та матеріали до словника східнополіського говору)*. Луганськ: ЛДП. 1990. С. 5–40.

13. Кумеда О. П. Риси східнополіського консонантизму в мові першодруків творів П. О. Куліша. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені*

Миколи Гоголя. Серія: Філологічні науки. 2013. Кн. 1. С. 63–67.

14. Куриленко В. М. Атлас лексики тваринництва у поліських діалектах. Глухів. 2004. 260 с.

15. Куриленко В. М. Лексика тваринництва поліських говорів. Суми: Мрія. 1991. 87 с.

16. Курило О. До характеристики і процесу монофтонгізації чернігівських дифтонгічних звуків. *Україна*. 1925. № 5. С. 14–38.

17. Курило О. Фонетичні та деякі морфологічні особливості говірки села Хоробричів на Чернігівщині. *Збірник історико-філологічного відділу ВУАН*. 1924. № 21. 111 с.

18. Курило О. До питання про умови розвитку дисимілятивного акання. *Записки історико-філологічного відділу ВУАН*. 1928. Кн. 16. С. 48–72.

19. Лисенко П. С. Словник діалектної лексики Середнього і Східного Полісся. Київ: АН УРСР. 1961. 72 с.

20. Лисенко П. С. Словник поліських говорів. Київ: Наукова думка. 1974. 260 с.

21. Литвиненко Я. О. Типи просторової поведінки орнітоназв у східнополіських говірках. *Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст: Тези доповідей міжнародної конференції*. За ред. П. Ю. Гриценка. Інститут укр. мови НАН України. Київ: КММ. 2014. С. 311–315.

22. Марєєв Д. А. Із спостережень над динамікою дієслівної словозміни в сновсько-сеймських говірках східнополіського діалекту. *Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст: Тези доповідей міжнародної конференції*. За ред. П. Ю. Гриценка. Інститут укр. мови НАН України. Київ: КММ. 2014. С. 322–326.

23. Матвіяс І. Г. Діалектна основа мови в творах Пантелеймона Куліша. *Українська мова*. 2008. № 1. С. 95–99.

24. Поістогова М. В. Флороназви східнополіського діалекту у світлі господарської цінності реалій. *Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст: Тези доповідей міжнародної конференції*. За ред.

П. Ю. Гриценка. Інститут укр. мови НАН України. Київ: КММ. 2014. С. 391–396.

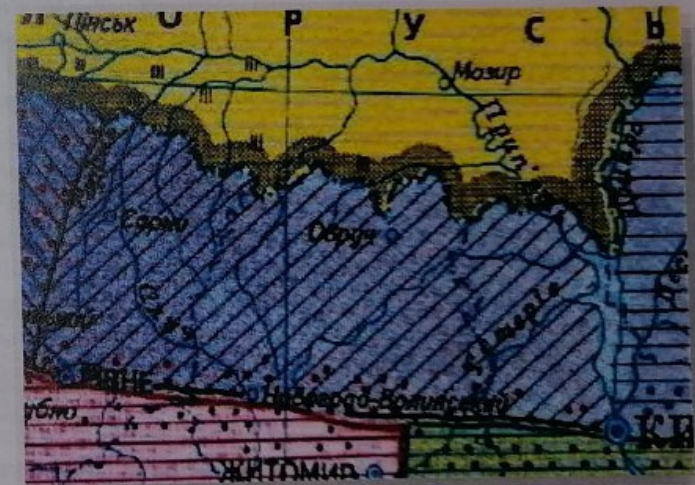
25. Поістогова М. Із спостережень над східнополіськими фітономами. Ключання. *Волинь – Житомирщина: Історико-філологічний збірник з регіональних проблем*. Житомир. 2005. Вип. 14. С. 167–178.

26. Пошивайло О. Ілюстрований словник народної гончарської термінології Лівобережної України. Гетьманщина. Опішне. 1993. 280 с.

27. Симоненко І. В. Творення присвійних прикметників у східнополіському діалекті. *Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст: Тези доповідей міжнародної конференції*. За ред. П. Ю. Гриценка. Інститут укр. мови НАН України. Київ: КММ. 2014. С. 438–441.

28. Холодъон О. М. Дієслівна лексика на позначення темпу мовлення як фрагмент мовної картини світу діалектоносіїв Східного Полісся. *Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст: Тези доповідей міжнародної конференції*. За ред. П. Ю. Гриценка. Інститут укр. мови НАН України. Київ: КММ. 2014. С. 495–500.

СЕРЕДНЬОПОЛІСЬКИЙ (ПРАВОБЕРЕЖНОПОЛІСЬКИЙ) ГОВІР

Тривале співжиття, постійна, очевидно, досить стабільна смуга контактів сприяли утворенню в нижньому Надприп'ятті особливої зони міждіалектної взаємодії, де протягом віків на межі зіткнення сусідніх діалектних масивів сформувався окремий перехідний українсько-білоруський діалектний тип із специфічними особливостями, пов'язаними не тільки із взаємопроникненням, а й із взаємовідштовхуванням діалектних рис.

Тетяна Назарова

Виділення груп говірок у межах середньополіського говору пов'язане з давніми етнічними групуваннями на цій території і є залишком особливостей родо-племінних говорів.

Микола Никончук

*Запис діалектного мовлення носія середньополіського говору
(с. Крупове Сарнинського р-ну Рівненської обл.)*

1. *Ареал середньополіського (правобережнополіського) говору.*
2. *Діалектні риси:*
 - а) *фонетичні;*
 - б) *морфологічні;*
 - в) *синтаксичні;*
 - г) *лексичні.*

Середньополіський (правобережнополіський) говір належить до говорів північного наріччя української мови. Це старожитній діалект української мови.

1. АРЕАЛ СЕРЕДНЬОПОЛІСЬКОГО (ПРАВОБЕРЕЖНОПОЛІСЬКОГО) ГОВОРУ

“Поширений на півночі Київської, Житомирської та Рівненської обл. Відокремлюється від волинських говірок умовною лінією, що проходить на північ від Рівного, Новограда-Волинського (тепер *Звягеля*), по верхів'ю р. Уборті – на північ від Житомира – по правому березі р. Ірші – на північ від Києва до злиття р. Остра з Десною на лівобережжі Дніпра. Західна межа, що розділяє волинське (західне) і середнє Полісся, проходить по лівобережжю Горині, відступаючи від річки на захід, і вздовж Горині піднімається до Прип'яті. Східною межею служить Дніпро. Північна окраїна середньополіського говору простягається вздовж українсько-білоруського кордону”⁴³⁹.

Середньополіські говірки неоднорідні: на півночі відчуваються впливи білоруської мови, на сході ці говірки низкою рис поєднуються зі східнополіськими, а в крайній західній частині, у межиріччі Горині і Случі вони поєднуються із західнополіськими говірками. Дослідники цих говірок (І. Матвіяс, М. Никончук) відносять цей говір до

⁴³⁹ Никончук М. В. Середньополіський говір. *Українська мова: Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2000. С. 535–536.

архаїчних, який за походженням виводять із мови східнослов'янських племінних об'єднань полян і древлян.

Необхідно зазначити, що цей ареал був предметом зацікавлення Поліської діалектологічної школи імені професора М. Никончука. Дата заснування наукової школи – 1995 р., засновник – доктор філологічних наук, професор Никончук Микола Васильович.

Із 2004 р. при Житомирському державному університеті імені Івана Франка активно функціонує Північноукраїнський діалектологічний центр імені професора М. В. Никончука під керівництвом доктора філологічних наук, професора В. Мойсієнка. Основні напрямки діяльності цієї інституції:

- здійснення наукових досліджень у галузі української синхронної й діахронної діалектології та етнолінгвістики;

- дослідження північного наріччя української мови на матеріалі говірок, писемних пам'яток і явищ традиційної народної духовної культури.

2. ДАЛЕКТНІ РИСИ⁴⁴⁰

а) фонетичні:

- перевага в новозакритих складах дифтонга [yɔ] над іншими різновидами лабіалізованих звуків неоднорідного творення під наголосом відповідно як до етимологічного [o], так і до етимологічного [e] після твердих приголосних; хоч тут можна зрідка натрапити й на дифтонги [ye], [yi], [yі], однак у цих говірках відчутно спостерігаємо втрату

⁴⁴⁰ Рисі середньополіського говору подано на основі видань: Бевзенко С. П. Українська діалектологія. Київ. 1980. С. 205–206; Никончук М. В. Середньополіський говір. *Українська мова: Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2000. С. 535–536; Жилко Ф. Т. Говори української мови. Київ. 1958. С. 38–41; Жилко Ф. Нариси з діалектології української мови. Київ. 1966. С. 158–165; Матвієв І. Українська мова та її говори. Київ. 1994. С. 51–54.

дифтонгів і заступлення їх; зокрема в південній частині, монофтонгами [y], рідше [e], а найчастіше [и^і], [і^и]: на півночі *кyон'*, *двyор*, *н'yос*, а в південних говірках *кун'*, *двур*, *кин'*, *двир*, *к'і^ин'*, *дв'і^ир*;

- частіше замість дифтонгів на місці етимологічного [e] наявні монофтонги [y], [ŷ], [o], [и], [і]: *н'ус*, *н'ус*, *н'ос*, *н'ис*, *н'іс*, *ш'чутка*, *ш'чўтка*, *ш'чотка*, *ш'читка*;

- відповідно до давнього [ъ] під наголосом та етимологічного [e] в новозакритому складі перед колишнім м'яким приголосним (при втраті після нього зредукованого [ъ] уживається дифтонг [ie]): *хл'ієб*, *с'н'ієг*, *б'ієдни*, *п'ієч*;

- для деяких говірок, зокрема північно-східних, як і в лівобережнополіських, характерне акання: *а^б'ієд*, *а^гон'*;

- у західній частині правобережнополіських говірок спостерігається помірно чи сильно укання: *гу^лубка*, *ру^зумни*;

- дзвінкі приголосні в частині правобережнополіських говірок, зокрема в західній, втрачають дзвінкість перед глухими в середині слів, а частково також у кінці слів: *б'іхти*, *лехко*, *лошка*, *ду^б*, *сат^д*;

- ствердіння [p'] у північній частині цих говірок, а ще більше на межі з білоруською мовою: *бура*, *зо^ра*, *по^радок*, *ку^ру*, *трох*, *чоти^рох*;

- ствердіння [ц'] у звукосполюках [ца], [цо], [цу] та суфіксах -ц-, -ец-: *улица*, *йулица*, *хлопец*, *хлопца*, *зайец*, *серца*, *танцюват'*.

б) морфологічні:

- тенденція вирівнювання м'якого різновиду відмінювання іменників під впливом твердого: *райом*, *ко^н'ом*, *ду^шойу*, *до^лон'ойу*, *серцом*;

- поряд із вказівним займенником *тої* поширений займенник *теї*: *теї хлопец*, *теї д'ієд*;

- досить помітні в цих говірках і залишки двоїни: *дв'і слов'і*, *дв'і в'ік'н'і*, *дв'і в'ід'р'і*, *дв'і хат'і*;

• стягнені форми прикметників чоловічого роду: **добр'і, син'і**;

• архаїчні форми вищого ступеня порівняння прикметників: **с'іл'н'єш'і**;

• у формах 1-ої особи однини теперішнього часу дієслів II дієвідміни зубні приголосні звуки не чергуються з шиплячими: **ход'у, нос'у, свис'т'у**;

• дієслова недоконаного виду в майбутньому часі мають дві форми, як і в літературній мові: синтетичну й аналітичну: **буду робит' і робитиму**; до речі, цією рисою середньополіські говірки відмінні від східнополіських;

• паралельні форми 3-ої особи однини та множини теперішнього часу з м'яким і твердим т у закінченнях: **в'ін робит' – в'ін робит, в'ін косит' – в'ін косит, во'ни робл'ат' – во'ни робл'ат, во'ни кос'ат' – во'ни кос'ат**;

• форми 2-ої особи однини дієслів наказового способу без й: **б'і 'бий'**;

• паралельні форми інфінітива із суфіксами -т' і -т: **ход'ит' – ходит, нос'ит' – носит**.

в) синтаксичні:

• досить поширені синтаксичні конструкції **нас бу'ло трох, ішло двох по до'роз'і** (ця риса спільна з говорами південно-західного наріччя);

• у західній частині правобережнополіських говірок, як і в південно-західних діалектах, поширена синтаксична конструкція з давальним відмінком типу **ме'н'і бо лит' голо'ва**;

• іменникові прямі додатки, що означають назви неістот, мають форму родового відмінка однини: **йа бе'ру сер'па**.

г) лексичні:

Лексика середньополіських говірок багата на місцеві слова. Крім того, ці говірки мають чимало слів, спільних із білоруською мовою.

Наведемо приклади деяких місцевих слів: **движ**, **здвиж** 'трясовина', **весе'луха** 'радуга', **тоў'ста** 'вагітна', **груд** 'шпиль, горб', **смо'л'інка** 'сосна', **раж** 'дерен, верхній трав'янистий шар ґрунту', **стир**, **сти'рок** 'ганчірка', **хоў** 'вигодовування, вирощування', **ши'шак** 'шия, потилиця', **шупешка** 'брунька, пуп'янок', **ку'кул'а** 'зозуля', **береж'ник** 'лісник', **двойа'вид'іти** 'сумніватися'.

Діалектизми середньополіських говірок зафіксовані в таких лексикографічних працях:

Лисенко П. С. Словник діалектної лексики Середнього і Східного Полісся. Київ: АН УРСР. 1961. 72 с.

Лисенко П. С. Словник поліських говорів. Київ: Наукова думка. 1974. 260 с.

Никончук М. В. Матеріали до лексичного атласу української мови (Правобережне Полісся). Відп. ред. А. М. Залеський; рец.: М. М. Богдан, Н. Й. Марчук. Київ: Наукова думка. 1979. 316 с.

Основна література:

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. Київ. 1980. С. 205–206.
2. Жилко Ф. Нариси з діалектології української мови. Київ. 1966. С. 158–163.
3. Жилко Ф. Т. Говори української мови. Київ. 1958. С. 38–41.
4. Матвієв І. Українська мова та її говори. Київ. 1990. С. 51–54.
5. Мойсієнко В. М. Історична діалектологія української мови. Північне (поліське) наріччя: Підручник. Київ: ВЦ "Академія". 2016. С. 284.
6. Никончук М. В. Північне наріччя. *Українська мова: Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2000. С. 445–446.
7. Никончук М. В. Середньополіський говір. *Українська мова: Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський,

О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2000. С. 535–536.

Додаткова література:

1. Атлас української мови: У 3 т. Т. I: Полісся, Наддніпрянина і суміжні землі. Ред. колегія: Закревська Я. В., Залеський А. М., Марчук Н. Й. (секретар), Матвіяс І. Г. (голова), Назарова Т. В., Прилипко Н. П. Ред. тому І. Г. Матвіяс. Київ: Наукова думка. 1984. 440 с.
2. Атлас української мови: У 3 т. Т. II: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. Ред. кол.: Бандрівський Д. Г., Григорчук Л. М., Жилко Ф. Т., Закревська Я. В., Залеський А. М., Назарова Т. В., Онишкевич М. М., Приступа П. І. Відп. ред. Я. В. Закревська. Київ: Наукова думка. 1988. 520 с.
3. Біла О. С. Довгі голосні в зоні білорусько-українських міждіалектних контактів. Праці XIII Республіканської діалектологічної наради. Київ. 1970. С. 247–254.
4. Біленька Н. Вербальна реалізація норм народної етики та звичасвого права у говірках Середнього Полісся. *Етнолінгвістичні студії. 1.* Житомир. 2007. С. 158–170.
5. Ганцов В. Діалектологічна класифікація українських говорів (з картою). Київ. 1923. С. 31.
6. Ганцов В. С. Характеристика північних дифтонгів і шляхи їх фонетичного розвитку. *Записки історико-філологічного відділу УАН.* 1923. Кн. 2–3. С. 116–144.
7. Говірка села Машеве Чорнобильського району. Укл. Г. В. Воронич, Л. А. Москаленко, Л. Г. Пономар. Київ. 2003. Ч. 2. 607 с.
8. Говірка села Машеве Чорнобильського району. Укл. Ю. І. Бідношия, Л. В. Дика. Київ. 2003. Ч. 1. 455 с.
9. Говірки Чорнобильської зони: Тексти. Упоряд. Гриценко П. Ю. та ін. Київ: Довіра. 1996. 358 с.
10. Говори української мови: Збірник текстів. За ред. Т. В. Назарової. Київ: Наукова думка. 1977. 590 с.

11. Гримашевич Г. Етнолінгвістичний аспект дослідження номінації одягу та взуття у говірках Середнього Полісся. *Етнолінгвістичні студії. 1.* Житомир. 2007. С. 77–90.

12. Гримашевич Г. Словник назв одягу та взуття середньополіських та суміжних з ними говірок. Житомир. 2002. 184 с.

13. Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики: Монографія. АН УРСР, Інститут мовознав. ім. О. О. Потебні. Київ: Наукова думка. 1990. 270 с.

14. Гриценко П. Ю. Моделювання системи діалектної лексики. Київ. 1984. 227 с.

15. Добролюжа Г. Із спостереження над етнонімами як складовими української поліської фразеології. *Етнолінгвістичні студії. 1.* Житомир. 2007. С. 95–104.

16. Добролюжа Г. Красне слово – як золотий ключ. Постійні народні порівняння в говірках Середнього Полісся та суміжних територій. Житомир. 2003. 160 с.

17. Добролюжа Г. М. Фразеологічний словник говірок Житомирщини. Житомир: ПП Туловський. 2010. 404 с.

18. Залеський А. М. Говірки Київського Полісся. *Київське Полісся.* Київ. 1989. С. 151–161.

19. Конобродська В. Рудименти магії речей померлого у поліському поховальному обряді. *Полісся: мова, культура, історія.* Київ. 1996. С. 140–146.

20. Конобродська В. Граматичні особливості обрядової номінації та їх культурно-міфологічна зумовленість. *Волинь – Житомирщина: Історико-філологічний збірник з регіональних проблем.* Житомир. 2005. Вип. 13. С. 81–92.

21. Конобродська В. Номінація поліського поховального обряду. *Український діалектологічний збірник. Кн. 3. Пам'яті Тетяни Назарової.* Київ. 1997. С. 428–458.

22. Конобродська В. Поліський ареал як об'єкт етнолінгвістичного опису. *Поліські зворини: Збірник пам'яті професора Миколи Васильовича Никончука.* Житомир. 2007. С. 42–60.

23. Конобродська В. Поліський поховальний і поминальні обряди. *Етнолінгвістичні студії. 1.* Житомир, 2007. 356 с.

24. Конобродська В. Просторова варіантність поліського поховального обряду та його номінації. *Język i kultura na pograniczu polsko-ukraińsko-białoruskim*. Red. Feliks Czyżewski. Lublin, 2001. T. 3. С. 195–210.

25. Конобродська В. Семантика нічного пильнування біля померлого у тексті поліського поховального обряду. *Волинь – Житомиричина: Історико-філологічний збірник з регіональних проблем*. Житомир, 2002. Вип. 8. С. 26–41.

26. Лисенко П. С. Словник діалектної лексики Середнього і Східного Полісся. Київ: АН УРСР, 1961. 72 с.

27. Лисенко П. С. Словник поліських говорів. Київ: Наукова думка, 1974. 260 с.

28. Мойсієнко В. Золотник – поліський варіант ангела-хранителя. *Діалектологічні студії. 2. Мова і культура*. Львів, 2003. С. 145–149.

29. Мойсієнко В. М. Із поліської народної медичної термінології. *Полісся: мова, культура, історія*. Київ, 1996. С. 147–151.

30. Мойсієнко В. М. Міфологізація уявлення “хвороби – прояв злих духів” у поліських віруваннях. *Загароддзе – 2. Матэрыялы навукова-краязнаўчай канферэнцыі “Палессе – скрыжаванне культур і часу”*. Мінськ, 2000. С. 64–67.

31. Мойсієнко В. М. Північноукраїнське наріччя: окресленість у просторі і часі. *Український глотогенез*. Житомир, 2015. С. 144–165.

32. Мойсієнко В. М. Про дохристиянські божества та символічно-магічні кліше в поліських замовляннях. *Народна творчість та етнографія*. 1992. № 2. С. 43–50.

33. Мойсієнко В. М. Фонетична система українських поліських говорів у XVI–XVII ст.: Монографія. Житомир: держ. ун-т ім. І. Франка. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2006. 448 с.

34. Назарова Т. В. Акання в говірках нижньої Прип’яті. *Діалектологічний бюлетень*. 1962. Вип. 9. С. 55–70.

35. Назарова Т. В. Деякі фонетичні гіперизми в українських говірках нижньої Прип’яті. *Діалектологічний бюлетень*. 1961. Вип. 8. С. 18–30.

36. Назарова Т. В. Лінгвістичний атлас нижньої Прип’яті. Київ, 1985.

37. Никончук М. В. Сільськогосподарська лексика Правобережного Полісся. Київ, 1985.

38. Никончук М. В., Никончук О. М. Будівельна лексика Правобережного Полісся в системі східнослов’янських мов. Житомир, 1990.

39. Никончук М. В., Никончук О. М. Ендемічна лексика Правобережного Полісся: Методичні рекомендації для вчителів. Житомир, 1989.

40. Никончук М. В., Никончук О. М. Транспортна лексика Правобережного Полісся в системі східнослов’янських мов. Київ, 1990.

41. Никончук М. В., Никончук О. М., Мойсієнко В. М. Поліська лексика народної медицини та лікувальної магії. Житомир, 2001. 147 с.

42. Никончук М. В. Матеріали до лексичного атласу української мови: Правобережне Полісся. Київ, 1979. 314 с.

43. Никончук М., Никончук О., Добролюбова Г., Гримашевич Г. Назви одягу та взуття Правобережного Полісся. Житомир, 1998. 230 с.

44. Никончук М. В. Матеріали до лексичного атласу української мови (Правобережне Полісся). Відп. ред. А. М. Залеський; рец.: М. М. Богдан, Н. Й. Марчук. Київ: Наукова думка, 1979. 316 с.

45. Помінчук Т. Традиційні календарні зимові обряди поліського села Словечно та їх номінація. *Етнолінгвістичні студії. 1.* Житомир, 2007. С. 144–152.

46. Романюк П. Ф. Лексика весільного обряду Правобережного Полісся (Матеріали до “Лексичного атласу української мови”). *Дослідження з української діалектології*. Київ, 1991. С. 225–252.

47. Романюк П. Ф. Піч у поліському весільному обряді. *Волинь – Житомиричина: Історико-філологічний збірник з регіональних проблем*. Житомир, 1997. Вип. 1. С. 40–44.

48. Романюк П. Ф. Поліське весілля: обряд і лексика. *Полісся: мова, культура, історія*. Київ, 1996. С. 110–113.

49. Скрильнікова Л. Поліська демонологія та її номінація в говірці села Старі Велідники. *Етнолінгвістичні студії. 1*. Житомир, 2007. С. 177–184.

50. Ткачук М. М. Лексична мотивація як параметр творення синонімів у ботанічній лексиці говірок Чорнобильської зони. *Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст: Тези доповідей міжнародної конференції*. За ред. П. Ю. Гриценка. Інститут укр. мови НАН України. Київ: КММ, 2014. С. 477–482.

51. Шарапа М. Поліський обрядовий комплекс *Зелених свят* та його номінація. *Етнолінгвістичні студії. 1*. Житомир, 2007. С. 133–143.

ЗАХІДНОПОЛІСЬКИЙ (ВОЛИНСЬКО-ПОЛІСЬКИЙ) ГОВІР

Для недалекоглядних людей лише літературна мова має певну вартість, а народну (діалектну) мову кваліфікують як щось зайве, непотрібне, забуваючи зовсім, що без народної основи, без цього діалектного мовлення не могла б бути витворена і велика літературна мова.

Григорій Аркушин

На підставі матеріалів історії (археології) та сучасної діалектології можна робити лише обережні припущення, що західнополіський діалект складався на основі говірок літописних волинян (бужан, дулібів) і до середини XIII ст. від решти північноукраїнських, мабуть, відрізнявся мало. З притоком населення південної Волині та Галичини (від середини XIII ст.) у цьому діалекті постає низка інновацій, які виразно об'єднують волинсько-поліські, берестейсько-пінські говірки (крім підляських) із наддністрянськими.

Віктор Мойсієнко

Запис діалектного мовлення носія західнополіського говору (с. Гірники Ковельського р-ну Волинської обл.)

1. Ареал західнополіського (волинсько-поліського) говору.
2. З історії становлення західнополіського говору.
3. Лінгвогеографічне опрацювання західнополіських говірок.
4. Діалектні риси:
 - а) фонетичні;
 - б) морфологічні;
 - в) синтаксичні;
 - г) лексичні.

Західнополіський (волинсько-поліський) говір належить до говорів північного наріччя української мови. Це старожитній діалект української мови.

Риси західнополіського говору наявні у творах Лесі Українки.

1. АРЕАЛ ЗАХІДНОПОЛІСЬКОГО (ВОЛИНСЬКО-ПОЛІСЬКОГО) ГОВОРУ

Західнополіський говір – один із архаїчних говорів північного наріччя. “Охоплює територію всієї Волинської і північно-західних районів Рівненської обл., а також Берестейщини та Пінщини в білорусі. До нього тісно прилягають надбужсько-поліські (підляські) говірки, що побутують на лівобережжі Західного Бугу, тягнучись уздовж нього смугою 40–50 км до р. Нарев.

Північна межа західнополіського говору – з білоруською мовою, часом не зовсім чітко виявлена, з численними перехідними українсько-білоруськими говірками; на сході вона проходить із півночі на південь від гирла р. Стир до перетину річкою Горинь державного кордону України і далі по Горині, а з місця її найбільшого зближення зі Стиром – по цій річці у напрямку на Луцьк; західна межа – приблизно по Західному Бугу, на західному узбережжі якого також наявні окремі українські говірки; південна межа перетинає із заходу на схід населені пункти Володимир-Волинський (тепер *Володимир*) – Луцьк до

межі зі Стиром. Уздовж цієї лінії на північ тягнеться досить широка (місцями до 100 км) смуга перехідних говірок на північноукраїнській основі”⁴⁴¹.

У праці “Західнополіська діалектологія” Г. Аркушин детально визначає сучасні межі західнополіського говору: 1) *західна* межа – державний кордон між Україною і Республікою Польща по ріці Західний Буг (із Холмщини та південного Підляшшя українська людність була виселена ще в 1944–1947-х рр.), а навпроти Брестської області білорусі ця мовна границя різко повертає на захід територією північного Підляшшя, що охоплює регіон між Бугом і Нарвою (лише з десяток населених пунктів північніше Нарви); 2) *східна* межа – середина межиріччя Горині і Стиру; 3) *південна* межа – умовна лінія між містами Устилуг – Володимир-Волинський (*тепер Володимир*) – Луцьк – Рівне (на п’ятдесят кілометрів на північ і південь від цієї лінії знаходяться говірки перехідного типу); 4) *північна* межа – на північ від м. Більська-Підляського аж за р. Нарву (Республіка Польща) та м. Кам’янця (білорусь), далі по р. Ясельді до її впадіння у Прип’ять (тут теж існує, особливо на території Кам’янецького та Пружанського р-нів, широка смуга перехідних говірок від української до білоруської мови)”⁴⁴².

“Дещо осторонь від інших західнополіських говірок знаходяться підляські як межові між українською та польською мовами. Оскільки сучасна межа між цими мовами на Підляшші швидкими темпами переміщується на схід, охоплюючи лише невелику територію колись обширної області, тому ці говірки на сучасному етапі становлять частинку західнополіського діалекту, тим паче, що вони

⁴⁴¹ Воронич Г. В. Західнополіський говір. *Українська мова: Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000. С. 181.

⁴⁴² Аркушин Г. Л. Західнополіська діалектологія: Навч. посіб. з регіон. діалектології для студ. спец. “Укр. мова та літ.”. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. С. 41.

мають багато спільного з волинсько-поліськими та берестейсько-пінськими”⁴⁴³.

Підляшшя – історико-географічний регіон у середньому Побужжі, розташований у південно-східній Польщі. Сьогодні охоплює південно-східну частину Підляського та північно-східну частину Люблінського воєводств Польщі. “Підляшшям називаємо територію, що охоплює значну частину теперішнього Білостоцького воєводства та майже ціле Білопідляське воєводство аж до північних окраїн Холмського від р. Нарев на півночі аж до лінії, що на південь від м. Володави та Парчева. Корінне населення цієї території від р. Нарев на півдні аж до околиць Володави та Парчева на півночі широкою смугою на захід від державного польсько-українського кордону розмовляє або розмовляло говірками, що належать до північноукраїнського діалекту і які ми називаємо підляськими”⁴⁴⁴.

Незалежно від того, Підляшшя – це частина Західного Полісся, це “найбільш віддалена на північній захід від основного масиву українська етнічна територія площею близько двох тисяч квадратних кілометрів. Річка Західний Буг розділяє цю територію на дві, приблизно рівні частини – Північне Підляшшя та Південне Підляшшя”⁴⁴⁵. На думку дослідників, осадництво Підляшшя почалося в VI–X ст. з Волині, Полісся, навіть Галичини⁴⁴⁶. Ці землі

⁴⁴³ Аркушин Г. Л. Західнополіська діалектологія: Навч. посіб. з регіон. діалектології для студ. спец. “Укр. мова та літ.”. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. С. 41.

⁴⁴⁴ Лесів М. Українські говірки в Польщі: Монографія. Варшава: Український архів, 1997. С. 288.

⁴⁴⁵ Лукашенко Л. Весільні наспіви Північного Підляшшя (до питання типології). *Волинська філологія: текст і контекст. Західнополіські говірки в просторі та часі: Зб. наук. пр.* Луцьк, 2007. Вип. 4. С. 306.

⁴⁴⁶ Гаврилюк Ю. “Велика політика” та українська література на Північному Підляшші. *Над Бугом і Нарвою*. 2002. № 5–6. С. 45–47, 49.

перебували в межах Київської Русі та Галицько-Волинського князівства⁴⁴⁷.

У 20-х рр. ХХ ст. видатний діалектолог В. Ганцов писав, що не можна “відмежовувати підляських говірок, як осібної діалектичної підгрупи, від західних поліських (тим більше від поліських у цілому)”⁴⁴⁸.

Ю. Шевельов так пише про підляські говірки: “Полонізація особливо посилилася в ХІХ–ХХ ст. З 1945 р. підляські говірки існують лише як дрібні анклавні в польському оточенні”⁴⁴⁹.

Частиною Західного Полісся є Берестейщина. Берестейщина – український етнокультурний край у середній течії р. Західний Буг. Розташована між р. Західний Буг, Прип’ять, Ясельда й Нарва. Сьогодні входить до складу Берестейської обл. білорусі. У 1087–1157 рр. Берестейська земля належала до Турово-Пінського, а згодом до Волинського князівства; після 1320 р. відійшла до Литви. 1566 р. у складі Великого князівства Литовського створено окреме воєводство з центром у Бересті. Опісля на окупованій Берестейщині “відбулися дві знаменні події, вплив яких на місцевих українців був величезний, а саме: входження краю 1657–1659 рр. в Українську козацьку державу у вигляді Пінсько-Туровського полку та друга – возз’єднання в 1918–1919 рр. з Українською Народною Республікою”, а вже в лютому 1919 р., “скориставшись з більшовицької агресії проти України, край окупує польська вояччина”⁴⁵⁰. “Захопивши в 1939 р. з ласки Ста-

⁴⁴⁷ Висоцький Р. Навчання української мови у Милуїчицях. Ескіз до історії шкільно-освітнього життя на Північному Підляшші в ХХ столітті. *Український альманах*. 2003. Варшава. 2003. С. 269.

⁴⁴⁸ Ганцов В. Діалектологічна класифікація українських говорів (з картою). Київ. 1923. С. 31.

⁴⁴⁹ Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. Харків: Акта. 2002. С. 965–966.

⁴⁵⁰ Леонюк В. Поліська розмежувальна лінія. *Полісся: етнікос, традиції, культура*. Луцьк: РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. 1997. С. 14.

ліна Берестейщину, більшовицький режим БРСР з П. Пономаренком на чолі спокусився маніякальною ідеєю: будь-що-будь переробити один мільйон українців-поліщуків не так, очевидно, на білорусів, як на безликих національно і, розуміється, політично російськомовних “совків”, що їм певною мірою і вдалося”⁴⁵¹.

2. 3 ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ЗАХІДНОПОЛІСЬКОГО ГОВОРУ

В. Мойсієнко зазначає: “На підставі матеріалів історії (археології) та сучасної діалектології можна робити лише обережні припущення, що західнополіський діалект складався на основі говірок літописних волян (бужан, дулібів) і до середини ХІІІ ст. від решти північноукраїнських, мабуть, відрізнявся мало. З притоком населення південної Волині та Галичини (від середини ХІІІ ст.) у цьому діалекті постає низка інновацій, які виразно об’єднують волинсько-поліські, берестейсько-пінські говірки (крім підляських) із наддністрянськими”⁴⁵².

Ю. Шевельов дуже детально аналізує становлення західнополіського говору: “Південно-західна частина Полісся була ареною не лише діалектних взаємовпливів, але також (і передовсім) міграцій людності. Історично це відновується в ХІІІ ст., коли частина людності Галицько-Волинського князівства переселилася туди з волі володарів, а інша – стихійно, рятуючися від татарської навали; а також у ХV ст., коли причиною втечі були безупинні наїзди кримських ординців. Як наслідок, чистота північноукраїнського типу в цих говірках втрачена; вони засвоїли силу південноукраїнських (точніше – південно-

⁴⁵¹ Леонюк В. Поліська розмежувальна лінія. *Полісся: етнікос, традиції, культура*. Луцьк: РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. 1997. С. 15.

⁴⁵² Мойсієнко В. Західнополіський діалект: до витоків. *Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіські говірки в просторі та часі: Зб. наук. пр.* Луцьк. 2007. Вип. 4. С. 157.

західних) рис і з усіх пунктів зору мають трактуватися як змішані”⁴⁵³.

Жителів Полісся прийнято називати поліщуками, однак В. Горленко з цього приводу пише: “Віднесення до етнографічної групи поліщуків населення всього українського Полісся, як це можна бачити в деяких працях, є помилковим, оскільки жителів Сумського, Чернігівського і навіть Київського Полісся на побутовому рівні ніколи поліщуками не називали і самі себе вони також за таких не вважали. Етнографічну групу поліщуків складають українці, що мешкають на Західному Поліссі”⁴⁵⁴.

Отже, “західнополіський говір постав унаслідок найдавнішої колонізації цієї території різними етнічними елементами. Очевидно, північна (поліська) частина історичної Волині етнічно відрізнялася від південної, яку охоплює сучасний волинський говір, що зумовлювалося різними природними умовами”⁴⁵⁵.

3. ЛІНГВОГЕОГРАФІЧНЕ ОПРАЦЮВАННЯ ЗАХІДНОПОЛІСЬКИХ ГОВІРОК

Одним із найбільших досягнень української лінгвістичної географії та її усієї діалектології є тритомний АУМ (1984–2001 рр.), у якому подано риси й західнополіського діалекту.

Саме для найдокладнішого картографування призначені регіональні атласи, у яких досліджена окрема частина національної території. Західне Полісся представлене такими лінгвістичними атласами:

⁴⁵³ Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. Харків: Акта. 2002. С. 965–966.

⁴⁵⁴ Горленко В. До проблеми вивчення етнографічної групи українців “литвини”. *Полісся: мова, культура, історія*. Київ. 1996. С. 196.

⁴⁵⁵ Воронич Г. В. Західнополіський говір. *Українська мова: Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2000. С. 181–182.

Аркушин Г. Атлас західнополіських фаунономів. Луцьк: РВВ “Вежа” Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. 2008. 321 с.

Аркушин Г. Атлас мисливської лексики Західного Полісся. Луцьк: РВВ “Вежа” Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. 2008. 412 с.

Євтушок О. М. Атлас будівельної лексики Західного Полісся. Рівне. 1993. 134 с.

Зінчук Р. С. Атлас словозміни іменників у західнополіських говірках. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. 2010. 164 с.

Омельковець Р. Атлас західнополіських назв лікарських рослин. Луцьк. 2003. 132 с.

Пономар Л. Назви одягу Західного Полісся. Київ. 1997. 182 с.

Чирук Л. Атлас ентомологічної лексики Західного Полісся. Луцьк: РВВ Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. 2010. 152 с.

5. ДІАЛЕКТНІ РИСИ⁴⁵⁶

а) фонетичні:

• відповідно до етимологічного [o] у новозакритих складах під наголосом виступають здебільшого монофтонги [y], [и], [і], [i^н]: кун', вул, кин', вил, к'і'н', в'і'л, к'ін', в'іл, хоч у північних говірках цієї групи та надбужько-поліських наявні також дифтонги [yo], [ye], [yi]:

⁴⁵⁶ Риси західнополіського говору подано на основі видань: Бевзенко С. П. Українська діалектологія. Київ. 1980. С. 206–208; Воронич Г. В. Західнополіський говір. *Українська мова: Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2000. С. 181–182; Жилко Ф. Т. Говори української мови. Київ. 1958. С. 42–47; Жилко Ф. Нариси з діалектології української мови. Київ. 1966. С. 165–173; Матвіяк І. Українська мова та її говори. Київ. 1994. С. 54–58.

в^ул, му^{ої}, вуел, муеї, вуїл, ку^{он}', які помітно витісняються монофтонгами, зокрема [y̆]: в^ул, муї;

• на місці етимологічного [e] в новозакритих складах під наголосом також виступають звичайні монофтонги [y], [y̆], [и], а частіше [і]: при^н'у^с, при^н'у^с, при^н'і^с, ж'і^нка, п'і^ч, ш'і^с'т', с'і^м, хоч у надбузько-поліських говірках виявлений ще дифтонг [ie]: хм'і^ел';

• давній Ѣ як у наголошеній, так і в ненаголошеній позиціях заступає монофтонг [і]: с'н'і^г, с'і^{но}, л'і^с, л'і^{си}, хоч у ненаголошеній позиції може бути й [и]: ми^шок, пи^сок; проте в низці говірок, зокрема в деяких північних і надбузько-поліських, під наголосом трапляється ще й дифтонг [ie] чи [ие]: с'і^ено, л'і^ес, т'і^есто;

• у ненаголошеній позиції [e] та [и] зближуються: се^мло, те^мпер, по^с'і^йиш;

• ненаголошене [o] зближується з [y]: гу^олубка, ку^ожух;

• поширені звукосполуки [г'і], [к'і], [х'і] поряд із [ги], [ки], [хи], зокрема в північній частині цих говірок: ног'і, рок'і, мурах'і;

• дзвінки приголосні в середині слів перед глухими й у кінці слів повністю або частково втрачають дзвінкість: солотко, солод^тко, д'іж^тка, мо^лрос, сат;

• поширені приставні приголосні [в], [г]: го^лвес, го^к, вулиц'а;

• у більшій частині західнополіських говірок наголошений звук [а] після м'яких і шиплячих приголосних переходить в [e]: ўз'е^ў, д'екувати, т'еж^тко, ду^ш'е;

• у північній частині західнополіських говірок наголошений [а] переходить в [e] після [й]: йема, йегода, йеблуко.

б) морфологічні:

• закінчення -ови, -еви в давальному відмінку однини іменників чоловічого роду: си^{но}ви, бра^{то}ви, ду^{бо}ви, ко^неви;

• закінчення -и в давальному й місцевому відмінках однини іменників жіночого роду м'якої та твердої груп: ви^шни – на ви^шни, ли^пи – на ли^пи;

• закінчення -ам, -ом у давальному відмінку множини іменників чоловічого роду: во^лам – во^лом, сто^лам – сто^лом, ко^н'ам – ко^н'ом;

• форми місцевого відмінка множини -ах, -ох: на во^зах – на во^зох;

• форми найвищого ступеня порівняння прикметників і прислівників із префіксом на^ў–: на^ўстарші, на^ўнижчі, на^ўско^р'іше;

• форми родового відмінка однини прикметників і займенників на -ейі: добрейі, молодейі, нашейі;

• числівникові форми орудного відмінка дві^{ма}, дв'і^{ма};

• інфінітивні форми із суфіксами -ти і -чи, як у південно-західних діалектах: хо^дити, но^сити, мо^г'чи, пе^н(к)'чи;

• складені форми майбутнього часу недоконаного виду: буду хо^дити і му хо^дити;

• у низці говірок, зокрема в надбузько-поліських, поширені форми минулого часу типу хо^дилис'мо, хо^дилис'те, а також хо^дил'іхмо, бул'іхмо;

• наявність, як і в південно-західних діалектах, іменникових утворень із суфіксом -иск(о) відповідно до утворень із суфіксом -ищ(е) в інших поліських та південно-східних діалектах: в'іт'риско, ба^биско.

в) синтаксичні⁴⁵⁷:

• наявність синтаксичних конструкцій, спільних із південно-західними діалектами: нас бу^ло дво^х, ме^н'і бо^лит' голо^ва;

⁴⁵⁷ Синтаксичні риси західнополіського говору подано на основі видання: Аркушин Г. Л. Західнополіська діалектологія: Навч. посіб. з регіон. діалектології для студ. спец. "Укр. мова та літ.". Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. 2012. С. 152–157.

- словосполучення, у яких давальний безприйменниковий замінений родовим прийменниковим із явного перевагою прийменника д'л'а: скажи д'л'а неї, були краси в'ш'і д'л'а нас;

- словосполучення на зразок кони пасти, свини скаже по пасти;

- словосполучення на зразок мене (=мені) нема ко'му помох'чи;

- уживання прийменника по в часових конструкціях: по воїн'і 'після війни', по воїс'кови 'після війська', по Труїц'і 'після свята Зіслання Святого Духа';

- інверсовані конструкції: пше'ниці по'лоти, ў бат'ка було зим'л'і мого ба'гато;

- надмірне уживання дієслівної зв'язки бути в теперішньому часі: а де йа йе? йа йе жо'нати'ї буў, добре йе;

- збереження давніх сполучників: х'мурно / по тип'ло;

- у складнопідрядних реченнях умови функціонує сполучник к'єб 'якби': к'єб були гроши / то купиў би.

з) лексичні:

Дослідник західнополіського говору Г. Аркушин слушно зазначає: "Виділити специфічну лексику будь-якого говору важко і не завжди можливо, бо не з кожного діалекту для порівняння є достатня кількість лексикографічних праць, як і не всі лексико-тематичні групи однаковою мірою досліджені. Різні діалектологи подають "свої" приклади такої ендемічної лексики"⁴⁵⁸.

Варто наголосити, що лексика західнополіських говірок ґрунтовно опрацьована. Її вичерпно репрезентують двотомний "Словник західнополіських говірок" Г. Аркушина (2000 р.) та "Матеріали до словника

⁴⁵⁸ Аркушин Г. Л. Західнополіська діалектологія: Навч. посіб. з регіон. діалектології для студ. спец. "Укр. мова та літ.". Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. 2012. С. 171–172.

західноволинських говірок" М. Корзюнюка (1987 р.). Крім цього, докладно схарактеризовано лексику в таких кандидатських дисертаціях: "Сільськогосподарська лексика говірок Волині" Г. Козачук (1971 р.), "Мисливська лексика західнополіських говірок" Г. Аркушина (1986 р.), "Побутова лексика говірок середнього басейну Горині" Ф. Бабія (1985 р.), "Прислівники відзайменникового походження в західнополіських говірках української мови" Ю. Громика (1999 р.), "Лексика сільського будівництва в українських західнополіських говірках" О. Євтушка (1989 р.), "Географічна термінологія Волині" О. Данилюк (2000 р.), "Номінація лікарських рослин в українському західнополіському говорі" Р. Омельковець (2004 р.), "Народний одяг Західноукраїнського Полісся ХІХ – початку ХХ ст. (Комплексне дослідження реалій та термінів за матеріалами картографування)" Л. Пономар (2000 р.), "Ентомологічна лексика західнополіських говірок" Л. Шуст (2011 р.) та ін., а також у багатьох лінгвогеографічних атласах.

Ф. Жилко подав такі слова для характеристики лексики західнополіських говірок: **в'идаток** 'вимолот', **ко'пєц** 'насип, могила', **кує'ник** 'хустка на голову', **ле'жак** 'сушняк', **об'р'іка** 'обітниця', **о'маста** 'жир – приправа з жиру до їжі', **на'тина** 'молода гичка', **параннина** 'місце в полі для випасу', **пуд** 'страх', **соч'ін'** 'квітень', **ц'в'і'л'іти** 'турбувати, дратувати'. Із родинних назв подано такі: **бра'танец** 'племінник', **бра'танка** 'племінниця по братові', **сест'ранец** 'племінник', **сест'ранка** 'племінниця по сестрі', **бра'тиха**, **бра'това** 'дружина брата'⁴⁵⁹.

Г. Аркушин наводить приклади давніх назв спорідненості і свояцтва: **д'а'дина** 'дядькова дружина', **д'і'вер** 'чоловіків брат', **зо'виц'а** 'чоловікова сестра',

⁴⁵⁹ Жилко Ф. Т. Говори української мови. Київ. 1958. С. 46.

йат'рохи, йат'р'іуки 'невістки в одній родині', с'в'іс'т' 'сестра дружини' та ін.⁴⁶⁰

Докладний аналіз "Словника західнополіських говірок" дозволив С. Вербичу віднести до слов'янської архаїки такі лексеми: **верч** 'скручене лико у вигляді цифри 8 для зберігання', **гар'ген'а** 'високоросла жінка', **гба** 'міра довжини витканого полотна', **г'имза** 'плакса', **г'ог'іл'** 'заплетена і закручена на голові жіноча коса', **жид** 'пропущене місце під час сівби вручну', **з'войі** 'стовбур дерева чи поліно з сучками', **здун** 'гончар', **ка'ракул'і** 'ямки від іржі в стволі мисливської рушниці', **к'єча** 'головний убір молодиці: широкий обруч, обмотаний хусткою, один кінець якої звисає ззаду', **клу'бук** 'верх гончарної печі', **к'нейа** 'місце, вибране для польовання', **ку'бан** 'колодка, на якій рубають дрова', **ла'худра** 'обірванець', **л'иска** 'прутик', **п'роторг** 'голка зі зламаним вушком', **с'т'ін** 'вода, яка тільки почала замерзати', **ш'корбух** 'окраєць хліба' та ін. У підсумку С. Вербич стверджує, що лінгвістичний аналіз цих апелютивів "дозволив виокремити фрагмент українського словника, який на підставі специфічних фонетичних процесів у структурі слова, особливостей деривації, а також семантичної еволюції цілком обґрунтовано можна залучити до праслов'янського лексичного фонду, підтвердивши тим самим думку про те, що говори українського Полісся як латеральні українські діалекти – одні з найбільш архаїчних"⁴⁶¹.

⁴⁶⁰ Аркушин Г. Л. Західнополіська діалектологія: Навч. посіб. з регіон. діалектології для студ. спец. "Укр. мова та літ.". Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. 2012. С. 172.

⁴⁶¹ Вербич С. Західнополіська лексика крізь призму слов'янської архаїки. *Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіський діалект у загальноукраїнському і всеслов'янському контекстах: Зб. наук. пр.* Луцьк: РВВ "Вежа" Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. 2007. Вип. 4. С. 46–55.

Основна література:

1. Аркушин Г. Л. Західнополіська діалектологія: Навч. посіб. з регіон. діалектології для студ. спец. "Укр. мова та літ.". Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. 2012. 256 с.
2. Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок: У 2 т. Т. 1: А-Н. Луцьк: РВВ "Вежа" Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. 2000. 354 с.
3. Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок: У 2 т. Т. 2: О-Я. Луцьк: РВВ "Вежа" Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. 2000. 458 с.
4. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. Київ. 1980. С. 206–208.
5. Воронич Г. В. Західнополіський говір. *Українська мова: Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2000. С. 181.
6. Жилко Ф. Нариси з діалектології української мови. Київ. 1966. С. 165–173.
7. Жилко Ф. Т. Говори української мови. Київ. 1958. С. 42–47.
8. Матвіяк І. Українська мова та її говори. Київ. 1990. С. 60–67.
9. Мойсієнко В. М. Історична діалектологія української мови. Північне (поліське) наріччя: Підручник. Київ: ВЦ "Академія". 2016. С. 284.
10. Никончук М. В. Північне наріччя. *Українська мова: Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2000. С. 445–446.

Додаткова література:

1. Аркушин Г. Атлас західнополіських фаунономів. Луцьк: РВВ "Вежа" Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. 2008. 321 с.

2. Аркушин Г. Атлас мисливської лексики Західного Полісся. Луцьк: РВВ "Вежа" Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. 2008. 412 с.
3. Аркушин Г. Волочебне на Західному Поліссі. *Велике льодо: Збірник статей, присвячений 60-річчю доктора філологічних наук, професора Миколи Васильовича Никончука*. Житомир. 1997. С. 20–28.
4. Аркушин Г. Л. А хтось же вас народжував, слова. Луцьк: Надстир'я. 1993. 32 с.
5. Аркушин Г. Л. Мисливська лексика західнополіського говору. Матеріали до "Лексичного атласу української мови". *Дослідження з української діалектології*. Київ. 1991. С. 181–225.
6. Аркушин Г. Л. Народна лексика Західного Полісся: Монографія. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. 2014. 236 с.
7. Аркушин Г. Л. Підляські семантичні діалектизми. *Діалектологічні студії: Зб. наук. пр.* Львів. 2003. Вип. 3: Збірник пам'яті Ярослави Закревської. С. 87–104.
8. Аркушин Г. Л. Підсилювальні частки у волинсько-поліських говірках. *Волинь філологічна: текст і контекст. Лінгвостилістика XXI ст.: стан і перспективи: Зб. наук. пр.* 2014. Вип. 17. С. 5–14.
9. Аркушин Г. Л. Про статус підляських говірок (межиріччя Володавки і Нареви). *Gwary Północnego Podlasia. Red. M. Stepaniuk; 204 Stowarzyszenie Dziedzictwo Podlasia, Związek Ukraińców Podlasia*. Bielsk Podlaski – Puchły. 2008. S. 62–69.
10. Аркушин Г. Л. Силенська гуторка. Мельбурн. 1994.
11. Аркушин Г. Сказав, як два зв'язав: Народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині. Люблін – Луцьк. 2003. 176 с.
12. Аркушин Г. Словник евфемізмів, уживаних у говірках та молодіжному жаргоні Західного Полісся і західної частини Волині. Луцьк – Люблін. 2005. 198 с.
13. Аркушин Г. Л. Словник семантичних діалектизмів Західного Полісся. *Поліська дома. Фольклорно-діалектологічний збірник*. Упоряд. В. Давидюка і Г. Аркушина. Луцьк: РВВ Волин. обл. упр. по пресі. 1991. Вип. 1. С. 113–185.
14. Атлас української мови: У 3 т. Т. I: Полісся, Наддніпрянина і суміжні землі. Ред. колегія: Закревська Я. В., Залеський А. М., Марчук Н. Й. (секретар), Матвіяс І. Г. (голова), Назарова Т. В., Прилипка Н. П. Ред. тому І. Г. Матвіяс. Київ: Наукова думка. 1984. 440 с.
15. Атлас української мови: У 3 т. Т. II: Волинь, Наддніпрянина, Закарпаття і суміжні землі. Ред. кол.: Бандрівський Д. Г., Григорчук Л. М., Жилко Ф. Т., Закревська Я. В., Залеський А. М., Назарова Т. В., Онишкевич М. М., Приступа П. І. Відп. ред. Я. В. Закревська. Київ: Наукова думка. 1988. 520 с.
16. Богдан С. Мовний етикет села як мовноповедінкова модель (на матеріалі надбузької говірки). *Українські і польські говірки пограниччя*. Люблін – Луцьк. 2001. С. 127–133.
17. Богдан С. Стереотипи мовноетикетної поведінки волинян і поліщуків: побажання. *Діалектологічні студії. 2. Мова і культура*. Львів. 2003. С. 120–129.
18. Богдан С. Стереотипи мовної поведінки сучасної волинської молоді: типологія звертань. *Науковий вісник ВДУ. Філологічні науки*. Луцьк. 2000. Вип. 6. С. 447–471.
19. Вербич С. Західнополіська лексика крізь призму слов'янської архаїки. *Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіський діалект у загальноукраїнському і всеслов'янському контекстах: зб. наук. пр.* Луцьк: РВВ "Вежа" Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. 2007. Вип. 4. С. 46–55.
20. Висоцький Р. Навчання української мови у Милуйчицях. Ескіз до історії шкільно-освітнього життя на Північному Підляшші в ХХ столітті. *Український альманах*. 2003. Варшава. 2003. С. 269.

21. Гаврилюк Ю. “Велика політика” та українська література на Північному Подляшші. *Над Бугом і Нарвою*. 2002. № 5–6. С. 45–47, 49.

22. Ганцов В. Діалектологічна класифікація українських говорів (з картою). Київ. 1923. С. 31.

23. Говори української мови: Збірник текстів. За ред. Т. В. Назарової. Київ: Наукова думка. 1977. 590 с.

24. Горленко В. До проблеми вивчення етнографічної групи українців “литвини”. *Полісся: мова, культура, історія*. Київ. 1996. С. 196.

25. Грицевич Ю. Діалектний компонент у фольклорних текстах із Західного Полісся. Луцьк: Вежа, 2022. 192 с.

26. Грицевич Ю. В. Словник говірки села Конише Ковельського району Волинської області. Наукові записки Національного університету “Острозька академія”: серія “Філологія”. Острог: Вид-во НаУОА, 2021. Вип. 11 (79). С. 113–116.

27. Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики: Монографія. АН УРСР, Інститут мовознав. ім. О. О. Потебні. Київ: Наукова думка. 1990. 270 с.

28. Гриценко П. Ю. Моделювання системи діалектної лексики. Київ. 1984. 227 с.

29. Громик Ю. В. Комбінаторні звукові зміни в поліській говірці села Липне: метатеза, протеза, афереза, синкопа, апокопа, епентеза. *Типологія та функції мовних одиниць: Наук. журн.* 2014. № 2. С. 67–76.

30. Громик Ю. В. Особливості вокалізму українських говірок Берестейсько-Пінського Полісся в записках місцевого фольклору. *Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Серія: Філологічні науки*. 2004. № 6. С. 109–119.

31. Громик Ю. В. Особливості дієслівної словозміни в українських говірках берестейсько-пінського Полісся (на матеріалі записів місцевого фольклору). *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Філологічні науки. Мовознавство*. 2008. № 10. С. 30–34.

32. Громик Ю. В., Яворський А. Ю. Поліські діалекти в сучасній художній літературі. Луцьк: Вежа, 2022. 304 с.

33. Євтушок О. М. Атлас будівельної лексики Західного Полісся. Рівне. 1993. 134 с.

34. Євтушок О. М. Короткий словник говірок Рівненщини. *Вивчення говірок Рівненщини*. Рівне. 1997. С. 38–138.

35. Євтушок О. М. Народна будівельна лексика Західного Полісся. Рівне. 1990.

36. Зінчук Р. С. Атлас словозміни іменників у західнополіських говірках. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. 2010. 164 с.

37. Зінчук Р. С. Словозміна іменника в західнополіській говірці села Смідин. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: Зб. наук. пр.* 2008. Вип. 12. С. 138–141.

38. Зінчук Р. С. Словозміна іменника в західнополіській говірці села Смідин. П. *Волинь – Житомирщина: Історико-філологічний збірник з регіональних проблем*. 2008. № 18. С. 90–99.

39. Зінчук Р. С. Словозміна іменників жіночого роду, оформлених за зразком давніх *-і-основ у західнополіських та суміжних говірках. *Волинь – Житомирщина: Історико-філологічний збірник з регіональних проблем*. 2010. № 22 (2). С. 79–88.

40. Козачук Г. О. Вокалізм надбужько-поліських говірок. *Проблеми сучасної ареалогії*. Відп. ред. П. Ю. Гриценко. АН України, Інститут укр. мови. Київ: Наукова думка. 1994. С. 260–265.

41. Козачук Г. О. Діалектизми в сучасній прозі. *Рідне слово*. 1971. Вип. 5. С. 52–56.

42. Козачук Г. О. Лексична інтерференція в західнополіських говірках. *Український діалектологічний збірник*. Упоряд. та відп. ред. П. Ю. Гриценко та ін. НАН України, Інститут укр. мови. Київ: Довіра. 1997. С. 139–145.

43. Корзонюк М. М. Матеріали до словника західноволинських говірок. *Українська діалектна лексика*. Київ. 1987. С. 62–267.

44. Леонюк В. Поліська розмежувальна лінія. *Полісся: етнікос, традиції, культура*. Луцьк: РВВ "Вежа" Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. 1997. С. 14.

45. Лесів М. Підляська говірка у віршах Софії Сачко. *Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіські говірки в просторі та часі: Зб. наук. пр.* 2010. Вип. 9. С. 343–359.

46. Лесів М. Українські говірки в Польщі: Монографія. Варшава: Український архів. 1997. 496 с.

47. Лукашенко Л. Весільні наспіви Північного Підляштя (до питання типології). *Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіські говірки в просторі та часі: Зб. наук. пр.* Луцьк. 2007. Вип. 4. С. 306.

48. Мойсієнко В. Західнополіський діалект: до витоків. *Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіські говірки в просторі та часі: Зб. наук. пр.* Луцьк. 2007. Вип. 4. С. 157.

49. Мойсієнко В. М. Фонетична система українських поліських говорів у XVI–XVII ст.: Монографія. Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. 2006. 448 с.

50. Омельковець Р. Атлас західнополіських назв лікарських рослин. Луцьк. 2003. 132 с.

51. Омельковець Р. С. Особливості народної ботанічної термінології в українських західнополіських говірках. *Лінгвостилістичні студії: наук. журн.* Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. 2018. Вип. 8. С. 106–115.

52. Пономар Л. Назви одягу Західного Полісся. Київ. 1997. 182 с.

53. Скопненко О. І. Берестейсько-пінські говірки: генеза і сучасний стан (історико-фонетичний нарис). Київ. 2001.

54. Чирук Л. Атлас ентомологічної лексики Західного Полісся. Луцьк: РВВ Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. 2010. 152 с.

55. Tarnacki J. *Studia porównawcza nad geografią wyrazów (Poliesie – Mazowsze)*. Warszawa. 1939.

ПІВДЕННО-СХІДНЕ НАРІЧЧЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Майже всі давніші звукові риси південно-східних говірок відносяться в південно-західному (особливо на Волині та Поділлі) чи в північному наріччі, або ж і там, і там, адже саме міграція людности з цих регіонів і призвела до постання південно-східних говірок.

Юрій Шевельов

Можна припускати, що всі три теперішні наріччя української мови вирізнялися вже на початку функціонування староукраїнської літературної мови, однак південно-східне спочатку репрезентувалося одним середньонаддніпрянським говором. У XVII і XVIII ст. вихідці із Середньої Наддніпряниці в основній масі заселяли Слобожанщину і степове Надчорномор'я. На цій великій території разом з етнічним змішуванням населення відбувалася мовна інтеграція. Так утворилося уніфіковане південно-східне наріччя.

Іван Матвіяк

1. Межі поширення й діалектне членування південно-східного наріччя української мови.

2. З історії виділення та дослідження південно-східних говірок.

3. Діалектні риси:

а) фонетичні;

б) морфологічні;

в) синтаксичні;

г) лексичні.

1. МЕЖІ ПОШИРЕННЯ Й ДІАЛЕКТНЕ ЧЛЕНУВАННЯ ПІВДЕННО-СХІДНОГО НАРІЧЧЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Південно-східне наріччя за територією є найбільшим, водночас і найновішим: у його північно-західній частині говірки сформувалися орієнтовно в XVI ст.; у північно-східній частині (тобто в Харківській, Сумській і в західних районах Воронежської обл. сусідньої країни) – у XVII ст.; далі на південь – аж у XVIII ст. Причиною є дозаселення територій, відступлених колись тюркським народам, що час від часу туди вторгалися. З огляду на свою відносно недавню появу під час масових міграцій народности ці діалекти також мають чималу кількість спільних рис. Часто особливості є наслідками змішування рис північного й південно-західного наріч. У XX ст. територію, населення якої було винищено внаслідок Голодомору, часто дозаселяли вихідці з росії. Певні місцеві відмінності, звісно, існують, але більш-менш послідовну класифікацію діалектних підгруп на їх підставі виробити складно⁴⁶².

Південно-східне наріччя охоплює говори південних районів Київської та Сумської обл., усієї території Кропивниччини, Харківської, Луганської, Донецької,

⁴⁶² Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. Харків. 2002. С. 52.

Полтавської, Запорізької, Дніпропетровської, Херсонської, Черкаської, Миколаївської й Одеської обл. (крім окремих районів чотирьох останніх, говірки яких належать до південно-західного наріччя). Південно-східне наріччя поширене в Криму та суміжних районах курської, білгородської, воронезької, ростовської обл. сусідньої країни.

Говірки південно-східного наріччя разом із говірками північного наріччя функціонують серед українських переселенців на кубані, у краснодарському і ставропольському краях, на поволжі, далекому сході, в сибіру, Казахстані, на півночі Киргизстану.

Межу між південно-східними, північними й південно-західними діалектами можна провести умовною лінією: р. Сейм – на схід від Прилук (Чернігівської обл.) – Біла Церква – Тальне (Черкаської обл.) – Новоукраїнка (Кропивниччина) – у напрямку на Роздільну (Одеської обл.). На південь і північ умовної лінії: Фастів (Київської обл.) – Васильків – Переяслав-Хмельницький – Пирятин (Полтавської обл.) – на схід від Прилук і по р. Сейму тягнеться смуга перехідних говірок (на північній або південно-східній основі)⁴⁶³.

Північна межа проходить по умовній лінії: Коростишів – на південь від Києва – Прилуки – Конотоп – і далі по р. Сейму до сусідньої мовної території; на заході – по умовній лінії: Фастів – Біла Церква – Ставище – Тальне – Первомайськ – Ананьїв. Південно-східне наріччя межує з південно-західним наріччям; на сході – з південноросійськими говірками.

Південно-східне наріччя об'єднує три говори:

- середньонадніпрянський;
- слобожанський;
- степовий.

⁴⁶³ Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. Київ. 1966. С. 240.

2. З ІСТОРІЇ ВИДЛЕННЯ ТА ДОСЛІДЖЕННЯ ПІВДЕННО-СХІДНИХ ГОВОРІВ

З-поміж діалектних утворень південно-східного наріччя лише середньонадніпрянський належить до говорів давньої формації, а два інші – пізнішого утворення. Середньонадніпрянський говір має виразну північну діалектну основу. Південно-східний діалектний тип Середньої Надніпрянщини виник, можливо, унаслідок різноплемих діалектно-мовних “нашарувань” на місцеву полянську основу⁴⁶⁴. Слобожанський і степовий говори виникли як наслідок переселення й дозаселення людности протягом XVI–XVII ст. Південно-східне наріччя остаточно сформувалося в XIX–XX ст. Воно побутує на території з найчисельнішим населенням порівняно з двома іншими наріччями української мови, а його говори значно однорідніші, ніж говори північного й південно-західного наріччя⁴⁶⁵.

Дискусійною залишається проблема генези південно-східного наріччя, адже відомо, що первісно на території України утворилися говори північно-східної й південно-західної групи, з яких виникли сучасні північне й південно-західне наріччя. Відсутність писемних пам'яток із території південно-східних говорів періоду XIV–XV ст. спонукає до появи певних суперечливих думок різних учених щодо походження цього наріччя. Відомою в науковій літературі є думка про те, що середньонадніпрянський говір, який став основою утворення всього південно-східного наріччя, такої ж давности, як і архаїчні говори північного й південно-захід-

⁴⁶⁴ Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. Київ. 1966. С. 240.

⁴⁶⁵ Железняк М. Г. Південно-східне наріччя. *Українська мова: Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2004. С. 481.

ного наріч. На думку І. Матвіяса, факти, наведені для підкріплення цього погляду, не мають доказової сили. Насправді не можна знайти жодної давньої діалектної риси, якою середньонаддніпряньський говір відрізнявся б від говорів південно-західного наріччя. Усі риси, що відмежовують південно-східне наріччя від південно-західного, відносно пізнього походження. Думка про часову співвідносність у виникненні всіх трьох наріч української мови заперечують і історичні дані⁴⁶⁶.

Ю. Шевельов зазначав, що мовні особливості південно-східного наріччя "віднаходяться в південно-західному (особливо на Волині та Поділлі) чи в північному наріччі, або ж і там, і там, адже саме міграція людности з цих регіонів і привела до постання південно-східних говірок"⁴⁶⁷. Уже формування південно-східного наріччя припадає на XVI–XVII ст.⁴⁶⁸

Територія Наддніпрянщини, Слобожанщини та півдня України у своєму розвитку вирізняються складністю. На думку дослідників, північну частину Середньої Наддніпрянщини заселяли східні слов'яни з найдавніших часів, розвиток припадає на часи Київської Русі. Для історії цих земель у подальшому характерні часті спустошення: печеніги (середина X ст.), половці (середина XI ст.), пізніше татаро-монголи (XIII ст.). У XIV ст. ці землі були під владою Литовського князівства. Лише з другої половини XVI ст. південь України поступово заселяли вихідці з Київщини, Волині, Поділля, Галичини. Після утворення Кримського князівства й захоплення Криму турками в кінці XV ст. і в першій половині XVI ст. відбуваються численні напади татар і турків на Україну. Під захистом запорізьких козаків уже зі середини XVI ст. південноукраїнські землі наново заселяють переселенці із Центральної Київщини, Волині, Поділля й Галичини. В

⁴⁶⁶ Матвіяс І. Українська мова та її говори. Київ. 1994. С. 105.

⁴⁶⁷ Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. Харків. 2002. С. 976.

⁴⁶⁸ Там само. С. 978.

епoxy Б. Хмельницького (XVII ст.) сюди переселилася ще значна кількість населення.

Історичні факти свідчать також, що на території сучасного середньонаддніпряньського говору відбувалися інтенсивні рухи населення, що не могло не позначитися на розмиванні первісної північно-східної діалектної основи. Дуже істотним був приплив на територію південно-східного наріччя, і насамперед на територію середньонаддніпряньського говору, населення з території південно-західного й північного наріч. У найтіснішому ж етнічному контакті з Волинію й Поділлям Середня Наддніпрянщина перебувала вже з XIII ст.⁴⁶⁹

Говори, які належать до південно-східного наріччя, виділено та детально проаналізовано ще у працях М. Максимовича, О. Потебні, А. Кримського, К. Михальчука, І. Зілинського, В. Ганцова. Саме у працях К. Михальчука в межах наріч виділено піднаріччя й різнонаріччя, тобто українське наріччя (сучасні південно-східні говори) з північноукраїнським, середньоукраїнським і південноукраїнським піднаріччями. Автор виділяє як окрему діалектну одиницю найбільше за обсягом і найтиповіше українське наріччя, окреслює його ареал (2/3 усієї території), найважливіші ознаки (ікавізм, укання, наближення ненаголошеного [e] до [и] та ін.). К. Михальчук виділяє менші діалектні одиниці як утворення, які відрізняються місцевими особливостями, – піднаріччя: північноукраїнське, або українсько-поліське, середньоукраїнське, або власне українське та південноукраїнське, або степове. Важливим, на нашу думку, є те, що до середньоукраїнського піднаріччя (канівсько-полтавського говору) автор відносить також українські говірки північно-східної Приазовщини й кубані,

⁴⁶⁹ Матвіяс І. Українська мова та її говори. Київ. 1994. С. 111.

на території яких зберігалася істотна кількість українських рис⁴⁷⁰.

Говори південно-східного наріччя досліджували в різний час П. Бузук, Ф. Жилко, Й. Дзендзелівський, С. Бевзенко, І. Матвіяс, В. Ващенко, І. Варченко, П. Гриценко, Г. Мартинова, К. Глуховцева, В. Леснова, І. Дорошенко, А. Зеленько, А. Мельничук, О. Москаленко, Р. Сердега, А. Сизько, Л. Тищенко, В. Чабаненко, Л. Фроляк та інші вчені. Автори визначали ареал, основні ознаки, аналізували взаємовпливи на діалектних суміжжях, лексикографічно опрацьовували говори. Найбільш вагомим дослідженням говорів південно-східного наріччя у визначенні території, смуги контактування різних ареалів і характерних ознак став АУМ, зокрема карти I та III томів.

Отже, південно-східне наріччя в його сучасних межах виникло значно пізніше за інші діалектні утворення. Основу його становить середньонаддніпряньський діалект, що сформувався ще у XII–XIV ст. шляхом взаємодії первісної північно-східної діалектної системи з південно-західною.

Це наріччя як наслідок історичного процесу взаємодії первісних північно-східного й південно-західного наріччя не повністю співвідносне з архаїчними північними й південно-західними говорами цих наріччя. Порівняно з ними воно становить до деякої міри наддіалектне утворення⁴⁷¹.

Середньонаддніпряньський діалект південно-східного наріччя був основою української літературної мови. Тривалий час теза про “київсько-полтавську” основу літературної мови була аксіоматичною. На думку Ю. Шевельова, з огляду на певну синтетичність південно-східних говірок, доцільніше стверджувати про симбіоз усіх наріччя

⁴⁷⁰ Михальчук К. П. Наречия, поднаречия и говоры южной России в связи с наречиями Галичины. *Труды этнографическо-статистической экспедиции в Юго-Западный край*. 1877. Т. 7. Вып. 2. С. 471–483.

⁴⁷¹ Матвіяс І. Г. Проблема визначення українських наріччя. *Мовознавство*. 2001. № 2. С. 17.

становленні української літературної мови, яка ввібрала в себе особливості різних говірок, у тому числі “внесок Галичини був чималий”⁴⁷².

3. ДІАЛЕКТНІ РИСИ⁴⁷³

а) фонетичні:

- шестифонемний наголошений вокалізм, який в основних виявах фонем наближений до вокалізму української літературної мови – /i/ – /и/ – /e/ – /y/ – /o/ – /a/. Однак у частині говірок південно-східного наріччя спостерігаємо риси, характерні для говірок північного наріччя (збереження [o], [e] в ненаголошеній позиції та місці етимологічних [o], [e]);

- у ненаголошеній позиції немає розрізнення звуків [ε], [и]: **ни^εсу, ви^εду, же^иву;**

- в окремих говірках звук [o] у ненаголошеній позиції вимовляється наближено до [y]: **о^yб'ід, мо^yгила;**

- збереження [a] (з *а, *е) після м'яких (чи колишніх м'яких) приголосних: **пиши^εц':а, ве^чер'ати;**

- в окремих позиціях, зокрема після губних у дієслівних формах перед а (< е), ужито вставний [л] (у 3-й особі множини II дієвідміни): **купл'ат', робл'ат', лоўл'ат;**

- у частині південно-східних говірок після губного [м] перед [а], що походить з [ε] виник вставний [н]: **с'імн'а, м'н'ата, м'н'асо;**

- у системі консонантизму в більшості говірок звук [ф] заступається звичайно [х], [хв]: **х'вабри"ка, бух'вет;**

⁴⁷² Шевельов Ю. За українську літературну мову. Частина 2. *Київські вісті*. 1943. Ч. 149. С. 4–5.

⁴⁷³ Риси південно-східного наріччя подано на основі праць: Железняк М. Г. Південно-східне наріччя. *Українська мова: Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2004. С. 481–482; Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. Київ. 1966. С. 259–246; Матвіяс І. Українська мова та її говори. Київ. 1994. С. 112–114; Бевзенко С. П. Українська діалектологія. Київ. 1980. С. 230–244.

- обмежено вживаються афrikати [дж], [дз], [дз'], замість них – [д], [ж], [з]: **бу'жу, зво'нок, жере'ло;**

- наявний альвеолярний (середній) [л], що найчастіше виступає в лівобережних, зокрема полтавських, говірках. Такий звук утворюється в процесі наближення або доторкання кінчика язика до альвеол (горбиків біля верхніх зубів): **голо'ва, бу'ла, мол'о'ко;**

- поширений м'який приголосний [р']: **гр'а'ниц'а, р'ама, коб'зар';**

- у південно-східних діалектах (за винятком здебільшого степових) дзвінкі приголосні [б], [д], [з], [дж], [ж], [г], [г], маючи так звану сильнопочаткову форму (тобто початок цих звуків сильніший, ніж кінець у позиції кінця складу), не втрачають своєї дзвінкості, тобто не наближаються у вимові до глухих і не переходять у них: **дуб, мо'роз, д'ід, с'торож.**

б) морфологічні:

- у давальному відмінку однини іменників чоловічого (живі істоти), а часто й середнього роду II відміни поширене закінчення **-ов'і, -ев'і**, рідше – флексія **-у**, переважно в північній частині наріччя: **б'ратов'і, х'лопцев'і, ко'нев'і;**

- для іменників з основою на м'який приголосний і на [ж], [ч], [ш] у частині південно-східних говорів для ненаголошених закінчень характерна тенденція “вирівнювання” за твердими основами (**с'торожом, кашойу, над'к'ручойу**);

- збережене давнє морфемне розрізнення на твердий і м'який приголосний, часто спостерігаємо втрату розрізень м'яких і твердих основ прикметників і перехід деяких прикметників із твердими основами до м'яких основ. Виявляється протилежна тенденція до багатьох південно-західних говорів, де зникла м'яка основа прикметників, отже, виступають гіперичні фактори. Перехід прикметників твердої основи до групи

прикметників із м'якою основою відбувається переважно тоді, коли закінчення ненаголошені: **ба'гат'ї, на'род'н'ї, жит'н'ї, ба'зари'ї;**

- інфінітив після голосних основи має суфікс **-ти**, а часто як паралельний **-т'**, в одних південно-східних говорах переважає суфікс **-ти**, в інших **-т'**: **ро'бит' – робити, пи'сат' – писати;**

- усічені форми дієслів I дієвідміни в 3-й особі: **дума, пе'та, с'п'їва;**

- дієслова II дієвідміни в 3-й особі однини теперішнього часу (також доконаного виду майбутнього часу) в основному втрачають у закінченні **т'** у ненаголошеній формі флексії: **'носе", 'ходе"**.

в) синтаксичні:

Як відомо, саме синтаксичні особливості південно-східного наріччя – основа літературної мови. Проте низкою характерних рис діалектний синтаксис цього ареалу виділяється:

- конструкції логічного узгодження підмета збірного значення і присудка-дієслова в множині: **д'їт'во'ра г'райц'а, моло'д'їж п'їш'ли до к'луба;**

- уживання сполучників **но (ну)** у значенні ‘але’: **їа зроби'ї би / ну а в'їн не" так 'хоче;**

- переважання безприменникових конструкцій орудного місця над применниковим **по + іменник** у місцевому відмінку: **їїхати с'тепом, плї'їти во'дойу.**

г) лексичні:

Лексичні ареали південно-східного наріччя вирізняються розмитістю, нечіткістю. Характерне вживання слів: **ле'лека** ‘чорногуз’, **п'їд'кат** ‘будівля для сільськогосподарського реманенту’, **сви'н'їнец'** ‘будівля для свиней’, **пше'ничка, п'ш'їнка** ‘кукурудза’, **ба'дил'а** ‘картоплиння’, **ма'жара** (віз для снопів, сіна, соломи). Говорам південно-

східного наріччя властива значна кількість, тюркізмів, болгаризмів, русизмів, запозичень із романських мов.

Основна література:

1. Бевзенко С. Українська діалектологія. Київ, 1980. С. 230–244.
2. Железняк М. Г. Південно-східне наріччя. *Українська мова: Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. С. 481–482.
3. Жилко Ф. Нариси з діалектології української мови. Київ, 1966. С. 239–246.
4. Матвіяс І. Українська мова та її говори. Київ, 1994. С. 105–114.

Додаткова література:

1. Бузук П. Діалектологічний нарис Полтавщини. *Український діалектологічний збірник*. Київ, 1929. Кн. 2. С. 159–197.
2. Бухтій М. В. Лінгвістичний атлас лексики чабанів степових говірок Херсонщини. Херсон: Вид-во ХДУ, 2003. 156 с.
3. Варченко І. О. Лубенські говірки і діалектна суміжність. Київ: Вид-во АН УРСР, 1963. 252 с.
4. Ващенко В. С. З історії та географії діалектних слів. Матеріали до вивчення лексики говорів середньої та нижньої Наддніпрянщини. Харків: Вид-во ХДІ ім. О. М. Горького, 1962. 176 с.
5. Ващенко В. С. Лінгвістична географія Наддніпрянщини. Дніпропетровськ, 1968. 158 с.
6. Ващенко В. С. Переселенські говори як джерело вивчення активних міжмовних контактів. *Територіальні діалекти і власні назви*. Київ: Наукова думка, 1965. С. 3–8.
7. Глуховцева К. Д. Динаміка українських східно-слобожанських говірок: Монографія. Луганськ, 2005. 592 с.

8. Глуховцева К. Д. Новожитній східнослобожанський ареал: основні риси. *Лінгвістика: зб. наук. праць*. Луганськ: ДЗ “ЛНУ ім. Т. Шевченка”. 2010. № 3 (21). С. 43–49.

9. Говірки Західної Полтавщини: збірник діалектних текстів / упоряд. Г. Мартинова. Черкаси, 2012. 324 с. + CD “Говірки Західної Полтавщини”.

10. Говірки Південної Київщини: збірник діалектних текстів / упоряд.: Г. Мартинова, З. Денисенко, Т. Щербина. Черкаси, 2008. 369 с.

11. Говірки Черкащини: збірник діалектних текстів / упоряд.: Г. І. Мартинова, Т. В. Щербина, А. А. Таран. Черкаси, 2013. 881 с. + CD “Говірки Черкащини”.

12. Делюсто М. Українська наддунайська говірка: Збірник діалектних текстів. Ізмаїл, 2016. 196 с.

13. Добролюбова Г. М. Фразеологічний словник говірок Житомирщини. Житомир: ПП Туловський, 2010. 404 с.

14. Жилко Ф. Т. Про лінгвогеографічне дослідження новостворених говорів української мови. *Праці XII Республіканської діалектологічної наради*. Київ: Наукова думка, 1971. С. 3–13.

15. Колесников А. О. Атлас українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю. Ізмаїл: ІРБІС, 2016. 168 с.

16. Леснова В. В. Словник оцінних номенів людини в українських діалектах. За заг. ред. П. Ю. Гриценка. Луганськ: Вид-во ДЗ “Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка”. 2013. 304 с.

17. Мельничук О. С. Словник специфічної лексики говірки села Писарівки (Кодимського району Одеської області). *Лексикографічний бюлетень*. Київ, 1952. Вип. 2. С. 67–99.

18. Мартинова Г. Середньонаддніпрянський діалект. Фонологія і фонетика. Черкаси, 2003. 367 с.

19. Мартинова Г. Генеза середньонаддніпрянського діалекту у світлі ізоглос. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. Ужгород: Видво УЖНУ “Говерла”. 2011.

Вип. 24. С. 128–131. Електронний ресурс.
<https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/pdf>

20. Матвіяс І. Г. Діалектна основа української літературної мови. *Мовознавство*. 2007. № 6. С. 26–36.

21. Матвіяс І. Г. Лексичні ареали південно-східного наріччя (за матеріалами Атласу української мови). *Праці XII Республіканської діалектологічної наради*. Київ: Наукова думка. 1971. С. 360–365.

22. Матвіяс І. Г. Поширення деяких морфологічних явищ у середньонадніпрянських говорах. *Середньонадніпрянські говори: Збірник статей*. Київ: Вид-во АН УРСР. 1960. С. 156–164.

23. Матвіяс І. Г. Проблема визначення українських наріч. *Мовознавство*. 2001. № 2. С. 13–17.

24. Матвіяс І. Г. Формування південно-східного наріччя української мови. *Мовознавство*. 1983. № 1. С. 82–100.

25. Матвіяс І. Г. Членування південно-східного наріччя української мови. *Мовознавство*. 1981. № 4. С. 42–49.

26. Москаленко А. А. Словник діалектизмів українських говірок Одеської області. Одеса: Вид-во Одес. пед. інституту. 1958. 78 с.

27. Москаленко Л. А. Українці й українська мова на Кубані. *Дивослово*. 2008. № 2. С. 47–53.

28. Муқан А. М. Українські наддунайські говірки. Фонетико-граматичні особливості: дис. ... канд. філол. наук. Глухів. 1960. 291 с.

29. Нагіна В. О. Діалектологічні дослідження на Херсонщині. *Південний архів. Філологічні науки. Зб. наук. пр.* Вип. 20. Херсон: Вид-во ХДУ. 2003. С. 172–174.

30. Пашенко В. М. Південно-східна макросистема діалектних систем української мови: Хрестоматія з методичними рекомендаціями для практичних занять з української діалектології, етнолінгвістики, етнографії та фольклору. Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя. 2007. 67 с.

31. Полтавсько-київський діалект – основа української національної мови. Київ: Вид-во УН УРСР. 1954. 224 с.

32. Словник українських говорів Одещини. Гол. ред. О. І. Бондар. Одеса: ОНУ ім. І. І. Мечникова. 2011. 224 с.

33. Словник українських східнослобожанських говірок. К. Глуховцева, В. Леснова, І. Ніколаєнко та ін. Луганськ: Вид-во ДЗ “Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка”. 2002. 234 с.

34. Словник українських східнослобожанських говірок / за ред. К. Глуховцевої, В. Леснової, 2-ге вид. Київ: Талком. 2021. 407 с.

35. Ужченко В., Ужченко Д. Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу. Вид. 6-е, доповн. й переробл. Луганськ: Вид-во ДЗ “Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка”. 2013. 562 с.

36. Українські східнослобожанські говірки: сучасні діалектні тексти: Навч. посіб. Упоряд.: К. Д. Глуховцева, В. В. Леснова, І. О. Ніколаєнко. За ред. К. Д. Глуховцевої. Луганськ: Вид-во ДЗ “Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка”. 2011. 424 с.

37. Фроляк Л. Д. Ідіолект гетерогенного походження у системі новоствореної говірки. *Діалектологічні студії. I*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. 2003. С. 132–140.

38. Фроляк Л. Д. Функціонування ідіолекту з південно-західною діалектною основою в умовах новоствореного говору. *Українська історична та діалектна лексика*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. 2003. Вип. 4. С. 363–373.

39. Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини: У 4-х т. Запоріжжя. 1992. Т. 1: А–Ж. 324 с.; Т. 2: З–Н. 372 с.

40. Шарпило Б. А. Українські говірки Луганщини в їх відношенні до діалектної системи південно-східного наріччя української мови. Луганськ. 1959. 53 с.

41. Щербина Т. Ареалогія середньонадніпрянсько-степового порубіжжя: Монографія. Черкаси. 2009. 348 с.

СЕРЕДНЬОНАДДНІПРЯНСЬКИЙ ГОВІР

Говірки Середньої Наддніпряниці мають особливе значення в історії українського народу. Історично ці говірки були основним ядром для всіх південно-східних діалектів – найчисленніших серед інших діалектних груп української мови. Вони лягли в основу сучасної української літературної мови.

Федот Жилко

...ареал середньонаддніпрянського діалекту (на півночі ізоглоси сягають середньо- і східнополіського діалектів, на заході його обмежують басейни річок Росі та Гнилого Тікича, а на півдні ізоглоси ступінчасто пролягають південніше Росі до басейну Тясмину), який репрезентують межі поширення його найважливіших явищ, приблизно збігається, зокрема на Правобережжі, з межами території давнього культурного та політичного центру східних слов'ян "Руська земля" за археологічними матеріалами VI–VII ст. та локалізацією найважливіших знахідок речей VI–VII ст.

Ганна Мартинова

*Запис діалектного мовлення
носія середньонаддніпрянського говору
(с. Золотниця Горішньоплавнівської міської ради
Полтавської обл.)*

1. *Ареал середньонаддніпрянського говору, історія виділення та дослідники.*
2. *Діалектні риси.*
 - а) *фонетичні;*
 - б) *морфологічні;*
 - в) *синтаксичні;*
 - г) *лексичні.*

Середньонаддніпрянський говір – один з архаїчних говорів південно-східного наріччя, його генетичне ядро.

1. АРЕАЛ СЕРЕДНЬОНАДДНІПРЯНСЬКОГО ГОВОРУ, ІСТОРІЯ ВИДІЛЕННЯ ТА ДОСЛІДНИКИ

Цей діалект охоплює центральноукраїнський ареал середньої течії Дніпра, поширений у південних районах Київської обл., південно-західних районах Сумської, Черкаської, Полтавської областей, північних районах Дніпропетровської обл. та Кропивниччини; межує на півночі з середньополіським і східнополіським, на сході – зі слобожанським, на півдні – зі степовим, на заході – з подільським і волинським говорами.

Ареал середньонаддніпрянського діалекту в сучасній діалектології та лінгвістичній географії на основі ґрунтовних власних досліджень визначила Г. Мартинова. Територію окреслюють ізоглоси, окремі з яких сягають на півночі у середньополіський діалект до р. Ірпінь і навіть до р. Тетерів, та східнополіський, доходячи до р. Десни, тобто захоплює південну частину Полісся, що межує з лісостепом. Важливо, що північному контуру середньонаддніпрянського говору приблизно відповідає ізолінія, що репрезентує межу середньополіського діалекту, яку визначив М. Никончук за даними регіонального дослідження: на північ від Рівного – Новограда-Волинського (між селами Курчиця і Вербівка) – верхів'я р. Уборть – верхів'я р. Уж – правий берег р. Ірша – північніше від Києва (між селами Лютіж і Сухолуччя) – по

р. Остер на Чернігівщині. На заході ареал обмежують басейни р. Росі і Гнилого Тікича, на півдні ізоглоси ступінчасто опускаються південніше р. Росі до р. Тясмин, а на сході розмежування середньонаддніпрянських і східнополтавських говірок проходить у межиріччі Сули і Псла. Ареал середньонаддніпрянського діалекту окреслюють суцільні чи власне зональні ізоглоси, що репрезентують специфічні для цього мовно-територіального утворення фонетичні та фонологічні явища⁴⁷⁴.

Генеza середньонаддніпрянського діалекту є одним із проблемних питань української історичної діалектології. Дискусійними є гіпотези щодо походження цього говору, які містять праці дослідників ще від К. Михальчука. Одні з них вважали середньонаддніпрянський говір, як і все південно-східне наріччя, утворенням досить пізньої формації, що постало внаслідок змішування діалектних рис північної й південно-західної локалізації під час міграційних рухів XIV ст., XVI–XIX ст. (К. Михальчук, В. Ганцов, М. Наконечний, О. Маштабей, І. Матвіяс), інші характеризували його як окремий діалектний тип давнього походження (А. Кримський, Ф. Жилко, І. Варченко, Б. Шарпило, Й. Дзєндзелівський, Г. Півторак, В. Німчук, Г. Воронич). Погляди, на яких ґрунтуються твердження дослідників, нерідко суперечливі, мають лише характер припущень, але все ж спонукають до пошуку й розроблення спеціальної методики історико-діалектологічних досліджень, яка б забезпечила доказовість таких наукових побудов⁴⁷⁵.

⁴⁷⁴ Мартинова Г. Середньонаддніпрянська історико-культурна зона як об'єкт вивчення історичної діалектології. *Культура народів Причорномор'я: Научний журнал*. Сімферополь: Доля. 2003. № 37 (январь). С. 59. Електронний ресурс.

space.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/73780/16-Martunova.pdf

⁴⁷⁵ Мартинова Г. Про походження середньонаддніпрянського діалекту. *Український глотогенез: Матеріали міжнародної наукової конференції*. Відп. ред. В. Мойсієнко. Житомир. 2015. С. 129.

У зв'язку з досить інтенсивними рухами населення на території сучасного південно-східного наріччя й недостатністю писемних пам'яток із цієї території немає переконливих свідчень того, яким був середньонадніпряньський говір у XIV–XV ст. Не виключено, що вже тоді середньонадніпряньський говір як наслідок розвитку мовлення колишніх полян був своєрідним прототипом сучасного південно-східного наріччя. Проте про існування двох південних нарічч у XVII ст. можна твердити впевнено⁴⁷⁶.

За свідченням Г. Мартинової, “ареал середньонадніпряньського діалекту (на півночі ізоглоси сягають середньо- і східнополіського діалектів, на заході його обмежують басейни річок Росі та Гнилого Тікича, а на півдні ізоглоси ступінчасто пролягають південніше Росі до басейну Тясмину), який репрезентують межі поширення його найважливіших явищ, приблизно збігається, зокрема на Правобережжі, з межами території давнього культурного та політичного центру східних слов'ян “Руська земля” за археологічними матеріалами VI–VII ст.”⁴⁷⁷.

Важливим у визначенні динаміки середньонадніпряньських говірок є думка Г. Мартинової про характер середньонадніпряньського ареалу, який прогресує, чому сприяла історична й соціальна активність мовців. Йому властиве розширення по колу, адже чимало типових структурних особливостей цього діалекту є спільними з літературно-нормативними елементами й поширилися в інші діалектні системи.

Декілька мовних ознак, на підставі яких окреслено ареали, мають паралелі різних мовних рівнів у віддалених діалектних зонах: середньонадніпряньсько-карпатські, середньонадніпряньсько-західнополіські; вони, на нашу

⁴⁷⁶ Матвіяс І. Г. Проблема визначення українських нарічч. *Мовознавство*. 2001. № 2. С. 16.

⁴⁷⁷ Мартинова Г. Про походження середньонадніпряньського діалекту. *Український глотогенез: Матеріали міжнародної наукової конференції*. Відп. ред. В. Мойсієнко. Житомир. 2015. С. 131.

думку, сигналізують про незалежне збереження в цих говорах спільного архаїчного фонду⁴⁷⁸.

Внутрішню, відносно незначну диференціацію середньонадніпряньського говору зумовлює поширення явищ, типових для південно-західного й північного наріччя; низку виразних рис мають правобережночеркаські та східнополтавські говірки. Середньонадніпряньський говір структурно близький до нової української літературної мови.

Середньонадніпряньський говір досліджували К. Михальчук, А. Кримський, П. Бузук, Майк Йогансен, Є. Рудницький, М. Наконечний, В. Вашенко, Ф. Жилко, П. Лисенко, М. Кривчанська, Л. Прокопова, С. Самійленко, І. Варченко, А. Могила, О. Маштабей, Б. Ткаченко, П. Гриценко, О. Дорошкевич, Г. Мартинова та ін.

Особливості середньонадніпряньського говору відбито в писемних пам'ятках XVII–XVIII ст., мові фольклору, художній літературі (І. Котляревський, Т. Шевченко, Є. Гребінка, П. Гулак-Артемовський, Л. Боровиковський, І. Нечуй-Левицький, Панас Мирний, Г. Тютюнник та ін.).

⁴⁷⁸ Мартинова Г. Генеза середньонадніпряньського діалекту у світлі ізоглос. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. Ужгород: Вид-во УЖНУ “Говерла”. 2011. Вип. 24. С. 129. Електронний ресурс. <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/pdf>.

2. ДІАЛЕКТНІ РИСИ⁴⁷⁹

а) фонетичні:

- шестифонемна система наголошеного вокалізму: /i/ – /и/ – /e/ – /y/ – /o/ – /a/;
- ненаголошений вокалізм залежно від ступеня збереження основних виявів фонем може мати такі типові структури: /i/ – /и^е/ – /y/ – /o/ – /a/, /i/ – /и^е/ – /o^у/ – /a/;
- нерегулярний розвиток давніх фонем: /o/ як [e], [и]: **либо^еда, леско^етати** – та [а] переважно перед складом із наголошеним [а]: **па^аганий, ган^ачар**; [e] як [i]: **ко^ілод^із^і**; [ê] як [o]: **хро^он**;
- поширеними є зміни ненаголошених звуків фонем /e/ > [e^н], [и]: **ве^нсна, по^нпил**;
- для окремих говірок характерна зміна [e] > [a^е]: **та^епер, ма^ене, ба^ереза, ва^ешен^е** ‘вишень’;
- у північній частині середньонаддніпряньських говірок не завжди відбувається перехід давніх o, e в [i] в новозакритих складах, поряд із **в^із, к^істка, п^іч** поширені здебільшого послідовно форми **жонки, сно^пки, по^їмат^і, спод^їниц^іа**;
- наявність протетичних приголосних [в], [г], [й]: **во^врати, ге^вскадра** ‘екскадра’, **йіро^план** ‘аероплан’; у північній частині протетичні часто відсутні: **узо^л, уxo**; як гіперичне явище до протези спостерігається втрата початкових етимологічних приголосних: **о^рох** ‘горох’;
- у частині середньонаддніпряньських говірок (пoltавських) поширений особливий діалектний вияв /л/ – ясенний, або альвеолярний [л]. Такий звук, як зазначено,

⁴⁷⁹ Риси середньонаддніпряньського говору подано на основі видань: Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. Київ. 1966. С. 246–258; Матвієв І. Українська мова та її говори. Київ. 1994. С. 114–119; Бевзенко С. Українська діалектологія. Київ. 1980. С. 235–237; Гриценко П. Ю. Середньонаддніпряньський говір. *Українська мова: Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2004. С. 579–581.

утворюється в процесі наближення або доторкання кінчика язика до альвеол (горбиків біля верхніх зубів): **го^ло^лва, бу^ла, мо^ло^лко**;

- збереження м'якості шиплячих приголосних, особливо в північній частині середньонаддніпряньського діалекту: **ло^ш'а, ди^т'и^ч'а, ва^ж'ат', су^ш'ат', во^лоч'ат'**;
 - кореляція твердості / м'якості /р/: **кр'ук** ‘крюк’ – **кру^к** ‘крук, птах’, **р'ад'ети** – **рад'ети**;
 - у багатьох говірках дзвінкі приголосні [б], [д], [з], [дз], [дж], [ж], [г], [г] не втрачають своєї дзвінкості, тобто не наближаються у вимові до глухих і не переходять у них, у частині говірок (лівобережних) частково оглушуються: **зуб^н / зуб, мо^роз / мо^роз^с, д'ід / д'ід^т, с^торож / с^торож^н**;
 - ослаблення функційного навантаження африкат [дз] > [з]: (**зв'ін**); в окремих говірках відбувається зворотний процес: **дзале^н'ні** ‘зелений’: [дж] > [ж]: **хо^жу, си^жу**; зміна звуків [г] > [г]: **дзига, ту^дзик**;
 - у більшості говірок фонема /ф/ заступається звичайно [х], [хв], [кв]: **хо^рма** ‘форма’, **х^вабрика, квар^тух**;
 - спорадично – перехід [г'] → [к'], [д'] → [г']: **к'істо** ‘тісто’, **г'істати** ‘дістати’.
- Наголос динамічний, особливості його вияву часто вирізняють групи говірок. У правобережних говірках парокситоновий наголос займенників (**мо^го, т^вого, то^го**), числівника (**од^ного**). Особливістю цих говірок є наголошування на закінчення дієслів (**п'іду – п'ідем**), подвійне наголошування деяких іменників (**дро^ва – дро^ва**).

б) морфологічні:

- у давальному відмінку однини іменників чоловічого, а часто й середнього роду II відміни поширене закінчення **-ов'і, -ев'і**, рідше **-у**, переважно в північній частині наріччя: **б^ратов'і, х^лопцев'і (-ов'і), ко^нев'і (-ов'і)**. Розрізнення наголошених відмінкових закінчень

м'якої та твердої основ іменників характерне для говірок, особливо середньонадніпрянських: **во'лов'і, в'ік'ном, ко'нев'і, во'гнем**. Саме ця риса лягла в основу сучасної української літературної мови;

- для іменників з основою на м'який приголосний і [ж], [ч], [ш] у частині діалекту для ненаголошених закінчень характерна тенденція "вирівнювання" за твердими основами: **с'торожом, дин'ойу, кашойу, над к'ручойу**;

- здебільшого зберігається протиставлення твердої і м'якої груп іменників, проте в низці говірок відбувається уніфікація за твердим різновидом: **то'варишов'і, ко'н'ові, гайом, то'пол'ойу**;

- у родовому відмінку однини іменників жіночого роду виступає закінчення **-и**: **соли, радости**;

- у східнополтавських говірках у давальному й місцевому відмінках множини іменників із наголосом на основі збережені закінчення **-ім, -іх**: **кон'ім, ва кон'іх**, а іменники колишніх **t**-основ у давальному відмінку однини мають паралельні закінчення **-ов'і** і **-ат-ов'і**: **тел'ов'і** і **тел'атов'і**;

- у родовому відмінку множини іменники жіночого роду мають різні закінчення: нульове та **-іў, -иў, -оў**: **баб і баб'іў, се"ст'ір і се"стриў, стр'іх і стр'іхоў**;

- збережене давнє морфемне розрізнення на твердий і м'який приголосний, часто спостерігаємо втрату розрізень м'яких і твердих основ прикметників і перехід деяких прикметників із твердими основами до м'яких основ. Перехід прикметників твердої основи до групи прикметників із м'якою основою відбувається переважно тоді, коли закінчення ненаголошені: **ба'гат'її, на'род'н'її, жит'н'її, ба'зарн'її**;

- прикметники чоловічого роду в називному відмінку однини поряд із звичайним закінченням **-ий** в окремих північних середньонадніпрянських говірках мають стягнене **-и** або **-і**: **кра'сивї – кра'сив'і**;

- поширені паралельні форми присвійного прикметника із флексією **-и** та **-і**: **мате"рини** і **мате"рин'і**;

- характерні паралельні форми вказівних займенників **та, ц'а** в родовому й орудному відмінках однини: **тойї, теї і т'їейї, тойу і т'їейу**;

- у непрямих відмінках особових займенників **він, вона, воно** із паралельних уживанішими є форми **їім, на їїму, на їїїї**, у лівобережних середньонадніпрянських, а частково й правобережних говірках порівняно рідше засвідчено приставний [н]: **ним, на н'її**;

- займенник **вона** в давальному відмінку однини в частині говірок має форму **їїїї**, а місцями у зв'язку із стягненням – **її**: **даї їїїї миску // даї її миску**;

- інфінітив має суфікс **-ти**, часто як паралельний **-т'**, в одних південно-східних говорах переважає суфікс **-ти**, в інших – **-т'**: **робит' – робити, пи'сат' – пи'сати**;

- дієслова II дієвідміни в 3-й особі однини теперішнього часу (також доконаного виду майбутнього часу) в основному втрачають **т'** у закінченні в ненаголошеній позиції: **носе", ходе"**;

- у більшості говірок у першій особі однини регулярно чергування **д – ж / дж, т – ч, с – ш, з – ж, зд – ждж, ст – шч**: **водит' – вод'жу**, не властиве частині південних і східних говірок: **вод'у, крут'у**; так само і при творенні дієприкметників: **вод'аний, п'рос'аний**;

- дієслово може виступати із закінченнями I і II дієвідмін паралельно: **воз'ат' і воз'ут', те'ч'ат', те'ч'ут'**.

в) синтаксичні:

Середньонадніпрянські говірки вирізняються низкою специфічних ознак синтаксичного рівня. Наведемо типові риси:

- використання конструкцій із прийменником **у (в)**: **у ме'не болит' но'га, знаїшлася у них дитина на с'тар'іс'т'**;

• у структурі складнопідрядних речень підрядна з'ясувальна частина в південно-східних, зокрема в середньонаддніпрянських говірках поєднана з головною за допомогою сполучників **шчо (шо), шчоб (шоб), шчоби: думайє' / шчо робит'**;

• уживання конструкцій типу **кури бити, нар'ажалис'а у ци'ган'їу** замість *курей, циган*;

• переважання безприйменникових конструкцій орудного місця над прийменниковими **по** з іменником у місцевому відмінку: **їїхати степом, плїїти водою**;

• обмежене вживання підрядних сполучників, найчастотніші **шо, шоб: казали / шо треба с'п'ївати, сказали / шо в'ін с'коро при'їде, шоб грош'ї водилис'а, шоб ногу не по'ранити**.

2) лексичні:

Ф. Жилко⁴⁸⁰ до лексичних особливостей середньонаддніпрянського говору відносив: **белебен'** 'голий, незарослий горб (поширене й у степових говірках)'; **ворочок** 'невеличка торбинка для відтискання сиру (відоме також у степових говірках)'; **вийарок** 'неглибоке провалля' (уживане й у говірках Дніпропетровщини); **дерга** 'товста, груба тканина'; **закришка** 'зелень, яку кришать у борщ'; **мазат'** (хату) 'білити'; **п'ідмет** 'грядка, місцина на коноплі'; **ш'пола (ш'полик)** 'совок вичерпувати воду'.

Для лексичного складу середньонаддніпрянського говору характерні такі слова⁴⁸¹: **за'т'їрка** 'перша страва, приготовлена із звареного в киплячій воді розтертого з водою борошна; **к'ваша** 'солodka рідка страва із запареного водою житнього, пшеничного, гречаного борошна з додаванням сухофруктів'; **пов'їтка** 'виплетене з лози та

⁴⁸⁰ Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. Київ. 1966. С. 256–257.

⁴⁸¹ Мартинова Г. Словник середньонаддніпрянських говірок: географія ресстрових слів. *Мовознавчий вісник*. 2019. Вип. 27. С. 78–82.

обмазане глиною приміщення для худоби'; **хижа** 'невелике приміщення чи прибудова до хати для зберігання зерна та продуктів'; **пот'русини** 'четвертий день весільного тижня, коли до батьків молодої ідуть весільні гості з боку молодого'; **посма лит'** 'очистити вогнем весільний поїзд молодого перед тим, як пустити у двір молодої'; **коло'туша** 'ряженка, страва із топленого молока, заправленого сметаною'; **ба'д'а** 'велике дерев'яне відро біля криниці-журавляка'; **ка'рейя** 'верхній чоловічий одяг із вовни чи полотна у вигляді плаща з відлогою'; **їупка** 'верхній теплий жіночий одяг із домашнього сукна, пошитий у талію, зі складками'.

Лексикографічне опрацювання середньонаддніпрянських говірок подано у працях:

Ващенко В. С. Словник полтавських говорів. Харків: Вид-во ХДІ ім. О. М. Горького. 1960. Вип. 1. 107 с.

Ващенко В. С., Поповський А. М. Українськи в російських народних говорах: Словник-показчик. Дніпропетровськ: ДДУ. 1994. 97 с.

Вікторіна О. М. Матеріали до фразеологічного словника Кіровоградщини (фітофразеологізми). *Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 5 ч.* Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка. 2010. Вип. 89. Ч. 3. С. 31–36.

Вікторіна О. М. Матеріали до фразеологічного словника Кіровоградщини (соматичні фразеологізми). *Мовознавчий вісник: Зб. наук. праць*. Відп. ред. Г. І. Мартинова; МОУ України; Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького. Черкаси. 2010. Вип. 11. С. 59–66.

Вікторіна О. М. Словник лексики та фразеології народної медицини й лікувальної магії Кіровоградщини. Кіровоград: Центрально-Українське вид-во. 2006. 436 с.

Добрільожа Г. М. Фразеологічний словник говірок Житомирщини. Житомир: ПП Туловський. 2010. 404 с.

Мартинова Г. І., Тищенко Т. М., Щербина Т. В. Середньонаддніпрянський діалект (аналітико-бібліографічний огляд). Черкаси. 2007. 73 с.

Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини: У 4-х т. Запоріжжя. 1992. Т. 1: А–Ж. 324 с., Т. 2: З–Н. 372 с.

Чабаненко В. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. Запоріжжя. 2001. 200 с.

На Міжнародній науковій конференції (2012 р.), присвяченій визначному лексикологові й лексикографу Леонідові Сидоровичу Паламарчукові, було представлено концепцію укладання словника середньонаддніпрянських говірок. Визначено основні положення цієї праці: укладання реєстру провадити за збірниками діалектних текстів, що є графічним відображенням фонозаписів з електронної фонотеки середньонаддніпрянських говірок; подавати докладну характеристику лексичного значення слів, їхні граматичні та стилістичні характеристики; представити насамперед найбільш виразні лексичні особливості середньонаддніпрянського говору, що їх відрізняє від літературно нормативних словотвірне, фонетичне, акцентне, граматичне оформлення та семантика, а також номінації, пов'язані з побутом, особливостями господарювання, народними промислами, звичаями, віруваннями, обрядовістю тощо. Також було вказано на специфіку й способи тлумачення лексем⁴⁸².

Лексика середньонаддніпрянського говору достатньо динамічна, часто спільна з рисами інших південно-східних говорів. Лівобережні середньонаддніпрянські говірки мають чимало лексичних спільних особливостей із лівобережнополіськими. У правобережних є спільні риси з південно-західними.

Отже, середньонаддніпрянський говір – діалект архаїчного типу. Аналіз і узагальнення матеріалів ареалогії, побудова зведених мовних карт, зіставлення лінгвістичних, історико-археологічних та етнографічних меж, з'ясування

⁴⁸² Мартинова Г. І. Специфіка реєстру й тлумачення лексем у словнику середньонаддніпрянських говірок. *Українська і слов'янська тлумачна та перекладна лексикографія: Збірник наукових праць*. Київ: КММ. 2012. С. 177–185.

та характеристика еволюції мовних явищ, які характеризують досліджуваний ареал, дають підстави для виділення середньонаддніпрянської історико-культурної зони. Початком її формування слід уважати, напевне, VI–VII ст., про що свідчить комплекс міждисциплінарних матеріалів⁴⁸³.

Основна література:

1. Бевзенко С. Українська діалектологія. Київ. 1980. С. 230–244.
2. Гриценко П. Ю. Середньонаддніпрянський говір. *Українська мова: Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2004. С. 579–581.
3. Железняк М. Г. Південно-східне наріччя. *Українська мова: Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2004. С. 481–482.
4. Жилко Ф. Нариси з діалектології української мови. Київ. 1966. С. 246–258.
5. Матвіяс І. Українська мова та її говори. Київ. 1994. С. 114–119.

Додаткова література:

1. Бузук П. Діалектологічний нарис Полтавщини. *Український діалектологічний збірник*. Київ. 1929. Кн. 2. С. 159–197.
2. Варченко І. О. Лубенські говірки і діалектна суміжність. Київ: Вид-во АН УРСР. 1963. 252 с.
3. Ващенко В. С. З історії та географії діалектних слів. Матеріали до вивчення лексики говорів середньої та

⁴⁸³ Мартинова Г. І. До проблеми генези середньонаддніпрянського діалекту. *Мовознавство*. 2007. № 2. С. 17.

нижньої Наддніпрянщини. Харків: Вид-во ХДІ ім. О. М. Горького. 1962. 176 с.

4. Ващенко В. С. Лінгвістична географія Наддніпрянщини. Лексичні матеріали. Дніпропетровський держ. ун-т. Дніпропетровськ. 1968. 158 с.

5. Ващенко В. С. Полтавські говори матеріали. Харків. 1957.

6. Ващенко В. С. Словник полтавських говорів матеріали. Харків: Вид-во ХДІ ім. О. М. Горького. 1960. Вип. 1. 107 с.

7. Вікторіна О. М. Матеріали до фразеологічного словника Кіровоградщини (фітофразеологізми). *Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*: У 5 ч. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка. 2010. Вип. 89. Ч. 3. С. 31–36.

8. Вікторіна О. М. Матеріали до фразеологічного словника Кіровоградщини (соматичні фразеологізми). *Мовознавчий вісник: Зб. наук. праць*. Відп. ред. Г. І. Мартинова. МОУ України; Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького. Черкаси. 2010. Вип. 11. С. 59–66.

9. Вікторіна О. М. Словник лексики та фразеології народної медицини й лікувальної магії Кіровоградщини. Кіровоград: Центрально-Українське вид-во. 2006. 436 с.

10. Громко Т. В., Лучик В. В., Поляруш Т. І. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини. Відп. ред. В. В. Лучик. НАН України, Український мовно-інформаційний фонд. Київ – Кіровоград: РВГІЦ КДПУ. 1999. 224 с.

11. Громко Т. В. Семантичні особливості народної географічної термінології Центральної України (на матеріалі Кіровоградщини). Кіровоград. 2000. 175 с.

12. Доброльожа Г. М. Фразеологічний словник говірок Житомирщини. Житомир: ПП Туловський. 2010. 404 с.

13. Жилко Ф. Т. Про лінгвогеографічне дослідження новостворених говорів української мови. *Праці XII Республіканської діалектологічної наради*. Київ: Наукова думка. 1971. С. 3–13.

14. Жилко Ф. Т. Середньонаддніпрянські говори. *Середньонаддніпрянські говори*. Київ: Вид-во АН УРСР. 1960. С. 5–22.

15. Кримський А. Звенигородщина з погляду етнографічного та діалектологічного. Ч. I. Київ. 1928.

16. Кримський А. Звенигородщина. Шевченкова батьківщина, з погляду етнографічного та діалектологічного з географічною мапою та малюнками. Київ: УАН. 1930. 434 с.

17. Мартинова Г. Генеза середньонаддніпрянського діалекту у світлі ізоглос. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. Ужгород: Видво УЖНУ “Говерла”. 2011. Вип. 24. С. 128–131. Електронний ресурс. <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/pdf>

18. Мартинова Г. І. До проблеми генези середньонаддніпрянського діалекту. *Мовознавство*. 2007. № 2. С. 10–17.

19. Мартинова Г. Про походження середньонаддніпрянського діалекту. *Український глотогенез: Матеріали міжнародної наукової конференції*. Відп. ред. В. Мойсієнко. Житомир. 2015. С. 129–143. Електронний ресурс. <http://eprints.zu.edu.ua/20205/1.pdf>

20. Мартинова Г. Середньонаддніпрянська історико-культурна зона як об'єкт вивчення історичної діалектології. *Культура народів Причорномор'я: Научний журнал*. Сімферополь: Доля. 2003. № 37 (январь). С. 59–62. Електронний ресурс. space.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/73780/16-Martunova.pdf

21. Мартинова Г. Середньонаддніпрянський діалект. Фонологія і фонетика. Черкаси. 2003. 367 с.

22. Мартинова Г. Словник середньонаддніпрянських говірок: географія реєстрових слів. *Мовознавчий вісник*. 2019. Вип. 27. С. 77–85.

23. Мартинова Г. І. Специфіка реєстру й тлумачення лексем у словнику середньонаддніпрянських говірок.

Українська і слов'янська тлумачна та перекладна лексикографія: Збірник наукових праць. Київ: КММ. 2012. С. 177–185.

24. Мартинова Г. І., Тищенко Т. М., Щербина Т. В. Середньонадніпрянський діалект (аналітико-бібліографічний огляд). Черкаси. 2007. 73 с.

25. Мартинова Г. І., Щербина Т. В. Словник середньонадніпрянських говірок. Черкаси: Видавець Чабаненко Ю. А., 2020. 492 с.

26. Матвіяс І. Г. Діалектна основа української літературної мови. *Мовознавство*. 2007. № 6. С. 26–36.

27. Матвіяс І. Г. Членування південно-східного наріччя української мови. *Мовознавство*. 1981. № 4. С. 42–49.

28. Могила А. П. До характеристики середньо-черкаських говірок. Київ. 1958.

29. Матвіяс І. Г. Діалектна основа української національної мови. Київ: Вид-во УН УРСР. 1954. 224 с.

30. Сизько А. Т. Словник діалектної лексики говірки с. Кишеньок Кобеляцького р-ну Полтавської обл. Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетровськ. ун-ту. 1981. 44 с.

31. Сизько А. Т. Словник діалектної лексики говірок сіл південно-східної Полтавщини: Навч. посіб. Дніпропетровськ: ДДУ. 1990. 100 с.

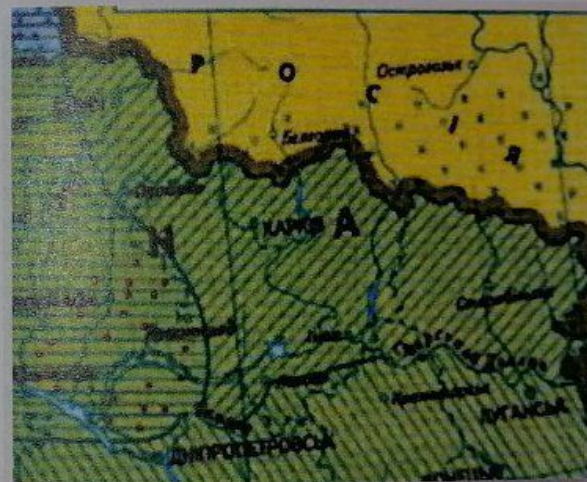
32. Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпряниці: У 4-х т. Запоріжжя. 1992. Т. 1: А–Ж. 324 с.; Т. 2: З–Н. 372 с.

33. Чабаненко В. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпряниці. Запоріжжя. 2001. 200 с.

34. Щербина Т. Ареалогія середньонадніпрянсько-степового порубіжжя: Монографія. Черкаси. 2009. 348 с.

35. Щербина Т. Середньонадніпрянсько-степове діалектне порубіжжя у світлі ізоглос: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ. 2003. 23 с.

СЛОБОЖАНСЬКИЙ ГОВІР

Слобожанські говірки виникли внаслідок заселення і дозаселення. Найдавніше заселена північно-західна їх частина, про це, зокрема, свідчить і топоніміка та гідроніміка півдня Сумської і крайнього заходу Харківської обл. Заселення і дозаселення Слобідської України відбувалися в XVI—XVII ст. і пізніше. На цій території зустрічалися колонізаційні рухи з півдня Середньої Наддніпряниці і з північної її частини та Чернігівщини.

Федот Жилко

Слобожанські говірки для більшості жителів краю – це мова і культура, поєднані органічно й назавжди. Це той ментальний простір, де вільно думці й солодко слову, що воно вирає то правдивістю життєвої мудрості, то легким гумором, то суворою сатирою, то обійме тремтливою ніжністю, незайманістю.

Катерина Глуховцева

*Запис діалектного мовлення носія слобожанського говору
(м. Попасна Сєвєродонецького р-ну Луганської обл.)*

1. *Ареал, історія виділення й дослідники слобожанського говору.*
2. *Діалектні риси:*
 - а) фонетичні;
 - б) морфологічні;
 - в) синтаксичні;
 - г) лексичні.

Слобожанський говір – один із новожитніх говорів південно-східного наріччя української мови.

1. АРЕАЛ, ІСТОРІЯ ВИДІЛЕННЯ Й ДОСЛІДНИКИ СЛОБОЖАНСЬКОГО ГОВОРУ

Поширений у південно-східних районах Сумської й Харківської, північних районах Луганської обл. (колишня Старобільщина) та на суміжних землях сусідньої країни (територія Східної Слобожанщини): південні райони курської, білгородської, воронезької та північно-західні райони ростовської обл. рф.

Слобожанський говір значною мірою накладається на історичну територію Слобідської України: на сході межує з південноросійськими говірками, на півдні – зі степовим говором, на заході – із середньонаддніпрянським діалектом.

Межа слобожанського говору, на думку І. Матвіяса, із степовими говірками проходить умовною лінією: Новомосковськ – Лозова – Слов'янськ – і далі по р. Сіверський Донець⁴⁸⁴. У дослідженні С. Бевзенко зазначав, що розмежування зі степовими говірками приблизно проходить по лінії Красноград – Ізюм і далі на схід по Сіверському Дінцю⁴⁸⁵. Відповідно І. Матвіяс до південнослобожанських говірок відносить також і північні райони Донецької обл., а не лише південні Харківської, як уважає С. Бевзенко.

⁴⁸⁴ Матвіяс І. Українська мова та її говори. Київ. 1994. С. 119.

⁴⁸⁵ Бевзенко С. Українська діалектологія. Київ. 1980. С. 237.

Слобідська Україна, як історико-географічна область, постала в XVI–XVII ст., коли почалися масові переселення на незаселені території з Правобережної та Лівобережної України. Найдавніше заселена північно-західна їх частина, про це свідчать топоніміка й гідроніміка півдня Сумської та крайнього заходу Харківської обл. Заселення й дозаселення Слобідської України відбувалися й пізніше. На цій території схрещувалися колонізаційні рухи з півдня Середньої Наддніпряни та з північної її частини й Чернігівщини.

У другій половині XVII ст. землі східної частини Слобожанщини були територією, де проходили активні міграційні процеси як результат повстання під проводом Богдана Хмельницького й подальшої Руїни. Крім того, сюди, де зберігалася відносно стабільна ситуація, переселялися з Правобережжя. Було переселення і з території південноросійських говорів. Слобожанський говір значною мірою накладається на історичну територію Слобідської України. Внаслідок переплетіння колонізаційних рухів на території Слобідської України виникли говірки південно-східного діалектного типу з місцевими відмінностями⁴⁸⁶.

Назва “Слобідська Україна” походить від поселень-слобід, населення яких тривалий час було вільним і користувалося різними пільгами (не сплачувало податків, жило за своїми звичаями, зі своїм соціальним устроєм), а обов’язком жителів була охорона державних кордонів.

На думку К. Глуховцевої, відомості про заселення краю незаперечно свідчать, що в процесі формування говірок континууму на обстежуваній території взаємодіяли діалекти середньонаддніпрянського типу з поліськими і меншою мірою – посередньо – із південно-західними.

⁴⁸⁶ Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. Київ. 1966. С. 258–259.

У процесі міждіалектних взаємин переміг середньонаддніпрянський діалектний тип, а північні й південно-західні риси перемололися й були втрачені⁴⁸⁷.

Південнослобожанські говірки своїми рисами ближчі до східнополтавських, мають домішки південно-західних, говорів (переважно подільських). Місцевих відмінностей у фонетиці, морфології й лексиці слобожанських говірок порівняно з середньонаддніпрянськими небагато. Частина цих відмінностей зумовлена історією їх формування: вони мають більш або менш збережені (а здебільшого змінені) ті діалектні елементи, що стали для них підосновою. Інші місцеві слобожанські говіркові особливості виникли внаслідок змішування й контактів різнодіалектних елементів.

Північні говірки слобожанського говору порівняно з усіма іншими говірками південно-східного наріччя найближчі до північного наріччя. Очевидно, основну масу українського населення північної Слобожанщини становлять вихідці з Чернігівщини й північної Сумщини. Можливо, відповідні говірки відбивають мовні риси давніх сіверян⁴⁸⁸.

Слобожанський говір поділяють на західну й східну частини, межа між якими проходить приблизно по р. Оскіл.

Дослідники в процесі аналізу слобожанського говору визначали ареал діалекту, історію становлення та формування, розглядали особливості на різних мовних рівнях слобожанського діалекту та їх співвідношення з північними й південно-західними говорами. Значну увагу приділяли динаміці мовних змін досліджуваного ареалу.

Особливості слобожанського говору вивчали О. Безкровний, Б. Шарпило, Ф. Жилко, С. Бевзенко, І. Матвіяс, П. Гриценко, К. Глуховцева, М. Волошинова,

⁴⁸⁷ Глуховцева К. Варіативність діалектних явищ у системі українських східнослобожанських говірок. *Волинь – Житомирщина: Історико-філологічний збірник з регіональних проблем*. Житомир. 2005. Вип. 14. С. 48. Електронний ресурс.

http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe

⁴⁸⁸ Матвіяс І. Українська мова та її говори. Київ. 1994. С. 122.

2. ДІАЛЕКТНІ РИСИ⁴⁸⁹

а) фонетичні:

- шестифонемна система наголошеного вокалізму: /i/ – /и/ – /e/ – /y/ – /o/ – /a/; зрідка (у зоні безпосереднього контакту з ареалом сусідньої мови): /i/ – /e/ – /ы/ – /y/ – /o/ – /a/;

- ненаголошений вокалізм може мати такі типові структури: /i/ – /и/ – /e/ – /y/ – /a/, /i/ – /и/ – /y/ – /o/ – /a/;

- у північній частині говору відбувається нейтралізація [а] : [о] (акання, вимова ненаголошеного [о] як [а]): мала¹ко, ва¹да;

- зміна [о] > [o^ʔ], [у] – помірне укання, переважно перед складом із наголошеним [і], [и], [у], зрідка – [о], [а]: бо^ʔлит¹, пулу¹ниц¹а, му¹гил¹ний, пу¹жар, пу¹лин; для фонетичної системи слобожанських говірок характерне явище, протилежне до укання, – вторинне гіперичне окання – зміна [у] > [y^o], [о]: одо¹ва ‘удова’, ко¹р¹ін¹ ‘курінь’;

- у частині слобожанських говірок унаслідок міждіалектних контактів північних говіркових елементів звуковий ряд /e/ в ненаголошених складах має складники порівняно вищі, ніж в інших південно-східних говорах. Саме тому ненаголошений [и] зберігається, тоді як [e] майже послідовно в цих позиціях звужується: виш¹невий¹, жи¹ве / же¹ве, бачиш¹, нали¹вайе;

⁴⁸⁹ Риси слобожанського говору подано на основі видань: Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. Київ. 1966. С. 258–263; Матвіяс І. Українська мова та її говори. Київ. 1994. С. 119–122; Бевзенко С. Українська діалектологія. Київ. 1980. С. 237–239; Гриценко П. Ю. Слобожанський говір. *Українська мова: Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2004. С. 608–609.

- непослідовні зміни давніх голосних звуків [ѣ] > [і], [и], [е], [о]: цілу¹вати і цилу¹вати, целу¹вати; [ѣ] > [а], [і]: колад¹аз¹ і коллод¹із¹;

- нерегулярний розвиток окремих сполук, зокрема губного приголосного з наступним [j]:

- а) збереження цієї сполуки: ¹вимйа;

- б) втрата [j] із наступним пом'якшенням губного приголосного: ¹вим'а;

- в) поява на місці [j] епентетичного приголосного [н']: ¹вимн'а;

- нерегулярні зміни звукосполук в окремих словоформах: че¹тирг'і, чо¹тир'і, чг'і¹тир'і, ч¹тир'і;

- паралельний вияв [л] і альвеолярного [л]: л¹ожка, мал'ін'ка і л¹ожка, мал'ін'ка;

- посилення функційного навантаження [р']: ¹р'ама, ко¹мор'а;

- пом'якшена вимова окремих шиплячих [ч^ʔ], [ш^ʔ] у позиції перед наголошеним голосним: ч¹'удо, ло¹ш'а, ч¹'истий;

- спорадична відсутність протетичного приголосного [в]: уж, у¹хо;

- поширення на місці давнього [м^ʔ] сполуки [мн^ʔ] перед [а] з [ѣ]: ¹полумн'а, ¹с'імн'а;

- спорадично – заміна [т^ʔ] на [к^ʔ] (к'істо ‘тісто’, к'існий ‘тісний’), [д^ʔ] на [й]: йете¹л¹ ‘дятел’, с¹вайба ‘діал. свадьба, весілля’ – і [й] на [д^ʔ] (с'ід'ба); [а] на [н^ʔ]: ма¹нен'кй;

- дзвінки приголосні [б], [д], [з], [дз], [дж], [ж], [г], [г] не втрачають своєї дзвінкості, тобто не наближаються у вимові до глухих і не переходять у них, у частині говірок зрідка відзначається оглушення дзвінких перед глухими й у кінці слів: гриб, г¹рабки, зуб¹.

Наголос у слобожанських говірках динамічний, особливістю окремих ареалів є пересунення наголосу в подинних словоформах: г¹рабки, хво¹рост, ш¹чавел¹, за н¹о'го, жаїво¹ронок.

б) морфологічні:

Морфологічні відмінності слобожанських говірок залежать від міждіалектних контактів – елементів південно-західної та північної діалектних підоснов:

- у родовому, давальному й місцевому відмінках однини іменників колишньої **-і-** основи поряд із закінченням **-і** виступає також флексія **-и**, яка виникла, як вважає Ф. Жилко, шляхом проникнення елементів південно-західного походження (із південно-східної Полтавщини) або внаслідок дозаселення цієї території: **милост'і** – **милости**, **шерс'т'і** – **шерсти**, **кос'т'і** – **кости**, **соли**, **в'істи**;

- іменники колишньої **-jō-**основи в орудному відмінку однини з основами на м'які приголосні та [ж], [ч], [ш] часто набувають закінчення твердих основ **-ом**: **учител'ом**, **ко'н'ом**, **дош'чом**, **но'жом**;

- паралельно із закінченнями **-ам**, **-ах** у давальному й місцевому відмінках множини іменників чоловічого роду в південних слобожанських говірках, як і в східнополтавських, поширені й паралельні закінчення **-ім**, **-іх** після м'яких приголосних основи: **кон'ам** – **кон'ім**, **л'уд'ам** – **л'уд'ім**, на **кон'ах** – на **кон'іх**, на **л'уд'ах** – на **л'уд'іх**;

- наявність паралельних закінчень у родовому відмінку однини іменників середнього роду: **вим'я** / **виме"н'і** / **виме"ни**, **тел'і** / **тел'іти** / **тел'іт'і** – та в орудному відмінку однини: **тел'ам**, **тел'ом**, **тел'атом**;

- паралельні закінчення в родовому відмінку множинних іменників: **гро'шеі** / **гро'ш'ії** – і в орудному відмінку однини іменників жіночого роду: **ру'кою** / **рукоі**;

- у північних говірках називний відмінок множини прикметників часто має стягнену форму: **чу'жи**, **добри**, часто відбувається уніфікація м'яких і твердих основ прикметників шляхом поширення м'яких основ: **б'іл'ії**, **с'ір'ії**;

- у непрямих відмінках займенників – форми без приставного [н]: **за йо'го**, **йойу**, у формі родового відмінка

поширені паралельні форми займенника та: **т'ійейі** / **ти'ійейі**, **т'ійі**, **тойі**, **тоі**, **теі**;

- інфінітив має суфікс **-ти**, часто як паралельний **-т'**: **робит'** – **робити**, **пи'сат'** – **писати**;

- у більшості говірок у першій особі однини відсутнє регулярне чергування **д – ж / дж**, **т – ч, с – ш, з – ж**, **зд – жддж**, **ст – шч**: **вод'у**, **про'с'у**, **кру'т'у**, хоча можливі форми типу **вод'жу**, **ход'джу**;

- результат взаємодії I і II дієвідмін дієслів у 3-ій особі однини: **ходить'**, **ходе**, / **нос'ат'** **нос'ут'**.

в) синтаксичні:

- синтаксичні особливості українських говорів, у тому числі й слобожанського, мають часто однакові риси: прості речення в структурі, сурядні речення, часте використання інверсії, неповні, еліптичні конструкції; поширеність модальних часток, вставних слів, вставлених конструкцій, обмежена кількість пасивних конструкцій);

- виразною особливістю є паралельне вживання конструкцій типу **па'су коней** і **па'су кон'і**, **іти за водою** та **іти води**.

г) лексичні:

Більшість лексичних особливостей поширені і в інших південно-східних говорах української мови, хоча лексика може мати й вузьколокальний характер: **зб'ір** 'молочні продукти', **образ** 'обличчя'; **побатуват'** 'порізати великими шматками, скибками хліб, м'ясо'; **по'соба** 'допомога'; **рел'а** 'гойдалка'; **това'ришник** 'двір для худоби'; **рига** 'клубня'; **в'ідволож** 'відлига'; **с'іве"рко** 'холодно'; **нас'т'іл'ник** 'скатерка'.

Специфічними для слобожанських говірок дослідники визначають такі слова: **в'ік'нина** 'криниця'; **пок'раса** 'сухі квіти, колоски, якими прикрашають

покуття'; при¹толка, при¹тулка 'одвірок'; засте¹лушка, о¹верко 'вид простирадла'.

І. Магрицька у "Словнику весільної лексики українських східнословобожанських говірок (Луганська область)"⁴⁹⁰ подає такі лексичні діалектизми: бо¹йар 'старший боярин молодого'; ва¹рена 'мед, зварений із водою, яким пригощають молодих другого весільного дня'; вел¹он 'головний убір молоді у весільній пісні'; витра¹бен¹куват 'гуляти на пародійному весіллі'; г¹лечики, г¹лечишки 'глечики, які розбивають на пародійному весіллі, коли наряджають матір молодого у вбрання молоді'; г¹ромочки 'дзвоники, які підвішують на весільних коней'; див¹ін 'хліб для обдаровування дружок'; живер¹жини 'прикраси у вигляді червоної або білої квітки, що є атрибутами жонатих або неодружених учасників весілля – чоловіків'; насвал¹битис¹а 'нагулятися на весіллі досхочу'; Perez¹ва 'звичай, за яким родичі молоді йшли або їхали другого весільного дня на частування до батьків молодого'; х¹вес¹ки 'люди, яких не запросили на весілля і які спостерігають за ним, стоячи в сінях, за порогом'; шахва¹риц¹і 'сукупність дружок молоді'.

Лексикографічне опрацювання словобожанських говірок подано в словниках:

Словник українських східнословобожанських говірок. К. Глуховцева, В. Леснова, І. Ніколаєнко та ін. Луганськ: Вид-во ЛДПУ імені Тараса Шевченка. 2002. 234 с.

Словник українських східнословобожанських говірок / за ред. К. Глуховцевої, В. Леснової, 2-ге вид. Київ: Талком. 2021. 407 с.

Ужченко В., Ужченко Д. Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу. Вид. 6-е, доповн. й переробл. Луганськ: Вид-во ДЗ "ЛНУ імені Тараса Шевченка". 2013. 562 с.

⁴⁹⁰ Магрицька І. В. Словник весільної лексики українських східнословобожанських говірок (Луганська обл.). Луганськ: ВКФ Знання. 2003. 171 с.

Магрицька І. В. Словник весільної лексики українських східнословобожанських говірок (Луганська область). Луганськ: ВКФ Знання. 2003. 171 с.

Сікорська З., Шевцова В., Шутова Л. Словник діалектної лексики Луганщини. За ред. З. С. Сікорської. Київ: Шлях. 2002. 224 с.

Лінгвогеографічну оцінку лексичних особливостей східнословобожанських говірок у плані динаміки здійснила К. Глуховцева⁴⁹¹ в "Лінгвістичному атласі лексики народного побуту українських східнословобожанських говірок". За тематичним принципом укладено "Атлас назв корисних рослин в українських східнословобожанських говірках" А. Скорофатової⁴⁹².

Основна література:

1. Бевзенко С. Українська діалектологія. Київ. 1980. С. 230–244.
2. Гриценко П. Ю. Слобожанський говір. *Українська мова: Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2004. С. 608–609.
3. Железняк М. Г. Південно-східне наріччя. *Українська мова: Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2004. С. 481–482.
4. Жилко Ф. Нариси з діалектології української мови. Київ. 1966. С. 258–265.
5. Матвіяк І. Українська мова та її говори. Київ. 1994. С. 119–122.

⁴⁹¹ Глуховцева К. Д. Лінгвістичний атлас лексики народного побуту українських східнословобожанських говірок. Луганськ: Альма-матер. 2003. 181 с.

⁴⁹² Скорофатова А. О. Атлас назв корисних рослин в українських східнословобожанських говірках: Атлас. Відп. ред. К. Д. Глуховцева. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка. 2009. 316 с.

Додаткова література:

1. Верховод О. В. Генеза українських східнослобожанських говірок на лексичному рівні: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Луганський нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Луганськ. 2009. 23 с.
2. Волошинова М. О. Динаміка традиційної предметної лексики в українських східнослобожанських говірках: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Луганськ: Вид-во ДЗ “Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка”. 2014.
3. Глуховцева К. Д. Динаміка українських східнослобожанських говірок: Монографія. Луганськ. 2005. 592 с.
4. Глуховцева К. Д. Лексика народного побуту східнослобожанських говірок. Unpublished doctoral dissertation. Інститут української мови НАН України. Київ. 1992.
5. Глуховцева К. Д. Лінгвістичний атлас лексики народного побуту українських східнослобожанських говірок. Луганськ: Альма-матер. 2003. 181 с.
6. Глуховцева К. Варіативність діалектних явищ у системі українських східнослобожанських говірок. *Волинь – Житомирщина: Історико-філологічний збірник з регіональних проблем*. Житомир. 2005. Вип. 14. С. 48–54. Електронний ресурс. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe
7. Глуховцева К. Д. Динаміка українських східнослобожанських говірок: автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01. Київ. 2006. 38 с.
8. Глуховцева К. Д. Новожитній східнослобожанський ареал: основні риси. *Лінгвістика: зб. наук. праць*. Луганськ: ДЗ “ЛНУ ім. Т. Шевченка”. 2010. № 3 (21). С. 43–49.
9. Делюсто М. Весільна лексика південнослобожанської говірки. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету: Збірник наукових праць. Серія “Філологічні науки”*. Ізмаїл. 2018. Вип. 38. С. 45–52.
10. Дорошенко І. С. Матеріали до словника діалектної лексики Сумщини. *Діалектологічний бюлетень*. 1962. Вип. 9. С. 101–122.

11. Кралуок П. Східна Слобожанщина – українська земля. Чому вона не увійшла до складу Української держави? Електронний ресурс. <https://www.radiosvoboda.org/a/skhidna-slobozhanshchyna-ukrayinska-zemlya-ukrayina/31359813.html>
12. Леснова В. В. Номінація людини та її рис у східнослобожанських українських говірках: Монографія. Луганськ: Альма-матер. 2004. 193 с.
13. Леснова В. В. Матеріали до словника говірок Східної Слобожанщини: Людина та її риси. Луганськ: Шлях. 1999. 76 с.
14. Леснова В. В. Номінація рис людини в українських східнослобожанських говірках: Монографія. Луганськ: Альма-матер. 2004. С. 124–192.
15. Леснова В. В. Словник оцінних номенів людини в українських діалектах. За заг. ред. П. Ю. Гриценка. Луганськ: Вид-во ДЗ “Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка”. 2013. 304 с.
16. Магрицька І. В. Весільна лексика українських східнослобожанських говірок: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Запоріжжя. 2000. 23 с.
17. Магрицька І. В. Словник весільної лексики українських східнослобожанських говірок (Луганська область). Луганськ: ВКФ Знання. 2003. 171 с.
18. Магрицька І. Спостереження над живим мовленням українців росії (говірки сіл Волошине і Роголик Міллерівського району ростовської області). *Діалектологічні студії. 5: Фонетика, морфологія, словотвір*. Відп. ред. П. Гриченко, Н. Хобзей. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. 2005. С. 11–28.
19. Матвіяс І. Г. Проблема визначення українських наріч. *Мовознавство*. 2001. № 2. С. 13–17.
20. Матвіяс І. Г. Формування південно-східного наріччя української мови. *Мовознавство*. 1983. № 1. С. 82–100.
21. Матвіяс І. Г. Членування південно-східного наріччя української мови. *Мовознавство*. 1981. № 4. С. 42–49.

22. Ніколаєнко І. О. Структура й ареальна характеристика лексики традиційного ткацтва в українських східнослобожанських говірках: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Запоріжжя. 2000. 24 с.

23. Сагаровський А. Перспективи створення діалектного словника Харківщини. *Вісник Луганського держ. пед. ун-ту імені Тараса Шевченка*. 2000. № 4. С. 59–64.

24. Сердега Р. Л. Лексика традиційного господарювання в говорах Центральної Слобожанщини (Харківщини): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків. 2004. 266 с.

25. Сагаровський А. Діалектний словник Слобожанщини: Проблеми фонетичної коректності. Електронний ресурс. http://www.nbuv.gov.ua/portal/soegum/spml/2008_12/44_saharovskyy.pdf

26. Сердега Р. Л. Назви сільськогосподарських знарядь у говірках Центральної Слобожанщини. *Лінгвістика: Збірник наукових праць*. Луганськ: Вид-во ДЗ “Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка”. 2010. № 3 (21). Ч. I. С. 119–124.

27. Сердега Р. Сільськогосподарська лексика в говірках Центральної Слобожанщини (Харківщини). Харків. 2012. 212 с.

28. Сікорська З., Шевцова В., Шутова Л. Словник діалектної лексики Луганщини. За ред. З. С. Сікорської. Київ: Шлях. 2002. 224 с.

29. Скорофатова А. О. Атлас назв корисних рослин в українських східнослобожанських говірках: Атлас. Відп. ред. К. Д. Глуховцева. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка. 2009. 316 с.

30. Словник українських східнослобожанських говірок. К. Глуховцева, В. Леснова, І. Ніколаєнко та ін. Луганськ: Вид-во ДЗ “Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка”. 2002. 234 с.

31. Сумцов М. Ф. Слобожане. Історично-етнографічна розвідка. Харків. 1912. 238 с.

32. Східнослобожанські українські говірки: Науково-навчальний посібник: У 2 ч. Глуховцева К. Д., Леснова В. В., Магрицька І. В., Ніколаєнко І. О. та ін. За ред. П. Ю. Гриценка. Луганськ. 2001–2002. Ч. 1. 107 с.; Ч. 2. 197 с.

33. Тищенко Л. М. Ареалогія побутової лексики південнослобожанських говірок. *Вісник Луганського державного університету ім. Тараса Шевченка. Філологічні науки*. 2001. № 12. С. 24–30.

34. Тищенко Л. М. Структурна організація й динаміка побутової лексики південнослобожанських говірок: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ. 2002. 19 с.

35. Тищенко Л. М., Кльок К. І. Історія формування і дослідження південнослобожанських говірок. *Молодий вчений*. 2017. Червень. № 6.1 (46.1). С. 85–89.

36. Ужченко В. Д. Східноукраїнська фразеологія: Монографія. Луганськ: Альма-матер. 2003. 362 с.

37. Ужченко В., Ужченко Д. Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу. Вид. 6-е, доповн. й переробл. Луганськ: Вид-во ДЗ “Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка”. 2013. 562 с.

38. Українські східнослобожанські говірки: сучасні діалектні тексти: Навч. посіб. Упоряд.: К. Д. Глуховцева, В. В. Леснова, І. О. Ніколаєнко. За ред. К. Д. Глуховцевої. Луганськ: Вид-во ДЗ “Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка”. 2011. 424 с.

39. Черепанова Е. А. Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья. Сумы: СГПИ им. А. С. Макаренка. 1984. 276 с.

40. Шарпило Б. А. Українські говірки Луганщини в їх відношенні до діалектної системи південно-східного наріччя української мови. Луганськ. 1959. 53 с.

СТЕПОВИЙ ГОВІР

Унаслідок воєнних дій в... Україні ... східностепові говірки Луганщини і Донеччини перетворилися на редукований ареал, який і надалі зазнає трансформації; невідомо, що залишиться від колишнього діалектного простору, відтвореного в студіях багатьох дослідників та в "Атласі української мови" (АУМ), коли після війни життя ввійде у мирні береги. Безсумнівно одне: це буде інший мовний ландшафт порівняно з фіксованим раніше, і сьогодні неможливо передбачити глибину і напрямки його трансформації порівняно з попереднім, до 2014 р., станом.

Павло Гриценко

Кубанські переселенські говірки української мови на території рф (Краснодарський і Ставропольський краї) належать до степових, хоч мають і свої відмінності.

Основне ядро кубанських говірок утворилося в кінці XVIII ст. і в першій половині XIX ст., коли було переселене на Кубань колишнє чорноморське козацтво, а потім відбулося кілька масових заселень (здебільшого із степової України і Лівобережжя).

Федот Жилко

Запис діалектного мовлення носія степового говору
(с. Приморське Татарбунарського р-ну Одеської обл.)

1. *Ареал, історія виділення та дослідники степового говору.*
2. *Діалектні риси:*
 - а) *фонетичні;*
 - б) *морфологічні;*
 - в) *синтаксичні;*
 - г) *лексичні.*

Степовий говір – один із новожитніх говорів південно-східного наріччя, найпізніший за часом формування, найбільший за територією поширення.

1. АРЕАЛ, ІСТОРІЯ ВИДІЛЕННЯ ТА ДОСЛІДНИКИ СТЕПОВОГО ГОВОРУ

Цей говір охоплює південні райони Кропивниччини, Дніпропетровської, Луганської обл., Крим; окремі райони (крім західних) Миколаївської й Одеської обл., Запорізьку, Донецьку, Херсонську обл. Ареали поширюються на сході на краснодарський край рф; а окремі говірки на заході – охоплюють південно-східну частину Румунії (дельта Дунаю).

Межує на півночі з середньонаддніпрянським, на північному сході – із слобожанським говорами, на південному заході – з румунськими й молдовськими, на північному заході – з подільськими, на сході – з говірками рф.

На думку Ф. Жилка, північну межу степового говору умовно можна провести по такій лінії: Роздільна (Одеської обл.) – басейн р. Великої Висі – на південь від Чигирини – далі на лівобережжі Дніпра по р. Орелі (ліва притока Дніпра) – на південь від Ізюма (Харківської обл.) і приблизно по р. Сіверському Дінцю на схід до державного кордону⁴⁹³.

Як зазначено вище, межа слобожанського говору зі степовими говірками проходить умовною лінією: Новомосковськ – Лозова – Слов'янськ – і далі по р. Сіверський

⁴⁹³ Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. Київ. 1966. С. 265.

Донець⁴⁹⁴. Діалектні ареали на південному заході ростовської обл. сусідньої країни є безпосереднім продовженням українських говірок. На південному заході України степові говірки доходять до р. Дунаю та займають береги Чорного моря.

Актуальною є думка Ф. Жилка щодо мозаїчних вкраплень, особливо на фонетичному й морфологічному рівнях, говірок південно-західного або рідше північного діалектного типу, що свідчить про незакінченість місцевого діалектотворчого процесу⁴⁹⁵, адже діалектотворчі процеси в степових говірках тривали до початку ХХ ст.

Утворилися степові говірки порівняно пізніше внаслідок дозаселення зі Середньої Наддніпрянщини, Поділля, Волині, Полісся й Слобожанщини. Значна кількість вкраплень інших говірок зумовлена трагічними подіями ХХ ст., адже саме після Голодомору відбувалися масові переселення на ці території з рф, а також південно-західних і північних говірок.

“Як відомо, однією з найхарактерніших рис новостворених говорів є їхня гетерогенність, зумовлена часовою та просторовою нерівномірністю заселення Донеччини носіями різних українських діалектів, а також представниками інших мов. Співіснування в східностеповому діалектному просторі говірок з різними материнськими діалектними основами спричиняє виникнення таких діалектних особливостей новостворених говорів, як-от: значна варіативність мовних одиниць, функціонування великої кількості дублетних назв, що, безперечно, ускладнює диференціацію донецьких говірок. Недарма, на думку дослідників, основними типами

⁴⁹⁴ Матвіяс І. Українська мова та її говори. Київ. 1994. С. 119.

⁴⁹⁵ Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. Київ. 1966. С. 266.

просторової поведінки обстежуваних говірок є ареальна мозаїка та мінімальна диференціація⁴⁹⁶.

Частина території степового говору внаслідок повномасштабного воєнного вторгнення РФ 2022 року зазнала тимчасової окупації. Віримо, що спільними зусиллями народу України, Збройних сил України та з допомогою міжнародного співтовариства на споконвічній українській території житимуть і розвиватимуться діалекти української мови.

Зрозуміло, що ця ситуація призводить і до мовних змін у цьому ареалі. Як зазначає П. Гриценко: "...східно-степові говірки Луганщини і Донеччини перетворилися на *редуктивний ареал*, який і надалі зазнає трансформації; невідомо, що залишиться від колишнього діалектного простору, відтвореного в студіях багатьох дослідників та в "Атласі української мови" (АУМ), коли після війни життя ввійде у мирні береги. Безсумнівно одне: це буде інший мовний ландшафт порівняно з фіксованим раніше, і сьогодні неможливо передбачити глибину і напрямки його трансформації порівняно з попереднім, до 2014 р., станом"⁴⁹⁷.

Час активного формування степового говору – XVII–XIX ст. Як зазначають дослідники, діалект базувався на середньонадніпрянській і слобожанській діалектній основі, тобто на північному та південно-західному типах. Генетична неоднорідність, збереження новожитніми говірками системних рис материнських діалектів, гетерогенність багатьох говірок зумовили їх сучасну диференціацію, ареальну мозаїчність і напрями еволюції. Впливали з різною інтенсивністю на формування діалектних особливостей степових говірок болгарська,

⁴⁹⁶ Загнітко А. П., Клименко Н. Б. Історія заселення Донеччини як важливий чинник формування особливостей східностепових українських говірок. *Форум краєзнавців Донеччини: Доповіді учасників*. За ред. Н. Р. Темірової. Вінниця – Слов'янськ: ДонНУ імені Василя Стуса. 2020. С. 69.

⁴⁹⁷ Гриценко П. Сторінками цінної монографічної студії. *Українська мова*. 2015. № 4. С. 151.

частково гагаузька, сербська, кримськотатарська та інші мови⁴⁹⁸.

У XIX – 30-их рр. XX ст. було виділено степовий говір з-поміж інших говорів південно-східного наріччя й закладено основу для його подальшого вивчення.

Спорадично степові говірки згадано в працях М. Максимовича. К. Михальчук у дослідженні "Наречия, поднаречия и говоры Южной России в связи с наречиями Галичины" виокремлював "степове піднаріччя".

У межах степового говору виділяють ареали наддніпрянських, західностепових та південнобессарабських говірок.

Як зазначає дослідник ареалу південнобессарабських говірок А. Колесников, новожитні говірки межиріччя Дністра й Дунаю (територія півдня Одеської обл.) сформували на початку XIX ст. вихідці зі східних та центральних (Київщина, Полтавщина, Запоріжжя), західних (Поділля, Волинь, Північна Бессарабія), північних та південних обл. України (Чернігівщина, Херсонщина, Крим). Увесь час вони функціонують у полімовному й полідіалектному оточенні, зазнаючи впливу сусідніх говірок румунської, болгарської, гагаузької та інших мов, а також літературної мови, зберігаючи елементи всіх трьох українських наріч (південно-східного, південно-західного і північного)⁴⁹⁹. Саме ареал південнобессарабських говірок став основою для роботи над мультилінгвальним атласом межиріччя Дністра й Дунаю. Подібні особливості говірок мов, специфічний інтермовний шар, у цілому мовна ситуація Південної Бессарабії майже не досліджені, а тому на картах першого в Україні полілінгвального регіонального атласу планують відбити зафіксовані інтегральні й диференційні

⁴⁹⁸ Гриценко П. Ю. Степовий говір. *Українська мова: Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2004. С. 646.

⁴⁹⁹ Колесников А. О. Граматичні риси південно-західного наріччя в українських говірках межиріччя Дністра і Дунаю. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія "Лінгвістика"*. Херсон: ХДУ. 2013. Вип. XVII. С. 42.

ознаки у структурах вивчених національних мов / діалектів⁵⁰⁰.

Серед дослідників діалектної системи степового говору в ХХ–ХХІ ст. – Ф. Жилко, С. Бевзенко, І. Матвіяс, А. Москаленко, П. Гриценко, А. Мукан, Б. Шарпило, В. Чабаненко, М. Бахтій, А. Поповський, А. Колесников, Т. Поляруш, Л. Фроляк, С. Самійленко, З. Сікорська, М. Делюсто, Т. Громко. Морфологічні явища східностепових говірок були предметом аналізу в роботах З. Омельченко. Флороніми східностепових говірок Північного Приазов'я досліджувала Л. Фроляк, обрядову лексику – В. Дроботенко, назви одягу – Н. Клименко, географічну апелювальну лексику Центральної Донеччини – Н. Сіденко, назв їжі, напоїв – Н. Загнітко, сільськогосподарську лексику – М. Кушмет, синтаксичні особливості – І. Білик. Вагомим внеском у вивчення східностепових говірок стала монографія Л. Фроляк “Українські східностепові говірки Донеччини”, у якій на підставі генетичної типології східностепових говірок і розгляду різночасових діалектних явищ у мікросистемах різних типів встановлено основні закономірності функціонування говірок Донеччини наприкінці ХХ ст.⁵⁰¹

⁵⁰⁰ Проект “Опис і картографування межиріччя Дністра і Дунаю – нової європейської моделі безконфліктної взаємодії різнодіалектних мов і діалектів”. Електронний ресурс.

www.dgu.edu.ua/proekt_opis_mezhirichya

⁵⁰¹ Загнітко А. П., Клименко Н. Б. Історія заселення Донеччини як важливий чинник формування особливостей східностепових українських говірок. *Форум краєзнавців Донеччини: Доповіді учасників*. За ред. Н. Р. Темірової. Вінниця – Слов'янськ: ДонНУ імені Василя Стуса. 2020. С. 68.

2. ДІАЛЕКТНІ РИСИ⁵⁰²

а) фонетичні:

- шестифонемна система наголошеного вокалізму: /i/ – /ɪ/ – /e/ – /y/ – /o/ – /a/;
- ненаголошений вокалізм має такі структури: /i/ – /i^o/e^o/ – /y/ – /o/ – /a/, /i/ – /i^o/e^o/ – /y/ – /o^o/ – /a/;
- зміна [o] > [o^o], [y] – помірне укання, переважно перед складом із наголошеним [i], [ɪ], [y], зрідка – [o], [a]: то^oб'ї, зо^oзул'а – для фонетичної системи степових говірок характерне явище, протилежне до укання, – вторинне гіперичне окання – зміна [y] > [y^o], [o]: оп'тека, огро^oном, одво^oкат, обри^oкос;
- спорадично обнижена вимова [i] різного походження як [ɪ]: ри^oл'а, фи^oгура;
- регулярний розвиток [ɛ] як [a], зрідка – як [e], [ɪ], [i]: ко^oлод'ез', дев'їт';
- неоднаковий розвиток [ɛ̃] – переважно як [i], зрідка – як [ɪ], [e], [o], [y]: дирка, п'ул'увати;
- приголосні [м], [л], [н], [л], [с], [з] перед [i] (незалежно від його походження) здебільшого пом'якшуються: т'їк (току) – по^oт'їк (потекти), н'їс (носа) – при^oн'їс;
- відносно нечасте вживання протетичних приголосних: вулиц'а, йїр'жати, але поряд із цим спорадична відсутність протетичного приголосного: острий, луса;
- пом'якшена вимова окремих шиплячих, зокрема [ч^o] у позиції перед наголошеним голосним: ч'ужїї, кур'ч'а;

⁵⁰² Риси степового говору подано на основі видань: Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. Київ. 1966. С. 265–272; Матвіяс І. Українська мова та її говори. Київ. 1994. С. 122–125; Бевзенко С. Українська діалектологія. Київ. 1980. С. 239–242; Гриценко П. Ю. Степовий говір. *Українська мова: Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2004. С. 646–648.

- зміна функційного навантаження окремих фонем: /р'/ у наддніпрянських говірках: **р'ама**; /р/ у західностепових говірках: **зо'ра, га'рачій**;

- для окремих говірок характерне вживання [ф] замість [хв]: **фа'лити, ф'іст** – і [х] замість [ф]: **хунт**, що пов'язане з впливом південно-західних чи північних говорів;

- неоднаковий розвиток сполуки губний приголосний та [j]: **здо'роўл'а, здо'роўйа**;

- відсутність у словоформах чергування задньозаписних приголосних [г], [к], [х] із шиплячими і свистячими приголосними: **на до'рог'і, ру'к'і**;

- дзвінки приголосні [б], [д], [з], [дз], [дж], [ж], [г], [г] перед глухими й у кінці слова часто оглушуються: **т'ашко, м'іх 'міг'**;

- спорадично – заміна [т'] на [к']: **к'істо 'тісто', к'існо 'тісно**;

- у частині степових говірок спорадично виступає диспалаталізація [с], [ц] у формантах **-с'а, -ц'а**, тобто перед [а], що походить з [є]: **бо'йаўса, зада'ваўса, с'м'і'йаўса, о'ца, ц'аца**, хоча частіше в степових говірках ці приголосні у згаданій позиції виступають напівпом'якшеними.

Наголос у степових говірках динамічний; особливістю західної частини говірок є збереження південно-західного типу наголошування займенників (**того, с'вого**).

б) морфологічні:

Морфологічні риси степових говірок порівняно з фонетичними характеризуються значно більшою кількістю різних відмінностей:

- іменники I відміни в орудному відмінку однини можуть мати паралельні закінчення [ойу], [ейу], [ої], [еї]: **хатою – хатої, ж'інкоюу – ж'інкої, зем'л'ойу – зем'л'ої, душойу – душої**;

- у частині степових говірок (як і в південно-західних діалектах) переважають відмінкові закінчення твердої основи в іменниках з основою на м'який приголосний і [ж], [ч], [ш]: давальний відмінок **з'ат'ов'і, ко'н'ов'і, ковал'ов'і**; орудний відмінок **га'йом, дош'чом, но'жом, пол'ом**. Проте паралельно з формами закінчень твердої основи в багатьох степових говірках поширені й закінчення іменників м'якої основи та основ на [ж], [ч], [ш]: **к'райив'і, ко'нев'і, но'жем**;

- виявляється тенденція до вирівнювання консонантизму основ на [г], [к], [х] – у давальному й місцевому відмінках однини іменників жіночого роду колишньої *ā*-основи з консонантизмом інших відмінків, ця тенденція характерна і для місцевого відмінка однини іменників чоловічого й середнього роду: **ж'ін'к'і, с'вах'і, у ко'лиск'і, на кру'г'і, на ок'і**;

- спорадично поширені закінчення родового відмінка однини іменників III відміни [н]: **радости, соли, смерти**;

- закінчення **-іў** у родовому відмінку множини досить часто мають іменники середнього роду II відміни, іноді й жіночого роду III відміни й середнього роду IV відміни: **йаблук'іў, о'зер'іў, ноч'іў, поро'с'ат'іў**;

- паралельні закінчення властиві орудному відмінку множинних іменників: **сан'ми – са'нами, гон'ми – го'нами**;

- збережені форми двоїни іменників жіночого роду у формах з числівниками **два, три, чотири**: **три йам'і, ч'отир'і кор'з'ін'і**;

- у непрямих відмінках займенників **він, вона, воно** поширені форми без приставного [н]: **коло його, з йойу**;

- у наддніпрянських говірках поширені нестягнені форми займенників: **мо'його, сво'його**;

- у більшості говірок у першій особі однини відсутнє регулярне чергування **д – ж / дж, т – ч, с – ш, з – ж, зд – ждз, ст – шч**: **кру'т'у, про'с'у**;

• можливе паралельне закінчення третьої особи однини теперішнього часу – зрідка з кінцевим [т']: **робит'**, **ходить'**, але переважно без кінцевого [т']: **робе**, **носе**.

в) синтаксичні:

Степові говірки вирізняються низкою специфічних ознак синтаксичного рівня:

- вираження іменної частини складеного присудка у формі називного відмінка: **в'ін буў ха'з'айін**;
- широке використання прислівника *де* в ролі обставини місця дії на місці *куди*: **де їдеш?**, **де ти буў?**;
- переважання безприменникових конструкцій орудного місця над прийменниковими **по** з іменником у місцевому відмінку: **їїхати степом**, **плиўти водою**;
- приєднання підрядних означальних речень до головного сполучними словами: **шо, кот'рій, де**.

г) лексичні:

Лексичному складу степових говірок властива значна диференціація, змішаність слів середньонадніпряньського, південно-західного (переважно подільського) й північного походження. Для діалекту характерна значна кількість запозичень із румунської, болгарської, турецької, татарської, польської, інших мов. Окремі слова привнесені в ці говірки з німецької, італійської, французької та інших мов.

Лексичні особливості степового говору на основі лексикографічних видань:

ба'каї 'вибоїна, яма'; **ба'лабушка** 'кукурудзяний пряничок'; **беївені** 'безпритульний'; **б'їдило** 'бідак'; **б'ір'ки** 'дрібні річкові черепашки'; **бла'гий** '1. наївний, простакуватий; 2. хворий'; **гaрд** 'споруда на річці для лову риби'; **бол'шак**, **лежен'**, **бри'лак** 'камінь'; **бу'жора** 'намисто'; **восток** 'східний вітер'; **гала'дж'їя** 'галас, шум (сх.ром.)'; **глад'жани**, **длу'жани** 'кукурудзяне бадилля' (сх.ром.);

голо'виц'а 'перший день весілля'; **г'рива**, **огр'їх** 'пропуск в оранці'; **дз'ама** 'спеціально приготовлена юшка із свіжої риби (сх.ром.)'; **дзандзари**, **дзарзари** 'абрикоси (болг.)'; **йар'мис** 'метушня (тюрк.)'; **йар'чак** 'згряя, ватага (тюрк.)'; **лежен'** 'великий хліб з прикрасами, який лежав перед молодими на весіллі'; **малаї** 'кукурудзяний хліб (сх.ром.)'; **на'нашко**, **на'нашул** 'батько молодої'; **па'нера** 'плетена з лози корзина (болг.)'; **ра'хубисті** 'кмітливий'; **реп'тух**, **шан'ка** 'торба для годування коней'; **рис'п** 'рись'; **трина**, **збойіни** 'відходи після молотьби'; **сол'оха** 'неуважна, забудькувата дівчина'; **сол'анка** 'синиця'; **катруба**, **верх** 'димар'; **шишка** 'булочка, зрізаний верх якої подібний до зрізаного верху шишки'.

Основна література:

1. Бевзенко С. Українська діалектологія. Київ. 1980. С. 230–244.
2. Гриценко П. Ю. Степовий говір. *Українська мова: Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2004. С. 646–648.
3. Железняк М. Г. Південно-східне наріччя. *Українська мова: Енциклопедія*. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2004. С. 481–482.
4. Жилко Ф. Нариси з діалектології української мови. Київ. 1966. С. 265–271.
5. Матвіяс І. Українська мова та її говори. Київ. 1994. С. 122–125.

Додаткова література:

1. Бухтій М. В. Лінгвістичний атлас лексики чабанів степових говірок Херсонщини. Херсон: Вид-во ХДУ. 2003. 156 с.

2. Ващенко В. С. Переселенські говори як джерело вивчення активних міжмовних контактів. *Територіальні діалекти і власні назви*. Київ: Наукова думка. 1965. С. 3–8.

3. Вікторіна О. М. Матеріали до фразеологічного словника Кіровоградщини (фітофразеологізми). *Наукові записки. Серія: філологічні науки (мовознавство): У 5 ч.* Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка. 2010. Вип. 89. Ч. 3. С. 31–36.

4. Вікторіна О. М. Матеріали до фразеологічного словника Кіровоградщини (соматичні фразеологізми). *Мовознавчий вісник: Зб. наук. праць*. Відп. ред. Г. І. Мартинова. МОУ України; Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького. Черкаси. 2010. Вип. 11. С. 59–66.

5. Вікторіна О. М. Словник лексики та фразеології народної медицини й лікувальної магії Кіровоградщини. Кіровоград: Центрально-Українське вид-во. 2006. 436 с.

6. Гриценко П. Ю. Межиріччя Дністра і Дунаю у світлі лінгвістичної географії (стан і пріоритети). *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*. Ізмаїл. 2006. Вип. 21. С. 3–16.

7. Гриценко П. Сторінками цінної монографічної студії (Фроляк Л. Д. Українські східностепові говірки Донеччини: Монографія. Дрогобич: Посвіт. 2013. 399 с.). *Українська мова*. 2015. № 4. С. 150–161. Електронний ресурс. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrm_2015_4_12

8. Громко Т. В., Лучик В. В., Поляруш Т. І. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини. Відп. ред. В. В. Лучик. НАН України, Український мовно-інформаційний фонд. Київ – Кіровоград: РВГІЦ КДПУ. 1999. 224 с.

9. Громко Т. В. Семантичні особливості народної географічної термінології Центральної України (на матеріалі Кіровоградщини). Кіровоград. 2000. 175 с.

10. Громко Т. В. Особливості лексичної системи північно-західного ареалу степового говору. *Південний архів. Серія “Філологічні науки”*. Херсон: Херсонський державний університет. 2017. Вип. 66. С. 22–25.

11. Делюсто М. Українська наддунайська говірка: збірник діалектних текстів. Ізмаїл. 2016. 196 с.

12. Дроздовський В. П. Українські говірки Бессарабського Примор'я (на матеріалі обстеження Саратського, Татарбунарського та Білгород-Дністровського районів Одеської області): дис. ... канд. філол. наук. Одеса. 1962. 473 с.

13. Дроздовський В. П. Говірки Ізмаїльщини. *Праці Одеського університету. Серія філологічних наук*. Одеса. 1960. Т. 150. Вип. IV. С. 239–254.

14. Загнітко А. П., Клименко Н. Б. Історія заселення Донеччини як важливий чинник формування особливостей східностепових українських говірок. *Форум краєзнавців Донеччини: Доповіді учасників*. За ред. Н. Р. Темірової. Вінниця – Слов'янськ: ДонНУ імені Василя Стуса. 2020. С. 67–72.

15. Клименко Н. Б. Назви одягу в східностепових говірках Донеччини: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Донецьк. 2001. 19 с.

16. Клименко Н. Б. Назви сорочки в східностепових говірках Донеччини. *Вісник Луганського державного педагогічного університету ім. Т. Шевченка: Філологічні науки*. № 12 (44) грудень. Луганськ. 2001. С. 122–130.

17. Коваленко О. О. Назви взуття у говорах Миколаївщини. *Проблеми української діалектології на сучасному етапі: Тези доповідей і повідомлень XVI Респ. діал. наради*. Житомир. 1990. С. 200–201.

18. Колесников А. О. Граматичні риси південно-західного наріччя в українських говірках межиріччя Дністра і Дунаю. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія “Лінгвістика”*. Херсон: ХДУ. 2013. Вип. XVII. С. 42–47.

19. Колесников А. О. Морфологія українських південнобессарабських говірок: генеза і динаміка. Ізмаїл: СМІЛ. 2015. 676 с.

20. Колесников А. О. Атлас українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю. Ізмаїл: ІРБІС. 2016. 168 с.

21. Колесников А. О. Українські редуковані говірки Одещини: стан, проблеми і перспективи дослідження. *Мовознавчий вісник*. 2019. Вип. 26. С. 68–73.
22. Колесник В. О., Георгієва С. І. Болгарські говірки Півдня України. Хрестоматія. Тексти: Навч. посібник. Ізмаїл: ІРБІС. 2016. 216 с.
23. Кушмет-Бодаммер М. С. Діалектологічний портрет Донеччини: кінець 2014 р. (сільськогосподарська лексика). Тернопіль: Крок. 2017. 260 с.
24. Кушмет-Бодаммер М. С. Атлас сільськогосподарської лексики східностепових говірок Донеччини. Тернопіль: Крок. 2017. 204 с.: карти.
25. Матвіяс І. Г. Проблема визначення українських наріч. *Мовознавство*. 2001. № 2. С. 13–17.
26. Матвіяс І. Г. Формування південно-східного наріччя української мови. *Мовознавство*. 1983. № 1. С. 82–100.
27. Матвіяс І. Г. Членування південно-східного наріччя української мови. *Мовознавство*. 1981. № 4. С. 42–49.
28. Мельничук О. С. Словник специфічної лексики говірки села Писарівки (Кодимського району Одеської області). *Лексикографічний бюлетень*. Київ. 1952. Вип. 2. С. 67–99.
29. Москаленко А. А. Словник діалектизмів українських говірок Одеської області. Одеса: Вид-во Одес. пед. інституту, 1958. 78 с.
30. Москаленко Л. А. Українці й українська мова на Кубані. *Дивослово*. 2008. № 2. С. 47–53.
31. Муқан А. М. Українські наддунайські говірки. Фонетико-граматичні особливості: дис. ... канд. філол. наук. Глухів. 1960. 291 с.
32. Нагіна В. О. Діалектологічні дослідження на Херсонщині. *Південний архів. Філологічні науки. Зб. наук. пр.* Херсон: Вид-во ХДУ. 2003. Вип. 20. С. 172–174.
33. Омельченко З. Л., Клименко Н. Б. Матеріали до словника східностепових українських говірок. Донецьк: Вид-во ДонНУ. 2006. 114 с.

34. Пашенко В. М. Південно-східна макросистема діалектних систем української мови: Хрестоматія з методичними рекомендаціями для практичних занять з української діалектології, етнолінгвістики, етнографії та фольклору. Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя. 2007. 67 с.
35. Пірко В. О. З історії заселення Донецького краю. Східностепові українські говірки. Донецьк: ДонДУ. 1998. 114 с.
36. Поповський А. М. Значення південноукраїнських степових говорів у формуванні літературно-національної мови. Дніпропетровськ. 1989. 87 с.
37. Словник українських говорів Одещини. Гол. ред. О. І. Бондар. Одеса: ОНУ ім. І. І. Мечникова. 2011. 224 с.
38. Ужченко В., Ужченко Д. Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу. Вид. 6-е, доповн. й переробл. Луганськ: Вид-во ДЗ “Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка”. 2013. 562 с.
39. Функціонування літературних мов і діалектів в Українському Подунав’ї: Колективна монографія. За заг. ред. Колесникової Л. В., Циганок І. Б. Ізмаїл. 2012. 252 с.
40. Фроляк Л. Д. Акаючі говірки Донеччини. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія Філологія*. Харків. 2002. № 572. Вип. 36. С. 41–51.
41. Фроляк Л. Д. Етномовні факти в основі генетичної класифікації новостворених східностепових говірок. *Діалектологічні студії. Мова і культура*. Відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України. 2003. С. 11–21.
42. Фроляк Л. Д. Ідіолект гетерогенного походження у системі новоствореної говірки. *Діалектологічні студії. I*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України. 2003. С. 132–140.
43. Фроляк Л. Д. Українські східностепові говірки Донеччини: Монографія. Дрогобич: Посвіт. 2013. 399 с.
44. Фроляк Л. Д. Функціонування ідіолекту з південно-західною діалектною основою в умовах новоствореного говору. *Українська історична та діалектна*

лексика. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. 2003. Вип. 4. С. 363–373.

45. Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини: У 4-х т. Запоріжжя. 1992. Т. 1: А–Ж. 324 с.; Т. 2: З–Н. 372 с.

46. Чабаненко В. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. Запоріжжя. 2001. 200 с.

47. Щербина Т. Ареалогія середньонаддніпрянсько-степового порубіжжя: Монографія. Черкаси. 2009. 348 с.

48. Щербина Т. Середньонаддніпрянсько-степове діалектне порубіжжя у світлі ізоглос: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ. 2003. 23 с.

**ДІАЛЕКТОЛОГІЧНІ
ДОСЛІДЖЕННЯ НА КАФЕДРІ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА**

Історія кафедри української мови імені професора Івана Ковалика Львівського національного університету – це фундаментальні лінгвістичні школи: дериватологічна, фонологічна, термінологічна, ономастична і, без сумніву, діалектологічна. Як слушно писала Н. Хобзей: “Багато відомих діалектологів розпочинало свій шлях до науки у Львівському університеті, а тому, очевидно, саме тут і потрібно шукати коріння їхнього замилювання вивченням народної мови”⁵⁰³. У ХХ ст. на кафедрі української мови працювала когорта лінгвістів, одержима ідеєю вивчати українські діалекти. Можливо, ці постаті не пересіклися в часі, не зустрілися в університетських коридорах, але їх об’єднувала спільна мета – інтерес до народних говорів, усвідомлення важливості своєї праці за покликанням.

Витоки діалектологічних досліджень у Львові сягають наукової діяльності Івана Вагилевича (1811–1866 рр.) та Якова Головацького (1814–1888 рр.). І. Вагилевич у своїх етнографічних працях розглядав

також мовні риси жителів Гуцульщини, подав першу пуб-

лікацію діалектної лексики східнокарпатського говору⁵⁰⁴. 1848 р. на соборі (з’їзді) руських (українських) учених, що відбувся у Львові, професор Львівського університету Я. Головацький прочитав доповідь, згодом опубліковану під назвою “Розправа о

⁵⁰³ Хобзей Н. З історії львівської діалектології. *Наукові студії. Діалектологія. Етнолінгвістика. Лексикографія*. Львів, 2019. С. 70.

⁵⁰⁴ Vahylevič J. Huculové, obyvatelé východního pohoří Karpatského. *Časopis Českého Museum*. 1838. № 4. S. 475–498; 1839. № 1. S. 45–68.

язиці южноруським і его наріччях”⁵⁰⁵. Вагому роль для діалектологічних досліджень на рубежі ХІХ–ХХ ст. мали праці Івана Верхратського (1846–1919 рр.), а саме: “Говір замішанців”⁵⁰⁶, “Про говір долівський”⁵⁰⁷, “Про говір галицьких лемків”⁵⁰⁸ та ін. Діалектологічна спадщина цих науковців – міцний, надійний фундамент, який став поштовхом до появи нових глибоких студій у царині вивчення народної мови вже у ХХ ст.

Кафедра української мови створена 1928 р. на гуманістичному факультеті, проте очолював її до 1939 р. дослідник Ян Янів⁵⁰⁹. Після 1939 р. завідувачами кафедри були: В. Сімович (1939–1941 рр.), П. Коструба (1944–1946 рр.), І. Чередниченко (1947–1950 рр.), І. Ковалик (1950–1973 рр.), Б. Ключковський (1973–1974 рр.), Т. Панько (1975–1995 рр.), З. Терлак (1996–2017 рр.). Із 2016 р. очільником кафедри є доктор філологічних наук З. Купчинська.

Окреслимо етапи розвитку української діалектології у ХХ ст. на кафедрі української мови Львівського університету й роль тих сподвижників науки, які свою професійну діяльність спрямували в русло говіркознавства. Для багатьох із них діалектологія займала центральне місце в лінгвістичному доробку. Їхні діалектологічні пошуки й досягнення часто виходили за межі кафедри: учені

⁵⁰⁵ Головацький Я. Исторический очерк основанія Галицко-русской Матиці и справозданье первого собору ученыхъ рускихъ и любителей народного просвѣщенія. Составлено Яковомъ Головацкимъ. *Галицка Руска Матица*. Ч. 5. Въ Львовѣ. 1850.

⁵⁰⁶ Верхратський І. Говір замішанців. *Записки Наукового Товариства ім. Шевченка*. Львів. 1894. Т. 3. С. 153–210.

⁵⁰⁷ Верхратський І. Про говір долівський. *Записки Наукового Товариства ім. Шевченка*. Львів. 1900. Т. XXXV–XXXVI.

⁵⁰⁸ Верхратський І. Про говір галицьких лемків. *Зб. філол. секції НТШ*. 1902. Т. 5. Львів. 1902. 490 с. Електронний ресурс. <http://irbis-pbuv.gov.ua/ulib/item/0001943>

⁵⁰⁹ Терлак З. М. Української мови кафедра. *ENCYCLOPEDIA. Львівський національний університет імені Івана Франка*: В 2 т. Львів: ЛНУ імені Івана Франка. 2014. Т. II: Л–Я. С. 547.

продовжували діалектологічні студії в інших університетах, наукових установах НАН України, у дослідницьких інститутах.

Діалектологічні дослідження на кафедрі української мови Львівського університету у ХХ ст. пов'язані з постаттю Яна Яніва (1888–1952 рр.) – відомого полоніста, україніста, ученого з широкими філологічними інтересами. 1922 р. науковець починає працювати в університетському архіві, а 1923 р. – асистентом на кафедрі слов'янської філології, яку тоді

очолював професор Т. Лер-Сплавінський. У 1922–1923 рр. на гуманітарному відділенні Львівського університету відновила діяльність кафедра української мови та літератури, і Яна Яніва запрошують читати лекції з української мови.

З 1923 р. працював на кафедрі української мови та літератури, з 1927 р. обіймав посаду керівника кафедри. У 1924 р. ученому надано звання доцента, у 1927 р. – звання надзвичайного професора, а в 1935 р. – звичайного професора української філології.

Протягом 1927–1939 рр. учений очолював спеціальний україністичний семінар. Лекції й семінарські заняття Ян Янів вів польською мовою, а асистентом був українець Йосип Шемлей. У кінці 1929 – на початку 1930 рр. в Академічному домі у Львові засновано гурток україністів. До гуртка входили Богдан-Ігор Антонич, Іван Керницький, Теоктист Пачовський, Богдан Романенчук, Ярослав Рудницький, Ольга Волощук, Іван Ковалик, Катерина Матейко, Олександр Мельник, Юліан Редько, Мирослава Семчишин, Люба Суха та ін. Якщо Ян Янів був душею й наставником студентів свого семінару в рамках

університету, то Й. Шемлей – частим учасником різних дебатів у гуртку⁵¹⁰.

Дослідники наголошують на тому, що в особі Я. Яніва органічно поєднувалися риси видатного науковця й досвідченого педагога, який присвятив себе улюбленій справі. Щороку професор вводив нові теоретичні курси з порівняльної граматики, діалектології, історії слов'янської писемності, особливостей мови українських і польських пам'яток XVI–XVIII ст., вступу до лексикографії та літературознавчої дисципліни⁵¹¹.

Ян Янів – відомий дослідник діалектів та історії мови. Після періоду тривалих роздумів і консультацій учений обирає для дослідження саме живу народнорозмовну мову⁵¹².

Львівський період життя Яна Яніва вирізняється найбільш ґрунтовними роботами в царині діалектології. Уже в першій праці 1926 р. – монографії “Gwara małoruska Moszkowiec i Siwki Naddniestrzańskiej z uwzględnieniem wsi okolicznych”⁵¹³ – дослідник задекларував свої наукові погляди. Такого ґрунтового дослідження мовних особливостей говірки на фонетичному, морфологічному й лексичному рівнях у тогочасній науковій літературі не було, а Я. Яніву вдалося на основі власних спостережень у рідному селі Мошківці проаналізувати наддністрянську говірку. Заслуговують на увагу діалектні тексти та лексикографічне опрацювання слів. Згодом саме це

⁵¹⁰ Хобзей Н. З історії львівської діалектології. *Наукові студії. Діалектологія. Етнолінгвістика. Лексикографія*. Львів. 2019. С. 70–77.

⁵¹¹ Галенко І. Участь Яна Яніва у становленні україністики у Львівському університеті. *Розвиток мовознавства в Західній Україні в 20–30 роках ХХ ст. Регіональна наукова конференція на честь В. Сімовича. Тези доповідей 28–29 січня 1992 р.* Львів. 1992. С. 43–45.

⁵¹² Купчинський О. Ян Янів (Janów) – польський дослідник української літератури та мови (З додатком бібліографії важливіших праць з українознавства). *Записки НТШ*. Львів. 2003. Т. 246: Праці Філологічної секції. С. 526.

⁵¹³ Janów J. *Gwara małoruska Moszkowiec i Siwki Naddniestrzańskiej z uwzględnieniem wsi okolicznych*. Lwów: Nakładem Towarzystwa Naukowego [we Lwowie]. 1926. 232 s.

дослідження стало основою докторату вченого. Працю високо оцінили, а тодішній декан гуманістичного відділу Львівського університету Ян Пташник відзначив надзвичайну довершеність дослідження наддністрянської говірки, досконалу методику опрацювання діалектного матеріалу, адже аналіз говірки рідного села не відірвано від системи діалекту, а проведено на тлі цілості західної частини діалектної території⁵¹⁴.

Згодом Ян Янів розширює горизонт своїх діалектологічних студій. Дослідження гуцульських говірок – питання зацікавлені у сфері діалектології. До аналізу діалектологічних проблем мовознавець приступив у 1924 р., коли був уже сформованим, зрілим науковцем. Саме цим роком датується перша його діалектологічна подорож на Гуцульщину й Покуття, упродовж якої він відвідав 15 сіл від Молодятина до Жаб'є (тепер Верховина) і Буківця Ясенівського. У кожному з населених пунктів записує найцікавіші слова і форми. Через два роки здійснює ще дві поїздки в найвіддаленіші гуцульські села – Красноїлля, Голови, Гриняву й Ферескул. За матеріалами, зібраними в цих населених пунктах, підготував велику статтю “Z fonetyki gwar huculskich”⁵¹⁵ та опублікував її в книзі на пошану Я. Розвадовського⁵¹⁶.

Ян Янів упродовж кількох діалектологічних експедицій у 20–30 рр. ХХ ст. разом з учнями, яких усіляко заохочував до досліджень говорів, зібрав багатий матеріал із Гуцульщини та Покуття. Продовжив вивчення Гуцульщини лише в 1934 р. завдяки дотації, отриманій від Товариства прихильників Гуцульщини. Пізніше це

⁵¹⁴ Купчинський О. Ян Янів (Janów) – польський дослідник української літератури та мови (З додатком бібліографії важливіших праць з українознавства). *Записки НТШ*. Львів. 2003. Т. 246: Праці Філологічної секції. С. 526.

⁵¹⁵ Janów J. Z fonetyki gwar huculskich. *Symbolae grammaticae in honorem Joanis Rozwadowski*. Cracoviae. 1928. Vol. II. S. 259–290.

⁵¹⁶ Рігер Я. Ян Янів як дослідник гуцульських говірок. *Гуцульські говірки. Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження*. Львів. 2000. С. 38–47.

випилося в системну працю й наукові статті, доповіді й монографії, у яких проаналізовано риси гуцульських говірок⁵¹⁷.

З-поміж досліджень гуцульського діалекту саме праця “Z fonetyki gwar huculskich”⁵¹⁸ вирізняється системністю та вичерпністю. У розвідці вміщено ґрунтовний опис основних фонетичних рис говірки, з’ясовано її генезу та зв’язки з іншими діалектними ареалами⁵¹⁹. Звичайно, окремого аналізу вимагають погляди вченого на співвідношення гуцульського діалекту з польською та румунською мовами.

Проблеми міждіалектних контактів, походження гуцульських говірок важливі для діалектологічних праць Я. Яніва. На території гуцульських говірок дослідник виокремлював два говіркові масиви, які різняться між собою впливом румунської мови. На думку Я. Рігера, Я. Янів припускав давні польсько-румунські контакти в цьому регіоні, а також висував суперечливу з позиції сьогодення гіпотезу про заселення в минулому території Гуцульщини польським племенем⁵²⁰.

⁵¹⁷ Janów J. Słownik huculski. Opracował i przygotował do druku J. Rieger. Kraków: Wydawnictwo naukowe DWN. 2001. 292 s.; Janów J. Uwagi o gwarach huculskich, śladach ich stosunków z polszczyzną oraz o pierwotnej ludności Ziemi Czerwieńskiej. *Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie*. 1928. Vol. VIII. Z. 2. R. 8. S. 51–59; Janów J. Wpływ słownictwa rumuńskiego na Podkarpacie, osobliwie na gwarę huculską. *Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie*. 1938. Vol. XVIII. 15 s.; Janów J. Z fonetyki gwar huculskich. *Symbolae grammaticae in honorem Joanis Rozwadowski*. Cracoviae. 1928. Vol. II. S. 259–290.

⁵¹⁸ Janów J. Z fonetyki gwar huculskich. *Symbolae grammaticae in honorem Joanis Rozwadowski*. Cracoviae. 1928. Vol. II. S. 259–290.

⁵¹⁹ Купчинський О. Ян Янів (Janów) – польський дослідник української літератури та мови (З додатком бібліографії важливіших праць з українознавства). *Записки НТШ*. Львів. 2003. Т. 246: Праці Філологічної секції. С. 526.

⁵²⁰ Рігер Я. Ян Янів як дослідник гуцульських говірок. *Гуцульські говірки. Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження*. Львів. 2000. С. 38–47.

Саме аналіз українсько-румунських зв'язків подано в розвідці "Ze stosunków językowych rusko-rumuńskich"⁵²¹. Як стверджує Я. Янів, наявність архаїзмів – одна з ознак саме мовного порубіжжя, зони контактування південної частини гуцульських говірок і румунської мови. У гуцульських говірках існує значна кількість специфічної лексики, а фонетичні особливості, на думку автора, часто мають багато спільного з особливостями румунської мови. Зокрема, творення форм найвищого ступеня за допомогою частки *май* – явище, притаманне румунській мові. Проте сучасні дослідження української діалектної території, зокрема фундаментальний АУМ, доводять генезу гуцульських говірок лише як українських, а спільність та особливість фонетичних, лексичних, морфологічних форм не може бути свідченням румунського чи польського походження, а пояснюватися особливостями ареального варіювання.

Отже, на нашу думку, гіпотеза Я. Яніва була суперечливою і, за результатами досліджень кінця ХХ ст., "не всі його висновки щодо цих говірок витримали пробу часу"⁵²².

У Кракові 2001 р. вийшов друком "Słownik huculski" Я. Яніва⁵²³, у якому проаналізовано мовлення гуцулів другої половини 30-х років ХХ ст. До Словника залучено етнографічні матеріали В. Гнатюка, А. Онищука, В. Шухевича, П. Шекерика-Доникова та Б. Заклинського. Наукове дослідження Я. Яніва завершували його учні, саме ж видання побачило світ завдяки проф. Я. Рігеру.

⁵²¹ Janów J. Ze stosunków językowych rusko-rumuńskich. *Сборник статей в честь академика А. И. Соболевского*. Ленинград. 1923. С. 452–458.

⁵²² Закревська Я. Броніслав Кобилянський – дослідник гуцульських говірок. *Гуцульські говірки. Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження*. Львів. 2000. С. 13–17.

⁵²³ Janów J. *Słownik huculski*. Opracował i przygotował do druku J. Rieger. Kraków: Wydawnictwo naukowe DWN. 2001. 292 s.

Кость Кисілевський (1890–1971 рр.) – український мовознавець, професор. У 1938–1939 рр. – професор державного Педагогіуму м. Львова, у 1939–1941 рр. – професор Львівського університету, а з 1940 р. – завідувач кафедри української мови цього ж навчального закладу. У 1944 р. емігрував до Німеччини, а потім переїхав у США.

Діяльність проф. К. Кисілевського була зосереджена в

основному в царині мовознавства й охоплювала практично всі його аспекти. Наукові пошуки професора обіймали питання діалектології, історії української мови, історичної граматики, мови і стилю письменників, методики викладання. Учений є автором численних оглядів та рецензій. Проф. П. Ковалів писав: "Вивчення індоєвропейської філології дало йому [К. Кисілевському] достатні знання і ґрунт для дослідів на полі української філології"⁵²⁴.

Праця у Львівському університеті вплинула на формування К. Кисілевського як дослідника говорів української мови, хоча власне діалектологічні наукові розвідки датовані пізнішим періодом. К. Кисілевський був учасником багатьох діалектологічних експедицій, цікавився проблемами розмежування говірок в українському мовному обширі. Результати досліджень, зрештою, реалізував у власній класифікації діалектів (особливо цінними є його розвідки щодо уточнення поширення наддністрянських говірок). Упродовж тривалого періоду (1919–1940 рр.) учений збирав діалектний матеріал ареалу покутсько-буковинських говірок, які

⁵²⁴ Ковалів П. Професор доктор Кость Кисілевський та його наукові праці. *Доповіді НТШ в ЗДА*. Нью-Йорк. 1970. Ч. 36. С. 9.

охоплюють течію р. Пруту. Тому К. Кисілевський дав власну назву доліджуваній діалектній території – надпрутський говір⁵²⁵.

К. Кисілевський створив карту, на якій окреслив межі надпрутського говору (басейн р. Пруту, територія від околиць Делятина до Могилева над Дністром), визначив східне й західне гнізда (ядра) ареалу поширення (околиці Делятина та Снятина), спільні та відмінні від сусідніх говорів риси, а також ізоглоси різних мовних рівнів. Дослідник зазначив, що ареал східного гнізда містить риси, спільні з гуцульським говором. Загалом надпрутський говір автор вважав перехідним говором між гуцульським і наддністрянським⁵²⁶.

Аналізові наддністрянських говірок присвячена праця “Ізоглоси південно-східнього Наддністров’я”⁵²⁷, у якій заслуговує на увагу визначення ядра (у термінології автора – гнізда, тобто місця найбільшого поширення рис) наддністрянських говірок: околиці Рогатина, Ходорова, Миколаєва, Бібрки, Винників, Перемишлян, Бережан, Підгаєць, Бучача, Чорткова⁵²⁸.

К. Кисілевський позначив на лінгвістичній карті межі наддністрянських говірок, зменшуючи територію на північному заході (виділив батуцьку говірку та збільшив ареал Надсяння), уточнив периферійні ареали Наддністрянщини. Територію околиць Городка, Янова, вздовж р. Вер-

⁵²⁵ Кисілевський К. Надпрутський говір. *Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка: вид-во, присвяч. науці і письменству укр.-рус. народу*. Львів: Накладом Т-ва імені Шевченка. Нью-Йорк; Париж: [б.в.]. 1954. Т. 162. С. 9–52. Електронний ресурс. <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0006817>

⁵²⁶ Там само.

⁵²⁷ Кисілевський К. Ізоглоси південно-східнього Наддністров’я. *Науковий збірник УВУ*. Мюнхен. 1948. Т. 5. С. 51–58.

⁵²⁸ Кисілевський К. Мовні особливості наддністрянського гнізда. *Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка*. Нью-Йорк – Париж. 1962. Т. 169. С. 284. Електронний ресурс. <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0007215>

щиці, західну частину Львова, Жовкви, Рави автор зараховував до перехідних говірок, які, на його думку, мають ознаки, спільні з надсянськими⁵²⁹.

Питань діалектології не оминув К. Кисілевський у праці “Українське мовознавство в останній добі”⁵³⁰. Розвідка містить аналіз мовних особливостей творів В. Стефаніка. У мові Стефанікових творів К. Кисілевський убачав вплив надпрутського говору (за термінологією автора). Цей діалект учений трактував як перехідний від гуцульського до наддністрянського, хоча “їхня сукупність виявляє певну говоріву одиницю, що характеризує надпрутський говір”⁵³¹. Серед найбільш характерних особливостей – переголос, обниження наголошених голосних [i], [и], [e], депалаталізація передньоязикових, м’якість шиплячих, частки *бих*, *ади*, лексичні риси.

Загалом, діалектологічні дослідження К. Кисілевського (термінологія, картографування, увага до ядер як елементів статички, зон перехідности) позначені впливом лінгвогеографічного способу осмислення мовного матеріалу.

Одним із відомих діалектологів початку ХХ ст. був *Йосип Шемлей* (1896–1942 рр.), учень Т. Лер-Сплавінського та Я. Яніва. У 1925–1930 рр. навчався у Львівському університеті Яна-Казимира, упродовж 1929–1935 рр. обіймав посаду асистента кафедри української філології. Учений часто брав участь у наукових конгресах у Варшаві, де йому пропонували роботу. Проте дослідник залишився працювати у Львові. Упродовж 1940–1941 рр.

⁵²⁹ Кисілевський К. Мовні особливості наддністрянського гнізда. *Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка*. Нью-Йорк – Париж. 1962. Т. 169. С. 284–285. Електронний ресурс. <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0007215>.

⁵³⁰ Кисілевський К. Українське мовознавство в останній добі: філологічні праці. Видання Українського Католицького Університету ім. св. Климента Папи. Рим. 1973. 195 с. Електронний ресурс. <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/2528/file.pdf>

⁵³¹ Там само.

Й. Шемлей викладав українську мову у Львівському державному університеті імені Івана Франка. У зв'язку з хворобою мовознавець змушений був повернутися в рідне село Колиндяни Чортківського р-ну Тернопільської обл., де з 1945 до 1968 рр. працював учителем німецької мови.

Й. Шемлей цікавився історією та діалектологією української мови, зокрема питанням відприкметникових прислівників⁵³². Генеза лемківського діалектного обширу була одним із проблемних питань діалектологічного доробку Й. Шемлея. Його науковим здобутком є робота “Z badań nad gwarą łemkowską”⁵³³. Серед інших праць ученого – “Орудний однини жіночих іменників в українських говірках”⁵³⁴, “Нове “е” Соболевського чи Потебні?”⁵³⁵, “З народних говірок, святкове число щоденника”⁵³⁶.

У науковій праці “Z badań nad gwarą łemkowską”⁵³⁷ про носові голосні, сонанти та сполучення з ерами дослідник на основі власноруч зібраного діалектного матеріалу в 158 населених пунктах Лемківщини та аналізу мовлення замішанців описує окремі фонетичні північолемківські говіркові риси з погляду історії мови. Учений виокремлює в рефlekсах колишніх носових звуків у лемківських говірках три типи: 1) *a* замість *o*: *кады, тады*; 2) *e* замість *ę*: *шест'а, месо*; 3) рефлекси *am, an, on*,

⁵³² Шемлей Й. [Рец. на кн.]: Проф. Грунський та М. Ковальов, Історія форм української мови (підручна книга для педвишів), Харків, 1931, Державне Видавництво “Радянська Школа”, стор. 350 + 2 нумеровані. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. 1937. Т. 155. С. 317–319.

⁵³³ Szemlej J. Z badań nad gwarą łemkowską. *Lud Słowański*. Т. III. З. 2. Kraków. 1934. S. A161–A178.

⁵³⁴ Шемлей Й. Орудний однини жіночих іменників в українських говірках. *Рідна мова*. 1933. С. 89–92, 129–132.

⁵³⁵ Шемлей Й. Нове “е” Соболевського чи Потебні? *Рідна мова*. 1933. С. 175–180.

⁵³⁶ Шемлей Й. З народних говірок, святкове число щоденника. *Новий час*. Львів. 7 квітня. 1934.

⁵³⁷ Szemlej J. Z badań nad gwarą łemkowską. *Lud Słowański*. Т. III. З. 2. Kraków. 1934. S. A161–A178.

*en: бр'ам чати, пантлиц'а, хомонт, вентор*⁵³⁸, наголошуючи на зв'язку лемківських говірок із сусідніми польськими та словацькими. Й. Шемлей підкреслював, що лемківський говір – це частина української мови, доводив це переконливими фонетичними, граматичними й лексичними прикладами. Діалектолог зафіксував із цього приводу слова однієї лемкині: “*Ви бесідуєте з пільська, ваша бесіда планна, лем наша лемковска ест правдіво руска*”⁵³⁹.

Важливим висновком ученого була думка про протоукраїнську основу лемківських говірок, яка характерна для цього діалектного обширу, незважаючи на вплив польської і словацької мовної стихії.

Із Львівським університетом пов'язана постать *Броніслава Кобилянського* (1896–1986 рр.) – українського мовознавця, діалектолога, історика мови, педагога.

“Броніслав Кобилянський належав до того покоління української інтелігенції, якому доля судила жити в різних державно-політичних системах і соціопсихологічних вимірах...

Але був один вимір, що в ньому проходило свідоме життя Ученого, – любов до українського слова, до проблем улюбленої науки і велика, наполеглива праця педагога, дослідника-лінгвіста, яка ніколи не приносила особливих почестей Броніславу Володимировичу й матеріальних достатків сім'ї. А ще – любов до рідної землі. І є щось знаменне в тому, що край, який у часи Ярослава Осмомисла населяли перекладачі (товмачі) – добрі знавці іноземних мов, що служили в князівських митницях (звідси й назва

⁵³⁸ Szemlej J. Z badań nad gwarą łemkowską. *Lud Słowański*. Т. III. З. 2. Kraków. 1934. S. 167.

⁵³⁹ Там само. S. 175.

районного центру Товмач, сьогодні Тлумач), передав “лінгвістичний” дух предків одному зі своїх синів”⁵⁴⁰.

У 1926 р. учений закінчив Віденський університет, де здобув ступінь доктора філософії. З 1951 р. працював у Львівському педагогічному інституті, з 1956 р. – завідував там кафедрою української мови. У 1960–1977 рр. учений був доцентом кафедри української мови Львівського університету імені Івана Франка. Коли проходила чергова “чистка”, йому, як і проф. Ю. Редькові та проф. І. Петличному, у 1973 р. було запропоновано піти на пенсію. Учений зміг працювати на кафедрі лише з погодинною оплатою упродовж певного часу.

Наукові пошуки Б. Кобилянського в царині діалектології розпочалися ще до праці у Львівському університеті та стосувалися в основному гуцульських і покутських говірок (зацікавлення цим діалектним обширом не залишало дослідника й пізніше). Саме Покуття – територія, де народився учений, привертало його увагу, особливо у плані порівняння цього діалектного ареалу з Гуцульщиною. У 1928 р. науковець опублікував працю “Гуцульський говір і його відношення до говору Покуття”⁵⁴¹, за яку в 1926 р. отримав ступінь доктора філософії. Працю автор писав німецькою мовою впродовж 1924–1926 рр., коли навчався на славістичному семінарі у Віденському університеті.

Матеріали для дослідження гуцульських говірок учений почав збирати, будучи ще писарем в австрійській армії в період Першої світової війни, хоча основні записи зробив під час діалектологічних експедицій упродовж 1922–

1924 рр. у селах Коломийщини, Печеніжинщини, Яблунівщини, у Криворівні, Жабйому⁵⁴².

Як зауважував Б. Кобилянський, гуцульський говір він намагався подати цілісно, виокремлюючи найістотніші видозміни. Важливим результатом роботи стала класифікація українських говорів та окреслення ареалу гуцульського говору: “Північно-західну границю з галицького боку творить ріка Лімниця – правий доплив Дністра; відсіля простягається діалектична смуга – південний схід здовж Карпатського ланцюжка аж до того кута, де Галичина межує з Буковиною; цю границю переходить вона і захоплює собою досить шир. смугу північно-західної Буковини. На південних стоках Карпат мало знаходимо осель – головно в північно-східній частині Марамороського комітату, де переважає цей говір. Цілком инакший образ стає перед нами на карпатському підгір’ю по північному боці: тут виповнює собою гуцульський говір у густо-замкненій масі чималий обшир підгірського краю; починаючи від північно-західного сусідства з бойками, де смуга його найвужча продовжується на південь, розростаючись рівночасно на схід, де межує з говором Покуття; границя східня (від Покуття) дуже плавка і не дається легко визначити”⁵⁴³. Учений назвав ті населені пункти Галичини та Буковини, які належать до гуцульського говору. Діалектну межу між гуцульським і покутським говорами Броніслав Кобилянський характеризував як найбільш лабільну з чималою кількістю паралельних форм на різних мовних рівнях. Ці висновки вченого не втратили актуальності: сучасні діалектологічні та лінгвогеографічні дослідження підтверджують перехідний статус покутських говірок від наддністрянських до гуцульських.

⁵⁴⁰ Сербенська О. А. Характерник науки. *Сербенська О. А. Характерники. Наша воячність, пам'ять і шана*. Львів: ЛНУ імені Івана Франка. 2011. С. 42–51.

⁵⁴¹ Кобилянський Б. Гуцульський говір і його відношення до говору Покуття. *Український діалектологічний збірник*. 1928. Кн. 1. С. 1–92.

⁵⁴² Закревська Я. Броніслав Кобилянський – дослідник гуцульських говірок. *Гуцульські говірки. Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження*. Львів. 2000. С. 13–17.

⁵⁴³ Кобилянський Б. Гуцульський говір і його відношення до говору Покуття. *Український діалектологічний збірник*. 1928. Кн. 1. С. 1–92.

Наукова праця “Гуцульський говір і його відношення до говору Покуття” також містить детальний опис діалектних гуцульських рис на різних мовних рівнях. Автор подав ґрунтовний опис і часто історичні коментарі до важливих фонетичних, морфологічних і лексичних особливостей гуцульського говору. Аналізуючи лексичні риси, Б. Кобилянський виокремив тематичні групи, а також подав генетичну характеристику запозичених слів⁵⁴⁴. Загалом, ця рання праця репрезентує наукову глибину автора, увагу до найтонших видозмін, намір подати гуцульський говір комплексно, з урахуванням усіх рис різних рівнів.

Працюючи у Львівському університеті, Б. Кобилянський продовжив вивчення гуцульських і покутських говірок. Окрім діалектології, він викладав історію української літературної мови, історичну граматику та старослов'янську мову.

Найґрунтовнішим цілісним дослідженням гуцульського говору є праця Б. Кобилянського “Діалект і літературна мова (Східнокарпатський і покутський діалекти, їх походження і відношення до української літературної мови)”, у якій подано порівняльну характеристику двох споріднених – східнокарпатського і покутського – говірів української мови, обґрунтовано гіпотези щодо походження говірок⁵⁴⁵. Автор наголосив, що для українського, як і для східно- та загальнослов'янського мовознавства, чималий інтерес становлять дослідження проблеми походження й розвитку територіальних діалектів української мови, висвітлення питання взаємозв'язків одних територіальних діалектів з іншими та їх стосунку до загальнонародної й літературної мови. Учений писав: “Є підстави твердити, що якраз східнокарпатський (гуцульський) і покутський територіальні діалекти мають особливе значення для

⁵⁴⁴ Кобилянський Б. Гуцульський говір і його відношення до говору Покуття. *Український діалектологічний збірник*. 1928. Кн. 1. С. 64–86.

⁵⁴⁵ Кобилянський Б. Діалект і літературна мова (Східнокарпатський і покутський діалекти, їх походження і відношення до української літературної мови). Київ. 1969. 276 с.

української діалектології та історії мови в слов'янській групі мов, власне через своєрідне відношення до загальнонародної й літературної мови”⁵⁴⁶.

Б. Кобилянський подав ґрунтовний аналіз проблеми походження східнокарпатського діалекту, доводячи непереконливість гіпотез попередніх дослідників. Автор вважає, що населення гуцульських Карпат походить від племені *уличів*, назву якого він пов'язує з тюркською лексемою *улус* (плем'я). Номен *гуцули* Б. Кобилянський виводить від назви племені *уличів* (фонетичний варіант – *улучи*). Заміна звука [ч] на [ц] засвідчена в літописних списках, у подальшому у слові відбулася метатеза [л] – [ц], у якій кінцевий голосний звук [и], за закономірними змінами у фонетичній системі діалектів української мови, став вимовлятися як середній [и]. Початковий [г] – учений розглядає у контексті діалектного явища існування протетичного придихового приголосного: “*улучи* → *улужи* → *уцужи* → *гуцули*”⁵⁴⁷.

Гіпотезу Б. Кобилянського про походження етноніма “гуцули” в сучасній науковій літературі трактують як одну з достовірних, хоча етимологія лексеми не з'ясована остаточно й досі. Щодо походження назви Покуття, то дослідник підтримує гіпотезу Я. Головацького, лише справедливо зазначаючи, що доцільніше брати за вихідну назву не власне найменування Кути, а загальну назву – *кут*⁵⁴⁸. Проблема походження гуцульського говору, як і формування населення Гуцульщини, розглянуто в контексті історичного діалектогенезу. Б. Кобилянський аналізує праці І. Вагилевича, О. Потебні, М. Максимовича, К. Михальчука, Я. Головацького, С. Грабця, І. Верхратського, В. Ганцова. Важливим є аргументований розгляд питань взаємодії гуцульського діалекту з румунською

⁵⁴⁶ Кобилянський Б. Діалект і літературна мова (Східнокарпатський і покутський діалекти, їх походження і відношення до української літературної мови). Київ. 1969. С. 3.

⁵⁴⁷ Там само. С. 261–262.

⁵⁴⁸ Там само. С. 153–154.

мовою, ґрунтовний аналіз мови молдавських пам'яток на лексичному, морфологічному, синтаксичному, фонетичному рівнях. Це дозволило Б. Кобилянському зробити висновок про те, що "матеріали найдавніших молдавських писаних пам'яток, а також дані з території Молдови та східної і північної Румунії свідчать, по-перше, про значну поширеність південноруських, потім староукраїнських і ще пізніше українських лексичних елементів на цих територіях, по-друге, про досить великий вплив східнослов'янської, зокрема української лексики на збагачення молдавської мови і, по-третє, про схожість багатьох молдавсько-українських мовних фактів із відповідними мовними фактами східнокарпатського і покутського діалектів"⁵⁴⁹. Б. Кобилянський висунув гіпотезу про південностароруське походження українського населення Гуцульщини й Покуття: "За стародавніх його предків приймаємо уличів і частково тиверців із південної Наддністрянщини, які частинами в різні проміжки часу (X–XI ст.) змушені були залишити свою територію і переселитися на північ"⁵⁵⁰. Ця аргументована думка заперечує погляди Я. Яніва про румунське походження гуцульського етносу.

Своє твердження Б. Кобилянський розвиває також у праці "Питання зміни а → е у східнокарпатських говорах української мови", зазначаючи, що східнокарпатський діалектний звук [ʼe], відповідник літературних [a], [ʼa], виник набагато раніше від подібного звука в східнороманських мовах; він оформився на півдні з давнього слов'янського носового [e̅] і пізніше впливав на зміну корінного слов'янського [a] на [e]; він був однією з найхарактерніших ознак улицько-тиверцівських діалектів і залишився таким упродовж наступних століть у системі

⁵⁴⁹ Кобилянський Б. Діалект і літературна мова (Східнокарпатський і покутський діалекти, їх походження і відношення до української літературної мови). Київ, 1969. С. 193–194.

⁵⁵⁰ Там само. С. 195.

гуцульського та покутського вокалізму як їх історичного спадкоємця⁵⁵¹.

Частина діалектологічних досліджень Б. Кобилянського так і залишилася в рукописах. Серед найцінніших Я. Закревська називала монографію "Східнокарпатські говірки в сучасному і минулому", написану упродовж 1980–1984 рр. У праці подано знову гіпотезу щодо походження етноніма *гуцули*, а також укладено хрестоматію текстів XIV–XV ст., методичні завдання для студентів, словник малозрозумілих слів, список літератури. Імовірно, це видання мало б бути призначене для вищої школи. Окрім того, архів Б. Кобилянського містить інші цінні діалектологічні дослідження⁵⁵².

Б. Кобилянський мав значний вплив на розвиток української діалектології загалом і водночас займає одне з провідних місць серед дослідників гуцульського й покутського говорів.

Степан Криворучко (1904–1998 рр.) – філолог-україніст, кандидат філологічних наук, художник, мистецтвознавець. Закінчив Житомирські вищі педагогічні курси (1925 р.), філологічний факультет Харківського університету (1932 р.). 1946–1947 рр. – викладач, 1947–1955 рр. – старший викладач, 1956–1964 рр. – доцент кафедри української мови Львівського університету. У колі наукових інтересів ученого – лінгвостилістика, діалектна

⁵⁵¹ Кобилянський Б. Питання зміни а – е у східнокарпатських говорах української мови. Ювілейна наукова сесія, присвячена 300-річчю Львівського державного університету ім. І. Франка: Тези доповідей секції філології, журналістики та педагогіки. Львів: Видавничий центр ЛДУ, 1961. С. 32–36.

⁵⁵² Закревська Я. Броніслав Кобилянський – дослідник гуцульських говірок. Гуцульські говірки. Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження. Львів, 2000. С. 15–16.

лексикологія. С. Криворучко був учасником наукових експедицій для збирання матеріалів до АУМ⁵⁵³. За спогадами І. Ощипко, одного року він був керівником такої експедиції. Удалося віднайти дві праці С. Криворучка з української діалектології, а саме: “Діалектна синонімія у відношенні до української літературної мови”⁵⁵⁴, “Полтавські діалектизми і їх значення в творах українських письменників-новелістів початку ХХ ст.”⁵⁵⁵.

У період 1977 до 1983 рр. завідувачем кафедри української мови Львівського університету був *Іван Ковалик* (1907–1989 рр.). Питання української діалектології Іван Ковалик проаналізував як у спеціальних діалектологічних студіях, так і в низці наукових праць з історії мови, ономастики, словотвору. Одразу зазначимо, що діалектологія не була основним предметом дослідження автора. Проте навіть у статтях, не пов’язаних безпосередньо з питаннями діалектології, учений торкався проблем українських говорів⁵⁵⁶. Аналізові діалектологічних студій І. Ковалика присвячена ґрунтовна наукова розвідка Я. Закревської⁵⁵⁷, у

якій відзначено, що основними напрямками досліджень І. Ковалика в царині діалектології було розв’язання загальнотеоретичних питань мови та мовлення, синхронії та діяхронії, стативи та динаміки, взаємовідношення діалектної та літературної мови.

І. Ковалик одним із перших в українській науці проаналізував проблеми синхронії та діяхронії саме в діалектології⁵⁵⁸, відзначивши, що співвідношення синхронного й діяхронного, стативи й динаміки в діалектах передусім пов’язане з поняттям системности в говорах.

Визначаючи основні завдання діалектологічної науки (у формулюванні автора – перспективної діалектології), І. Ковалик стверджував, що під час дослідження діалектних явищ потрібно з’ясувати “інтенсивність процесів діалектних змін у різних сторонах мови: фонетичній, граматичній, лексичній (фразеологічній) та стилістичній”⁵⁵⁹, тобто обрати для аналізу риси, які перебувають у стадії динаміки.

Одним із проблемних питань є взаємодія літературної та діалектної мови. Наукові розвідки І. Ковалика припадають на час, для якого характерна теза про нівеляцію діалектної мови та всезагальний вплив літературної мови. І. Ковалик усвідомлював, що вплив літературної норми хоча й неминучий, але залежить від низки як інтралінгвальних, так і екстралінгвальних чинників. Саме на внутрішньомовних чинниках учений наголошував, зазначаючи: “Строкатість структури тієї чи іншої діалектної території з вищим ступенем мовної диференціації в загальному звичайно повільніше піддається процесові олітературення (пор.: західно- і північноукраїнська сильно диференційована смуга й менш

⁵⁵³ Колодій М. Криворучко Степан Михайлович. *ENCYCLOPEDIA. Львівський національний університет імені Івана Франка*: В 2 т. Львів: ЛНУ імені Івана Франка. 2011. Т. I: А–К. С. 670.

⁵⁵⁴ Криворучко С. М. Діалектна синонімія у відношенні до української літературної мови. *Питання українського мовознавства*. Львів. 1961. Кн. 5.

⁵⁵⁵ Криворучко С. М. Полтавські діалектизми і їх значення в творах українських письменників-новелістів початку ХХ ст. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів. 1969. Вип. 6. С. 64–67.

⁵⁵⁶ Костів О. І. Ковалик і проблеми сучасної діалектології. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів. 2017. Вип. 64. Ч. II. С. 197–203.

⁵⁵⁷ Закревська Я. Діалектологічні студії у творчому доробку Івана Ковалика. *Збірник праць і матеріалів на пошану професора Івана Ковалика*. Львів. 2003. С. 23–27.

⁵⁵⁸ Ковалик І. І. Про синхронію і діяхронію в діалектології. *Праці XI Республіканської діалектологічної наради*. Київ. 1965. С. 40–50.

⁵⁵⁹ Ковалик І. І. Деякі загальнотеоретичні питання перспективної діалектології (на матеріалах процесу літературної нормалізації живої народно-розмовної мови населення сучасної Львівщини). *Питання українського і слов’янського мовознавства*. Львів – Івано-Франківськ. 2008. С. 215.

диференційована східноукраїнська діалектна територія). Інакше кажучи, інтенсивність процесу олітературення даного діалекту прямо пропорційна до коефіцієнта ступеня самої диференціації цього говору⁵⁶⁰.

Отже, вплив літературної мови на діалекти залежить від ступеня диференціації діалектної території, а також архаїчності говірок.

Заслуговує на особливу увагу думка І. Ковалика про природу змін у мовленні діалектоносіїв унаслідок впливу літературних форм. У процесі засвоєння літературних норм мовцем – носієм діалектного вияву мови – не завжди має місце субституція, або заміщення, у багатьох випадках настає аституція (доставлення), чи кооптація, тобто оволодіння додатковими мовними величинами, які фіксуються в мовній свідомості й додаються в мові до паралельних величин діалектних (лексичних, граматичних та ін.), що й надалі зберігаються в мовній свідомості поряд із засвоєними літературними мовними величинами⁵⁶¹. Процес взаємодії літературних та діалектних форм довготривалий і часто репрезентований існуванням паралельних форм у мовленні діалектоносіїв.

І. Ковалик також безпосередньо брав участь у діалектологічних експедиціях у процесі роботи над АУМ. Матеріали, зібрані у Волинській обл. (с. Сошичне Камінь-Каширського, с. Грив'ятки Ковельського р-нів), Рівненській обл. (с. Великі Озера Дубровицького р-ну) та Львівській обл. (с. Багнувате, Волосянка, Бітля, Матків Турківського, с. Жупани Сколівського р-нів) стали фундаментом для створення лінгвістичних карт II тому АУМ.

Робота з діалектними текстами дала змогу проф. І. Коваликові підготувати підґрунтя для теоретичних

⁵⁶⁰ Ковалик І. І. Деякі загальнотеоретичні питання перспективної діалектології (на матеріалах процесу літературної нормалізації живої народно-розмовної мови населення сучасної Львівщини). *Питання українського і слов'янського мовознавства*. Львів – Івано-Франківськ, 2008. С. 215.

⁵⁶¹ Там само. С. 219.

узагальнень щодо окремих аспектів діалектології. Результатом цього стали праці: "Взаємодія української літературної мови і територіальних діалектів у іменниковому словотворі"⁵⁶², "Про синхронію і діахронію в діалектології"⁵⁶³. Проблемним є питання про статус діалектизмів у літературній мові: чи діалектна лексема, потрапляючи в літературне слововживання, набуває статусу загальноновживаного слова? На думку І. Ковалика, "діалектизми (слова, звороти та ін.), що стали надбанням літературної мови, але які й надалі мають обмежене територіальне поширення, слід кваліфікувати як діалектизми відповідно до їх паралельних співвідносних корелятів у інших територіальних діалектах (говірках)"⁵⁶⁴.

Аксіоматичною думкою в лінгвістиці є питання формування літературної мови на основі середньонадніпряньського діалекту південно-східних говірок. Проф. І. Ковалик слушно зауважив, що "аж ніяк не можна забувати про відповідну роль у формуванні і дальшому розвитку української національної літературної мови всіх інших українських територіальних діалектів"⁵⁶⁵.

І. Ковалик у науковому доробку розглядав й окремі важливі для системи діалектної мови явища. Як відомо, обниження наголошених голосних переднього ряду – риса, яка охоплює значну частину говірок південно-західного наріччя, локалізуючись у ядрах (гуцульські та західноволинські говірки) та периферії. Досліджуючи літературну та діалектні форми предикативного прислівника "треба", І. Ковалик припускає, що в долівській говірці й говірках Сокальщини структура "траба" пов'язується із загальним

⁵⁶² Ковалик І. Взаємодія української літературної мови і територіальних діалектів у іменниковому словотворі. *Українська літературна мова в її зв'язках з територіальними діалектами*. Київ, 1977. С. 96–108.

⁵⁶³ Ковалик І. І. Про синхронію і діахронію в діалектології. *Праці XI Республіканської діалектологічної наради*. Київ, 1965. С. 40–50.

⁵⁶⁴ Ковалик І. Взаємодія української літературної мови і територіальних діалектів у іменниковому словотворі. *Українська літературна мова в її зв'язках з територіальними діалектами*. Київ, 1977. С. 100.

⁵⁶⁵ Там само. С. 104.

фонетичним процесом обниження артикуляції голосного звука [e] > [a] у сусідстві плавних і губних приголосних⁵⁶⁶. Щодо існування в лемківських, гуцульських, наддністрянських, покутських, волинських говірках структури “траба” як факту несистемного (у названих говірках, на думку автора, немає зміни голосного звука [e] > [a])⁵⁶⁷, то сучасні лінгвогеографічні дослідження заперечують несистемність обниження хоча б для території гуцульських, наддністрянських, покутських і волинських говірок, у яких тенденція до обниження наголошених передньоязикових послідовно виявлена на значній території. Отже, погляди І. Ковалика на обниження наголошеного голосного [e] пов’язані з відсутністю системного аналізу фонетичних діалектних явищ, зокрема явища обниження наголошених голосних переднього ряду. Укладання карт АУМ і подальші лінгвогеографічні студії, інтерпретація матеріалів карт створюють більш узагальнену картину: для південно-західних говорів не характерна несистемність обниження хоча б для території гуцульських, наддністрянських, покутських і волинських говірок, у яких тенденція до обниження наголошених передньоязикових послідовно виявлена на значній території⁵⁶⁸.

Питання діалектології, яких торкався у своїх працях І. Ковалик ще в другій половині ХХ ст., вирізняються новизною та не втрачають актуальності й у наш час для аналізу діалектологічних і лінгвогеографічних проблем.

Валентина Черняк (1914–1994 рр.) теж належить до когорти українських діалектологів. Працювала на кафедрі української мови спочатку лаборантом (1946–1949 рр.), старшим лаборантом (1950–1959 рр., 1962–1969 рр.), завідувачем кабінету української мови (1959–1962 рр.), старшим викладачем кафедри української мови Львівського університету (1957–1969 рр.)⁵⁶⁹. О. Сербенська

згадує: “Освічена, бистра розумом, Валентина Семенівна могла бути кандидатом наук, доцентом, професором. А була тільки старшим лаборантом, ...особливо “зрослася” з кафедрою, на якій працювала понад 20 років., ще при житті стала живою легендою факультету. Професор І. Ковалик прислухався до порад Валентини Семенівни, шанував її. Була своєрідним “зв’язковим” між ним і багатьма членами кафедри, особливо молодими”⁵⁷⁰. В. Черняк організувала діалектологічні практики студентів, сама брала участь у записі діалектних матеріалів. І досі не втратили наукової вартості її праці “Характеристика системи голосних фонем бойківського говору”⁵⁷¹, “Про систему приголосних фонем у бойківських говірках”⁵⁷². Так, аналізуючи систему консонантизму північнокарпатських говірок, дослідниця спирається на матеріали, зібрані в 26 селах Бойківщини.

⁵⁶⁹ Терлак З. М. Черняк Валентина Семенівна. *ENCYCLOPEDIA. Львівський національний університет імені Івана Франка*: В 2 т. Львів: ЛНУ імені Івана Франка. 2014. Т. II: Л–Я. С. 650.

⁵⁷⁰ Сербенська О. А. Професор Іван Ковалик, його доба та оточення. *Сербенська О. А. Характерники. Наша вдячність, пам’ять і шана*. Львів: ЛНУ імені Івана Франка. 2011. С. 23–24.

⁵⁷¹ Черняк В. С. Характеристика системи голосних фонем бойківського говору. *Питання українського мовознавства*. Львів. 1960. Кн. 4. С. 150–167.

⁵⁷² Черняк В. С. Про систему приголосних фонем у бойківських говірках. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів. 1969. Вип. 6. С. 57–59.

⁵⁶⁶ Ковалик І. І. Слово “траба” в українських говірках і літературній мові. *Мовознавство. Наукові записки*. Т. XVI. С. 198.

⁵⁶⁷ Там само.

⁵⁶⁸ Костів О. Ядро та периферія ареалу обниження наголошеного голосного [e] в говірках південно-західного наріччя. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів. 2003. Вип. 30. С. 54–60.

Авторка подає звукові вияви фонем обстеженого ареалу, наводить цікаві приклади. На думку ученої, “основна різниця між консонантними системами бойківських говірок і української літературної мови полягає в частоті вживання окремих фонем та їх сполучуваності”⁵⁷³. За спогадами О. Сербенської, В. Черняк “блискуче імпровізувала бойківський, гуцульський говір, уміла моментально перебудувати свою артикуляційну базу, природними ставали в неї і середній звук [ы], і можливі варіанти [і], м’який [л], найрізноманітніші морфологічні форми”⁵⁷⁴.

Олексій Скоропада (1916–1997 рр.) – педагог і науковець за покликанням. Закінчив філологічний факультет Львівського університету (1949 р.). У 1949–1959 рр. викладач кафедри української мови Львівського університету. 1958 р. подав до захисту кандидатську дисертацію, однак захист не відбувся: автора звинуватили в націоналізмі і звільнили з роботи в університеті за належність до лав УПА; деякий час був безробітний, згодом учителював⁵⁷⁵. О. Сербенська згадує: “Пам’ятаю, десь під кінець 60-х років вийшов на захист кандидатської талановитий педагог і вдумливий науковець Олексій Скоропада. Люди зібралися в залі засідань. І раптом учений секретар оголошує, що захисту не буде, бо, мовляв, нема в справі потрібних паперів. Я тоді була аспіранткою педінституту й наївно запитала сусіда, на коли захист відкладається. Пам’ятаю, він якось гірко посміхнувся і сказав, що його вже ніколи не буде... Скоропада змушений був піти з університету; йому ласкаво дозволили працювати вчителем у сільській школі

⁵⁷³ Черняк В. С. Про систему приголосних фонем у бойківських говірках. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів. 1969. Вип. 6. С. 57.

⁵⁷⁴ Сербенська О. А. Професор Іван Ковалик, його доба та оточення. *Сербенська О. А. Характерники. Наша вдячність, пам’ять і шанса*. Львів: ЛНУ імені Івана Франка. 2011. С. 21.

⁵⁷⁵ Терлак З. М. Скоропада Олексій Андрійович. *ENCYCLOPEDIA. Львівський національний університет імені Івана Франка*: В 2 т. Львів: ЛНУ імені Івана Франка. 2014. Т. II: Л–Я. С. 437.

Пустомитівського р-ну”⁵⁷⁶. Про Олексія Скоропаду як улюбленого викладача кафедри української мови згадувала колишня студентка Олександра Захарків, підкреслюючи, що він “давав студентам фундаментальні знання з історичної граматики української мови, до того ж викладав цей предмет так цікаво й оригінально, що пропустити хоча б одне заняття означало позбавити себе справжньої насолоди. Не менше захоплення викликали й лекції з діалектології. Пояснення говіркових явищ перепліталися з цікавими, часто дотепними пригодами з експедицій. Розмаїття й багатство діалектних слів, явищ будили в нас, студентів, бажання брати участь в експедиціях, самостійно досліджувати народні говори, у яких таїться стільки невідомого, часто незбагненого, у яких ніби законсервована історія нашої мови”⁵⁷⁷. О. Скоропада був учасником наукових експедицій для збирання матеріалів до АУМ, що задокументовано в передмові до II тому цього видання. О. Скоропада брав участь в експедиції Львівського університету 1955 р. у Волинську обл.

У контексті порушеної проблеми не можна не згадати Ангеліну Кабайду (1919–1995 рр.), яка протягом 1965–1973 рр. обіймала посаду старшого лаборанта кафедри української мови Львівського університету. Вона була активною учасницею діалектологічних експедицій, збирала матеріали до АУМ (1965–1973); у відділі мовознавства Інституту суспільних наук розшифровувала магнітофонні діалектні записи з території

⁵⁷⁶ Сербенська О. А. Професор Іван Ковалик, його доба та оточення. *Сербенська О. А. Характерники. Наша вдячність, пам’ять і шанса*. Львів: ЛНУ імені Івана Франка. 2011. С. 18.

⁵⁷⁷ Захарків О. Пам’яті педагога. *Дивослово*. 1998. № 2. С. 65.

південно-західного наріччя⁵⁷⁸. Ми змогли віднайти одну працю А. Кабайди “Із спостережень над західноукраїнськими лексичними діалектизмами”⁵⁷⁹. У цій статті розглядаються найменування атмосферного явища *веселки* в українських говорах. У роботі відзначено використання матеріалів діалектологічних експедицій кафедри української мови Львівського університету та відділу мовознавства Інституту суспільних наук. Дослідниця пише: “На підставі цих матеріалів і власних записів у селах Боровій, Бутейках, Дубчицях, Кузьмівці, Кутині, Літвиці, Неньковичах, Німовичах, Озерах, Озерцях, Островську, Полицях, Привітівці, Сопачеві, Суховолі, Тинному (Рівенської обл.); Грив’ятках, Сошичні (Волинської обл.); Бітлі, Нижній Яблінці, Климці та Хитарі (Львівської обл.) можна твердити, що в західноукраїнських говорах побутує понад сорок лексичних варіантів назв веселки. Трапляється, що в одному селі одночасно вживають декілька назв. Наприклад, у с. Стільському Львівської обл. є назви: *ви^си^л’л’їка*, *їасна*, *дуга*, *радуга*, *ви^сселка*. У с. Пальчицях Тернопільської обл. – чотири назви: *краса*, *дуга*, *райдуга* і *ве^лселка*. Деякі з цих назв визначають зовнішню форму веселки (*дуга*, *пойас*, *пойасница*, *коромисло*), інші носять у собі поняття, так би мовити, “внутрішні” її ознак (*ве^лсела*, *краса*, *радов’їца*, *смок* та інші”⁵⁸⁰. А. Кабайда наводить відповідники слова *веселка* в інших слов’янських мовах, простежує вживання його діалектних відповідників у різних говірках, аналізує деривати, утворені за допомогою суфіксів. Фактичний матеріал надзвичайно переконливий. Це закономірно, адже його

⁵⁷⁸ Дяків В. Кабайда Ангеліна Василівна. *ENCYCLOPEDIA. Львівський національний університет імені Івана Франка*: В 2 т. Львів: ЛНУ імені Івана Франка. 2011. Т. I: А–К. С. 572.

⁵⁷⁹ Кабайда А. В. Із спостережень над західноукраїнськими лексичними діалектизмами. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів. 1966. Вип. 4. С. 88–94.

⁵⁸⁰ Кабайда А. В. Із спостережень над західноукраїнськими лексичними діалектизмами. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів. 1966. Вип. 4. С. 88.

дослідниця збирала особисто. Цікавими є спостереження авторки: “Своєрідну естетичну оцінку барвистій дузі дає народ також у назвах: *краса* (с. Орів Львівської обл., с. Красносілиці, Кудлаївка, Пальчинці, Старий Олексинець Тернопільської обл.); *красул’а* (с. Перенятин Рівенської обл.); *краска* (с. Багнувате Львівської та Ломачинці і Кобальчин Чернівецької обл.); такі назви, як *пойас* (с. Кам’янка і Федорівка Рівенської обл.), *пойаска* або *пойасница* (с. Сопачів Рівенської обл.), стверджують не тільки зовнішню подібність вигнутої кольорової дуги до яскравого пояса, а ще й тотожну здатність “оперізувати”, ...веселка наче оперізує небо”⁵⁸¹. Дослідниця згадує повір’я, у яких веселку уявляли істотою, що випиває воду з криниць, ставків. На думку А. Кабайди, “повір’я, мабуть, і були причиною того, що веселці подекуди надано назву *смок* – тобто змії, дракон, який тягне, смокче воду (села Угли Перші та Цир Волинської обл.)”⁵⁸². Одна віднайдена стаття А. Кабайди є доказом професіоналізму, свідченням її глибокої любові до багатств народної мови.

Від 1953 до 1981 рр. науково-педагогічний шлях *Свєгенії Черняхівської* (1922–2003 рр.) був пов’язаний із кафедрою української мови філологічного факультету Львівського університету – спочатку на посаді старшого викладача, а з 1955 р. на посаді доцента. У наукових колах Є. Черняхівська відома передусім ономастичними дослідженнями.

Окрім ономастики, мала ще одне наукове зацікавлення – діалектологію. Є. Черняхівська читала цей курс студентам українського відділення, керувала

⁵⁸¹ Кабайда А. В. Із спостережень над західноукраїнськими лексичними діалектизмами. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів. 1966. Вип. 4. С. 91.

⁵⁸² Там само. С. 92.

діалектологічною практикою, курсовими й дипломними роботами з цієї лінгвістичної галузі. Особливо вчену захоплювали діалектологічні експедиції.

У 40–70-ті рр. ХХ ст. науковці активно збирали діалектні матеріали. Починає розвиватися лінгвістична географія. Час наукової діяльності Є. Черняхівської збігається з періодом активного вивчення складних питань українського етногенезу, історії матеріальної й духовної культури українців. Результатом цієї роботи стало три томне видання АУМ. Активну участь в укладанні II тому АУМ брали науковці Львівського державного університету. Як свідчать карти атласу, Є. Черняхівська неодноразово була членом діалектологічних експедицій. Так, наприклад, вона була у складі експедиції 1961 р., яка досліджувала говірки Рівненської обл. (с. Миляч і Лісове). Остання діалектологічна експедиція, до якої залучали науковців кафедри, відбулася 1975 р. Її очолювала, звичайно ж, Є. Черняхівська. У складі експедиції були І. Ощипко, В. Грещук, М. Білоус, Н. Захлюпана, Л. Тривевич. Експедиція досліджували говори Локачинського р-ну Волинської обл.

Ярослав Пура (1925–2006 рр.) теж має стосунок до історії кафедри української мови Львівського університету загалом і діалектологічних досліджень зокрема. Закінчив курси вчителів Львівського університету (1944 р.), філологічний факультет Львівського педінституту (1950 р.). У 1958–1959 рр. в. о. доцента кафедри української мови Львівського університету. Протягом

1959–1992 рр. працював на посаді доцента кафедри

української мови Рівненського педагогічного інституту⁵⁸³. Його науковий доробок – понад 80 наукових праць і кілька сотень газетних публікацій із краєзнавства. Я. Пура збирав матеріали до АУМ, 1958 р. був у складі експедиції науковців Львівського університету в села Рівненської обл.⁵⁸⁴. До речі, за спогадами О. Сербенської, Я. Пура – аспірант видатного мовознавця Б. Кобилянського⁵⁸⁵. Саме під його керівництвом Я. Пура написав кандидатську дисертацію “Говори західної Дрогобиччини” (Львів, 1958 р.), що була опублікована окремою монографією⁵⁸⁶ якраз у той період, коли її автор працював у Львівському університеті. Ця книга не втратила своєї наукової вартости, характеризується ґрунтовним аналізом діалектних явищ. Автор усвідомлював унікальність досліджуваної території, про що натхненно писав: “Тут, як показують спостереження, виразно виділяється північна частина бойківського говору, крайня східна частина говірок Надсянщини і, нарешті, крайня західна частина наддністрянського говору... Досліджуються, по суті, три говіркові групи з їх перехідно-говірковими смугами”⁵⁸⁷. Матеріал до цієї праці автор збирав протягом 1953–1956 років, за тодішнім адміністративно-територіальним поділом, у Самбірському, Підбузькому, Дублянському, Крукеницькому, Старосамбірському, Стрільківському й Рудківському р-нах. Я. Пура детально проаналізував

⁵⁸³ Терлак З. М. Пура Ярослав Остапович. *ENCYCLOPEDIA. Львівський національний університет імені Івана Франка*: В 2 т. Львів: ЛНУ імені Івана Франка. 2014. Т. II: Л–Я. С. 341.

⁵⁸⁴ Атлас української мови: У 3-х т. Ред. кол.: І. Г. Матвіяс (голова), Я. В. Закревська та ін. Т. II: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. Бандрівський Д. Г., Григорчук Л. М., Жилко Ф. Т., Закревська Я. В., Залеський А. М., Назарова Т. В., Онишкевич М. М., Приступа П. І. Відп. ред. Я. В. Закревська. Київ: Наукова думка. 1988. С. 92.

⁵⁸⁵ Сербенська О. А. Характерник науки. *Сербенська О. А. Характерники. Наша вдячність, пам'ять і шана*. Львів: ЛНУ імені Івана Франка. 2011. С. 42–51.

⁵⁸⁶ Пура Я. О. Говори Західної Дрогобиччини. Львів. 1958. Ч. I. 87 с.

⁵⁸⁷ Там само. С. 9.

фонетичну систему й граматичну будову цих говірок, виявив найбільш характерні особливості кожної говіркової групи. Усі явища дослідник проілюстрував прикладами говіркового мовлення. Важливо, що, описуючи ті чи інші діалектні риси, учений подає історію їх вивчення, згадує праці І. Верхратського, Я. Яніва, Є. Тимченка, О. Курило, М. Пшеп'юрської, І. Панькевича, Й. Шемлея, І. Свенціцького, Ф. Жилка та ін. Фактично утворює спадкоємність діалектологічних досліджень. У розділі “Морфологічні особливості” автор описує всі частини мови, наводить їхні граматичні особливості. Науковець ґрунтовно описав багатий діалектний матеріал. Сучасним фахівцям, мабуть, цікаво буде довідатися, що в мовленні старшого покоління південної частини Стрілківщини Я. Пура зафіксував декілька вузьколокальних прийменників: *струно*, *строно* ‘ради’, *короз*, *корос* ‘через’. Навів приклади їхнього вживання із зазначенням конкретної говірки: *струно того смо прийшли* (Грозьова), *йїх струно того ни питали* (Мшанець), *то то строно нас мовили* (Галівка), *струно тойї ц"їкавусті смо прийшли* (Рап'яна), *загл'адаў короз в'їкно* (Мшанець), *короз н'ого скачи* (Галівка). Монографія написана вичерпно й переконує в тому, що автор глибоко знав живу народну мову.

Окрім цього, перу мовознавця належать ще такі праці з діалектології: “Сполучники в говірках південно-західної Львівщини”⁵⁸⁸, “Діалектна географічна термінологія у потамонімах Надгориння, середнього Надстир'я, верхнього Надствижжя”⁵⁸⁹.

⁵⁸⁸ Пура Я. О. Сполучники в говірках південно-західної Львівщини. *Праці ХРеспубліканської діалектологічної наради*. Київ: Наукова думка. 1961. С. 185–200.

⁵⁸⁹ Пура Я. О. Діалектна географічна термінологія у потамонімах Надгориння, середнього Надстир'я, верхнього Надствижжя. *Структурні рівні українських говорів*. Київ. 1985. С. 176–181.

Лідія Коць-Григорчук (1926–2018 рр.) – видатний український мовознавець, лінгвогеограф, палеограф, мистецтвознавець, дійсний член Наукового товариства імені Шевченка (1992), професор, доктор філологічних наук (1996 р.), Лауреат Державної премії України (2006 р.).

Л. Коць-Григорчук від 1997 р. працювала на кафедрі української мови Львівського національного університету імені Івана Франка й одночасно у Львівській Академії мистецтв. Як професор кафедри української мови, вона читала для студентів і магістрантів спеціальні курси з української лінгвогеографії, палеографії та епіграфіки. Наукові й методичні погляди науковиці вирізнялися новаторським підходом до викладання. У 2013 р. проф. Л. Коць-Григорчук опублікувала монографію “Рельєф українського мовного простору (континуальні студії)”, яка доповнює її наукову концепцію лінгвогеографічного дослідження українського діалектного простору, висвітлює важливі питання про еволюцію української мови в діалектному просторі, структуру діалектних ареалів, зону вібрацій на українсько-польському мовному пограниччі, межі української етнічної території – мовну ситуацію на берестейсько-пинському обширі.

Насамперед Л. Коць-Григорчук відома як теоретик і практик у царині лінгвістичної географії. Результатом ґрунтовної роботи над АУМ стали 86 проблемних лінгвістичних карт різних мовних рівнів, які увійшли до II тому. Л. Коць-Григорчук була також фактичним співредактором II тому АУМ, а на окремих картах новаторськи відтворила елементи руху в синхронії.

У 1996 р. Л. Коць-Григорчук успішно захистила докторську дисертацію “Український діалектний простір при єдиному горизонті дослідження”, офіційними опонентами роботи були проф. П. Гриценко, проф. С. Бевзенко і

проф. М. Худаш. У 2002 р. за матеріалами докторської дисертації проф. Л. Коць-Григорчук опублікувала монографію “Лінгвістично-географічне дослідження українського діалектного простору”⁵⁹⁰. Теоретичні узагальнення Л. Коць-Григорчук саме в сфері лінгвістичної географії набувають особливої ваги. Насамперед потрібно зазначити, що в українському мовознавстві лінгвістична географія давно вже перестала бути лише ділянкою чи аспектом дослідження діалектології. На відміну від діалектології, як стверджує Л. Коць-Григорчук, “лінгвогеографія досліджує рельєф діалектного простору з вираженими в ньому ареалами окремих діалектних рис і комплексів діалектних рис, які зреалізовані в просторі як діалектні просторові конструкції, що мають свої ядра та периферію”⁵⁹¹. У цьому контексті заслуговує на особливу увагу введення в лінгвогеографію терміна *діалектна просторова конструкція* (ДПК), тобто діалектного утворення, яке має своє ядро (місце максимальної концентрації діалектних рис) та периферію (ареал поступового зменшення діалектних рис)⁵⁹².

Потрібно зауважити, що діалектні просторові конструкції не виступають у діалектному обширі аналогами говорів, адже в межах одного говору можуть існувати кілька ДПК. “Риси, які за діалектологічними оцінками мали б характеризувати цілий говір, у таких випадках розподіляються групами поміж ядрами діалектних просторових конструкцій”⁵⁹³. Отже, поняття ДПК дозволяє уникнути узагальненості, до якої змагають терміни *говір* чи *діалект*. Це особливо актуальне в сучасній науці, коли

⁵⁹⁰ Коць-Григорчук Л. М. Лінгвістично-географічне дослідження українського діалектного простору. *Наукове товариство ім. Шевченка в Америці. Філологічна секція. Мовознавча секція*. Нью-Йорк – Львів: Вид-во НТШ. 2002. 267 с.

⁵⁹¹ Там само. С. 13.

⁵⁹² Коць-Григорчук Л. М. Еволюція українського мовлення в діалектному просторі. *Українська мова*. 2011. № 3. С. 45.

⁵⁹³ Коць-Григорчук Л. М. Еволюція українського мовлення в діалектному просторі. *Українська мова*. 2011. № 3. С. 45–46.

між наріччями та говорами немає чітких меж, що й засвідчують карти АУМ⁵⁹⁴.

Важливим внеском у сучасну лінгвогеографію є поняття динаміки та статичності, а у формулюванні та обґрунтуванні Л. Коць-Григорчук тенденцій та явищ, а також горизонту лінгвістичних досліджень. Ці питання авторка висвітлила в працях: “Динаміка народної уснорозмовної мови і лінгвогеографія (на матеріалах II тому АУМ)”⁵⁹⁵, “Зображення діалектних явищ і тенденцій у II томі АУМ”⁵⁹⁶, “Лінгвістично-географічне дослідження українського діалектного простору”⁵⁹⁷.

Найважливішою у мовознавчій літературі різнобій у розумінні понять “динаміка” й “статика” дослідниця пояснює неоднаковими горизонтами досліджень⁵⁹⁸. Поняття “*горизонт лінгвістичного дослідження*” та “*лінгвістична площа горизонту*” й відповідні терміни Л. Коць-Григорчук застосувала в українському мовознавстві вперше. Це дало змогу усунути розбіжності в оцінці однакових мовних рис на тій самій території. Бо власне від “висоти бачення” певної мовної території (а отже, від різного горизонту її дослідження та замкненого ним обширу (площі горизонту)) залежить рівень можливих узагальнень, який є результатом всебічного вивчення та аналізу діалектного матеріалу.

Важливими є погляди Л. Коць-Григорчук на зони вібрацій. Враховуючи те, що межі між діалектами не чіткі

⁵⁹⁴ Коць-Григорчук Л. М. Еволюція українського мовлення в діалектному просторі. *Українська мова*. 2011. № 3. С. 51.

⁵⁹⁵ Григорчук Л. М. Динаміка народної уснорозмовної мови і лінгвогеографія (на матеріалах II тому АУМ). *Мовознавство*. 1969. № 6. С. 53–61.

⁵⁹⁶ Григорчук Л. М. Зображення діалектних явищ і тенденцій у II томі АУМ. *Праці XIII Республіканської діалектологічної наради*. Київ: Наукова думка. 1970. С. 141–151.

⁵⁹⁷ Коць-Григорчук Л. М. Лінгвістично-географічне дослідження українського діалектного простору. *Наукове товариство ім. Шевченка в Америці. Філологічна секція. Мовознавча секція*. Нью-Йорк – Львів: Вид-во НТШ. 2002. 267 с.

⁵⁹⁸ Григорчук Л. М. Горизонт лінгвістичного дослідження. *Українська історична та діалектна лексика*. Київ. 1995. Вип. 2. С. 154–168.

та розмиті, у лінгвогеографії використовують термін “зона”. Якщо ареал – це територія поширення окремих мовних явищ, ізоглоса визначає його межі, то зона, часто як неповний синонім ареалу, – це діалектний обшир, що об’єднує декілька подібних мікроареалів, основною ознакою яких є неточність, приблизність меж. Поняття “зона вібрацій” використовує й теоретично обґрунтовує Л. Коць-Григорчук, відзначаючи, що на периферії суміжних діалектних просторових конструкцій формуються проміжні смуги – зони діалектних вібрацій, у межах яких частини ареалів стикаються або накладаються, створюючи в другому випадку зони змішаності (з їх паралелізмами, розщеплюваннями значень елементів діалектного мовлення, транссемантизацією) і зони перехідності, які можуть ставати зародками нових конструкцій (із гіперизмами, контамінаціями, архаїзмами й уже оформленими семантичними трансформаціями)⁵⁹⁹.

На думку Л. Коць-Григорчук, наддністрянські говірки є важливими елементами в сучасному діалектотворчому процесі, адже “активна дія цього [наддністрянського] мовотворчого ядра поширюється деякими рисами на схід (майже по р. Збруч), на півночі сягає Нововолинська, на заході – схематично визначених меж Наддністрянщини, а на півдні поступово охоплює, зокрема явищами переголосу, північні говірки Бойківщини”⁶⁰⁰. Окрім того, як зазначив Ф. Жилко, “мовна комунікація в межах Галицько-Волинського князівства сприяла поширенню наддністрянських ареальних елементів на територію сусідніх ареальних утворень”⁶⁰¹. Специфіка сили імпульсів із боку Наддністрянщини дозволяє простежити історичний процес формування та занепаду

⁵⁹⁹ Коць-Григорчук Л. М. Лінгвістично-географічне дослідження українського діалектного простору. *Наукове товариство ім. Шевченка в Америці. Філологічна секція. Мовознавча секція*. Нью-Йорк – Львів: Вид-во НТШ. 2002. С. 222.

⁶⁰⁰ Там само. С. 223.

⁶⁰¹ Жилко Ф. Т. Ареальні системи української мови. *Мовознавство*. 1990. № 4. С. 27.

окремих діалектних рис, властивих наддністрянським говіркам (часто й іншим діалектним одиницям південно-західного наріччя).

Л. Коць-Григорчук виокремила та теоретично обґрунтувала поняття “зона вібрацій”, відзначаючи, що на периферії суміжних діалектних просторових конструкцій формуються проміжні смуги – зони діалектних вібрацій, у межах яких стикаються або накладаються частини ареалів. Накладання останніх веде до творення зон змішаності (з їх паралелізмами, розщеплюваннями значень елементів діалектного мовлення, транссемантизацією) і зон перехідності, які можуть ставати зародками нових конструкцій (із гіперизмами, контамінаціями, архаїзмами й уже оформленими семантичними трансформаціями).

Проф. Л. Коць-Григорчук проаналізувала найбільшу в Україні зону вібрацій із центром у Володимирі-Волинському (*тепер Володимирі*), використовуючи горизонтальний і вертикальний плани дослідження, впроваджуючи нові підходи до просторової парадигми мови. Дослідниця постійно наголошувала, що не лише укладання карт і атласів, а також їхнє прочитання чи інтерпретація є вкрай актуальною проблемою. Саме завдяки декодуванню значної за обсягом інформації в майбутньому стане можливим з’ясувати зв’язок простору, географії мовного явища з його історією.

Отже, висвітлення проблем сучасної лінгвістичної географії у працях Л. Коць-Григорчук – результат аналізу складної діалектної субстанції, часто прихованих від безпосереднього спостереження змін діалектних систем українських говорів, виклад власного бачення багатьох діалектотворчих та історичних процесів, генези окремих явищ, українського діалектогенезу із використанням різноманітних методик картографування та посткартографічної інтерпретації діалектного матеріалу.

Лідія Коць-Григорчук була надзвичайно глибоким і плідним науковцем, дбала про перспективи розвитку

української науки, розвиток діалектології та лінгвістичної географії на кафедрі української мови⁶⁰².

Дмитро Гринчишин (1927–2010 рр.) – відомий учений-україніст із широким колом лінгвістичних зацікавлень. Сфера його наукових досліджень – це передусім історична та сучасна лексикографія, лексикологія, словотвір, культура української мови.

Від 1991 р. працював за сумісництвом у Львівському університеті: доцентом кафедри загального мовознавства (до

1996 р.) та української мови (1996–2005 рр.). Діалектологія також була в полі зору науковця. Серед наукового доробку – праці, присвячені різним явищам українських говорів: “Деякі акцентологічні особливості наддністрянських говірок”⁶⁰³, “Спостереження над фразеологією наддністрянських говірок”⁶⁰⁴, “Спостереження над діалектними особливостями українських пам’яток XIV–XVIII ст.”⁶⁰⁵,

⁶⁰² Костів О. Коць-Григорчук Лідія. *Енциклопедія Львова*. Львів. 2010. Т. 3. С. 573–577; Костів О. Проблеми лінгвогеографії в концепції Л. Коць-Григорчук. *У координатах мови. Збірник наукових праць на пошану професора Лідії Коць-Григорчук*. Львів. 2016. С. 74–79; Костів О. Лідія Коць-Григорчук. *Вісник НТШ*. 2016. Число 56. С. 73–75; Костів О. Пам’яті відомого мовознавця Лідії Коць-Григорчук (24.11.1926 – 14.01.2018). *Українська мова*. 2018. № 1. С. 189–192.

⁶⁰³ Гринчишин Д. Г. Деякі акцентологічні особливості наддністрянських говірок. *XIV Республіканська діалектологічна нарада: Тези доп.* Київ: Наукова думка. 1977. С. 45–47.

⁶⁰⁴ Гринчишин Д. Г. Спостереження над фразеологією наддністрянських говірок. *Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології української мови: Тези доп.* Ужгород. 1978. С. 88–89.

⁶⁰⁵ Гринчишин Д. Г. Спостереження над діалектними особливостями українських пам’яток XIV–XVIII ст. *Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі: Тези доп. і повідомл. XV Республіканської діалектологічної наради*. Житомир. 1983. С. 14–15.

“Лексичні запозичення у бойківських говірках”⁶⁰⁶, “Метеорологічна лексика у говірках Бойківщини”⁶⁰⁷, “Мовні особливості говірок Рогатинщини”⁶⁰⁸, “Фіксація діалектних рис у документах з Гуцульщини”⁶⁰⁹. Дослідження Д. Гринчишина відзначаються глибиною аналізу й ґрунтовністю. Так, у статті “Деякі акцентологічні особливості наддністрянських говірок”⁶¹⁰ науковець характеризує відхилення від літературної норми в наголошуванні слів різних частин мови. Автор пише: “Найтиповішими акцентологічними особливостями в ділянці іменників можна назвати: наголошування у віддієслівних іменниках на -овання суфікса -ов-: *по л'ован'є*”, *мурован'є*” та ін., тенденція до наголошування у трискладових віддієслівних іменниках суфіксів -ання, -ення: *копан'є*”, *лежан'є*”, *воран'є*” і т. п.; тенденція до наголошування суфікса -иця в іменниках І відміни жіночого роду: *таблиц'є*”, *роб'ітниц'є*” та ін.; наголошування в іменниках із суфіксом -ота- кінцевого складу: *гризота*”, *марнота*” і под.; тенденція до наголошування у двоскладових іменниках суфікса -ар (-

⁶⁰⁶ Гринчишин Д. Г. Лексичні запозичення у бойківських говірках. *Бойківщина: історія та сучасність: Матеріали Міжнародного історико-народознавчого семінару “Населення Бойківщини у контексті загальнокарпатського етнокультурного розвитку”*. Самбір. 14–16 вересня 1995 р. Львів – Самбір. 1995. С. 158–161.

⁶⁰⁷ Гринчишин Д. Г. Метеорологічна лексика у говірках Бойківщини. *Бойківщина: історія та сучасність: Матеріали Міжнародного історико-народознавчого семінару “Населення Бойківщини у контексті загальнокарпатського етнокультурного розвитку”*. Самбір. 14–16 вересня 1995 р. Львів – Самбір. 1995. С. 156–158.

⁶⁰⁸ Гринчишин Д. Г. Мовні особливості говірок Рогатинщини. *Рогатинська земля: історія та сучасність: Матеріали Першої наукової конференції. Рогатин. 24–25 березня 1995 р.* Львів – Рогатин. 1995. С. 219–224.

⁶⁰⁹ Гринчишин Д. Г. Фіксація діалектних рис у документах з Гуцульщини. *Гуцульські говірки: Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження*. Відп. ред. Я. Закревська. Львів. 2000. С. 76–85.

⁶¹⁰ Гринчишин Д. Г. Деякі акцентологічні особливості наддністрянських говірок. *XIV Республіканська діалектологічна нарада: Тези доп.* Київ: Наукова думка. 1977. С. 45–47.

яр): *се"к ретар, ап текар, ком байн'е"р* та ін.; тенденція до зберігання у формах множини трискладових іменників середнього роду на *-о* наголосу форм однини: *возе"ро – возе"ра, возе"рами, доло то – доло та, доло там, доло тами* та ін., наголошування останнього складу в род. відм. множини іменників I відміни жің. роду: *дойа рок, дрї бок, до н'ок* та ін., наголошування передостаннього складу замість останнього в цілому ряді слів, зокрема іншомовного походження, що проникли з польської мови або через її посередництво: *к'іно, шофер, адвокат, цемент, трамвай* та ін.⁶¹¹. У цій статті Д. Гринчишин також аналізує акцентуаційні особливості інших частин мови на матеріалі наддністрянських говірок, наводить чимало прикладів.

Староукраїнські пам'ятки як джерело історичної діалектології привертала увагу Д. Гринчишина. У статті "Фіксація діалектних рис у документах з Гуцульщини"⁶¹² науковець проаналізував риси гуцульських говірок на різних рівнях (фонетичному, морфологічному, синтаксичному й лексичному), зіставивши їх із сучасними гуцульськими говірками, а також указав риси, властиві іншим говіркам південно-західного наріччя. Матеріалом дослідження стали шість документів, які опублікував Осип Маковей у "Записках Наукового товариства ім. Шевченка"⁶¹³. Документи ці написані в с. Розтоки Вижницького р-ну Чернівецької обл., у східній частині Гуцульщини. Саме історія мови та діалектологія надихали мовознавця на ґрунтовні дослідження.

⁶¹¹ Гринчишин Д. Г. Деякі акцентологічні особливості наддністрянських говірок. *XIV Республіканська діалектологічна нарада: Тези доп.* Київ: Наукова думка. 1977. С. 46.

⁶¹² Гринчишин Д. Г. Фіксація діалектних рис у документах з Гуцульщини. *Гуцульські говірки: Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження.* Відп. ред. Я. Закревська. Львів, 2000. С. 76–85.

⁶¹³ Маковей О. Кілька документів з Гуцульщини з другої половини XVIII-го ст. *Записки НТШ.* Львів, 1909. Т. LXXXVII. С. 64–69.

Д. Гринчишин був відповідальним редактором збірника "Українська історична та діалектна лексика"⁶¹⁴, рецензував праці з діалектології. Н. Глібчук згадує: "Коли готувала до друку збірник текстів "Говірки південно-західного наріччя", то попросила саме Дмитра Григоровича прочитати рукопис й написати рецензію, бо знала, що він це зробить як небайдужа людина, як справжній фахівець. Тексти були записані фонетичною транскрипцією. Професор не минув жодної сторінки, помітив чимало помилок і лише, коли я їх виправила, написав рецензію. Це була конструктивна критика, яка додавала мені досвіду"⁶¹⁵.

Науковий доробок Д. Гринчишина з діалектології назавжди залишиться в історії українського мовознавства.

Теодозій Возний (1928–1992 рр.) 46 років працював на філологічному факультеті Львівського університету. 1946 р. вступив на філологічний факультет цього вишу, 1951 р. став аспірантом кафедри української мови. 25 років працював на цій кафедрі (1955–1960 рр. – викладач, з 1960 р. – доцент, з 1992 р. – доктор філологічних наук). Протягом 1988–1992 рр. завідував

кафедрою загального мовознавства. "Т. Возний належав до тих галицьких інтелігентів, які, незважаючи на обставини, сприятливі чи ні, працювали чесно й віддано, до студентів ставився доброзичливо, шанував особливо тих, які працювали і хотіли щось знати"⁶¹⁶.

⁶¹⁴ Українська історична та діалектна лексика: Збірник наукових праць. Відп. ред. Д. Гринчишин. Львів, 1996. Вип. 3. 231 с.

⁶¹⁵ Глібчук Н. Людяний, щирий, працьовитий. *Сербенська О. А. Характерники. Наша вдячність, пам'ять і шана.* Львів: ЛНУ імені Івана Франка. 2011. С. 81.

⁶¹⁶ Полога Л. Теодозій Михайлович Возний: він був з нами поруч. *Словотвір як вияв динаміки мови. Наукова конференція, присвячена*

Т. Возний був діалектологом-практиком. За спогадами І. Ощипко, “у складі кафедральних експедицій, що збирали матеріали для Атласу української мови, часто працював Т. Возний, записував говірки у Львівській, Волинській областях, у білорусі”⁶¹⁷.

В українському мовознавстві Т. Возний відомий насамперед як дослідник дієслівного словотвору та дитячого мовлення. Однак питання української діалектології, хоч і не становили основного об’єкта наукових зацікавлень ученого, ніколи не були для нього другорядними. Кількість спеціальних праць, присвячених діалектологічній проблематиці, у науковій спадщині професора порівняно невелика. Це, зокрема, такі статті: “Особливості префіксальних дієслів у говірці с. Бітлі Турківського району Львівської області”⁶¹⁸, “Семантико-словотвірна структура дієслів у бойківському говорі”⁶¹⁹, “Система дієслівних форм часу в говірці села Бітлі на Львівщині”⁶²⁰, “Взаємодія української літературної мови і територіальних діалектів у галузі словотвору дієслів”⁶²¹, “Взаємодія української літературної мови і територіальних діалектів у

пам’яті професора Теодозія Возного: У 2-х ч. Львів: ЛДУ. 1994. Ч. I. С. 9.

⁶¹⁷ Ощипко І. Теодозій Возний як педагог і науковець: штрихи до портрета. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів. 2009. Вип. 46. Ч. II. С. 227.

⁶¹⁸ Возний Т. Особливості префіксальних дієслів у говірці с. Бітлі Турківського району Львівської області. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів. 1963. № 1. С. 113–117.

⁶¹⁹ Возний Т. Семантико-словотвірна структура дієслів у бойківському говорі. *XII Республіканська діалектологічна нарада: Тези доп.* Київ: Наукова думка. 1965. С. 87–88.

⁶²⁰ Возний Т. Система дієслівних форм часу в говірці села Бітлі на Львівщині. *Українська діалектна морфологія*. Київ: Наукова думка. 1969. С. 177–183.

⁶²¹ Возний Т. Взаємодія української літературної мови і територіальних діалектів у галузі словотвору дієслів. *Питання взаємодії української літературної мови і територіальних діалектів: Тези доп. та повідомл.* Київ. 1972. С. 73–75.

дієслівному словотворі”⁶²², “Словотвірна структура відвигукових дієслів у бойківському говорі”⁶²³, “Взаємодія української літературної мови та діалектів у галузі дієслівної лексики (на матеріалі бойківських дієслів на -*атати*, -*етати*)”⁶²⁴, “Словотвірно-типологічна характеристика дієслів у бойківському говорі”⁶²⁵, “Словотвірно-типологічна характеристика префіксальних дієслів у бойківському говорі”⁶²⁶. Т. Возний глибоко розумів неocenенне значення діалектних явищ у вивченні різних аспектів української мови, особливо історії мови. Про зацікавлення вченого говірковим мовленням образно писала Т. Панько: “Продовжує Т. М. Возний і традиції кафедри у підході до вивчення діалектних особливостей української мови. У його науковому видноколі передусім бойківський говір”⁶²⁷.

Не втратили своєї наукової вартості діалектологічні праці Т. Возного. До прикладу, у статті “Система

⁶²² Возний Т. Взаємодія української літературної мови і територіальних діалектів у дієслівному словотворі. *Українська літературна мова в її взаємодії з територіальними діалектами*. Київ. 1977. С. 108–120.

⁶²³ Возний Т. Словотвірна структура відвигукових дієслів у бойківському говорі. *XIV Республіканська діалектологічна нарада: Тези доп.* Київ: Наукова думка. 1977. С. 76–78.

⁶²⁴ Возний Т. Взаємодія української літературної мови та діалектів у галузі дієслівної лексики (на матеріалі бойківських дієслів на -*атати*, -*етати*). *Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології української мови: Тези доп.* Ужгород. 1978. С. 141–142.

⁶²⁵ Возний Т. Словотвірно-типологічна характеристика дієслів у бойківському говорі. *Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі. XV Республіканська діалектологічна нарада: Тези доп. та повідомл.* Житомир. 1983. С. 155–156.

⁶²⁶ Возний Т. Словотвірно-типологічна характеристика префіксальних дієслів у бойківському говорі. *Проблеми української діалектології на сучасному етапі: Тези доп. та повідомл.* Житомир. 1990. С. 97–98.

⁶²⁷ Панько Т. Проблематика наукової спадщини Т. М. Возного. *Словотвір як вияв динаміки мови. Наукова конференція, присвячена пам’яті професора Теодозія Возного: У 2-х ч. Львів: ЛДУ. Ч. I. 1994. С. 3.*

дієслівних форм часу в говірці села Бітлі на Львівщині⁶²⁸ дослідник ґрунтовно аналізує форми теперішнього, майбутнього та минулого часу, порівнюючи їх з іншими говорами південно-західного наріччя. Автор описує безпентетичні форми *л'убіу, робіу, т'аміу*, детально зупиняється на формах першої особи множини “з наголошеним флексійним голосним *е* або *е'*: *с' і дайме, сидиме, ідиме, йїме, тийїме, говори́ме, по'шчайїме, носиме, коплеме, йїде"ме, с тельме, робе"ме, кольме*⁶²⁹. Учений наводить різні погляди лінгвістів Б. Кобилянського, М. Онишкевича, А. Мейє щодо форм теперішнього часу на *-ме*, але висловлює свою думку з цього приводу: “Наявність дієслів на *-ме* в деяких пам'ятках староукраїнської мови, з одного боку, поширення їх у чеській, болгарській, македонській мовах, з другого, – дають змогу припустити, що ці форми локалізувалися, мабуть, переважно на карпатській території ще за праслов'янської доби і після розпаду праслов'янської єдності були успадковані кожною з названих мов, у тому числі й предками сучасної Бойківщини⁶³⁰. Т. Возний у тяжкі радянські часи зумів зберегти свою гідність. Він засвідчив жертвну відданість національній культурі, рідному слову й підтверджував це своєю працею за покликанням.

Упродовж 1953–2015 рр. на кафедрі української мови працювала талановитий мовознавець і педагог *Ірина Ощипко* (нар. 1928 р.). Крім питань стилістики, дериватології, лексикології, історії української літературної

⁶²⁸ Возний Т. Система дієслівних форм часу в говірці села Бітлі на Львівщині. *Українська діалектна морфологія*. Київ: Наукова думка. 1969. С. 177–183.

⁶²⁹ Там само. С. 179.

⁶³⁰ Там само. С. 180.

мови, вона цікавилася також проблемами української діалектології. За спогадами З. Булика, І. Ощипко брала активну участь у діалектологічних експедиціях кафедри⁶³¹. Записи говіркового мовлення та добре знання теорії стали підґрунтям її праць із діалектології: “Михальчук як діалектолог”⁶³², “Система словозміни іменників у бойківському говорі”⁶³³, “Лексико-словотворча структура бойківських прізвиськ”⁶³⁴, “Взаємодія української літературної мови і територіальних діалектів у галузі словотвору прислівників”⁶³⁵, “Лексико-структурні типи прислівників в українських говорах”⁶³⁶, “Семантико-словотвірна структура прислівників у південно-західних говорах”⁶³⁷. Дослідниця наголошувала, що “одним із завдань сучасної української діалектології є вивчення семантико-словотвірної структури всіх частин мови в різних українських говорах”⁶³⁸. Праці Ірини Ощипко з

⁶³¹ Булик З. Ірина Йосипівна Ощипко в середовищі однодумців. *Серце чистеє, думка чесная...: Збірник наукових праць і матеріалів на пошану Ірини Ощипко*. Львів: Левада. 2018. С. 24–25.

⁶³² Ощипко І. Михальчук як діалектолог. *Доповіді та повідомлення (Львівський університет)*. Львів. 1961. Вип. 9. Ч. I. С. 132–134.

⁶³³ Ощипко І. Система словозміни іменників у бойківському говорі. *XII Республіканська діалектологічна нарада: Тези доповідей*. Київ. 1965. С. 170–180.

⁶³⁴ Ощипко І. Лексико-словотворча структура бойківських прізвиськ. *XXXIX наукова конференція, присвячена підсумкам науково-дослідної роботи університету за 1964 рік: Тези доповідей*. Філологія, журналістика. Львів. 1965. С. 39–41.

⁶³⁵ Ощипко І. Взаємодія української літературної мови і територіальних діалектів у галузі словотвору прислівників. *Питання взаємодії української літературної мови і територіальних діалектів: Тези доповідей та повідомлень*. Київ. 1972. С. 121–127.

⁶³⁶ Ощипко І. Лексико-структурні типи прислівників в українських говорах. *XIV Республіканська діалектологічна нарада: Тези доповідей*. Київ. 1977. С. 64–66.

⁶³⁷ Ощипко І. Семантико-словотвірна структура прислівників у південно-західних говорах. *Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі: Тези доповідей і повідомлень*. Житомир. 1983. С. 161–163.

⁶³⁸ Там само.

діалектології – це цінний внесок у скарбницю філологічної науки.

Ярослава Закревська (1931–1999 рр.) – знакова постать у діалектологічних дослідженнях ХХ ст., філолог-україніст, кандидат філологічних наук (1958 р.), доктор філологічних наук (1985 р.), професор (1994 р.), з 1987 р. зав. відділу мовознавства (тепер – відділу української мови) Інституту суспільних наук (тепер – Інститут українознавства

ім. І. Крип'якевича НАН України). Водночас із 1996 р. обіймала посаду професора кафедри української мови Львівського університету імені Івана Франка. Керівник укладання словника гуцульського говору, співвиконавець і член редакційної колегії двох фундаментальних міжнародних проєктів: “Загальнослов’янського лінгвістичного атласу” і “Загальнокарпатського діалектологічного атласу”. Член Міжнародної комісії загальнослов’янського лінгвістичного атласу і Комісії з міжмовних контактів при Міжнародному комітеті славистів⁶³⁹.

Я. Закревська статті, монографії написала в різний час, тому немає сенсу простежувати, які з них створені під час періоду її праці у Львівському університеті, бо спадщина цієї талановитої дослідниці належить українській науці загалом і діалектології зокрема.

За твердженням Н. Хобзей, Я. Закревська “була одним з ініціаторів того, щоб належно репрезентувати словотвірні явища в “Атласі української мови”⁶⁴⁰.

⁶³⁹ Терлак З. М. Закревська Ярослава Василівна. *ENCYCLOPEDIA. Львівський національний університет імені Івана Франка*: В 2 т. Львів: ЛНУ імені Івана Франка. 2011. Т. I: А–К. С. 517.

⁶⁴⁰ Хобзей Н. З історії львівської діалектології. *Наукові студії. Діалектологія. Етнолінгвістика. Лексикографія*. Львів. 2019. С. 75.

Матеріали АУМ спонукали до різноманітних наукових інтерпретацій, результатом чого стало дослідження Я. Закревської “Нариси діалектного словотвору в ареальному аспекті”⁶⁴¹.

Монографія висвітлює характерні особливості й основні тенденції розвитку діалектного суфіксального іменникового словотвору, представленого в межах окремих лексико-семантичних груп, які найповніше відбивають багаті, складні й вічно живі процеси народного слово- й назвотворення.

Дослідження ведеться в ареальному аспекті, обмеженому в основному матеріалами південно-західної й західної частини північних говорів української мови, суттєво доповненими новими матеріалами, поданими на широкому фоні інших українських діалектів, а також діалектів інших слов’янських мов. Теоретичні положення монографії ілюструють 22 лінгвістичні карти. Основну базу праці складають матеріали АУМ (картографовані, архівні). Окрім цього, наявні власні записи дослідниці в польових умовах.

У цій праці Я. Закревська порушує чимало теоретичних питань, зокрема розмежування синхронного й діахронного аспектів дослідження, наводить визначення різних термінів дериватології, здійснює огляд праць із діалектного словотвору на матеріалі українських говорів. Розуміючи словотвірні діалектизми (за тодішньою термінологією, словотворчі) так: “Це тотожні з лексико-семантичного погляду афіксальні або складні утворення, які відрізняються співвідносними афіксальними морфемами при спільності твірної основи (*гончар, горичар, горшколад, горшколадник*)”⁶⁴². Я. Закревська наголошує на виділенні лінгвогеографії як окремої науки, хоча вказує, що “історія дослідження діалектного словотвору в лінгвістичному аспекті має порівняно недавні

⁶⁴¹ Закревська Я. В. Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті. Київ. 1976. 162 с.

⁶⁴² Там само. С. 15–16.

традиції⁶⁴³. На думку науковця, “найскладнішими з погляду лінгвогеографічного вивчення словотвору є картографування словотворчого поля з різними афіксами-формантами на сітці ареальних семантичних опозицій, тобто мається на увазі виявлення словотворчих типів, характерних для конкретної діалектної території в межах семантичного мікрополя⁶⁴⁴. Дослідниця розглядає явища діалектного словотвору не ізольовано, а в загальнослов'янському контексті, аналізує діалектологічні атласи інших слов'янських мов.

Проведені дослідження слугували підставою для таких узагальнень: 1) кожна мовна територія характеризується своїми словотвірними рисами; 2) словотвірні та лексичні ареали часто не накладаються; 3) лінгвогеографічний аспект виділяє великі компактні ареали, які інколи виходять за межі певного діалекту однієї мови й охоплюють інші слов'янські мови⁶⁴⁵.

Цікавою й змістовною для фахівців є стаття Я. Закревської “Ізоглоси словотвірних явищ на тлі ізоглос інших структурних рівнів⁶⁴⁶, у якій наголошено на важливості членування діалектних територій як у межах окремих мов, так і груп споріднених мов. Авторка розглядає критерії членування діалектів, робить огляд опублікованих на той час атласів слов'янських мов і стверджує, що “словотвірні особливості діалектів цілком структурно оформлені, такі ж важливі, як й інші елементи мовної структури, отже, їх необхідно вважати релевантними класифікаційними ознаками, такими ж, як фонетичні, граматичні, лексичні та ін., і на рівні з ними необхідно використовувати їх при з'ясуванні членування

⁶⁴³ Закревська Я. В. Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті. Київ. 1976. С.15–16.

⁶⁴⁴ Там само. С. 20.

⁶⁴⁵ Там само. С. 154.

⁶⁴⁶ Закревська Я. В. Ізоглоси словотвірних явищ на тлі ізоглос інших структурних рівнів. *Український діалектологічний збірник: Книга 3. Пам'яті Тетяни Назарової*. Упоряд., ред., передм. П. Ю. Гриценка. Київ: Довіра. 1997. С. 101–108.

будь-якої діалектної території⁶⁴⁷. Наукові узагальнення діалектолог підкріплює картами словотвірних явищ.

Я. Закревська надзвичайно багато зробила для дослідження гуцульського говору. Як стверджує П. Гриценка, “гуцульський матеріал Я. Закревська почала докладно вивчати, імовірно, тоді, коли готувала записи з Гуцульщини для “Атласу української мови”... Усвідомлення Я. Закревською та її найближчими колегами необхідності створення гуцульського діалектного словника спонукало до організації експедицій на Гуцульщину; спершу вона виїздила спорадично (1963 р., 1966 р., 1967 р.), а від 1977 р. і до останнього року – регулярно, щорічно, залучаючи до поїздок своїх колег та учнів⁶⁴⁸. Звернення Я. Закревської до лексики й семантики, створення гуцульської діалектної картотеки, укладання “Словника гуцульських говірок”, частина якого опублікована в книзі “Гуцульщина. Лінгвістичні етюди⁶⁴⁹, та лексикографічної праці “Гуцульські говірки. Короткий словник⁶⁵⁰ стали надзвичайно важливим етапом у вивченні цього діалекту. Окрім цього, на основі проведеного аналізу і картографованих даних 2-го тому АУМ науковиця окреслила межі гуцульського говору, зосередивши увагу на виділенні його центру, діалектного ядра “у верхів'ях рік Пруту, Черемоша, Путили⁶⁵¹”.

⁶⁴⁷ Закревська Я. В. Ізоглоси словотвірних явищ на тлі ізоглос інших структурних рівнів. *Український діалектологічний збірник: Книга 3. Пам'яті Тетяни Назарової*. Упоряд., ред., передм. П. Ю. Гриценка. Київ: Довіра. 1997. С. 102.

⁶⁴⁸ Гриценка П. До цілості: гуцульський діалект у дослідженнях Я. В. Закревської. *Гуцульські говірки. Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження*. Львів. 2000. С. 30.

⁶⁴⁹ Гуцульщина. Лінгвістичні етюди. Відп. ред. Я. Закревська. Київ: Наукова думка. 1991. С. 112–270.

⁶⁵⁰ Гуцульські говірки. Короткий словник. Відп. ред. Я. Закревська. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів. 1997. 232 с.

⁶⁵¹ Закревська Я. Загальна характеристика гуцульських говірок. *Гуцульські говірки. Короткий словник*. Львів. 1997. С. 7.

Аналізу окремих діалектних явищ присвячені статті Я. Закревської: “Назви *дятла* в західних говорах української мови”⁶⁵², “Явища протези в західних говорах української мови”⁶⁵³, “Творення назв поля з-під сільськогосподарських культур”⁶⁵⁴, “Українські назви картоплі (*Solanum tuberosum*)”⁶⁵⁵, “Шляхи дослідження народних назв рослин”⁶⁵⁶.

Усвідомлюючи, наскільки важливо записувати говіркове мовлення для майбутніх досліджень, вона добирала матеріали до ґрунтовної хрестоматії “Говори української мови (збірник текстів)”.

Авторка написала кілька робіт про видатних українських діалектологів: “Олекса Горбач: Життєписно-бібліографічний нарис”⁶⁵⁷, “Видатна дочка Надсяння професор Марія Пшеп’юрська-Овчаренко”⁶⁵⁸, “Броніслав Кобилянський – дослідник гуцульських говірок”⁶⁵⁹.

Я. Закревська залишила українській філологічній науці неоціненну спадщину – свої глибокі праці з діалектології та лінгвістичної географії.

⁶⁵² Закревська Я. Назви *дятла* в західних говорах української мови. Дослідження і матеріали з української мови. Київ: Вид-во АН УРСР. 1960. Т. III. С. 70.

⁶⁵³ Закревська Я. В. Явища протези в західних говорах української мови. Дослідження і матеріали з української мови. Київ: Вид-во АН УРСР. 1961. Т. IV. С. 66–73.

⁶⁵⁴ Закревська Я. В. Творення назв поля з-під сільськогосподарських культур. Українська діалектна морфологія. Київ. 1969. С. 34–44.

⁶⁵⁵ Закревська Я. В. Українські назви картоплі (*Solanum tuberosum*). Дослідження і матеріали з української мови. Київ. 1964. Т. VI. С. 28–36.

⁶⁵⁶ Закревська Я. В. Шляхи дослідження народних назв рослин. Праці XII Республіканської діалектологічної наради. Київ. 1971. С. 318–325.

⁶⁵⁷ Закревська Я. Олекса Горбач: Життєписно-бібліографічний нарис. Львів. 1995. 124 с.

⁶⁵⁸ Закревська Я. Видатна дочка Надсяння професор Марія Пшеп’юрська-Овчаренко. *Перемиськ і перемиська земля протягом віків*. Перемиськ – Львів. 1996. С. 281–288.

⁶⁵⁹ Закревська Я. Броніслав Кобилянський – дослідник гуцульських говірок. *Гуцульські говірки. Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження*. Львів. 2000. С. 13–17.

До діалектологічних пошуків причетна аспірантка кафедри української мови Львівського університету *Катерина Зозуляк (Маруцак)* (1936–2020 рр.). Закінчила Львівський державний університет ім. І. Франка (1958 р.) та аспірантуру (1965 р.). Працювала у видавництві “Каменярь” (1964–1994 рр.). Від 1994 р. – старший науковий співробітник Львівського літературно-меморіального музею І. Франка.

За даними її тому АУМ, вона збирала діалектні матеріали до цієї фундаментальної праці в складі експедиції кафедри. Степангород Володимирецького р-ну Рівненської обл. (1959 р.), Зелена Верховинського р-ну, Бабинопілля Косівського р-ну, Бринь Галицького р-ну, Семаківці Городенківського р-ну Івано-Франківської обл. (1962 р.) – ось перелік говірок, які обстежувала К. Зозуляк⁶⁶⁰.

У полі зору наукових зацікавлень дослідниці – лексика бойківського говору. Гортаючи поживклі сторінки “Вісника Львівського університету”, знаходимо статтю Катерини Зозуляк “Бойківські назви одягу”⁶⁶¹. Авторка розглядає цю групу лексики як складну систему, виділяє такі лексико-семантичні групи: назви одягу, утворені від назви матеріалу, від назви частини людського тіла; назви, утворені від способу одягання, від назви пори року, від назви місцевості чи національності, від кольору, форми. Порівнює аналізовані лексеми з іншими українськими діалектами та мовами.

Цікавою для фахівців є праця К. Зозуляк “Назви одягу східного походження у бойківському говорі

⁶⁶⁰ Атлас української мови: У 3-х т. Ред. кол.: І. Г. Матвіяс (голова), Я. В. Закревська та ін. Т. II: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. Бандрівський Д. Г., Григорчук Л. М., Жилко Ф. Т., Закревська Я. В., Задеський А. М., Назарова Т. В., Приступа П. І., Онишкевич М. М. Відп. ред. Я. В. Закревська. Київ: Наукова думка. 1988. 520 с.

⁶⁶¹ Зозуляк К. Г. Бойківські назви одягу. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів. 1965. Вип. 3. С. 85–89.

української мови”⁶⁶². Дослідниця акцентує увагу на тому, що мова тісно пов’язана з історією, констатує, що в лексиці сучасної української мови є чимало слів східного походження, наявність яких пояснюється історичними умовами. Авторка детально розглянула такі бойківські назви одягу східного походження, як *кабат*, *кафтан*, *опанча*, *пачучі*, *сарафан*. Навела фонетичні варіанти цих слів, пояснила їх значення та походження.

К. Зозуляк внесла свою частку до скарбниці діалектологічних досліджень української мови.

Із кафедрою української мови Львівського університету пов’язана доля *Олександри Захарків* (1937–2015 рр.).

1959 р. вона закінчила філологічний факультет цього ж вишу, навчалася в аспірантурі при кафедрі української мови, її науковим керівником був проф. І. Ковалик. Брала активну участь у діалектологічних експедиціях кафедри української мови: 1958 р. збирала матеріали в с. Сопачів, Суховоля Володимирецького р-ну Рівненської обл., у с. Немовичі, Тинне Сарненського р-ну Рівненської обл., 1959 р – в с. Дубівка Володимирецького р-ну цієї ж обл., 1962 р. – у с. Бринь Галицького р-ну, у с. Семаківці Городенківського р-ну Івано-Франківської обл., цього ж р.– у с. Бабинопілля Косівського р-ну, у с. Зелена Верховинського р-ну цієї ж обл. До речі, в експедиції на Гуцульщину разом із О. Захарків брали участь Т. Старак, З. Булик, К. Марушак, Т. Панько⁶⁶³. О. Захарків працювала

⁶⁶² Зозуляк К. Г. Назви одягу східного походження у бойківському говорі української мови. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів. 1966. Вип. 4. С. 84–87.

⁶⁶³ Атлас української мови: У 3-х т. Ред. кол.: І. Г. Матвіяк (голова), Я. В. Закревська та ін. Т. II: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. Бандрівський Д. Г., Григорчук Л. М., Жилко Ф. Т., Закревська Я. В., Залеський А. М., Назарова Т. В., Приступа П. І.,

тривалий час (1959–1961 рр. та 1969–1990 рр.) у відділі мовознавства Інституту суспільних наук (тепер – Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України) як лексикограф і діалектолог. 1982 р. захистила кандидатську дисертацію “Словотвір іменників бойківського говору (назви носія процесуальної ознаки)”. Протягом 1993–2003 рр. обіймала посаду доцента кафедри української мови Державного університету “Львівська політехніка”, упродовж 2001–2015 рр. – доцента кафедри гуманітарної освіти Львівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

О. Захарків зосередила свою увагу на вивченні бойківських говірок. Не втратила своєї наукової вартості стаття дослідниці “Діалектні відмінності у галузі словотвору іменників бойківського говору (назви осіб за професією та родом діяльності)”⁶⁶⁴. Авторка детально розглядає словотвірні типи найменувань чоловічого та жіночого родів, констатує, що суфіксальним способом утворено найбільше дериватів, наводить чимало вузьколокальних словотвірних діалектизмів. Цікавими для дослідників є тези доповіді О. Захарків “Із спостережень над семантикою і структурою неагентивних віддіслівних назв предметів у бойківському говорі”, де зазначено: “За характером суто словотворчих зв’язків та відношень віддіслівні поміна геї можна поділити на дві основні структурні групи: агентивні (назви предметів за виконуваною дією; назви знярядь дії) і неагентивні (назви об’єкта або результату дії)”⁶⁶⁵. Результатом розгляду способів творення цих похідних назв є висновок, що “бойківські

Онишкевич М. М. Відп. ред. Я. В. Закревська. Київ: Наукова думка. 1988. С. 92–98.

⁶⁶⁴ Захарків О. Ф. Діалектні відмінності у галузі словотвору іменників бойківського говору (назви осіб за професією та родом діяльності). *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів. 1965. Вип. 3. С. 76–80.

⁶⁶⁵ Захарків О. Т. Із спостережень над семантикою і структурою неагентивних віддіслівних назв предметів у бойківському говорі. *XIV Республіканська діалектологічна нарада: Тези доповідей*. Київ: Наукова думка. 1977. С. 78.

віддіслівні неагентивні іменники не однакові з точки зору активності їх уживання у сучасних говірках⁶⁶⁶. Праці О. Захарків із діалектології – це результат тривалого практичного вивчення українських говорів у польових умовах і їх теоретичного осмислення в бібліотечній тиші.

До когорти львівських діалектологів належить *Зиновій Булик* (1938–2023 рр.). Закінчив філологічний факультет Львівського університету (1959 р.). У 1959–1965 рр. – старший лаборант кафедри української мови, 1965–1966 рр. – старший лаборант кабінету методики викладання української мови та літератури, 1966–1973 рр. – завідувач кабінету експериментальної фонетики

при кафедрі української мови Львівського університету. Збирав матеріали до АУМ, “Словника бойківських говірок” за питальником М. Онишкевича, “Карпатського діалектологічного атласу”, укладав фонотеку українських говорів⁶⁶⁷. Учений добирав матеріали до хрестоматії “Говори української мови (збірник текстів)”⁶⁶⁸. З. Булик згадує: “Із великою приємністю згадую експедицію на Гуцульщину, коли з нами їздили аспірантки кафедри української мови Таміла Панько, Леся Захарків, Катерина Марущак. Першим було величезне мальовниче село Зелене, де ми розмістилися в лісництві поблизу Черемоша,

⁶⁶⁶ Захарків О. Т. Із спостережень над семантикою і структурою негати-
вних віддіслівних назв предметів у бойківському говорі. *XIV Республіканська діалектологічна нарада: Тези доповідей*. Київ: Наукова думка. 1977. С. 79.

⁶⁶⁷ Добосевич У. Булик Зиновій Володимирович. *ENCYCLOPEDIA. Львівський національний університет імені Івана Франка*: В 2 т. Львів: ЛНУ імені Івана Франка. 2011. Т. 1: А–К. С. 250.

⁶⁶⁸ Говори української мови: Збірник текстів. За ред. Т. В. Назарової. Київ: Наукова думка. 1977. 590 с.

по якому дарабами сплавляли дерева. Ми розділилися на групи в пошуках інформаторів. Таміла, Леся і Катерина навіть заприятелювали з молодим гуцульським подружжям, у якого було багато малих дітей, а їхня старша дочка Калина вчилася у Львові заочно. Згодом, коли дівчина приїжджала на сесії, нею опікувалися наші аспірантки⁶⁶⁹.

Перу науковця належать такі праці з діалектології: “Західноукраїнські діалектні назви кропиви”⁶⁷⁰, “Бойківські назви смичкових інструментів”⁶⁷¹, “Словотвір бойківської музичної лексики”⁶⁷², “Лексико-словотвірна будова бойківських і гуцульських назв музичного інструментарію”⁶⁷³. У центрі зацікавлень З. Булика – діалектна музична лексика. У статті “Словотвір бойківської музичної лексики” дослідник описав групи назв народних музичних інструментів та їхніх деталей, а також назв гравців на музичних інструментах. Матеріалом для аналізу слугували записи, зібрані на Бойківщині в населених пунктах Стрийського й Турківського р-нів Львівської обл. Автор наводить назви різних струнних інструментів: смичкових, молоточково-ударних, духових та ін. За твердженням З. Булика, “лише для позначення деталей скрипки та басолі налічуємо близько 80 назв і близько 30 назв струн цих інструментів”⁶⁷⁴. Праці вченого не втратили наукової вартости, опис музичної лексики на матеріалі

⁶⁶⁹ Булик З. Спогади однокурсника. *Збірник наукових праць на пошану професора Таміли Панько*. Львів. 2021. С. 207.

⁶⁷⁰ Булик З. В. Західноукраїнські діалектні назви кропиви. *Територіальні і власні назви*. Київ: Наукова думка. 1965. С. 90–94.

⁶⁷¹ Булик З. В. Бойківські назви смичкових інструментів. *XI наукова конференція, присвячена підсумкам науково-дослідної роботи університету за 1965 р.: Тези доповідей*. Львів. 1966. С. 35–36.

⁶⁷² Булик З. В. Словотвір бойківської музичної лексики. *Українська діалектна морфологія*. Київ: Наукова думка. 1969. С. 47–51.

⁶⁷³ Булик З. В. Лексико-словотвірна будова бойківських і гуцульських назв музичного інструментарію. *Культура і побут населення Українських Карпат*. Ужгород. 1973. С. 216–223.

⁶⁷⁴ Булик З. В. Словотвір бойківської музичної лексики. *Українська діалектна морфологія*. Київ: Наукова думка. 1969. С. 48.

українських говорів продовжується в сучасних дослідженнях.

Упродовж 1996–2004 рр. за сумісництвом на кафедрі української мови Львівського університету імені Івана Франка обіймала посаду доцента *Надія Осташ* (нар. 1942 р.). 1964 р. закінчила філологічний факультет Львівського університету. 1980 р. захистила кандидатську дисертацію на тему “Словотвір іменників у сучасному українському розмовному мовленні”. Протягом 1973–1990 рр. – молодший науковий співробітник, а з 1990 р. – старший науковий співробітник

Інституту суспільних наук (зараз – Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України). Брала участь у багатьох діалектологічних експедиціях. У науковому доробку дослідниці є кілька праць із діалектології: “Про українські народні назви християнських свят: Водохрещі”, “До питання про назви християнських свят українців (Вербна неділя)”⁶⁷⁵, “Про назви літніх християнських свят українців: Зелені свята”⁶⁷⁶. Важливою є праця Н. Осташ “Словник діалектної лексики переселенців із Холмщини”⁶⁷⁷, у якій зафіксовано діалектизми тих говірок, які, на жаль, уже втрачені назавжди через екстралінгвальні чинники.

⁶⁷⁵ Осташ Н. Л. До питання про назви християнських свят українців (Вербна неділя). *Християнство й українська мова: Матеріали наукової конференції. Київ, 5–6 жовтня 2000 р.* Львів, 2000. С. 314–326.

⁶⁷⁶ Осташ Н. Л. Про назви літніх християнських свят українців: Зелені свята. *Діалектологічні студії. 1: Мова в часі і просторі.* Відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів, 2003. С. 248–268.

⁶⁷⁷ Осташ Н. Словник діалектної лексики переселенців із Холмщини. *Діалектологічні студії. 4: Школи, статті, проблеми.* Відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів, 2004. С. 355–378.

Відомою постаттю в царині діалектології є *Зиновій Бичко* (1951–2022 рр.). У 1980–1981 рр. – асистент кафедри української мови, 1981–1991 рр. – асистент кафедри загального мовознавства Львівського університету, 1994–2005 рр. – доцент кафедри українського і загального мовознавства Тернопільського університету, з 2005 р. – доцент

кафедри юридичної лінгвістики Львівського університету внутрішніх справ⁶⁷⁸. У період праці на кафедрі української мови філологічного факультету Львівського університету Зиновій Бичко читав для студентів курс “Українська діалектологія”, організовував діалектологічні практики. Цей учений є автором монографії “Діалектна лексика Опілля”⁶⁷⁹, короткого “Словника діалектної лексики с. Грабовець Стрийського району Львівської області”⁶⁸⁰. Різні тематичні групи лексики автор описав у статтях: “Лексико-семантичний аналіз діалектної лексики Наддністрянщини”⁶⁸¹, “Назви одягу та взуття в наддністрянському говорі”⁶⁸².

⁶⁷⁸ Терлак З. М. Бичко Зиновій Михайлович. *ENCYCLOPEDIA. Львівський національний університет імені Івана Франка: В 2 т.* Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. Т. I: А–К. С. 201.

⁶⁷⁹ Бичко З. М. Діалектна лексика Опілля [Текст]. Львів: Фенікс, 1997. 137 с.

⁶⁸⁰ Бичко З. М. Словник діалектної лексики с. Грабовець Стрийського району Львівської області. Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1992. 26 с.

⁶⁸¹ Бичко З. Лексико-семантичний аналіз діалектної лексики Наддністрянщини. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна.* 2016. Вип. 63. С. 155–163. Електронний ресурс. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_fil_2016_63_18

⁶⁸² Бичко З. Назви одягу та взуття в наддністрянському говорі. *Діалектологічні студії. 1. Мова в часі і просторі. Збірник на пошану Дмитра Гринчишина.* Львів, 2003. С. 276–281.

Учений послідовно відстоює термін “опільський говір”. Дослідження лексичних особливостей наддністрянського говору, на думку науковця, доводить поділ наддністрянського діалекту на західнонаддністрянські та східнонаддністрянські говірки. Можна побачити тут ще лексеми, які маркуються ареалогічною віднесеністю за типом: північна частина говору – південна частина говору. Крім того, є чимало ізоглос, що продовжуються з наддністрянського діалекту в сусідніх говорах⁶⁸³.

У наукових дослідженнях З. Бичко аналізував проблеми взаємодії літературної мови та діалектів⁶⁸⁴. На основі висновку про те, що літературна мова мусить збагачуватися діалектною джерельною базою, спрогнозував результати контактування діалектів і української літературної мови.

Наукова біографія *Ганни Войтів* (нар. 1952 р.) теж пов'язана з кафедрою української мови Львівського університету. 1995 р. захистила кандидатську дисертацію на тему “Назви одягу в пам'ятках української мови XIV–XVIII ст.”. З 1995 р. – старший науковий співробітник Інституту суспільних наук (зараз – Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України). Брала участь у

діалектологічних експедиціях на Гуцульщину. Упродовж 1996–2004 рр. за сумісництвом обіймала посаду доцента кафедри української мови Львівського університету імені Івана Франка. У науковому доробку вченої є кілька статей

⁶⁸³ Бичко З. Лексико-семантичний аналіз діалектної лексики Наддністрянщини. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2016. Вип. 63. С. 163. Електронний ресурс.

http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_fil_2016_63_18.

⁶⁸⁴ Бичко З. М. Перспективи взаємостосунків української літературної мови та діалектів. *Лінгвістика: Збірн. наук. праць*. Луганськ: Альма матер. 2003. Вип. I. С. 89–93.

із діалектології: “Назви жіночих шийних прикрас у гуцульському говорі”⁶⁸⁵, “Назви жіночого поясного одягу”⁶⁸⁶, “Слово *пояс* і його семантична еволюція в українській мові”⁶⁸⁷. У колективній монографії “Гуцульщина. Лінгвістичні етюди” дослідниця проаналізувала назви жіночого поясного одягу в гуцульському говорі, а також простежила вживання виявлених діалектизмів у староукраїнських пам'ятках, відзначивши, що “слова *запаска*, *обгортка*, *опинка*, які служать на позначення архаїчного незшитого поясного одягу гуцулок, оснований на спільнослов'янській та власне українській мовній традиції. Вони виявляють семантичну стабільність і досі активно функціонують у лексичній системі української мови”⁶⁸⁸.

Наталія Глібчук (нар. 1968 р.) – мовознавець, кандидат філологічних наук, доцент. 1991 р. закінчила філологічний факультет Львівського університету імені І. Франка. Навчалась в аспірантурі при кафедрі української мови цього ж закладу протягом 1991–1994 рр. Кандидатську дисертацію “Мовознавчі погляди Олени Курило”

захистила 1994 р. під керівництвом професора Таміли

⁶⁸⁵ Войтів Г. В. Назви жіночих шийних прикрас у гуцульському говорі. *Гуцульські говірки. Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження*. Львів. 2000. С. 149–156.

⁶⁸⁶ Войтів Г. В. Назви жіночого поясного одягу. *Гуцульщина: Лінгвістичні етюди*. Київ: Наукова думка. 1991. С. 58–61.

⁶⁸⁷ Войтів Г. В. Слово *пояс* і його семантична еволюція в українській мові. *Діалектологічні студії. З: Збірник пам'яті Ярослави Закревської*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. 2003. С. 113–120.

⁶⁸⁸ Гуцульщина. Лінгвістичні етюди. Відп. ред. Я. Закревська. Київ: Наукова думка. 1991. С. 61.

Панько. З 1994 р. працює на кафедрі української мови імені проф. Івана Ковалика. У колі наукових зацікавлень дослідниці – українська діалектологія. З 1994 р. і донині Наталія Глібчук читає лекційний курс і проводить практичні заняття з цієї дисципліни для студентів філологічного факультету.

Важливими для діалектологічної науки є збірники діалектних текстів. Саме Наталія Глібчук упорядкувала і затранскрибувала зразки говіркового мовлення, які записували впродовж 1999–2004 рр. студенти-україністи Львівського національного університету імені І. Франка під час діалектологічних експедицій. Результатом цієї праці є дві хрестоматії: “Говірки південно-західного наріччя української мови. Збірник текстів” та “Українські говірки південно-західного наріччя. Тексти”⁶⁸⁹. У першому збірнику наведено діалектні матеріали із 28 говірок (6 бойківських, 2 надсянських, 18 наддністрянських, 1 волинської). У другому збірнику – із 27 говірок (6 бойківських, 4 надсянських, 15 наддністрянських, 2 переселенських лемківських. Про ці хрестоматії схвально відгукнулися відомі діалектологи. Так, Юрій Бідношя писав: “Те, що результати діалектологічної практики студентів ЛНУ – це не тільки припалі пилом коробки з касетами, а й уведені до наукового обігу цінні для лінгвістики фахово затранскрибовані тексти, є свідченням правильної організації роботи кафедри української мови та самовідданої праці упорядниці, до честі якої зазначимо, що вона в усіх випадках подає прізвища студентів, які здійснили записи діалектного мовлення. Прикро, але не всі діалектологи, публікуючи студентські польові матеріали, дотримуються цієї, здавалося б, обов’язкової норми. Поза сумнівом, подання в публікаціях прізвищ збирачів є

⁶⁸⁹ Говірки південно-західного наріччя української мови. Збірник текстів. Упорядник Н.М. Глібчук. Львів, 2000. 155 с.; Українські говірки південно-західного наріччя. Тексти. Упорядник та автор передмови Н. М. Глібчук. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2005. 238 с.

неабияким стимулом для студентів, суттєво сприяє якості записуваних матеріалів і зацікавленню діалектологією”⁶⁹⁰.

Н. Глібчук – авторка методичних матеріалів “Практичні завдання з української діалектології”⁶⁹¹. 2006 р. Наталія Глібчук та Любослава Асіїв видали навчально-методичний посібник “Діалектологічна практика”⁶⁹², який є надійним орієнтиром для студентів-україністів, оскільки допомагає їм поглибити знання з української діалектології, зібрати якісні діалектні матеріали та опрацювати їх.

Діалектологічні дослідження Наталії Глібчук ґрунтуються на широкій джерельній базі – діалектних текстах південно-західного наріччя української мови, із якими дослідниця працює протягом тривалого часу. Ці наукові студії різноаспектні: охоплюють явища ідіолекту⁶⁹³, діалектних норм окремих говірок⁶⁹⁴, інтерференції фонетичного і граматичного рівнів у говорах⁶⁹⁵, частиномовного статусу стверджувальних і

⁶⁹⁰ Бідношя Ю. Цінний внесок до корпусу українських діалектних текстів *Діалектологічні студії. 6.: Лінгвістичний атлас – від створення до інтерпретації. Відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей*. Львів: Інститут українознавства ім. Крип’якевича НАНУ, 2006. С. 401.

⁶⁹¹ Глібчук Н. М. Практичні завдання з української діалектології для студентів філологічного факультету. Львів, 1998. 47 с.

⁶⁹² Асіїв Л. В., Глібчук Н. М. Діалектологічна практика. Навчально-методичний посібник. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. 103 с.

⁶⁹³ Глібчук Н. Ідіолект Парасковії Павлюк крізь призму діалектних текстів. *Діалектний текст як джерело лінгвістичних студій [матеріали доповідей міжнародного круглого столу] / За ред. П. Ю. Гриценка*. Інститут укр. мови НАН України. К.: КММ, 2015. С. 60–74.

⁶⁹⁴ Глібчук Н. Діалектні норми в говірці села Розлуч Турківського району Львівської області крізь призму текстів. *У координатах мови: Збірник наукових праць на пошану професора Лідії Коць-Григорчук*. Львів: ПАІС, 2016. С. 52–62.

⁶⁹⁵ Глібчук Н. Інтерферентні явища фонетичного та граматичного рівнів у говірці села Волосянка Сколівського району Львівської області. *Діалектологічні студії. 8.: Говори південно-західного наріччя. Відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей*. Львів: Інститут українознавства ім. Крип’якевича НАНУ, 2009. С. 149–158.

вказівних часток у бойківських говірках⁶⁹⁶, явищ міжчастиномовної омонімії на основі діалектних текстів⁶⁹⁷, унікальних лексем календарної обрядовості в надсянських говірках⁶⁹⁸, словотвірних особливостей мікротопонімів⁶⁹⁹.

Питання діалектології та лінгвогеографії належать до наукових зацікавлень *Оксани Костів* (нар. 1969 р.) – доцента кафедри української мови імені професора Івана Ковалика, кандидата філологічних наук. У 1991 р. закінчила філологічний факультет Львівського університету імені Івана Франка, згодом навчалась в аспірантурі при кафедрі української мови цього ж навчального закладу. Наукові праці дослідниці

пов'язані передусім із лінгвогеографією – дисципліною, яка виокремилася з діалектології. У 2003 році Оксана Костів під керівництвом професора Л. Коць-Григорчук захистила кандидатську дисертацію: “Динаміка і статика в діалектних просторових конструкціях (на матеріалі II тому

⁶⁹⁶ Глібчук Н. Стверджувальні та вказівні частки у бойківських говірках. *Вісн. Львів. ун-ту. Сер. філол.* 2009. Вип. 46. Ч. 2. С.97–104.

⁶⁹⁷ Глібчук Н. Явища міжчастиномовної омонімії в діалектних текстах (на матеріалі записів із с. Волосянка Сколівського р-ну Львівської обл. *Діалекти в синхронії та діахронії: загально слов'янський контекст [тези доповідей міжнародної конференції]*. За ред. П. Ю. Гриценка. Інститут укр. мови НАН України. К.: КММ, 2014. С. 113–117.

⁶⁹⁸ Глібчук Н. Унікальні лексеми календарної обрядовості в надсянських говірках. *Серце чисте, думка чесна... : Збірник наукових праць і матеріалів на пошану Ірини Оцирко*. Львів: “Левада”. 2018. С. 571–584.

⁶⁹⁹ Глібчук Н. Структурно-словотвірні особливості мікротопонімів сіл Любини, Воля-Любинська, Сарни Яворівського району Львівської області. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка. 2019. Вип. 71. Ч. I. С. 358–369.

Атласу української мови)⁷⁰⁰. У праці та подальших наукових студіях досліджувала вияви динаміки й статичності в українському діалектному просторі на основі фонологічної системи говірок південно-західного наріччя української мови, опрацьовувала визначені ареали ядер та периферій найважливіших фонетичних рис (зміни артикуляції голосних переднього ряду в ненаголошеній позиції, а також асиміляції приголосних за дзвінкістю / глухістю)⁷⁰¹.

Оксана Костів – багатолітній керівник та організатор діалектологічної практики студентів філологічного факультету ЛНУ ім. Івана Франка, а також засновник та модератор YouTube-каналу кафедри української мови імені професора Івана Ковалика, на якому розміщені відеозаписи діалектного мовлення мешканців із різних регіонів України.

Із квітня 2023 року – завідувачка Лабораторії діалектологічних та ономастичних студій, що створена для забезпечення комплексного дослідження діалектів української мови з урахуванням сучасних можливостей автоматизованої роботи із текстовим матеріалом, цифровізації діалектного та онімного матеріалу. О. Костів розробила навчальні онлайн-курси з діалектології та лінгвістичної географії для студентів-філологів Львівського національного університету ім. Івана Франка. Авторка низки наукових публікацій із актуальних питань

⁷⁰⁰ Костів Оксана. Динаміка і статика в діалектних просторових конструкціях (на матеріалі II тому АУМ) : автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01. Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів. 2003. 20 с.

⁷⁰¹ Костів О. Асиміляція приголосних звуків української мови за дзвінкістю / глухістю (ядро та периферія). *Збірник праць і матеріалів на пошану професора Івана Ковалика*. Львів: Львівський національний ун-т, 2003. С. 148–153; Костів О. Зона вібрацій на надністрянсько-подільському діалектному суміжжі. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів: Львівський національний ун-т, 2004. Вип. 34. Частина II. С. 127–136; Костів О. Надністрянсько-подільське діалектне суміжжя. *Лінгвістичні студії. Збірник наукових праць*. Випуск 15. Донецьк, 2007. С. 499–505.

української діалектології та лінгвогеографії, статей до енциклопедії “Наукове товариство імені Т. Шевченка”⁷⁰².

Наукові дослідження загальнотеоретичного спрямування пов’язані передусім із виокремленням лінгвістичної географії в окрему мовознавчу дисципліну зі своїм предметом, джерелами, методами дослідження⁷⁰³, аналізом наукових поглядів відомих мовознавців в царині діалектології та лінгвістичної географії⁷⁰⁴, з проблемами аналізу бойківсько-наддністрянського діалектного суміжжя на фонетичному рівні⁷⁰⁵, а також з’ясуванням ролі курсів “Українська діалектологія” та “Українська лінгвістична географія” в системі фахових дисциплін вищої школи⁷⁰⁶.

⁷⁰² Костів О. Говір лемків. *Наукове товариство імені Т. Шевченка. Енциклопедія*. Т. 4. Глин – Даш. Львів, 2019. С. 67–71; Костів О. Говір батюків. *Наукове товариство імені Т. Шевченка. Енциклопедія*. Т. 4. Глин – Даш. Львів, 2019. С. 60–61; Костів О. Говір замішанців. *Наукове товариство імені Т. Шевченка. Енциклопедія*. Т. 4. Глин – Даш. Львів, 2019. С. 67.

⁷⁰³ Костів О. Лінгвістична географія та діалектологія (розвиток та взаємодія). *Серце чисте, думка чесна. Збірник наукових праць і матеріалів на пошану Ірини Оципко*. Львів: Левада, 2018. С. 559–570; Костів О. Проблеми лінгвогеографії в концепції Лідії Коць-Григорчук. “У координатах мови”: *Збірник наукових праць на пошану Лідії Коць-Григорчук*. Львів, 2016. С. 74–91.

⁷⁰⁴ Костів О. Проблеми лінгвогеографії в концепції Лідії Коць-Григорчук. “У координатах мови”. *Збірник наукових праць на пошану Лідії Коць-Григорчук*. Львів, 2016. С. 74–91; Костів О. Іван Ковалик і проблеми сучасної діалектології. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів: Львівський національний університет, 2017. Вип. 64. Ч. II. С. 197–203; Костів О. Життя як пошук... (Не шукала в науці легких доріг). *Вісник НТШ*. 2018. Число 60. С. 104–105; Костів О. Пам’яті відомого мовознавця Лідії Коць-Григорчук (24.11.1926–14.01.2018) // *Українська мова*. 2018. №1. С. 189–192.

⁷⁰⁵ Костів О. Бойківсько-наддністрянське суміжжя (фонетичні особливості). *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів: Львівський національний університет, 2018. Вип. 68. С. 228–239; Костів О. Не тільки про Болехів... *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*, 2019. Вип. 71. Ч. II. С. 464–469.

⁷⁰⁶ Костів О. Діалектні явища у вивченні української мови як іноземної. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*.

Діалектологічні дослідження ХХ ст. – перших десятиліть ХХІ ст. на кафедрі української мови Львівського університету – це вагомий внесок в українську мовознавчу науку; це “мозаїка” українських говірок, вплетена в наукову парадигму; це описані й вивчені самобутні риси нашої загальнонародної мови, які завдяки сподвижникам української науки назавжди закарбовані в атласах, словниках, збірниках діалектних текстів, монографіях, наукових статтях і слугують цінним матеріалом для подальших студій.

Львів: Львівський національний ун-т, 2016. Випуск 12. С. 167–171; Костів О. Проблемні питання викладання діалектології у вищій школі. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. Львів, 2017. Вип. 13. С. 257–263; Костів О. Компетентнісний підхід у викладанні діалектології у вищій школі. *Збірник наукових праць на пошану професора Таміли Панько*. Львів, 2021. С. 343–355; Костів О. Компетентнісний підхід у викладанні лінгвістичної географії у вищій школі. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. Львів: Львівський національний ун-т, 2023. Випуск 17. С. 267–276.